

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
Instytut Nauk o Polityce i Administracji
Ignatianum University in Cracow
The Institute of Political and Administrative Science

HORYZONTY POLITYKI HORIZONS OF POLITICS

WIZERUNEK WŁADZY –
MEDIA, POLITYKA, KOMUNIKACJA
THE IMAGE OF POWER:
MEDIA, POLITICS, AND COMMUNICATION

e-ISSN 2353-950X
ISSN 2082-5897

2024, Vol. 15, N° 52

WYDAWCA / PUBLISHER

Uniwersytet Ignatianum w Krakowie / Ignatianum University in Cracow

Zespół redakcyjny / Editorial Board

Wit Pasierbek SJ (redaktor naczelny / Editor-in-Chief)

Piotr Świercz (zastępca redaktora naczelnego / Deputy Editor)

Monika Grodecka (sekretarz redakcji / Secretary)

Wojciech Arndt, Matthew Carnes (USA), Rocco D'Ambrosio (Italy),
Anna Budzanowska, Łukasz Burkiewicz, Patrick J. Deneen (USA), Tomasz Grabowski,
Anna Krzynówek-Arndt, Krzysztof C. Matuszek, Jan Rokita, Mateusz Pękala

Rada naukowa / International Advisory Council

prof. dr hab. Włodzimierz Bernacki (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Poland)
prof. dr Stephen Hicks (Rockford University, United States of America), prof. dr Abel
Filomeno Jacob (Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr Marek Ingot
(Pontificia Università Gregoriana, Italy), prof. dr David B. Ingram (Loyola University
Chicago, United States of America), prof. dr Alvydas Jokubaitis (Vilniaus Universitetas,
Lithuania), prof. dr hab. Zdzisław Krasnodębski (Universität Bremen, Germany,
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Faustino José Martínez Martínez
(Universidad Complutense de Madrid, Spain), prof. dr Ulrich Riegel (Universität
Siegen, Germany), prof. dr Stuart Shields (University of Manchester, United Kingdom),
prof. dr hab. Bogdan Szlachta (Uniwersytet Jagielloński w Krakowie, Uniwersytet
Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr hab. Ryszard Terlecki (Uniwersytet
Ignatianum w Krakowie, Poland), prof. dr Ben Tonra (University College Dublin,
Ireland), prof. dr hab. Krzysztof Wach (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie,
Poland), prof. dr Howard Williams (Aberystwyth University, United Kingdom),
prof. dr dr Hans-Georg Ziebertz (Universität Würzburg, Germany)

Redaktorki tematyczne / Theme issue editors: Anna Ryłko-Kurpiewska,
Małgorzata Łosiewicz

Redaktor statystyczny / Statistics Editor: Katarzyna Frodyma

Redakcja tekstów / Copy Editor: Klaudia Biń

Proofread by: Michael Timberlake

Projekt graficzny i opracowanie techniczne / DTP: Jacek Zaryczny

Wszystkie artykuły są recenzowane, a ich streszczenia indeksowane w międzynarodowych
bazach danych / All articles are peer-reviewed, and their summaries are abstracting in inter-
national databases, including: ProQuest, EBSCO, CEEOL, CEJSH, RePEc – EconPapers, BazEkon,
Index Copernicus, Google Scholar, ERIH Plus

Wersja elektroniczna jest wersją pierwotną i oryginalną

e-ISSN 2353-950X ISSN 2082-5897

Czasopismo jest dofinansowane ze środków Ministra Edukacji i Nauki
w ramach programu „Wsparcie dla czasopism” – umowa Nr RCN/SN/0390/2021/1

Adres redakcji / Publisher Address

ul. Kopernika 26, 31-501 Kraków

tel. 12 39 99 651

dyżur redakcji / office hours: pn.-pt. / Mo.-Fr. 10.00-14.00

e-mail: horyzonty.polityki@ignatianum.edu.pl

<https://horyzontypolityki.ignatianum.edu.pl>

Informacje dla autorów są dostępne na stronie internetowej czasopisma Horyzonty Polityki.
Guidelines for authors are available on the website of Horizons of Politics.

Table of Content / Spis treści

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

Edytorial: Wizerunek władzy – media, polityka, komunikacja	5
Editorial: The image of power: media, politics, and communication	7

ARTYKUŁY TEMATYCZNE / THEMATIC ARTICLES

Anna Ryłko-Kurpiewska, Katarzyna Maciejewska-Mieszkowska	11
Jak dotrzeć do wyborcy? Reklamowe strategie komunikacyjne w Internecie w wyborach parlamentarnych w 2023 r.	
Magdalena Cyrklaff-Gorczyca, Adam Majchrzak	33
Wykorzystanie wizerunku polityków w przekazach typu deepfake – analiza danych factcheckingowych z 2023 roku	
Katarzyna Bałandynowicz-Panfil	55
Obraz zaangażowania politycznego kobiet w Polsce w III RP w świetle badań World Values Survey	
Ewa Maj	77
Kontrolna funkcja prasy politycznej: przypadek czasopiśmiennictwa Narodowej Demokracji w latach 1918–1939	
Arkadiusz Gaweł, Małgorzata Gosek	95
Analiza dyskursu politycznego posłów na Sejm RP na temat problemów klimatycznych i środowiskowych	
Marek Górka	127
Political image of Geert Wilders: Analysis of populist message on social media platform X	
Barbara Kijewska, Katarzyna Raca	145
Identyfikacja i analiza przemocy wobec polskich polityków w postach na Twitterze	

ARTYKUŁY VARIA/ VARIA ARTICLES

Anna Krzynówek-Arndt	169
Tocquevillowska demokracja widowiskowa i jej dwie teologie	
Robert Nęcek	183
Podstawy relacji Kościół – państwo w świetle nauki społecznej Kościoła. Komunikacja i kompromis	
Renata Kurpiewska-Korbut	201
Polish humanitarian diplomacy and its capabilities	
Igor Kavetsky, Tatiana Kavetska	217
Spatial patterns of electoral support in the 2023 Polish general election	
Tomasz Homa	239
Wojny w myśli filozoficznej starożytnych Greków i Rzymian. Zarys wybranych zagadnień	
Teresa Grabińska	265
Analiza rozkazu za pomocą metody scholastycznej	
Mateusz Pietryka	283
War mediated by satellites. US drone warfare and its socio-political consequences	
Michał Thlon, Andrzej Brożek, Jan Thlon	301
Rynek energii elektrycznej w Polsce: perspektywa ryzyka i niepewności	

RECENZJE / REVIEWS

Michał Stachurski (rec.)	325
Janicki, J. (2023). <i>Estetyka jako źródło refleksji nad prawem</i>	
Piotr Madajczyk (rec.)	331
Grabowski, T. (2023). <i>Bezpieczeństwo publiczne</i>	

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

Edytorial: Wizerunek władzy – media, polityka, komunikacja

Prezentowany zbiór tekstów to interdyscyplinarne studia dotyczące wizerunku władzy kreowanego zarówno przez media, jak i samych polityków. Przedstawiona tu refleksja dotyczy roli mediów jako kanałów komunikacji między politykami a opinią publiczną, a także ich znaczenia w kształtowaniu postaw społecznych. W obliczu dynamicznych zmian związanych z rozwojem mediów ich wykorzystanie w komunikacji stwarza zarówno nowe szanse, jak i zagrożenia. Budzi też obawy związane z transparentnością działań i ich rzeczywistym obliczem. Problematyka ta bez wątpienia wymaga badań naukowych, które wskazywałyby, w jaki sposób politycy starają się kształtować opinie, popularyzować sądy, wdrażać zmiany czy zdobywać władzę. Wiąże się to z szeregiem problemów badawczych ukazujących zmiany, jakie zaszły w ostatnim czasie w komunikacji politycznej.

Tom „Horyzontów Polityki” zatytułowany *Wizerunek władzy. Media, polityka, komunikacja* to zbiór tekstów będący efektem interdyscyplinarnych badań i analiz przedstawionych przez Autorów ukazujących wielorakie uwarunkowania współczesnej komunikacji. Wśród podejmowanych problemów znalazły się: wykorzystanie mediów społecznościowych w służbie budowania i utrzymywania wizerunku politycznego oraz promowania programów politycznych, ukazanie wpływu czasu oraz zmian społeczno-ekonomicznych na postawy Polaków wobec polityki i polityków, wzrostu uczestnictwa kobiet w życiu politycznym oraz zmian charakteru i treści polityki, wykorzystanie strategii komunikacyjnych w wyborach parlamentarnych, wskazanie zagrożeń związanych z szerzeniem się dezinformacji i sposobów jej

przeciwdziałania, a także ukazanie przeobrażeń, jakim wizerunek władzy ulegał na przestrzeni czasu w związku z uwarunkowaniami społecznymi, politycznymi i kulturalnymi oraz technologicznym rozwojem samych mediów i ich znaczeniem w walce o władzę.

W przedstawionej refleksji okazało się, że za sprawą mediów kształtowanie wizerunku przybiera coraz to nowe formy, wpływając na postawy uczestników życia społecznego. Charakterystyczne stało się również to, że samo pozyskiwanie odbiorcy odbywa się na warunkach znanych nadawcy, lecz nie zawsze jasnych dla odbiorcy, co powoduje konieczność nieustannej weryfikacji docierających do odbiorców przekazów. Uznając powyższe zagadnienia za aktualne i istotne dla naukowego dyskursu, poświęcamy im kolejny numer „Horyzontów Polityki”.

Anna Ryłko-Kurpiewska
Małgorzata Łosiewicz
redaktorzy tematyczni

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

Editorial: The image of power: media, politics, and communication

The articles presented in this volume offer an interdisciplinary examination of how the image of power is shaped by both the media and the politicians themselves. The reflection explores the role of media as communication channels between politicians and the public and their impact on shaping social attitudes. As media evolve dynamically, their use in communication entails both new opportunities and challenges, raising concerns about the transparency and true nature of activities in this area. To address these concerns, scientific research is needed to understand how politicians attempt to influence opinions, promote judgments, implement changes, and gain power. This encompasses a variety of research problems that reveal recent transformations in political communication.

The volume of “Horizons of Politics” entitled *The image of power: media, politics, and communication* is a collection of texts resulting from interdisciplinary research and analyses conducted by their Authors, who highlight the diverse determinants of contemporary communication. Topics covered in them include: the role of social media in shaping and maintaining political image and promoting political programs, the effects of temporal and socio-economic changes on Polish women’s attitudes toward politics and politicians, the rise in women’s political participation, the evolving nature of politics, communication strategies in parliamentary elections, the challenges of misinformation and methods to combat it, the evolution of the image of power over time in relation to technological advancements in the media as well as social, political, cultural determinants, and the role of media in the fight for power.

The considerations reveal that media-driven image shaping is increasingly adopting new forms, influencing the attitudes of social participants. Additionally, it is evident that audience engagement often occurs under terms clear to the broadcaster but not always clear to the audience, highlighting the need for ongoing verification of the information reaching the public. Given the relevance and importance of these issues for academic discourse, we dedicate this issue of “Horizons of Politics” to their exploration.

Anna Ryłko-Kurpiewska
Małgorzata Łosiewicz
issue editors

ARTYKUŁY TEMATYCZNE

THEMATIC ARTICLES

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

ANNA RYŁKO-KURPIEWSKA

<http://orcid.org/0000-0002-5435-6577>

Uniwersytet Gdański
impilia@poczta.onet.pl

KATARZYNA MACIEJEWSKA-MIESZKOWSKA

<http://orcid.org/0000-0003-1623-8788>

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
kasiabc@poczta.onet.pl

DOI: 10.35765/HP.2587

Jak dotrzeć do wyborcy? Reklamowe strategie komunikacyjne w Internecie w wyborach parlamentarnych w 2023 roku

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest zaprezentowanie wyników przeprowadzonej analizy przekazów medialnych i wskazanie strategii komunikacyjnych przyjętych przez komitety wyborcze w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2023 r.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest wskazanie specyfiki kierowania przekazów reklamowych w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2023 r. przy uwzględnieniu ich spersonalizowanego charakteru. Dobór próby był celowy (obejmował czas kampanii od momentu jej ogłoszenia, tj. 8 sierpnia do 13 października 2023 r., co jest zgodne z art. 104 Kodeksu wyborczego) i wynikał ze specyfiki analizowanego zjawiska. Jako metody badawcze wykorzystano badania ilościowe, analizę komparatywną danych statystycznych i wyników badań wtórnych, jakościową i ilościową analizę treści oraz potencjału perswazyjnego komunikatów, która umożliwiła ocenę efektywności oddziaływania haseł wyborczych na odbiorcę. Jako narzędzia badawcze zastosowano otwarte systemy sieciowe i narzędzia informatyczne umożliwiające analizę danych szczegółowych.

PROCES WYWODU: Wywód składa się z trzech części. Celem pierwszej jest ukazanie rosnącej roli mediów społecznościowych w procesie komunikacji wyborczej na przykładzie badań opinii społecznej i analizy danych statystycznych. Dalsze rozważania koncentrują się na analizie kosztów związanych z działaniami promocyjnymi komitetów wyborczych w sieci w trakcie kampanii parlamentarnej w 2023 r. W trzeciej części skupiono się na zaprezentowaniu specyfiki

Sugerowane cytowanie: Ryłko-Kurpiewska, A., i Maciejewska-Mieszkowska, K. (2024). Jak dotrzeć do wyborcy? Reklamowe strategie komunikacyjne w Internecie w wyborach parlamentarnych w 2023 roku. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 11–31. DOI: 10.35765/HP.2587.

personalizacji przekazów reklamowych i spójności działań w kontekście haseł wyborczych wybranych komitetów wyborczych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Artykuł przedstawia autorską analizę strategii reklamowej komitetów wyborczych w Internecie w wyborach parlamentarnych w 2023 r. Pozwoliła ona na konkluzję, że komitety wyborcze, mając świadomość zwiększenia roli Internetu w przekazach wyborczych, nie tylko podnoszą nakłady finansowe na ten nośnik komunikacji, ale również dostosowują środki perswazji w celu personalizacji przekazu.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Zmiana pokoleniowa wyborców wpłynęła na natężenie przekazów reklamowych w sieci. Pierwszy raz na taką skalę wykorzystano reklamę internetową i możliwość personalizowania przekazu w treściach wyborczych. Charakterystyczną rysą przekazów reklamowych stał się nie tylko widoczny od dawna pośredni charakter, ale również uczestnictwo pośredników komunikacji.

SŁOWA KLUCZOWE:

Słowa kluczowe: wyborca, wybory parlamentarne, reklama, techniki personalizowania odbiorcy

Abstract

HOW TO REACH THE VOTER?
ADVERTISING COMMUNICATION STRATEGIES ON
THE INTERNET IN THE 2023 GENERAL ELECTION

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this article is to present the results of the analysis of media messages and to indicate the communication strategies adopted by election committees in the 2023 parliamentary elections in Poland.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is to indicate the specificity of targeting advertising messages in the 2023 parliamentary elections in Poland, taking into account their personalised nature and resulted from the specificity of the analysed phenomenon. Quantitative research, comparative analysis of statistical data and secondary research results, qualitative and quantitative analysis of the content and persuasive potential of the messages were used.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argument consists of three parts. The aim of the first is to show the increasing role of social media in the electoral communication process on the example of opinion polls and statistical data analysis. Further considerations focus on the analysis of the costs associated with the online promotional activities of committees. The third focuses on

presenting the specifics of personalisation of advertising messages and consistency of activities in the context of election slogans.

RESEARCH RESULTS: The article presents the author's analysis of the online advertising strategy of election committees in the 2023 parliamentary elections. It allowed for the conclusion that committees, aware of the escalating role of the Internet in electoral messages, not only increase financial outlays on this medium, but also adjust the means of persuasion in order to personalise messages.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The generational change of voters has influenced the intensity of online advertising messages. For the first time, online advertising and the possibility of personalising messages in electoral content were used on such a scale. It is not only the long-established indirect nature that has become a characteristic feature of advertising messages, but also the participation of communication intermediaries.

KEYWORDS:

voter, parliamentary elections, advertising,
audience personalisation techniques

WPROWADZENIE

W ostatnich latach w komunikacji politycznej zaobserwować można zmiany wynikające zarówno z postępującej konwergencji mediów, jak i algorytmizacji, które stwarzają nowe możliwości oddziaływania na wyborców w zakresie budowania poparcia dla ugrupowań politycznych i ich programu, jak i poszczególnych kandydatów, którzy budują marki osobiste. Aktualne działania promocyjne obejmują dziś zarówno metody tradycyjne (komunikacja w prasie, radiu, telewizji), jak i nowe metody (komunikacja w Internecie przy zastosowaniu technik cyfrowych, gdzie szczególną rolę odgrywają algorytmizacja i *microtargeting*). Wspólną cechą prowadzonych tu działań jest dotarcie do zindywidualizowanego i coraz bardziej spersonalizowanego odbiorcy, co w kampaniach wyborczych coraz bardziej przypomina specyfikę charakteryzowania odbiorcy szeroko stosowaną w reklamie komercyjnej. Adresata coraz częściej określa się tu zarówno przez pryzmat kryteriów geograficznych i socjokulturowych (miejsce zamieszkania, wzorce kulturowe, właściwe danej społeczności problemy), jak i psychograficznych (związanych ze stylem i życiem odbiorcy,

cechami jego osobowości, odczuwanymi potrzebami, wyznawanymi wartościami, wyborem mediów, urządzeń i oprogramowania). Wśród innych względów zauważyć można kryteria ekonomiczne oraz czynniki demograficzne (por. Ryłko-Kurpiewska & Kujaszewski, 2020, s. 133–135). Mając na uwadze jednak fakt, że kampania wyborcza jest procesem, który ostatecznie prowadzi do wyłonienia przedstawicieli reprezentujących obywateli w najważniejszych organach władz państwowych, należy zwrócić uwagę na regulacje prawne, które determinują przebieg tego procesu w zakresie przekazów medialnych. Zgodnie bowiem z art. 109 § 1. Kodeksu wyborczego

materiałem wyborczym jest każdy pochodzący od komitetu wyborczego upubliczniony i utrwalony przekaz informacji mający związek z zarządzonymi wyborami.

Znamienne jest w tym kontekście to, że w odniesieniu do tak szeroko rozumianego pojęcia jak „materiał wyborczy” nie uszczegółowiono przepisów dotyczących prowadzenia kampanii w Internecie, który umożliwił nie tylko wprowadzenie nowej formy agitacji wyborczej, ale stał się istotnym nośnikiem technik dotychczas stosowanych w mediach tradycyjnych (takich jak np. reklamy wyborcze). Za takim działaniem przemawiałby nie tylko nieograniczony w zasadzie zakres rozpowszechniania materiałów agitacyjnych, ale także zdecydowany wzrost z kampanii na kampanię działań promocyjnych podejmowanych przez komitety i kandydatów inicjatyw w sieci.

Postępujące możliwości personalizowania odbiorcy od dłuższego czasu budzą wątpliwości etyczne dotyczące jawności prowadzonych działań, stąd na poziomie Unii Europejskiej wdrażane są przepisy, które mają zapewnić większą przejrzystość reklam w mediach cyfrowych Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2065 z dnia 19 października 2022 r. w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych (Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE), 2022). Pokłosiem tych działań są udostępnione przez Google’a i Facebooka narzędzia umożliwiające sprawdzenie wydatków na reklamę poszczególnych komitetów wyborczych, partii i samych polityków. Na stronie Google’a dostępne jest narzędzie Centrum przejrzystości reklam (<https://adstransparency.google.com/?auth-user=0®ion=PL>), gdzie odnaleźć można zarówno same reklamy, jak i statystyki ilustrujące środki przeznaczone na reklamę, liczbę

wyświetleń i datę publikacji. Na stronie wyszukiwarki można odnaleźć też kryteria kierowania przekazów wyborczych, do których należą: lokalizacja geograficzna, przedział wiekowy i płeć oraz dane kontekstowe w postaci miejsca publikacji, tematów i słów kluczy. Analogiczne narzędzie udostępnia swoim użytkownikom Facebook w Bibliotece reklam (<https://www.facebook.com/ads/library/report/?source=onboarding>), gdzie odnaleźć można reklamy (archiwizowane przez 7 lat) oraz poznać dane dotyczące miejsca publikacji, wydatków i kryteriów kierowania przekazów w odniesieniu do lokalizacji, wieku, płci i zainteresowań użytkowników. Dostępność wspomnianych narzędzi dla wyborców pragnących poznać szczegóły kierowanych do nich przekazów, jakkolwiek przydatna i pomocna w analizie materiałów, budzi jednak zastrzeżenia pod względem przejrzystości prezentowanych danych, których uzyskanie bywa czasochłonne i kłopotliwe pod względem interpretacji. W związku z tym jako cel artykułu wyznaczono zaprezentowanie wyników przeprowadzonej analizy przekazów medialnych i wskazanie strategii komunikacyjnych przyjętych przez komitety wyborcze w wyborach parlamentarnych w Polsce w 2023 r.

1. MEDIA SPOŁECZNOŚCIOWE I ICH ROSNĄCA ROLA W KOMUNIKACJI Z WYBORCAMI

Największych możliwości personalizacji przekazu dostarczają obecnie narzędzia dostępne w mediach społecznościowych (por. Meta Ads, który przed rebrandingiem nosił nazwę Facebook Ads), oferujące nadawcom kryteria wyboru wieku adresata, płci i miejsca zamieszkania charakteryzowanego na podstawie regionu, miejscowości i kodu pocztowego, zainteresowań, istotnych dla użytkownika wydarzeń, poruszanych tematów czy sposobów korzystania z urządzeń elektronicznych. Ten system reklamowy umożliwia tworzenie reklam na Facebooku, Instagramie, w WhatsAppie i Messengerze, a poprzez Audience Network pozwala także na dotarcie do odbiorców na innych stronach internetowych i w aplikacjach. Atrakcyjność Internetu jako nośnika dla wyrażania reklamowanych treści podnosi jeszcze jego popularność, którą systematycznie dokumentują badania konsumpcji mediów w zakresie zmian w zrachowaniach cyfrowych.

Z danych opublikowanych przez Reuters Institute for the Study of Journalism w corocznym raporcie Digital News Report dokumentującym zmiany w zachowaniach cyfrowych w 2023 r. wynika, że użytkownicy Internetu w Polsce stanowią obecnie 88,4% populacji kraju, natomiast liczba użytkowników mediów społecznościowych to 66,3% całej populacji. Z danych tych wynika również, że Polacy jako użytkownicy Internetu na konsumpcję tego medium poświęcają 6 godzin i 42 minuty, natomiast ponad 2 godziny dziennie przeznaczają na korzystanie z mediów społecznościowych. Do najpopularniejszych wśród użytkowników mediów społecznościowych w Polsce należą Facebook (87,5% użytkowników Internetu), Messenger (79,3%), Instagram (61,5%), WhatsApp (52,9%) i TikTok (47,4%), którego popularność w 2023 r. wzrosła aż o 13,3%. Jeśli chodzi o dane dotyczące dorosłych użytkowników, wskaźniki te są jeszcze wyższe i dla całej populacji wynoszą aż 71% (<https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2023>).

Tabela 1. Źródła informacji o komitetach wyborczych i kandydatach w latach 2011–2023

Czy w trakcie kampanii wyborczej czerpał(a) Pan(i) informacje o komitetach i kandydatach startujących w wyborach:	Odpowiedzi twierdzące według terminów badań									
	XI '11	VI '14	XII '14	VI '15	XI '15	XI '18	VI '19	XI '19	VIII '20	XI '23
	w procentach									
– z programów informacyjnych i publicystycznych w telewizji	69	58	61	83	79	53	63	70	79	71
• ze spotów, reklam wyborczych (np. w radiu i telewizji)	59	53	55	69	66	51	52	55	65	54
• z Internetu	24	16	23	37	32	34	26	31	45	52
• od znajomych, członków rodziny	36	27	50	55	53	54	39	41	54	49
• z audycji informacyjnych i publicystycznych w radiu	41	38	40	54	49	34	34	42	46	43
• z billboardów, plakatów wyborczych, ulotek	38	30	60	46	48	70	35	41	41	39
• z gazet i czasopism	42	27	43	47	42	39	22	30	29	23
• z wieców, spotkań wyborczych, w których Pan(i) uczestniczył(a)	3	2	8	4	3	11	3	4	5	9

Źródło: CBOS, 2023a, s. 2.

Z sondaży realizowanych przez Centrum Badań Opinii Społecznej (CBOS) wynika, że w czasie kampanii wyborczej do parlamentu w 2023 r. Internet stał się dla Polaków trzecim najważniejszym źródłem informacji o komitetach i kandydatach (zob. tab. 1). Wzrost o 7 punktów procentowych w stosunku do wyborów prezydenckich w 2020 r. wskazuje na wzmocnienie roli Internetu jako narzędzia komunikacji wyborczej. Wprawdzie jako główne źródło informacji zdecydowana większość respondentów nadal wskazywała telewizyjne programy informacyjne i publicystyczne (71%), jednak Internet takim źródłem stał się już dla ponad połowy ankietowanych (52%) i niemal zrównał się ze spotami i reklamami wyborczymi rozpowszechnianymi np. radiu i telewizji (54%) (CBOS, 2023a).

Trend ten należy wiązać przede wszystkim z młodym elektoratem, który wchodząc na rynek wyborczy, przejawia też tendencję do korzystania z nowych źródeł informacji. W 2023 r. wyborcy dwóch kategorii wiekowych wskazali sieć jako najważniejsze źródło wiedzy o komitetach i kandydatach – respondenci w wieku 18–24 lata (85%) i 25–34 lata (71%) (zob. tab. 2).

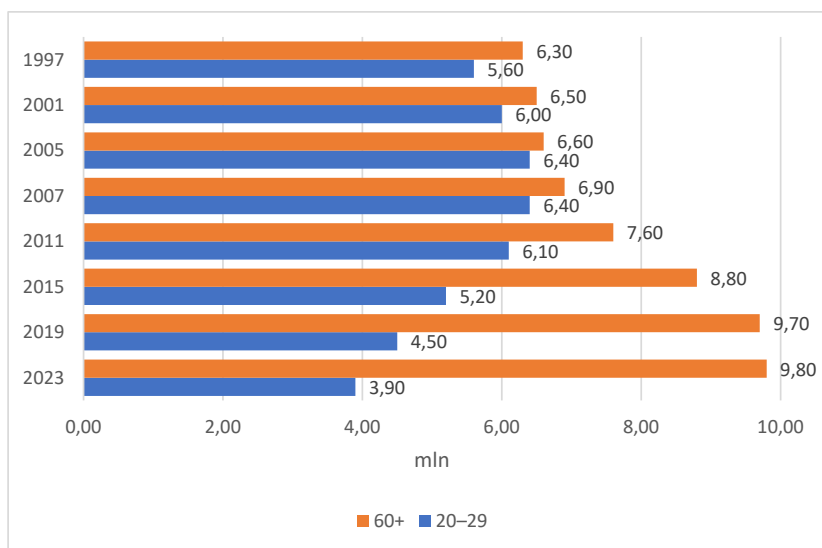
Tabela 2. Źródła informacji o komitetach wyborczych i kandydatach dla poszczególnych grup wiekowych

Czy w trakcie kampanii wyborczej czerpał(a) Pan(i) informacje o komitetach i kandydatach startujących w wyborach:	Odpowiedzi twierdzące według wieku						Ogółem
	18–24 lata	25–34 lata	35–44 lata	45–54 lata	55–64 lata	65+	
	w procentach						
• z programów informacyjnych i publicystycznych w telewizji	52	52	71	72	80	86	71
• ze spotów, reklam wyborczych (np. w radiu, telewizji)	44	38	50	54	64	64	54
• z Internetu	85	71	66	48	40	25	52
• od znajomych, członków rodziny	69	56	47	51	43	40	49
• z audycji informacyjnych i publicystycznych w radiu	30	43	45	48	50	40	43
• z billboardów, plakatów wyborczych, ulotek	43	43	43	42	36	34	39
• z gazet i czasopism	16	19	18	24	24	32	23
• z wieców, spotkań wyborczych, w których Pan(i) uczestniczył(a)	3	10	9	8	9	10	9

Źródło: CBOS, 2023a, s. 4.

Można zatem przyjąć, że kierunek tych zmian będzie się nasiłwał wraz z wchodzeniem na rynek wyborczy kolejnych roczników uprawnionych do głosowania (zob. wykres 1). Wskazuje na to również postawa w pozyskiwaniu informacji przez wyborców w wieku 35–44 lat, dla których Internet był drugim, po telewizyjnych programach informacyjnych i publicystycznych, nośnikiem wiedzy (CBOS, 2023a).

Wykres 1. Grupy osób młodych (20–29 lat) i dojrzałych (60+) w polskim elektoracie w latach 1997–2023

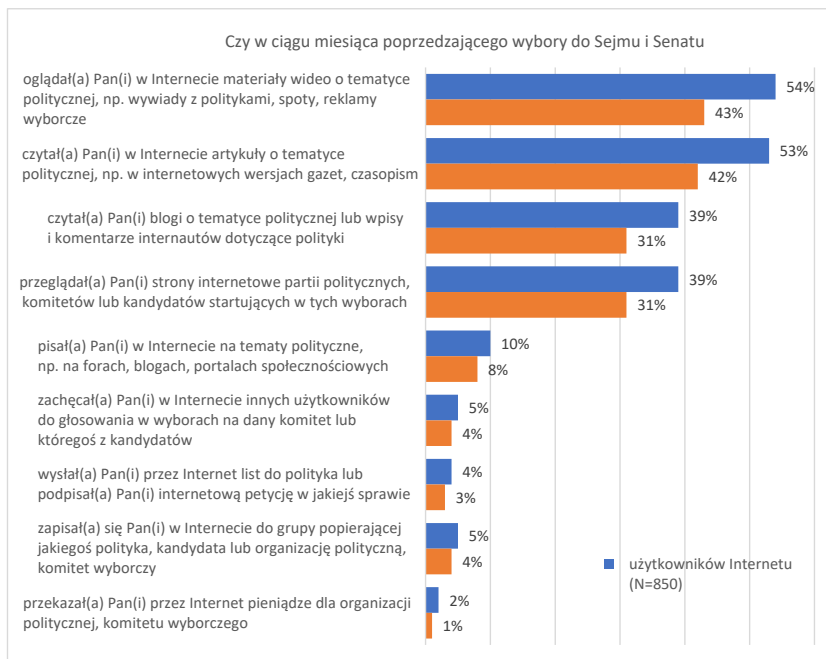
Źródło: Bendyk i in., 2023, s. 25.

Analizy CBOS uwzględniły również trzy kategorie aktywności wyborców w sieci: informacyjną, deliberatywną i partycypacyjną. Pierwsza z nich ograniczała się do odbioru treści politycznych, druga obejmowała rozmowy dotyczące kwestii politycznych, a ostatnia dotyczyła angażowania się w działania polityczne. Najliczniejszą grupę stanowiły osoby deklarujące aktywność w ramach pierwszej kategorii (zob. wykres 2). W ciągu miesiąca przed dniem głosowania

połowa użytkowników Internetu (54%, czyli 43% ogółu badanych) oglądała online materiały wideo, takie jak reklamy wyborcze lub wywiady z politykami. W zasadzie taka sama grupa (53%, tj. 42%

ogółu) czytała w sieci artykuły o tematyce politycznej, dwie piąte internautów (39%, tj. 31% ogółu) przeglądało strony partii politycznych, komitetów wyborczych lub startujących w wyborach kandydatów i tyle samo osób (39%, czyli 31% ogółu) czytało blogi i wpisy innych użytkowników związane z polityką (CBOS, 2023a).

Wykres 2. Aktywność wyborców w Internecie w kampanii wyborczej w 2023 r.

Źródło: CBOS, 2023a, s. 5.

Kategorie deliberatywna i partycypacyjna wskazują na wyborcę bardziej zaangażowanego, mającego w jakimś stopniu wyrobione poglądy polityczne, które reprezentuje poprzez swoje wypowiedzi oraz działania. Tych form aktywności było jednak zdecydowanie mniej,

na forach, blogach lub w serwisach społecznościowych pisał o polityce co dziesiąty użytkownik Internetu (10%), a co dwudziesty (5%) prowadził agitację, zachęcając w sieci innych do poparcia jakiegoś komitetu lub kandydata. Pięciu na stu internautów (5%) zapisało się w miesiącu poprzedzającym wybory parlamentarne do założonej w sieci grupy poparcia jakiegoś komitetu lub kandydata, czterech

na stu (4%) wysłało w tym czasie e-maila do polityka lub podpisało online petycję. Najrzadziej (2%) przekazywano przez Internet pieniądze na cele polityczne (CBOS, 2023).

Dominacja biernej formy korzystania z przekazów wyborczych wskazuje na poszukiwanie informacji, co jest charakterystyczne dla wyborcy niezdecydowanego lub mającego małą kompetencję/ małe doświadczenie wyborcze. W tym drugim przypadku jest to naturalne dla osób młodych, które dotychczas nie głosowały lub dla których są to jedne z pierwszych wyborów, np. wcześniej uczestniczyły w wyborach prezydenckich, ale nigdy w parlamentarnych.

W październiku 2023 r. 17% respondentów CBOS deklaroowało, że nie wie, na kogo odda głos. W ciągu miesiąca, od września do października, wskaźnik ten zmniejszył się o 5 punktów procentowych, co przemawia za założeniem, że wyborcy do końca poszukiwali informacji na temat kandydatów i komitetów. Jednocześnie 7% odmówiło ujawnienia swoich preferencji wyborczych (CBOS, 2023b). Według raportu *Polacy gotowi na zmianę*, przygotowanego na zlecenie Fundacji im. S. Batorego i realizowanego w okresie od marca do lipca 2023 r., odsetek wyborców niezdecydowanych można było szacować w przedziale od 42% do 45% wszystkich dorosłych Polaków. Do tej grupy wyborców zaliczone zostały:

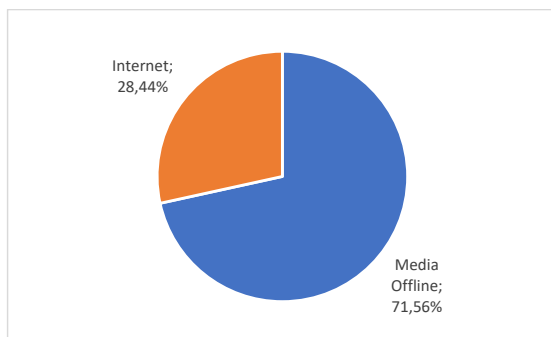
- osoby, które deklarują, że zdecydowanie lub raczej pójdą na wybory, ale nie wiedzą jeszcze, jaką partię poprą;
- wyborcy, którzy choć mają jakieś preferencje partyjne, to nie są jeszcze pewni swojego wyboru i dopuszczają zmianę zdania;
- osoby, które nie są pewne, czy pójdą na wybory (Bendyk i in., 2023, s. 6).

W tym przypadku kategoria wyborcy niezdecydowanego była znacznie szersza niż wskazana w badaniach CBOS. Niezależnie jednak od przyjętego kryterium wyodrębnienia grupy wyborców niezdecydowanych byli oni niezwykle „atrakcyjni” dla komitetów wyborczych ze względu na swoją liczebność i zasadniczy wpływ na wynik wyborów.

2. INTERNET JAKO WIODĄCE POD WZGLĘDEM WYDATKÓW MEDIUM REKLAMOWE W WYBORACH PARLAMENTARNYCH W 2023 ROKU

Systematycznie wzrastającą rolę Internetu w komunikacji z wyborcami dostrzegają komitety wyborcze, które podczas kampanii na przekazy w mediach społecznościowych w okresie od 8 sierpnia do 13 października 2023 r. (czas kampanii określony zgodnie z art. 104 Kodeksu wyborczego) przeznaczyły najwięcej środków spośród wszystkich kanałów komunikacji (por. dane przedstawione na wykresach 3 i 4).

Wykres 3. Dane dotyczące wydatków na reklamę mediów offline (telewizja, radio, gazety, magazyny, reklama OOH i DOOH). Badaniem objęto okres od 8.08 do 13.10.2023 r.

Źródło: Kantar Media.

Należy jednocześnie zaznaczyć, że wybory parlamentarne w 2023 r. charakteryzowała rekordowa frekwencja wyborcza, która wyniosła 74,31% i była najwyższa wśród wszystkich dotychczas przeprowadzonych elekcji po 1989 r. Wyborcami, którzy w tak istotny sposób wpłynęli na wzrost frekwencji, byli młodzi wyborcy w wieku 18–29 lat, gdyż to w tej grupie nastąpił największy wzrost mobilizacji w stosunku do wyborów parlamentarnych w 2019 r. (z 46,4% do 70,9%). Najbardziej zdyscyplinowany był jednak elektorat w wieku 50–59 lat – 84,4%, na drugim miejscu znalazł się target 40–49 lat – 80,5%, a na trzecim osoby w przedziale wiekowym 30–39 lat – 73,9%. Najniższa aktywność wyborcza wystąpiła w grupie powyżej 60. roku

życia i wyniosła 66,5%. Na rekordową frekwencję wyborczą wpłynęła również niespotykana dotychczas mobilizacja kobiet, swój głos oddało 74,7% obywaterek uprawnionych do głosowania (Wybory 2023).

W 11 największych polskich miastach frekwencja wahała się w granicach od 84,92% do 75,79% i wyniosła ona w poszczególnych metropoliach odpowiednio: Warszawa – 84,92%, Poznań – 82,92%, Kraków – 81,95%, Gdańsk – 81,50%, Wrocław – 81,16%, Łódź – 79,28%, Katowice – 78,73%, Szczecin – 77,88%, Białystok – 77,64%, Bydgoszcz – 77,54% i Lublin – 75,79%.

Zarejestrowane zostały w sumie 84 komitety wyborcze, z czego przedstawiciele pięciu zdobyli mandaty posłów. Poszczególne komitety uzyskały w Sejmie następującą liczbę mandatów:

- Komitet Wyborczy Prawo i Sprawiedliwość – 194 (35,38% głosów);
- Koalicyjny Komitet Wyborczy Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni – 157 (30,70% g.);
- Koalicyjny Komitet Wyborczy Trzecia Droga Polska 2050 Szymona Hołowni – Polskie Stronnictwo Ludowe – 65 (14,40% g.);
- Komitet Wyborczy Nowa Lewica – 26 (8,61% g.);
- Komitet Wyborczy Konfederacja Wolność i Niepodległość – 18 (7,16% g.) (PKW).

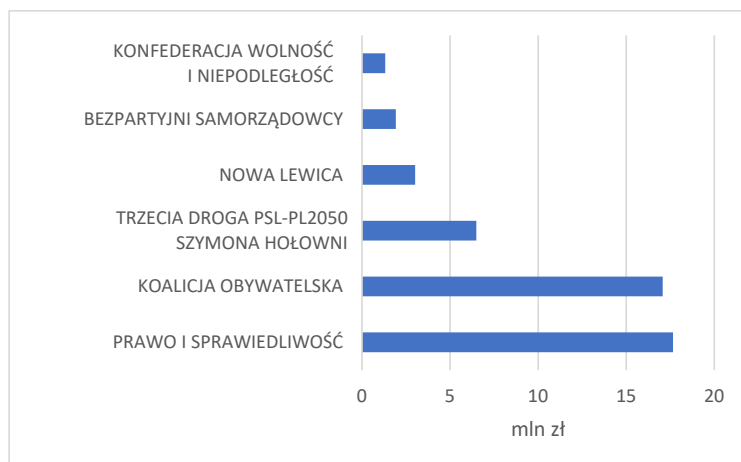
Komitety te na czas kampanii startowały pod następującymi hasłami wyborczymi:

- KW Prawo i Sprawiedliwość – „Bezpieczna przyszłość Polaków”;
- KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni – „Polska w naszych sercach”;
- KKW Trzecia Droga PSL-PL2050 Szymona Hołowni – „Dość kłótni, do przodu!”;
- KW Nowa Lewica – „Mam serce po lewej”;
- KW Konfederacja Wolność i Niepodległość – „Tak chcemy żyć”.

Wszystkie wymienione komitety zdecydowały się na prowadzenie działań reklamowych w mediach (zob. wykres 4 prezentujący dane Kantar Media). Najwięcej środków na reklamę przeznaczył KW Prawo i Sprawiedliwość – 17 661 031, co stanowiło 37% wydatków komitetów wyborczych. Drugie miejsce w zestawieniu kosztów należało do KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni – 17 074 168 zł, co złożyło się na 36% wydatków reklamowych. Znacznie mniej środków

na reklamę przeznaczyły: KW Trzecia Droga PSL-PL2050 Szymona Hołowni – 6 489 407 zł, KW Nowa Lewica – 3 017 325 zł, KW Bezpartyjni Samorządowcy – 1 919 248 zł i KW Konfederacja Wolność i Niepodległość (1 323 137 zł). Charakterystycznym rysem kampanii było przedstawianie samych komitetów, a w znacznie mniejszym stopniu kandydatów (dane poniżej 1%, które nie znalazły odzwierciedlenia w zestawieniu prezentowanym na wykresie 4).

Wykres 4. Dane dotyczące wydatków na reklamę poszczególnych komitetów wyborczych (telewizja, radio, gazety, magazyny, reklama OOH i DOOH, Internet). Badaniem objęto okres od 8.08 do 13.10.2023 r.

Źródło: Kantar Media.

Dane dotyczące wydatków na reklamę w mediach (por. wykres 3) wskazywały, że komitety wyborcze przeznaczyły na reklamę w mediach offline 34 345 114 zł, natomiast na reklamę w Internecie 13 648 058 zł, co oznacza, że na komunikaty w telewizji, radiu, gazetach, magazynach i na nośnikach reklamy zewnętrznej (OOH i DOOH) przeznaczono 71,56%, podczas gdy na reklamę w Internecie wydano środki w kwocie 13 648 058 zł, co stanowi 28% wszystkich wydanych na kampanię środków.

Dla precyzji trzeba jednak dodać, że dane z badań Kantar Media w zestawieniu z informacjami pozyskanymi z Centrum przejrzystości reklam (<https://adstransparency.google.com/>) nie są transparentne

ze względu na możliwość zamawiania reklam przez różne podmioty (i multiplikacje przekazów), co sprawia problemy związane z przypisaniem nadawcy przekazu. Warto bowiem odnotować, że różne komitety reklamują się za pośrednictwem pośredników komunikacji, na co jasno wskazują dane pozyskane dzięki wyszukiwarkom reklamodawców Google (por. m.in. dane dotyczące wydatków na reklamę przeznaczonych przez Fundację Rozwoju Gospodarki i Innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego oraz dane dotyczące Stowarzyszenia Pokolenie) i Facebooka (por. tabele 3 i 4).

Tabela 3. Wydatki na reklamę w Google wg przeznaczonych środków

Nazwa podmiotu	Wydatki [EUR]	Wydatki [PLN]
KW Prawo i Sprawiedliwość	1 110 000	4 804 080
KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni	356 000	1 54 076,8
Fundacja Rozwoju Gospodarki i Innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego	169 000	731 432
KW Nowa Lewica	127 000	549 656
KW Konfederacja Wolność i Niepodległość	90 300	390 818,4
Platforma Obywatelska	68 600	296 900,8
Stowarzyszenie Pokolenie	64 700	280 021,6
KKW Trzecia Droga PSL-PL2050 Szymona Hołowni	63 000	272 664
KW Bezpartyjni Samorządowcy	56 500	244,532

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych pozyskanych dzięki: Centrum przejrzystości reklam. Kwoty w złotych zostały obliczone na podstawie średniego kursu euro w dniach od 8.08 do 13.10.2023 r.

Tabela 4. Wydatki na reklamę na Facebooku wg przeznaczonych środków

Nazwa podmiotu	Wydatki [PLN]
KW Prawo i Sprawiedliwość	2 343 345
KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni	1 922 594
Fundacja „Dołącz”	1 352 642
KKW Trzecia Droga PSL-PL2050 Szymona Hołowni	1 255 694
KW Nowa Lewica	1 216 358
Profil 15 X w Referendum powiedz 4x NIE	1 072 584
KW Konfederacja Wolność i Niepodległość	326 543
KW Bezpartyjni Samorządowcy	379 232

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych biblioteki reklam Meta przedstawionych przez Pawła Szawczukiewicza (https://www.facebook.com/pawel.szawczuk/posts/10159738710733148?ref=embed_post, dostęp: 13.02.2023).

Reprezentatywnym przykładem tych praktyk może być m.in. odnotowany jako trzeci pod względem wydatków Google w okresie kampanii parlamentarnej zleceniodawca, jakim jest spółka Fundacji Rozwoju Gospodarki i Innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego z siedzibą w Lublinie (<https://frgi.com.pl/profil>; dostęp: 28.01.2024), który na stronie internetowej deklaruje

prowadzenie działalności na rzecz rozwoju gospodarki i innowacji służącej podniesieniu potencjału ekonomiczno-społecznego kraju oraz promowanie i wspieranie wszelkich inicjatyw gospodarczych służących pielegnowaniu polskości oraz rozwoju świadomości narodowej w wymiarze gospodarczym i kulturowym.

W treściach reklam odnaleźć można krytykę działań i Donalda Tuska w kontekście działań Koalicji Obywatelskiej (por. m.in. wyrażenia „podniósł wiek emerytalny”, „sprzedał firmy obcokrajowcom”), które korespondują ze zwrotem profrekwencyjnym: „Czy zagłosujesz za powrotem do przeszłości czy bezpieczną przyszłością Polski?”. Z kolei Stowarzyszenie Pokolenie sytuujące się na siódmym miejscu pod względem środków przeznaczonych na reklamę w Google publikuje komunikaty promujące polityków KKW Koalicji Obywatelskiej PO .N IPL Zieloni (m.in. Patryka Jaskulskiego, Krzysztofa Michałka, Weroniki Smarduch) oraz KKW Nowej Lewicy (Arkadiusza Zająca, Emilii Skibińskiej, Michała Sztuka, Patrycji Pawlak-Kamińskiej). Dokonana analiza potwierdza wcześniejsze wnioski, iż komunikacyjne działania profrekwencyjne łączą się pośrednio z agitacją na rzecz poszczególnych komitetów wyborczych (por. Batorski & Izdebski, 2023, s. 3).

Kolejnym przykładem może być profil „Dołącz” na Facebooku (<https://www.dolacz.org/kim-jeste%C5%9Bmy>; dostęp: 15.02.2024), którego administratorem jest Amplify App OÜ z siedzibą w Estonii. Deklaruje on na swoim profilu, że pragnie „dotrzeć do Polek i Polaków z ważną kampanią i potrzebuje w tym wsparcia”, publikuje artykuły „o prawach kobiet, klimacie i przyrodzie, wyborach, społeczeństwie oraz LGBT+”, a także umieszcza informacje o współpracy z

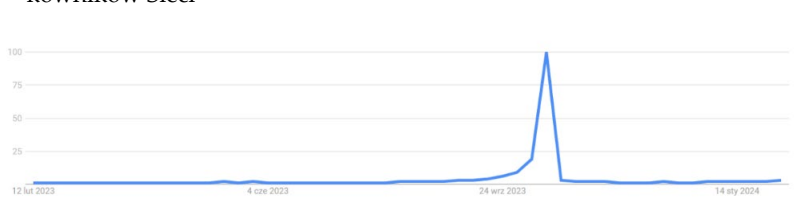
Grupą Stonewall i tranzycją.pl, Ogólnopolskim Strajkiem Kobiet, Koalicją Prawa Bezdomnych Zwierząt, w której skład wchodzi Stowarzyszenie Stukot oraz Stowarzyszenie Troskliwe Oko, Inicjatywą Wschód, Ogólnopolskim Towarzystwem Ochrony Ptaków, Fundacją Instytut

Przeciwdziałania Wykluczeniom i Bartem Staszewskim (Fundacja BASTA) (<https://www.dolacz.org/strefa-ngo>; dostęp: 15.02.2024).

W treściach reklam odnaleźć można krytykę KW Prawa i Sprawiedliwości oraz wymienionych imiennie polityków KW Konfederacji, Wolność i Niepodległość, które zestawiane są z zachętą do udziału w wyborach parlamentarnych

Wspólnym rysem emitowanych komunikatów jest wykorzystanie efektu świeżości, w związku z tym najwięcej treści publikowanych jest w ostatnich trzech dniach kampanii, co dotyczy wszystkich pięciu objętych badaniem komitetów wyborczych (Centrum przejrzystości reklam). Sytuacja ta bezpośrednio koresponduje z czasowym zaangażowaniem samych wyborców, na co jednoznacznie wskazują dane pozyskane dzięki narzędziom Google Trends, które dokumentują zainteresowanie tematem wyborów i komitetami wyborczymi na podstawie liczby wyszukiwań (por. wykres 5 i tabelę 5), co przekłada się na aktywność w dyskusjach.

Wykres 5. Zainteresowanie tematem wyborów na podstawie wyszukiwań użytkowników Sieci

Źródło: Google Trends.

Tabela nr 5. Zainteresowanie komitetami wyborczymi wg popularności wyszukiwania w dniach 8.08–13.10.2023 r.

Komitet wyborczy	Popularność
KW Prawo i Sprawiedliwość	33%
KW Konfederacja Wolność i Niepodległość Konfederacja	31%
KKW Trzecia Droga PSL-PL2050 Szymona Hołowni	15%
KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL	8%
KW Polska Jest Jedna	6%
KW Bezpartyjni Samorządowcy	5%
KW Nowa Lewica	2%

Źródło: https://trends.google.com/trends/story/PL_cu_fkuUIIcBAABtXM_en?hl=en-US (dostęp: 10.02.2024).

3. PERSONALIZACJA I SPÓJNOŚĆ DZIAŁAŃ VERSUS HASŁA WYBORCZE KOMITETÓW

Działania komunikacyjne prowadzone podczas kampanii wyborczej w 2023 r. ujawniają szereg zmian w strategiach promocyjnych, co dotyczy wyboru kanałów komunikacji i możliwości technologicznych. Zmiany te wpływają również na specyfikę języka, którym posługują się komitety w komunikacji z wyborcami. Szczególnie wyraźnie zaznacza się tu dążenie do spersonalizowania przekazu i zwiększenia jego emocjonalnego nacechowania budujących zaangażowanie odbiorców. Sama personalizacja zgodnie łączy się z typowymi cechami perswazji wskazanymi przez Stanisława Barańczaka, który wśród wykorzystywanych mechanizmów wyróżnia: emocjonalizację odbioru, wspólnotę świata i języka, symplifikację rozkładu wartości oraz odbiór bezalternatywny (Barańczak, 1975, 46). Koresponduje to z opinią Jerzego Bralczyka podkreślającego w działaniach propagandowych znaczenie świata ontologicznie dwuwartościowego, gdzie najistotniejszą rolę odgrywają takie kryteria jak ważność, powszechność, bliskość, konieczność, słuszość, spójność, postęp, trwałość (Bralczyk, 2007, s. 86–87). Tę specyfikę działań ilustrują hasła wyborcze komitetów, które jako typowe akty pośrednie budują emocjonalną więź z wyborcami, wskazują na dwuwartościowość świata w relacji czasowej, nie dopuszczają repliki (odbiór bezalternatywny), a w polu wyobrazeniowym wykorzystują potencjał konotacyjny poszczególnych leksemów wzmocniony najczęściej formą równoważników zdań (por. hasła: „Bezpieczna przyszłość Polaków”, „Polska w naszych sercach”, „Dość kłótni, do przodu!”). Warto też zauważyć, że hasła te z założenia są polisemiczne i otwarte, przez co umożliwiają indywidualną interpretację, która budując zaangażowanie, wzmacnia poczucie wspólnoty z nadawcą.

Specyfikę zmian, jakie zaszły w budowie haseł komitetów wyborczych, można zobrazować, porównując slogany partii z wyborów parlamentarnych w 2019 r. i 2023 r. (por. tabela 6). Analiza potencjału perswazyjnego haseł dowodzi, że wykorzystane w ostatniej kampanii hasła są silniej osadzone w kontekście społecznym i politycznym (por. hasła: „Bezpieczna przyszłość Polaków”, „Dość kłótni, do przodu!”) oraz koncentrują się na wspólnych potrzebach („Bezpieczna przyszłość Polaków”, „Dość kłótni, do przodu!”, „Tak chcemy żyć”)

i emocjach („Polska w naszych sercach”, „Serce mam po lewej”), przez co silniej budują zaangażowanie wyborców i wpływają na ich indywidualne wybory. Natomiast hasła pochodzące z 2019 r. kładą nacisk przede wszystkim na pozytywne i wyrażone ogólnikowo zmiany w przyszłości („Jutro może być lepsze!”), odzwierciedlając tradycyjne podejście do działań propagandowych skupionych wokół budowania nadziei i pozytywnych emocji. Slogany te w znacznym stopniu odnoszą się do myślenia abstrakcyjnego („Dobry czas dla Polski”, „Jutro może być lepsze!”, „Łączy nas przyszłość”), przez co słabnie ich potencjał wyobrazeniowy, maleje możliwość zaangażowania zmysłów oraz dynamika odczytania. Dla porównania można tu przywołać pochodzące z kampanii w 2023 r. hasło „Serce mam po lewej”, gdzie wykorzystanie rzeczownika konkretnego „serce” służy oddziaływaniu na zmysły i przyspiesza przetwarzanie sloganu, a dodatkowo za sprawą znaczeń konotacyjnych znacznie silniej tworzy wrażenie wspólnoty niż jego poprzednik z 2019 roku („Łączy nas przyszłość”). Dodatkowym atutem hasła jest też brak możliwości repliki, bowiem trudno dyskutować z tezą, po której stronie mamy serce.

Tabela 6. Hasła komitetów wyborczych w wyborach parlamentarnych w 2019 r. i 2023 r.

Komitet wyborczy	Hasło w kampanii w 2019 r.	Hasło w kampanii w 2023 r.
KW Prawo i Sprawiedliwość	„Dobry czas dla Polski”	„Bezpieczna przyszłość Polaków”
KKW Koalicja Obywatelska PO .N IPL Zieloni		„Polska w naszych sercach”
KKW Koalicja Obywatelska	„Jutro może być lepsze!”	
KKW Trzecia Droga. Polska 2050		„Dość kłótni, do przodu!”
KKW PSL Koalicja Polska	„Łączymy Polaków”	
KKW Nowa Lewica		„Serce mam po lewej”
KKW SLD, Wiosna/Lewica Razem	„Łączy nas przyszłość”	
KW Konfederacja Wolność i Niepodległość	„Polska dla Ciebie”	„Tak chcemy żyć”

Źródło: opracowanie własne.

PODSUMOWANIE

Mając na uwadze zmiany, jakie zachodzą w strukturze wiekowej wyborców oraz doboru przez nich źródeł czerpania informacji wyborczych, należy stwierdzić, że komitety wyborcze w 2023 r. zintensyfikowały swoje działania komunikacyjne w zakresie promocji w Internecie. Walka o poparcie i głosy elektoratu niezdecydowanego zwiększyła aktywność strategiczną wobec młodego wyborcy, który komunikuje się w pierwszym rzędzie w przestrzeni sieciowej i tam też pozyskuje informacje. Znalazło to odbicie m.in. w działaniach promocyjnych sztabów wyborczych, które w celu pozyskania głosów internautów zwiększyły zdecydowanie nakłady finansowe na przekazy reklamowe oraz zastosowały strategie komunikacyjne istotne z punktu skutecznego zarządzania przekazem w sieci.

Specyfika analizy reklam zakłada ich funkcjonowanie jako aktów wypowiedzi o pośrednim (ukrytym) charakterze (Skowronek, 1993, s. 69). Znamienne jest jednak, że w reklamie wyborczej coraz bardziej zauważalni są pośrednicy komunikacji, co potwierdza znaną z reklamy komercyjnej zasadę, że przekazywanie znaczeń może się odbywać przez pośredników (por. rozważania zawarte w rozdziale II opracowania Skowronka), co dotyczy zarówno kategorii nadawcy, jak i odbiorców jako osób dystrybuujących treści. Trzeba też dodać, że przekazy reklamowe tworzy się obecnie w sposób oparty na heurystykach, a samo wnioskowanie ma charakter dokładnie zaprogramowany, co dotyczy zarówno sposobu adresowania reklam, jak i samych treści, co dobrze odzwierciedla specyfika haseł wyborczych.

Analiza haseł wyborczych prowadzi do wniosku, że w strategiach reklamowych najistotniejsze jest budowanie emocjonalnego połączenia i tworzenie wspólnoty z wyborcami. Trzeba jednak zauważyć, że strategia ta jest możliwa do wykorzystania w krótkim czasie, kiedy wyborcy poszukują informacji o programach poszczególnych komitetów. Uzasadnia to również wykorzystanie w reklamach efektu świeżości, gdzie istotnym kryterium była długość czasu pomiędzy odbiorem komunikatu a momentem wyboru, zgodnie z zasadą, że przechowywanie informacji w pamięci jest lepsze, gdy odbiorca ma krótki czas na podjęcie decyzji (Aronson, 2004, s. 94–95).

Wszystkie te działania komunikacyjne ukazują, jak w 2023 r. zintensyfikowana i zaciekle była walka o wyborcę niezdecydowanego

i że była ona prowadzona do samego końca. Determinacja i zaangażowanie sztabów wyborczych w walkę w sieci o głosy Polaków zaowocowała mobilizacją młodego elektoratu i przełożyła się w znacznym stopniu na rekordową frekwencję. Wzmoczone działania strategiczne w Internecie w połączeniu z zastosowaniem adekwatnych technik komunikacyjnych stały się jednym z czynników wzmacniających potencjał wyborczy elektoratu niezdecydowanego.

BIBLIOGRAFIA

- Aronson, E. (2004). *Człowiek istota społeczna*. J. Radzicki (Tłum.). Warszawa: PWN.
- Barańczak, S. (1975). Słowo – perswazja – kultura masowa. *Twórczość*, 7, 46.
- Batorski, D., & Izdebski, K. (2023). *Media społecznościowe i wybory*. Cz. 2. Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. Pozyskano z: <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2023/06/Media-spolesznosciowe-i-wybory.pdf> (dostęp: 12.02.2024).
- Bendyk, E. i in. (2023). *Polacy gotowi na zmianę. Wynik wyborów rozstrzygnięty niezdecydowani. Raport podsumowujący wyniki badań ilościowych i jakościowych*, Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego. Pozyskano z: <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2023/09/Polacy-gotowi-na-zmiane.pdf> (dostęp: 12.02.2024).
- Biblioteka reklam Facebook. Pozyskano z: <https://www.facebook.com/ads/library/report/?source=onboarding> (dostęp: 3.02.2024)
- Bralczyk, J. (2007). *O języku propagandy i polityki*. Warszawa: Trio.
- CBOS (2023). *Odbiór kampanii wyborczej i aktywność polityczna w internecie przed wyborami parlamentarnymi. Komunikat z badań*, 143, 23. Pozyskano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_143_23.PDF (dostęp: 12.02.2024).
- CBOS (2023). *Preferencje partyjne na tydzień przed wyborami. Komunikat z badań*, 127, 23. Pozyskano z: https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2023/K_127_23.PDF (dostęp: 12.02.2024).
- Centrum przejrzystości reklam. Pozyskano z: <https://adstransparency.google.com/> (dostęp: 30.01.2024)
- Digital News Report (2023). Pozyskano z: <https://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk/digital-news-report/2023> (dostęp: 30.01.2024).
- Fundacja Rozwoju Gospodarki i Innowacji im. Eugeniusza Kwiatkowskiego z siedzibą w Lublinie. Pozyskano z: <https://frgi.com.pl/profil> (dostęp: 28.01.2024).

- Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) (2022) z dnia 19 października 2022 r. w sprawie jednolitego rynku usług cyfrowych. Pozyskano z: (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32022R2065>) (dostęp: 4.02.2024).
- Ryłko-Kurpiewska, A., & Kujaszewski, W. (2020). The specificity of presenting a family in advertising religious, cultural and social conditions. *European Journal of Science and Theology*, 16(5), 133–134.
- Skowronek, K. (1993). *Reklama. Studium pragmatolingwistyczne*. Kraków: PAN IJP.
- Strona WWW „Dołącz”. Pozyskano z: <https://www.dolacz.org/kim-je-ste%C5%9Bmy> (dostęp: 15.02.2024).
- Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy. Dz. U. 2011 nr 21 poz. 112. Pozyskano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20110210112/U/D20110112Lj.pdf> (dostęp: 16.09.2024).
- Wyniki sondażowe wyborów (2023). Pozyskano z: <https://tvn24.pl/wybory-parlamentarne-2023/wyniki-sondazowe> (dostęp: 15.02.2024).
- Wyszukiwarka Google Trends. Pozyskano z: https://trends.google.com/trends/story/PL_cu_fkuUllcBAABtXM_en?hl=en-US (dostęp: 10.02.2024).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

MAGDALENA CYRKLAF-GORCZYCA

<http://orcid.org/0000-0002-4062-1966>
Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
[magdalena.cyrklaff@umk.pl](mailto:magdalenacyrklaflaff@umk.pl)

ADAM MAJCHRZAK

<http://orcid.org/0000-0003-2376-2721>
Uniwersytet Gdański
adam.majchrzak@ug.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2583

Wykorzystanie wizerunku polityków w przekazach typu deepfake – analiza danych factcheckingowych z 2023 roku

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem badań było sprawdzenie, jakich polityków i przekazów politycznych dotyczyły deepfaki, które zostały zweryfikowane przez organizacje factcheckingowe w 2023 roku i jakie były konsekwencje ich rozpowszechniania.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Głównym celem badań była próba odpowiedzi na pytanie: „W jaki sposób wykorzystywano deepfaki na temat polityków w 2023 roku w obiegu internetowym?”. By go zrealizować, sformułowano szczegółowe cele, które miały wskazać: jak definiuje się deepfake, jakiej tematyki i jakich polityków dotyczyły analizowane deepfaki, jaki miały one wydźwięk emocjonalny i jakie były ich potencjalne konsekwencje. Zgodnie z przyjętą hipotezą przekazy były wykorzystywane w negatywnym kontekście, by wyrządzić szkody wizerunkowe lub społeczne. W badaniu wykorzystano metodę analizy zawartości oraz narzędzie Fact Check Explorer do ekstrakcji deepfake’ów z materiałów factcheckingowych.

PROCES WYWODU: Proces wywodu rozpoczyna się wprowadzeniem na temat eksplozji narzędzi sztucznej inteligencji. Następnie dokonano charakterystyki technologii deepfake i możliwości wykorzystania jej w procesie dezinformacji. Kolejnym krokiem badawczym było wyekstrahowanie z narzędzia Fact-Check Explorer 51 deepfake’ów o charakterze politycznym oraz analiza ich formatu, tematyki i nacechowania emocjonalnego. Na koniec przeprowadzono podsumowanie i przedstawiono wnioski.

Sugerowane cytowanie: Cyrklaff-Gorczyca, M., i Majchrzak, A. (2024). Wykorzystanie wizerunku polityków w przekazach typu deepfake – analiza danych factcheckingowych z 2023 roku. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 33–54. DOI: 10.35765/HP.2583.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W artykule przedstawiono definicję, charakterystykę deepfake'ów oraz dokonano przeglądu 51 deepfake'ów o tematyce politycznej w 2023 roku. Wykorzystanie wizerunku polityków w postaci deepfake'ów najczęściej występowało w kategoriach tematycznych: polityka i gospodarka (w tym działania dezinformacyjne podczas kampanii wyborczych), polityka państwowa i międzynarodowa oraz działania wojenne. Większość deepfake'ów miała negatywny wydźwięk emocjonalny, rzadziej zdarzały się te z pozytywnym i ambiwalentnym wydźwiękiem.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Badanie wykazało, że wizerunki polityków były wykorzystywane w kontekście manipulacji w obszarach tematycznych polityki i gospodarki, rzadziej do manipulacji popkulturą i kwestiami moralnymi, zdrowiem i medycyną oraz oszustwami internetowymi. Istnieje potrzeba wprowadzenia prostych narzędzi do identyfikacji deepfake'ów oraz programów zwiększających kompetencje użytkowników Internetu w tym zakresie.

SŁOWA KLUCZOWE:

deepfake, sztuczna inteligencja, fałszywe informacje,
fact-checking, wizerunek polityków

Abstract

USING THE IMAGE OF POLITICIANS IN DEEPPFAKE
MESSAGES – ANALYSIS OF FACT-CHECKING DATA
FROM 2023

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of study was to check images of politicians and political messages used in deepfakes in 2023 and what were the possible consequences.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The goal of the work was to try to answer the main question: "How were deepfakes about politicians in 2023 used on the Internet?". For this purpose, research questions were asked: how the definition of deepfake is understood, what topics and politicians the analyzed deepfakes concerned, what emotional tone had and what their potential consequences were. According to hypothesis, these messages were used in a negative context to cause image or social damage. The study used the content analysis method and the Fact Check Explorer tool to extract deepfakes from fact-checking materials.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argumentative process started an introduction to artificial intelligence. Then, the deepfake technology and the possibility of using it in the disinformation process were characterized. The next step was to extract political deepfakes from the database and analyze their format, subject matter and emotional content. Finally, a summary and conclusions were presented.

RESEARCH RESULTS: The article presents characteristics of deepfakes and review of 51 political deepfakes. The use of politicians' images in the form of deepfakes most often occurred in the following thematic category: disinformation activities during election campaigns, state and international politics, and warfare. Most deepfakes had a negative emotional tone, while those with a positive and ambivalent tone were less common.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The study found that politicians' images were used mainly in context of manipulation in areas politics and economy and less frequently to manipulate pop culture and moral issues, health and medicine and online fraud. There is a need to introduce tools to identify deepfakes and programs to increase competences of users in this area.

KEYWORDS:

deepfake, artificial intelligence, false information, fact-checking, image of politicians

WPROWADZENIE

Temat sztucznej inteligencji pasjonuje ludzkość od lat 50. XX wieku. Początkowo zastanawiano się, czy maszyny będą myśleć tak jak ludzie (Anyoha, 2017). Obecnie trwają dyskusje już nie tylko na temat tego, czy maszyna może naśladować działania i pracę człowieka, ale też, czy jest w stanie odwzorować rzeczywistość. Rok 2023 wiązał się z bezprecedensowym rozwojem nowych technologii, które wykorzystują „myślenie maszyn”. W mediach rozbrzmiały debaty na temat użycia sztucznej inteligencji w wielu dziedzinach życia oraz zauważono potencjalny rozwój nowych zagrożeń w tym zakresie. Pojawienie się takich generatorów grafik jak Midjourney czy DALL-E pozwoliło laikom na projektowanie zaawansowanych materiałów w kilka sekund. Zasygnalizowało to niebezpieczeństwo i wymusiło zredefiniowanie zjawiska deepfake'ów, czyli syntetycznych

materiałów, które dzięki wykorzystaniu sztucznej inteligencji mogą przedstawiać zmanipulowane, fałszywe wypowiedzi oraz fikcyjne postacie i wydarzenia (Payne, 2024).

Narzędzia sztucznej inteligencji mogą wpłynąć na zwiększenie się liczby dezinformujących przekazów i ich skuteczność. Z drugiej strony pojawiają się opinie o tym, że obawy te są nieco przesadzone, ponieważ obecność nowych technologii nie zmienia znacząco popytu na informację wśród użytkowników (Simon, Altay, & Mercier, 2023). Najważniejszym celem niniejszego artykułu jest próba identyfikacji nowych zagrożeń związanych z deepfake'ami o charakterze politycznym. Dokonano tego na podstawie analizy zawartości przekazów medialnych za cały 2023 roku, które zweryfikowały organizacje factcheckingowe i które dostępne były w procesie wyszukiwania poprzez narzędzie Fact Check Explorer firmy Google.

DEFINIOWANIE, SPECYFIKA ORAZ WYKORZYSTANIE TECHNOLOGII DEEPPFAKE

Termin „deepfake” pojawił się w 2017 roku i pierwotnie użyto go do opisanie pornograficznych materiałów wideo, w których dokonywano podmiany twarzy aktorów, celebrytów i osób publicznych (Payne, 2024). Pojęcie zaczęło być stosowane także w odniesieniu do innych nagrań, na których podmieniano twarze i ruch ciała, oraz materiałów audio czy grafik, które powstały przy pomocy sztucznej inteligencji. W 2019 roku szacowano, że 96% deepfake'ów powstało w celu tworzenia materiałów pornograficznych, jednak spostrzeżono również, że ten rodzaj przekazu ma potencjał w dezinformacji politycznej (Ajder, Patrini, Cavalli, Cullen, 2019, s. 5–6; Sharma, Jain, Behl, Baabdullah, Giannakis, Dwivedi, 2023). Obecnie zjawisko deepfake rozumie się jako szczególny rodzaj mediów syntetycznych, w których osoba na obrazie lub filmie jest zamieniana na podobiznę innej osoby (Somers, 2020).

Technologia deepfake wykorzystuje sztuczną inteligencję do tworzenia przekonujących obrazów, nagrań audio oraz wideo. Pierwsza część wyrazu „deepfake”, czyli *deep* (pol. „głęboko”), określa technologię, na bazie której powstał taki fałszywy przekaz, a więc *deep learning* (pol. „głębokie uczenie się”). Natomiast *fake* (pol. „fałszywy”)

wskazuje na nieprawdziwość przekazu (Barney & Wigmore, 2023). Do tworzenia deepfake'ów można wykorzystać system Generative Adversarial Network (GAN) lub jego modyfikacje, które wykorzystują dwa algorytmy: tzw. generator i dyskryminator. Generator tworzy pierwotny fałszywy przekaz i na podstawie pożądaných przez twórcę wyników buduje bazę danych szkoleniowych. Następnie dyskryminator analizuje, jak realistyczna lub fałszywa jest pierwotna wersja przekazu. Proces jest powtarzany tak, aby generator mógł doskonalić treści, a dyskryminator mógł wyuczyć się sprawniejszego wykrywania wad, aby potem generator mógł je poprawić (Barney & Wigmore, 2023; Somers, 2020). Inny system, który jest wykorzystywany do tworzenia deepfake'ów, bazuje na modelach dyfuzyjnych, takich jak Neural Style Transfer (NST). W tym przypadku sztuczna inteligencja na polecenie człowieka korzysta z bazy zdjęć i poprzez łączenie obrazów oraz wybranych stylów stara się wygenerować nowy obraz, który spełnia określone kryteria (Shen, Yan, & Zeng, 2018; Shahzad, Rustam, Flores, Luís Vidal Mazón, de la Torre Diez, & Ashraf, 2022, s. 7–20).

Istnieją różne typy deepfake'ów. Ze względu na wykorzystany w tej technologii format, tj. sposób prezentacji wygenerowanej postaci, można wyróżnić:

- **wideo deepfake** – syntetyczne manipulacje na filmach, np. zamiana twarzy, morfing twarzy (płynne przekształcanie jednego obrazu w inny) lub manipulacje ciałem;
- **audio deepfake** – syntetyczne manipulacje w nagraniu audio, np. podmiana cudzego głosu lub przekształcenie tekstu na dźwięk;
- **graficzny deepfake** – syntetyczne manipulacje, które polegają na podmianie lub wygenerowaniu nieistniejącego obrazu twarzy i ciała (Nassif, Nasir, Talib, & Gouda, 2022, s. 5).

W literaturze przedmiotu istnieje też podział deepfake'ów ze względu na cel oraz intencje, jakie przyświecały ich autorom. To m.in. deepfaki dezinformacyjne, dyskredytacyjne, rozrywkowe i edukacyjne (por. Dąbrowska, 2020, s. 96–97). Niektóre deepfaki mogą uwrażliwiać na kwestie społeczne (zob. też Jd, 2023; Hameleers, van der Meer, & Dobber, 2022). Jako przykład może posłużyć film z wizerunkiem byłego prezydenta USA, Baracka Obamy, który opublikowano w kwietniu 2018 r. na YouTube (BuzzFeed, 2024).

W tym deepfake'u Barack Obama przestrzega przed bezkrytycznym odbiorem treści w sieci, zwracając uwagę na to, że każdy może wykorzystać cudzy wizerunek do przekazania informacji, których nigdy by nie wypowiedziano. Na koniec w filmie pojawia się twarz reżysera materiału, Jordana Peelego, który podkłada głos w rzekomej wypowiedzi Obamy, uwrażliwiając tym samym odbiorców na zagrożenia, które mogą płynąć z wykorzystania takiej technologii.

Obecnie trudno jest stwierdzić, jak wiele deepfake'ów powstało, jednak można zaobserwować, że wykorzystanie materiałów tego typu stało się bardzo powszechne w ramach procesu dezinformacji. Spreparowane deepfaki mają za zadanie wprowadzać w błąd odbiorców i wykorzystywać ich w różnych celach. Mogą one mieć charakter polityczny (Schneier, 2023), finansowy (Somers, 2020) lub wojenny (Majchrzak, 2023). Jako przykład może posłużyć fałszywy film z 2022 r., w którym w czasie wojny rosyjsko-ukraińskiej prezydent Ukrainy Wołodymyr Zełeński prosi swoje wojska o poddanie się (Barney & Wigmore, 2023).

Z drugiej strony deepfaki mają również legalne zastosowania, które wykorzystywane są m.in. w produkcji gier wideo, aplikacjach do obsługi klienta (Barney & Wigmore, 2023) oraz marketingu i reklamie (Schultz, 2020; Somers, 2020). Jako przykład biznesowego wykorzystania tej technologii może posłużyć działanie międzynarodowego koncernu Anheuser-Busch InBev, który jest największym producentem piwa na świecie. Koncern wykorzystał technologię „deepfake” w nowej reklamie piwa Michelob Ultra do zamiany twarzy byłego rozgrywającego NFL Peytona Manninga (Schultz, 2020; Somers, 2020).

METODY I NARZĘDZIA BADAWCZE

Główny celem badawczym w pracy była próba odpowiedzi na pytanie: „W jaki sposób wykorzystywano deepfaki na temat polityków w 2023 roku?”. Zgodnie z przyjętą hipotezą przekazy tego typu były wykorzystywane przede wszystkim w negatywnym kontekście, po to by wyrządzić szkody odbiorcom i manipulować nimi. Poszukiwanie odpowiedzi na postawione pytanie wynika z potrzeby zrozumienia specyfiki zjawiska deepfake w kontekście przekazów medialnych

oraz dezinformacji. Tak sprecyzowany cel generował potrzebę sformułowania szczegółowych pytań badawczych. Wynikało to także z planu badawczego i ma odzwierciedlenie w dobranych metodach i narzędziach badawczych. Postawiono zatem następujące szczegółowe pytania badawcze:

- Jak rozumiane jest pojęcie deepfake i jakie przyjęto jego rozumienie w niniejszym badaniu?
- W jakich formatach występowały deepfaki o charakterze politycznym?
- Wokół jakich polityków lub innych podmiotów o charakterze politycznym powstawały analizowane deepfaki?
- Jakie tematy podejmowały analizowane deepfaki?
- Jaki rodzaj wydzźwięku emocjonalnego miały analizowane deepfaki?
- Jakie były potencjalne skutki rozpowszechnienia się w internecie tych deepfake'ów?

Do stworzenia bazy danych wykorzystano narzędzie Fact Check Explorer, które gromadzi informacje o fałszywych lub zmanipulowanych artykułach, filmach i wpisach w mediach społecznościowych. Materiały w bazie zostały zweryfikowane przez organizacje factcheckingowe z całego świata, które specjalizują się w analizie fałszywych przekazów (Google, 2024). Sprawdzenie przekazu przez organizację factcheckingową wskazuje na to, że wielu użytkowników Internetu mogło uwierzyć i/lub uwierzyło w taki fałszywy przekaz. Na podstawie analiz factcheckingowych można było sprawdzić to, jakich tematów najczęściej dotyczyły popularne szkodliwe deepfaki. Fact Check Explorer służy do tego, aby przeglądać to, co zostało już sprawdzone. Materiały można wyszukać według słów kluczowych, co w rezultacie pozwala wyświetlić listę pasujących do tematu twierdzeń oraz odpowiednich weryfikacji. Wyniki można zawęzić także do określonego wydawcy treści oraz wybranego języka (Google, 2024).

Wszystkie materiały do analizy zgromadzono w wyniku doboru celowego, poprzez wyszukiwanie w Fact Check Explorer następujących słów kluczowych: „deepfake” oraz „ai generated”. W artykule skupiono się na wynikach w języku angielskim. W wyniku wyszukiwania takimi słowami kluczowymi wyekstrahowano 153 przekazy, które zgodnie z przyjętą definicją można było opisać jako deepfake,

a po wyznaczeniu kategorii okazało się, że 51 z nich dotyczyło polityków lub innych podmiotów czy treści politycznych. Na podstawie ogólnego przeglądu materiałów przed badaniem zauważono prawidłowości, możliwe kategorie tematyczne oraz sposoby wykorzystania deepfake'ów przez ich twórców lub osoby, które powielają ten rodzaj przekazu. W celu scharakteryzowania ilościowo-jakościowego materiałów factcheckingowych wykorzystano metodę analizy zawartości (ang. *content analysis*). Ta metoda, oprócz obserwacji, wywiadu i eksperymentu, jest jednym z podstawowych sposobów badania przekazów medialnych stosowanych w nauce o komunikacji społecznej i mediach. Jej zaletę stanowi to, że bazuje na materiale empirycznym, ponieważ przedmiotem analizy jest komunikacja zmaterializowana w postaci przekazów czy tekstów (Michalczyk, 2009, s. 96–97). Przedmiotem badań opisywanych w niniejszym artykule stały się analizy factcheckingowe, a więc nie badano pierwotnych przekazów medialnych, lecz tylko takie, które poddano weryfikacji pod względem prawdziwości. Ten typ analizy może mieć dwa wymiary, więc w wymiarze deskryptywnym skoncentrowano się na zidentyfikowaniu, jaki format przyjęły analizowane deepfaki (np. wideo czy grafike). Natomiast w wymiarze wyjaśniającym starano się zidentyfikować tematykę oraz zinterpretować kontekst i wpływ emocjonalny wyekstrahowanych deepfake'ów na odbiorców. W badaniach istniała potrzeba modyfikacji i dostosowania różnych form metody analizy zawartości do charakteru pozyskiwanych przekazów w postaci deepfake'ów (por. Michalczyk, 2009, s. 98; Klepka & Idzik, 2019, s. 11–27).

W tym badaniu jako definicję przekazu typu „deepfake” przyjęto syntetyczne przekazy graficzne, wideo lub audio, które wykorzystywały cudzy wizerunek do przedstawiania postaci w sytuacjach, które nigdy się nie wydarzyły i powstały jako rezultat częściowego lub całkowitego użycia sztucznej inteligencji na polecenie lub w wyniku modyfikacji człowieka. Przyglądano się przede wszystkim materiałom przedstawiającym syntetyczną twarz istniejącego polityka w sytuacji, która nigdy nie wystąpiła w rzeczywistości. Do badania włączono też kilka specyficznych przypadków syntetycznie wygenerowanych obrazów, które nie przedstawiały żadnej twarzy polityka, ale były związane z polityką (np. budynku administracji).

W analizie wykorzystano autorskie kodowanie deepfake'ów na temat polityków ze względu na format, podmiot, tematykę i rodzaj

przekazu. W tabeli nr 1 przedstawiono szczegółowe warunki kodowania i przydzielania kategorii poszczególnym przekazom.

Tabela 1. Kodowanie deepfake'ów na temat polityków ze względu na format, podmiot, tematykę i rodzaj przekazu

	1. FORMAT	2. PODMIOT	3. TEMATYKA	4. RODZAJ PRZEKAZU
1.	Obraz – deepfake oparty na wygenerowanym obrazie.	Politycy i zdarczenia ze świata polityki – deepfaki dotyczące przywódców państw, innych polityków lub wydarzeń i instytucji politycznych.	Polityka i gospodarka – deepfaki związane ze zdarzeniami politycznymi krajowymi i międzynarodowymi oraz gospodarką państw.	Pozytywny – deepfaki, które przedstawiały postać w pozytywnym kontekście lub zawierały wyrażenia przedstawiające postać w pozytywnym świetle.
2.	Wideo – deepfake oparty na wygenerowanym filmie.	Inne – deepfaki, które nie spełniały kryterium pierwszego. To materiały związane z pozostałymi osobami, które nie są politykami.	Popkultura i sprawy obyczajowe – deepfaki związane z popkulturą, wydarzeniami masowymi i szeroko pojętymi sprawami obyczajowymi, w które zostały uwikłane postacie polityczne.	Negatywny – deepfaki, które przedstawiały postać w negatywnym kontekście lub zawierały wyrażenia przedstawiające postać w negatywnym świetle.
3.	Obraz i tekst – deepfake oparty na wygenerowanym obrazie z tekstem (np. dodanymi napisami).	–	Zdrowie i medycyna – deepfaki związane ze zdrowiem i medycyną, w tym przekazy o zdrowiu postaci politycznych lub ich wypowiedzi na temat zdrowia.	Ambiwalentny – deepfaki, które zawierały trudne do jednoznaczniego zdefiniowania pod względem emocjonalnym.
5.	–	–	Inne i trudne do określenia – deepfaki związane ze zdarzeniami trudnymi do klasyfikacji.	–
4.	Wideo i tekst – deepfake oparty na wygenerowanym obrazie z tekstem (np. dodanymi napisami).	–	Oszustwa internetowe – deepfaki, w których pojawiały się wizerunki polityków, wykorzystywane do oszukiwania internautów (tzw. scam).	–

Źródło: opracowanie własne.

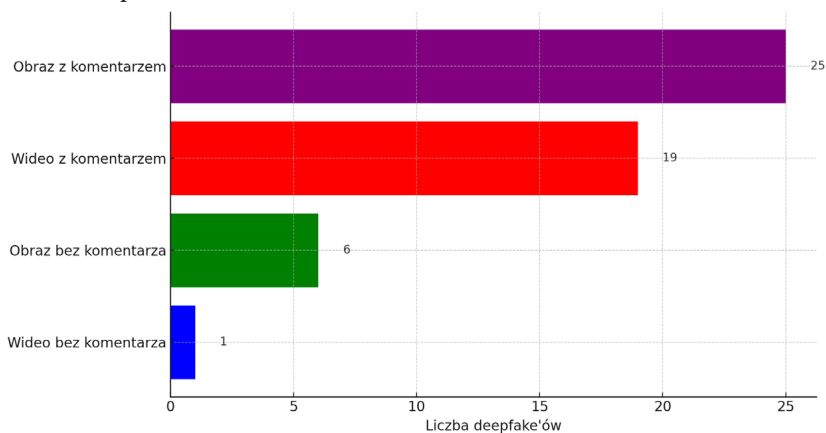
WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ

W badaniu przeanalizowano 51 deepfake'ów dotyczących polityki, które pojawiły się w bazie narzędzia Fact Check Explorer w roku 2023. Poniżej przedstawione zbiorczo wyniki tej analizy w kontekście postawionych wcześniej szczegółowych pytań badawczych.

Format deepfake'ów

Na 51 przeanalizowanych przekazów z 2023 roku najwięcej zweryfikowanych deepfake'ów na temat polityków, czyli 25, to wygenerowany obraz z tekstem w formie krótkiego komentarza. Drugim najczęstszym formatem były deepfaki w formie wideo z dodatkowym komentarzem tekstowym (19 przekazów). 6 deepfake'ów wystąpiło w formie obrazu bez dodatkowych komentarzy, a 1 w formie wideo bez dodatkowych komentarzy. Wyniki można zobaczyć na wykresie 1.

Wykres 1. Liczba zweryfikowanych deepfake'ów na temat polityków w 2023 roku w podziale na format

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem narzędzia Diagrams: Show Me | charts, presentations, code.

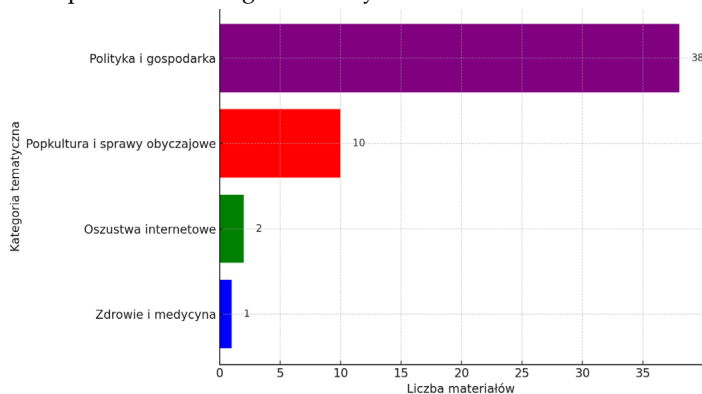
Na podstawie zebranych danych widać, że użycie deepfake'ów w formie grafik było częstszą formą nieprawdziwych przekazów

na temat polityków. W 2023 roku fact-checkerzy rządziej zajmowali się weryfikowaniem czystych materiałów wideo w kontekście politycznym, ponieważ przeważały w tej tematyce zmanipulowane obrazy statyczne. Niezależnie od użytego formatu zweryfikowanym deepfake'om często towarzyszył krótki komentarz twórcy/osoby udostępniającej, co mogło nadawać danemu materiałowi dodatkowy lub nowy kontekst. To forma charakterystyczna dla przekazów rozpowszechnianych w mediach społecznościowych, które zwykle składają się z krótkich opisów oraz dołączonych materiałów multimedialnych. Każdy film czy grafika opatrzone krótkim komentarzem tekstowym mogą wzbudzić większe zainteresowanie u odbiorców, którzy jeszcze przed kontaktem lub w trakcie kontaktu z przekazem mogą odczuć przez to silniejsze emocje.

Tematyka deepfake'ów

Zebrane deepfaki podzielono na podgrupy, które uwzględniają kategorie tematyczne (wykres 2). Jeden z tematów „polityka i gospodarka” zdecydowanie wyróżniał się na tle reszty, co odpowiada specyfice działalności politycznej. W badaniu pojawiły się też inne tematy, w których wykorzystywano wizerunek polityków.

Wykres 2. Liczba analizowanych deepfake'ów na temat polityków w 2023 roku w podziale na kategorie tematyczne

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem narzędzia Diagrams: Show Me | charts, presentations, code.

Wykorzystanie wizerunku polityków w ramach deepfake'ów z 2023 roku najczęściej wiązało się ze wspomnianą kategorią „polityka i gospodarka” (38 materiałów). Ze względu na przeważającą liczbę tej kategorii nad innymi widać pewne niepokojące odbicie trendu do wykorzystywania wizerunku polityków w dezinformacji typowo politycznej. To oznacza, że syntetyczne fałszywki są aktywnie używane do manipulowania wizerunkiem polityków, kampanią wyborczą czy też polityką państwową lub międzynarodową. W badanym okresie dostrzeżono też użycie deepfake'ów do szerzenia nieprawdziwych informacji w kontekście wojennym, co miało odniesienie m.in. do wojny w Ukrainie oraz wojny w Gazie. Może to wpływać na postrzeganie konfliktów na świecie. Jednym z przykładów jest nagranie wideo z wizerunkiem Joe Bidena, który zapowiadał rzekomą mobilizację w USA w związku z atakiem Hamasu w Izraelu (rys. 1). W ten sposób próbowano przedstawić prezydenta jako człowieka, który podejmuje decyzję niezgodną z wolą narodu. Dodany opis filmu wskazywał, że Joe Biden wzywa mężczyzn i kobiety do udziału w wojnie.

Rys. 1. Deepfake z Joe Bidenem opublikowany w formie filmu na YouTube

Źródło: Hush Puppy (2023). *The Left and Liberals save the world*. Pozyskano z: <https://perma.cc/P8CD-PEMR?type=image> (dostęp: 14.01.2024).

Drugą najczęstszą kategorią tematyczną w analizie była „popkultura i sprawy obyczajowe”. Zidentyfikowano tutaj 10 przekazów, które

pokazywały zmanipulowany wizerunek polityków w sytuacjach związanych ze sferą obyczajową. Zazwyczaj deepfaki zaklasyfikowane do tej kategorii dotyczyły niecodziennego ubioru polityków lub niecodziennych aktywności w sferze prywatnej (np. sportu czy religii), co mogło szokować odbiorców lub wywoływać w nich zaciekawienie lub rozbawienie. Blisko im zatem było do satyry. Takie przekazy z jednej strony mogą zmylić odbiorców o niskich kompetencjach cyfrowych, a z drugiej strony mogą stanowić przejaw prostych do weryfikacji manipulacji, których celem jest wywołanie określonych emocji. Prowokuje to odbiorców do generowania hejtu, niezależnie od tego czy uwierzyli w ten przekaz, czy nie. Jedną z takich manipulacji jest satyryczny film z Wołodymyrem Zełenskim (rys. 2), którego potencjalnym celem było zakpienie z niego i podważenie jego kompetencji. Film przedstawiał polityka jako osobę, która wykonuje taniec brzucha w specjalnym stroju. Do filmu dołączony był następujący opis: „definicja szaleństwa: to człowiek, któremu daliśmy 200 000 000 000 dolarów w gotówce i broni, spodziewając się, że pokona Putina w wojnie”.

Rys. 2. Deepfake z Wołodymyrem Zełenskim opublikowany w formie filmu na X

Źródło: Mannarino (2023). *Wpis na X (Twitter)*. Pozyskano z: <https://twitter.com/JoeyMannarinoUS/status/1704459080939581586> (dostęp: 14.01.2024).

W badaniu zidentyfikowano przypadki użycia deepfake'ów w celu wyłudzenia pieniędzy lub danych. Ujęto je w kategorii „oszustwa internetowe” (2 przekazy). Choć w tej analizie udało się znaleźć niewiele takich materiałów, to w 2023 roku dostrzeżono, że internetowi oszuści zaczynają uczyć się, jak sięgać po deepfaki w celach przestępczych. Ich ofiarami padały najczęściej osoby zaskoczone istnieniem tego typu możliwości technologicznych i zagrożeń z nich płynących (zob. JW/dap, 2023). Wygenerowane obrazy, filmy i materiały dźwiękowe mogą być używane w połączeniu z phishingiem. To metoda, w której oszust podszywa się pod inne osoby lub instytucje, aby osiągnąć korzyści finansowe, zainstalować złośliwe oprogramowanie, wyłudzić dane lub sprowokować inne zachowania ze strony ofiary (Brightman, 2023). W deepfake'u można podszyć się pod dowolną postać, w tym pod polityka, który cieszy się zaufaniem swoich sympatyków, a następnie oszukać tych ludzi. Jednym z przykładów takiego oszustwa był materiał z Justinem Trudeau, który na filmie przekonywał do inwestycji w Petro-Canada (rys. 3). W nagraniu słychać, jak fałszywa wersja polityka wypowiada następujące słowa: „Zasoby naturalne kraju powinny należeć do ludzi, a mieszkańcy Kanady powinni uzyskiwać dochód z ich sprzedaży”.

Rys. 3. Deepfake z Justinem Trudeau opublikowany w formie filmu na Facebooku

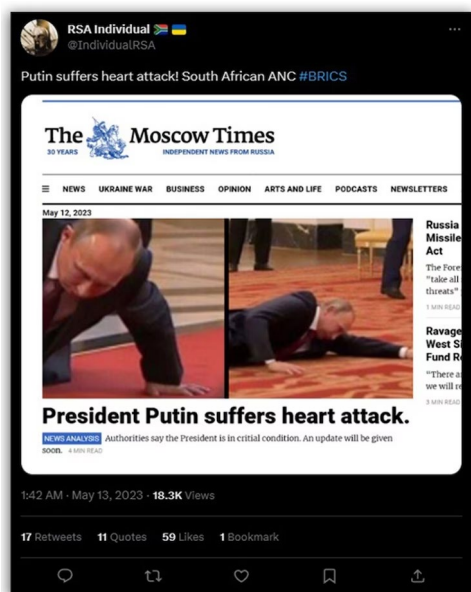

Źródło: Don't miss the opportunity (2023). Film na Facebooku. Pozyskano z: <https://archive.is/q9x9Q> (dostęp: 14.01.2024).

Najrzadsza kategoria deepfake'ów w badaniu dotyczyła zdrowia i medycyny (1 przekaz). Jedyne materiały z tego zakresu przedstawiał

upadek Władimira Putina spowodowany rzekomym atakiem serca. Materiał ten mógł zmylić internautów co do sytuacji politycznej na terenie Federacji Rosyjskiej (rys. 4). Nietrudno wyobrazić sobie, że użycie deepfake’u, który przedstawia zły stan zdrowia lub śmierć znienawidzonego przez wielu polityka, może – choćby krótkoterminowo – wstrząsnąć opinią publiczną, powodować wzrost spekulacji czy też nawet wpłynąć na wydarzenia na arenie politycznej.

Rys. 4. Deepfake z Władimirem Putinem opublikowany w formie grafiki na X

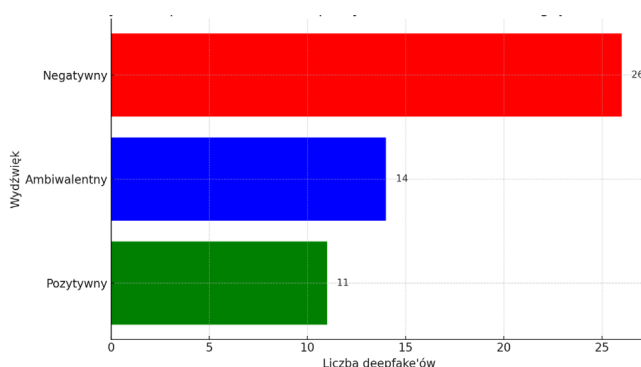
Źródło: RSA Individual (2023). *Wpis na X (Twitter)*. Pozyskano z: <https://twitter.com/IndividualRSA/status/165711660333464065> (dostęp: 14.01.2024).

Wykorzystanie deepfake’ów w dezinformacji o charakterze *stricte* zdrowotnym lub w ramach przekazów o stanie zdrowia poszczególnych postaci politycznych nie jest popularne. Zastanawiające jest jednak to, co byłoby, gdyby rozwój narzędzi AI do generowania obrazów i filmów przypadł na lata pandemii COVID-19. Wtedy fałszywe przekazy na temat zdrowia „zalewały” media społecznościowe, a technologia deepfake mogłaby je wzmocnić. Choć aktualnie nie wydaje się to istotnym zagrożeniem, to z pewnością warto śledzić wykorzystanie AI w tym kontekście i rozważyć potencjalne scenariusze.

EMOCJONALNY WYDŹWIĘK DEEPFAKE'ÓW

Deepfaki mogą nieść określony ładunek emocjonalny, co zostało uwzględnione w tym badaniu. Zgodnie z przewidywaniami najczęściej z nich miało negatywny wydźwięk, ale zdarzały się też przypadki, w których było to trudne do określenia, a do tego pojawiły się też przypadki przedstawiania polityków w pozytywnym świetle (wykres 3).

Wykres 3. Liczba analizowanych deepfake'ów na temat polityków w 2023 roku w podziale ze względu na wydźwięk emocjonalny

Źródło: opracowanie własne z wykorzystaniem narzędzia Diagrams: Show Me | charts, presentations, code.

W badaniu ponad połowa, czyli 26 deepfake'ów, miała negatywny wydźwięk. Niektóre przedstawiały polityków jako nieodpowiedzialnych i podejmujących impulsywne decyzje, które mogą być szkodliwe dla interesu państwa lub wpływać negatywnie na aktualną sytuację polityczną na arenie międzynarodowej. Inne deepfaki przedstawiały polityków jako osoby absurdalne, niepoczytalne, niezdolne do wykonywania funkcji, co mogło prowadzić do zdyskredytowania ich wizerunku. W badaniu okazało się, że fact-checkerzy najczęściej weryfikowali te deepfaki, które dotyczyły negatywnych zjawisk wokół polityków i mogły wyrządzać szkody wizerunkowe dla decydentów lub ich środowiska politycznego. Wyniki podkreślają rangę dostrzeżonych wcześniej zagrożeń w związku z funkcjonowaniem deepfake'ów w przestrzeni publicznej, a do tego wskazują na konieczność ich weryfikacji, ponieważ ludzie mogą uwierzyć w te przekazy lub szerzyć je świadomie z intencją manipulowania opinią publiczną.

11 przeanalizowanych w badaniu deepfake'ów miało pozytywny wydźwięk. Służyły one m.in. jako narzędzie do wyrażania poparcia politycznego. Na przykład w jednym przypadku polityk opowiadał, dlaczego warto zagłosować na kontrkandydata (nawet jeżeli pozostawało to w sprzeczności z jego dotychczasowymi przekonaniami). Innym przykładem było przedstawienie oficjeli jako osób, które dobrze wykonują swoje zadania. Tego rodzaju deepfake może stanowić formę poprawy własnego lub cudzego wizerunku. W tej kategorii znalazły się też deepfaki z pozytywnym wydźwiękiem, w których użyto twarzy polityków i ich głosu do zachęty odbiorców do inwestowania w aktywa, które miały zapewnić obywatelom łatwe i ogromne zyski. W tych przekazach politycy byli prezentowani jako szczodre osoby, które chcą ułatwić życie obywateli w trudnej sytuacji materialnej. W istocie były to jednak internetowe oszustwa z bezprawnie wykorzystanym wizerunkiem, przez co internauci mogli być narażeni na utratę pieniędzy lub danych.

14 deepfake'ów analizowanych w badaniu miało ambiwalentny wydźwięk. W ich przypadku trudno było jednoznacznie określić, jakie miały przeznaczenie. Sposób, w jaki zostały zrozumiane, mógł być silnie skorelowany z ich subiektywnymi odczuciami wobec określonych polityków. Wpływ na to mógł mieć kontekst lokalny, kulturowy czy dostęp lub brak dostępu do wiedzy. W dużej mierze deepfaki te nie budziły większych kontrowersji czy przesadnych reakcji wśród internautów, lecz odgrywały rolę przyciągających uwagę ciekawostek.

WNIOSKI

W odpowiedzi na główne pytanie badawcze można stwierdzić, że tematyka deepfake'ów o charakterze politycznym była w 2023 r. zróżnicowana i najczęściej dotyczyła zagadnień z obszaru „polityka i gospodarka”. Wpływ na to miał charakter funkcji i zadania zawodowych analizowanych postaci na deepfake'ach. Konsekwencje, które mogą nieść deepfaki w kontekście polityków, obejmują: dyskredytowanie wizerunku, podważanie zaufania, podważanie kompetencji czy też ośmieszanie. W niektórych przypadkach deepfaki mogą być stosowane do poprawy wizerunku, jednak odbywa się to w nieuczciwy sposób, ponieważ postacie są przedstawiane w sytuacjach, które się

nie wydarzyły. Najbardziej niepokojące wydają się te deepfaki, które potencjalnie wpływałyby na postrzeganie polityków i przedstawicieli państw. Istotne zagrożenie niesie użycie wizerunku polityków cieszących się zaufaniem określonych grup wyborców do internetowych oszustw. W tym kontekście syntetyczny przekaz może być niebezpieczny już nie tylko dla polityka, ale i w sposób dotkliwy może oddziaływać na szeroką grupę odbiorców. W celu utrzymania jakości debaty publicznej konieczne jest skoncentrowanie się na szybszym rozpoznawaniu takich przekazów, ograniczaniu ich i penalizowaniu.

Fałszywe informacje mogą skutecznie wpływać na obniżenie się poziomu dobrostanu psychicznego, ponieważ generują wysoki poziom lęku i niepewności. Ponadto zmniejszają poziom zaufania do polityków, instytucji czy badań. Wyniki badań poziomu wiedzy i umiejętności związanych z rozpoznawaniem fałszywych przekazów w grupach studentów wskazują ich niski lub prawie zerowy poziom przygotowania do weryfikacji prawdziwości informacji. Na przykład w badaniach 50 przyszłych specjalistów informacji prawie trzy czwarte ankietowanych (74%) uwierzyło kiedyś w informację, która później okazała się nieprawdziwa. Ponad połowa respondentów była za wprowadzeniem sankcji prawnych (64%) oraz kar finansowych (62%) za tworzenie i rozpowszechnianie fake newsów. Ich próby weryfikowania informacji były zwykle intuicyjne i nie wynikały ze znajomości wytycznych i narzędzi do tego przeznaczonych (Cyrklaff-Gorczyca, 2020, s. 383–401). Ponadto 98% badanych studentów nie miało na wcześniejszym etapie edukacji żadnych zajęć związanych z weryfikowaniem prawdziwości informacji. 90% z nich nie znało żadnych narzędzi (aplikacji, programów), które do tego służą, a 94% nie kojarzyło żadnych inicjatyw mających na celu przeciwdziałanie powstawaniu fałszywych przekazów (Cyrklaff-Gorczyca, 2019, s. 77–87). Badania wybranych polskich użytkowników portalu Facebook wykazały między innymi, że im wyższy jest ich poziom kompetencji informacyjnych, tym wyższy mają poziom wiedzy i umiejętności w zakresie rozpoznawania zmanipulowanych informacji (Cyrklaff-Gorczyca, 2020, s. 123–138). Jak widać, te kompetencje to kluczowy czynnik, dlatego ważne jest, aby wprowadzać zajęcia z tego zakresu w szkołach i na uczelniach, tym bardziej że istnieją badania, które potwierdzają skuteczność i długoterminowe efekty takich działań (Kavšek, Peklaj, & Žugelj, 2016, s. 293–299).

W kontekście edukacyjnym obecność deepfake'ów o charakterze politycznym wskazuje na palącą potrzebę opracowania prostych narzędzi do ich weryfikacji, ale przede wszystkim wyposażenia społeczeństwa w umiejętność sprawdzania takich przekazów. Okazuje się bowiem, że ludzie przeceniają własne możliwości związane z rozpoznawaniem deepfake'ów. Badania eksperymentalne na grupie 210 anglojęzycznych osób wykazały, że ludzie nie są w stanie poprawnie identyfikować deepfake'ów i mają tendencje do mylenia ich z prawdziwymi przekazami. Ponadto nie pomaga im w tym podnoszenie świadomości na temat deepfake'ów i ich charakterystyki ani zachęta finansowa (Köbis, Doležalová, & Soraperra, 2021). Potrzebne jest permanentne uwrażliwianie użytkowników internetu w zakresie szkodliwości fałszywych przekazów oraz przygotowanie dla nich kampanii motywującej do podniesienia poziomu swoich kompetencji informacyjno-medialnych. Przykładem skutecznych działań w tym zakresie była kampania wykorzystująca prebunking, którą przygotowały i przeprowadziły jesienią i zimą 2022 r. spółka Google Jigsaw, NASK Państwowy Instytut Badawczy oraz polska organizacja factcheckingowa Demagog. Był to pierwszy na świecie eksperyment wykorzystujący prebunking, czyli tzw. szczepionkę przeciwko fałszywym przekazom i manipulacji. Metoda polega na pokazywaniu odbiorcom próbki dezinformacji, aby zrozumieli jej mechanizmy, nauczyli się ją rozpoznawać i dzięki temu nie ulegać jej. Filmy nagrane na rzecz kampanii ostrzegały przed dezinformacją na temat ukraińskich uchodźców i zostały wyświetlone ponad 38 milionów razy przez Polaków, Czechów i Słowaków. W wyniku kampanii zdolność do rozpoznawania manipulacji przez jej odbiorców mogła wzrosnąć nawet o 8 proc. Na materiały te najlepiej zareagowali polscy użytkownicy mediów społecznościowych w przedziale wiekowym 18–24 lata (NASK, 2024). Warto zatem powtarzać tego typu działania.

Na koniec należy wspomnieć, że badanie miało ograniczenia. Sprawdzone w nim wygenerowane przekazy typu deepfake w języku angielskim, które pojawiły się w roku 2023, a dotyczyły polityków i były możliwe do wyszukania tylko w narzędziu Fact Check Explorer. To nie pozwala wnioskować o tym, jak wiele deepfake'ów o tematyce politycznej pojawiło się sumie w 2023 roku. W kontekście zebranych przekazów wiadomo jednak, jaki miały format, jakich podmiotów i tematyki dotyczyły oraz jaki niosły przekaz emocjonalny.

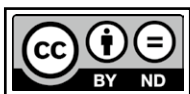
BIBLIOGRAFIA

- Ajder, H., Patrini, G., Cavalli, F., & Cullen, L. (2019). *The State of Deep-fakes: Landscape, Threats, and Impact*. Pozyskano z: https://regmedia.co.uk/2019/10/08/deepfake_report.pdf (dostęp: 10.01.2024).
- Alföldiová, A. (2018). *Google is Introducing a New Feature for Fact Checking. Media Literacy and Academic Research* 1(2): 78–79.
- Anyoha, R. (2017). *The History of Artificial Intelligence*. Pozyskano z: <https://sitn.hms.harvard.edu/flash/2017/history-artificial-intelligence/> (dostęp: 10.01.2024).
- Brightman, H.J. (2023). *Consumer fraud*. Encyklopedia Britannica. Pozyskano z: <https://www.britannica.com/topic/consumer-fraud> (dostęp: 15.01.2024).
- BuzzFeed (2024). *About BuzzFeed*. Pozyskano z: <https://www.buzzfeed.com/about> (dostęp: 26.01.2024).
- Cyrklaff-Gorczyca, M. (2020). *Cała prawda o nieprawdzie. Fake news w opiniach przyszłych specjalistów informacji – raport z badań*. W W. Ciszewska-Pawłowska, & B. Centek (Red.), *Kto by tam czytał gazety... księga jubileuszowa dedykowana Profesor Grażynie Gzelli* (s. 383–401). Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Cyrklaff-Gorczyca, M. (2020). *Declarative knowledge on the recognition of fake news and information literacy – a report on a survey conducted on Polish Facebook users*. W R. Sajna-Kunowsky, & A. Garczewska (Red.), *Future of media, changing journalism and new communication* (s. 123–138). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego.
- Cyrklaff-Gorczyca, M. (2019). „Nie znam takich narzędzi, ale chętnie się ich nauczę”. *Fake news w opiniach przyszłych specjalistów informacji – raport z badań*. W B. Taraszkiewicz (Red.), *Ekologia informacji wobec zagrożeń współczesnego świata* (s. 77–87). Słupsk: Akademia Pomorska: Pedagogiczna Biblioteka Wojewódzka: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich. Zarząd Oddziału.
- Dąbrowska, I. (2020). *Deepfake – nowy wymiar internetowej manipulacji*. *Zarządzanie Mediami* 8(2): 89–101. DOI: 10.4467/23540214ZM.20.024.11803.
- Gil, R., Virgili-Gomà, J., López-Gil, J.M., & García, R. (2023). *Deep-fakes: evolution and trends*. *Soft Computing. A Fusion of Foundations. Methodologies and Applications* 27: 11295–11318. DOI: 10.1007/s00500-023-08605-y.
- Google (2024). *Fact Check Explorer*. Pozyskano z: <https://toolbox.google.com/factcheck/explorer/search/list:recent;hl=en> (dostęp: 14.01.2024).
- Hameleers, M., van der Meer, T.G.L.A., & Dobber, T. (2022). *You Won't Believe What They Just Said! The Effects of Political Deepfakes*

- Embedded as Vox Populi on Social Media. *Social Media + Society* 8(3). DOI: 10.1177/20563051221116346.
- Jd (2021). *DeepFake użyty w kampanii „Poruszamy sztukę” na ekranach digital OOH*. Pozyskano z: <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/deepfake-uzyty-w-kampanii-poruszamy-sztuke-na-ekranach-digital-oooh> (dostęp: 06.01.2024).
- Jd (2023). *Wstrząsający deepfake z dzieckiem w roli głównej. Mocna kampania właściciela T-Mobile*. Pozyskano z: <https://www.wirtualnemedial.pl/artykul/wstrzasajacy-deepfake-dziecko-t-mobile> (dostęp: 06.01.2024).
- JW/dap (2023). *Nowy rodzaj oszustwa. Duże poruszenie w sieci*. Pozyskano z: <https://tvn24.pl/biznes/tech/deepfake-i-oszustwa-finansowe-duze-poruszenie-w-sieci-st7138772> (dostęp: 26.01.2024).
- Kavšek, T., Peklaj, C., & Žugelj, U. (2016). Information Literacy Training Evaluation: The Case of First Year Psychology Students. *The Journal of Academic Librarianship* 42(4): 293–299. Pozyskano z: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0099133316300908> (dostęp: 26.01.2024).
- Klepka, R., & Idzik, J. (2019). O analizie zawartości, czyli jak badać medialne obrazy świata? W R. Klepka, & J. Idzik (Red.), *Medialne obrazy świata. Tom 2. Polityka i bezpieczeństwo w relacjach medialnych* (s. 11–31). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego. Pozyskano z: <https://depot.ceon.pl/handle/123456789/17018> (dostęp: 26.01.2024).
- Köbis, N.C., Doležalová, B., & Soraperra, I. (2021). Fooled twice: People cannot detect deepfakes but think they can. *iScience* 24(11): 103364. DOI: 10.1016/j.isci.2021.103364.
- Majchrzak, A. (2023). Rosyjska dezinformacja i wykorzystanie obrazów generowanych przez sztuczną inteligencję (deepfake) w pierwszym roku inwazji na Ukrainę. *Media Biznes Kultura* 1(14): 73–86. Pozyskano z: <https://czasopisma.bg.ug.edu.pl/index.php/MBK/article/view/9084> (dostęp: 26.01.2024).
- Michalczyk, S. (2009). Uwagi o analizie zawartości mediów. *Rocznik Prasoznawczy* 3: 95–109. Pozyskano z: https://bazhum.muzhp.pl/media/files/Rocznik_Prasoznawczy/Rocznik_Prasoznawczy-r2009-t3/Rocznik_Prasoznawczy-r2009-t3-s95-109/Rocznik_Prasoznawczy-r2009-t3-s95-109.pdf (dostęp: 26.01.2024).
- NASK (2024). *Olbrzymie zasięgi kampanii Google, NASK i Demagoga zwalczającej dezinformację w sprawie ukraińskich uchodźców*. Pozyskano z: <https://www.nask.pl/pl/aktualnosci/5145,Olbrzymie-zasiegi-kampanii-Google-NASK-i-Demagoga-zwalczajacej-dezinformacje-w-s.html> (dostęp: 18.06.2024).

- Nassif, A.B., Nasir, Q., Talib, M.A., & Gouda, O.M. (2022). *Improved Optical Flow Estimation Method for Deepfake Videos*. *Sensors* 22(7): 2500. DOI: 10.3390/s22072500.
- Payne, L. (2024). *Deepfake. AI-generated synthetic media*. Pozyskano z: <https://www.britannica.com/technology/deepfake> (dostęp: 16.01.2024).
- Shen, F., Yan, S., & Zeng, G. (2018). Neural Style Transfer via Meta Networks. W *Proceedings of the IEEE Computer Society Conference on Computer Vision and Pattern Recognition* (s. 8061–8069). IEEE Computer Society. DOI: 10.1109/CVPR.2018.00841.
- Schneier, B. (2023). *AI disinformation is a threat to elections – learning to spot Russian, Chinese and Iranian meddling in other countries can help the US prepare for 2024*. Pozyskano z: <https://theconversation.com/ai-disinformation-is-a-threat-to-elections-learning-to-spot-russian-chinese-and-iranian-meddling-in-other-countries-can-help-the-us-prepare-for-2024-21435> (dostęp: 29.09.2023).
- Schultz, E.J. (2020). *Michelob Ultra Dubs Peyton Manning's face into 'Caddyshack' for Woods-Mickelson Match*. Pozyskano z: <https://adage.com/article/cmo-strategy/michelob-ultra-dubs-peyton-mannings-face-caddyshack-woods-mickelson-match/2258236> (dostęp: 29.01.2024).
- Sewastianowicz, M. (2023). *Już nie tylko nigeryjski książę – są nowe sposoby na wyludzenia*. Pozyskano z: <https://www.prawo.pl/prawo/odpowiedzialnosc-karna-za-deepfake-w-celu-wyludzenia-pieniedzy,524247> (dostęp: 30.01.2024).
- Sharma, I., Jain, K., Behl, A., Baabdullah, A., Giannakis, M., & Dwivedi, Y. (2023). Examining the motivations of sharing political deepfake videos: the role of political brand hate and moral consciousness. *Internet Research* 33(5): 1727–1749.
- Shahzad, H.F., Rustam, F., Flores, E.S., Luís Vidal Mazón, J., de la Torre Diez, I., & Ashraf, I. (2022). A Review of Image Processing Techniques for Deepfakes. *Sensors* 22(4556): 1–28.
- Simon, F.M., Altay, S., & Mercier, H. (2023). Misinformation reloaded? Fears about the impact of generative AI on misinformation are overblown. *Harvard Kennedy School (HKS) Misinformation Review* 4(5): 1–11. DOI: 10.37016/mr-2020-127.
- Somers, M. (2020). *Deepfakes, explained*. Pozyskano z: <https://mitsloan.mit.edu/ideas-made-to-matter/deepfakes-explained> (dostęp: 21.01.2024).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

KATARZYNA BAŁANDYNOWICZ-PANFIL

<http://orcid.org/0000-0003-1492-7117>

Uniwersytet Gdański

k.balandynowicz@ug.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2591

Obraz zaangażowania politycznego kobiet w Polsce w III RP w świetle badań World Values Survey

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem opracowania jest ukazanie wpływu czasu oraz zmian społeczno-ekonomicznych na postawy Polek wobec polityki i polityków.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Opierając się na danych z World Values Survey (1990–2022), przeanalizowano zmianę postaw kobiet w Polsce wobec polityki i partycypacji jednostki w szeroko pojętym życiu politycznym. Analiza statystyczna danych wtórnych stanowi bazę dla badań porównawczych w czasie.

PROCES WYWODU: Punktem wyjścia rozważań jest specyfika kultury narodowej w Polsce. Zachodzące przemiany o charakterze społecznym i ekonomicznym silnie oddziałują na zachowania jednostek. Rosnąca świadomość w odniesieniu do polityki oraz chęć partycypacji w życiu politycznym to przejaw zachodzących zmian w kierunku demokratyzacji społeczeństwa. Łączy się to silnie z emancypacją kobiet i ich rosnącą aktywnością społeczną i polityczną. Jednocześnie Polska jest krajem o silnie ugruntowanych wartościach tradycyjnych, które nie motywują kobiet do zaangażowania politycznego.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Polki nie są znacząco zainteresowane tematami politycznymi i nie ukrywają stosunkowo niskiej świadomości w zakresie własnych postaw i orientacji politycznej, jak również braku umiejętności określenia stopnia zaufania do instytucji politycznych w kraju. Aktywność polityczna kobiet sprowadza się głównie do podpisywania petycji i udziału w wyborach.

Sugerowane cytowanie: Bałandynowicz-Panfil, K. (2024). Obraz zaangażowania politycznego kobiet w Polsce w III RP w świetle badań World Values Survey. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 55–75. DOI: 10.35765/HP.2591.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Deklarowane wśród kobiet niskie zainteresowanie tematami politycznymi wskazuje na utrzymujący się podział w społeczeństwie na męskie i żeńskie obszary życia społecznego. Jest to zgodne z obserwowanym silnym przywiązaniem Polaków do wartości tradycyjnych. Podejście w ujęciu czasowym daje znacznie szerszy obraz w zakresie społecznych wartości i ich wpływu na postrzeganie i chęć uczestniczenia w życiu politycznym. Dodatkowo zestawienie obserwacji opartych na cechach specyficznych dla danej kultury narodowej stanowi istotne uzupełnienie dotychczasowych rozważań w literaturze przedmiotu. Wnioski prowadzą do rekomendacji o charakterze naukowym (badań interdyscyplinarnych na rzecz lepszego zrozumienia mechanizmów kształtujących postawy wobec polityki i polityków) oraz praktycznym (budowania scenariuszy bardziej efektywnych działań na rzecz partycypacji politycznej społeczeństwa).

SŁOWA KLUCZOWE:

kultura narodowa, świadomość polityczna, partycypacja w życiu politycznym, uwarunkowania demograficzne, zmiany społeczno-gospodarcze

Abstract

THE IMAGE OF POLITICAL WOMEN IN POLAND
IN THE THIRD POLISH REPUBLIC IN THE LIGHT
OF THE WORLD VALUES SURVEY

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of this study is to demonstrate the influence of time and socio-economic changes on Polish women's attitudes towards politics and politicians.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Based on data from the World Values Survey (1990–2022), the article presents an analysis of changes in Polish women's attitudes towards politics and their participation in political life. Statistical analysis of secondary data provides the basis for comparative studies over time.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The starting point of the considerations is the specificity of the national culture in Poland. Social and economic transformations strongly impact individual behaviors. Increasing political awareness and the desire to participate in political life are manifestations of ongoing changes towards democratizing society. This is strongly linked to women's emancipation and their growing social and political activism.

RESEARCH RESULTS: Polish women are not significantly interested in political topics and exhibit relatively low awareness of their own political attitudes and orientations, as well as a lack of ability to assess trust in political institutions in the country. Women's political activity mainly consists of signing petitions and participating in elections.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The low interest in political topics among Polish women indicates a persistent division in society between male and female-dominated areas of social life. This is consistent with the observed strong attachment of Poles to traditional values. A temporal approach provides a broader picture of societal values and their impact on perception and willingness to participate in political life. Additionally, comparing observations based on characteristics specific to a particular national culture provides significant supplementation to existing literature considerations. The conclusions lead to recommendations of both a scientific nature (conducting interdisciplinary research to better understand the mechanisms shaping attitudes towards politics and politicians) and practical (building more effective scenarios for actions to promote political participation in society).

KEYWORDS:

national culture, political awareness, participation in political life, demographic conditions, socio-economic changes

WSTĘP

Rola kobiet w podejmowaniu decyzji na szczeblu państwowym w Polsce jest przedmiotem licznych rozważań. Niedoreprezentowanie w strukturach instytucji rządowych i samorządowych, ławach parlamentu, jak również wśród wyborców, realizujących swoje bierne prawa wyborcze, stanowi temat badań z różnych obszarów nauki i jej dyscyplin. Zrozumienie zależności pomiędzy cechami demograficznymi, takimi jak płeć i wiek, oraz aktywnością polityczną jest istotne dla budowania bardziej zrównoważonych społeczeństw w kontekście partycypacji politycznej.

Celem niniejszego opracowania jest ujęcie tematyki zainteresowania polityką oraz aktywności w tej dziedzinie życia społecznego wśród kobiet w Polsce. Całość rozważań została poświęcona zmianom zachodzącym w tym kontekście w Polsce w okresie funkcjonowania III Rzeczypospolitej. Rozwój społeczny i gospodarczy obserwowany na przestrzeni ostatnich 30 lat doprowadził do wzrostu

aktywności ekonomicznej Polek oraz ich rosnącej roli w życiu społecznym. Pozostaje pytanie, czy przekłada się to również na partycypację w życiu politycznym, szczególnie w znaczeniu udziału w wyborach różnych szczebli, zaufania do polityki i polityków oraz zainteresowania tematyką polityki w życiu kobiet w Polsce. Dodatkowe pytanie badawcze odnosi się bezpośrednio do czynników, które mają wpływ na postawy kobiet względem problematyki związanej z polityką i jednocześnie mogłyby wpłynąć na zmiany tych postaw w omawianym okresie.

Współcześnie widoczne są zwiększone oznaki aktywnej postawy społecznej, wyrażającej sprzeciw wobec niekorzystnych dla danej grupy rozwiązań prawnych. Przykładem tego są protesty kobiet, na przykład Ogólnopolskiego Strajku Kobiet, tzw. Czarnego Protestu. Jest to przejaw większego zaangażowania w publiczne wyrażanie swojego stanowiska. Stąd też przyjęta w opracowaniu hipoteza brzmi następująco: w okresie funkcjonowania III RP zachodzą widoczne pozytywne zmiany w zakresie zwiększonej partycypacji biernej w życiu politycznym Polek, jak również w ich poziomie zainteresowania polityką i zaufania do polityków. Wynika to ze zmian społecznych, gospodarczych i politycznych, które powinny mieć swoje odzwierciedlenie w rosnącym zaangażowaniu kobiet w życie polityczne.

Narzędzia wykorzystane w badaniu to niesystematyczny przegląd literatury oraz analiza danych statystycznych, wyników cyklicznych badań nad demokratyzacją życia społecznego i wartości społecznych – World Values Survey (WVS). Prowadzone rozważania ujęte są zatem z perspektywy wartości społecznych i uwarunkowań kulturowych.

METODY I NARZĘDZIA BADAWCZE

World Values Survey to międzynarodowy program badawczy, który umożliwia porównanie wyników badań ze 120 krajów przy zastosowaniu jednolitej metodologii. Daje to możliwość dokonania obserwacji w zakresie szerokiego spektrum wartości społecznych, w tym takich obszarów badawczych jak socjologia, politologia, ekonomia czy zdrowie publiczne. Badania realizowane są co 5 lat za pomocą narzędzia badawczego, czyli badań społecznych o wymiarze

reprezentatywnym (WVS, 2024). Do roku 2024 przeprowadzonych zostało 7 edycji badania w ponad 100 krajach, zamieszkałych przez blisko 90% populacji świata. Za badania odpowiedzialne były poszczególne krajowe grupy ekspertów, których zadanie polegało również na określeniu próby badawczej w myśl wytycznych WVS, tj. w liczebności nie mniejszej niż 1200 osób (z wyjątkiem państw poniżej 2 milionów mieszkańców – 1000 respondentów i bardzo licznych populacji narodowych – co najmniej 1500 badanych), osób dorosłych (18+), reprezentującej strukturę społeczeństwa (według wieku, płci, zamieszkania, edukacji, dochodów itp.) zgodnie z najnowszymi danymi statystycznymi oficjalnych instytucji krajowych.

Ostatnia fala badania obejmowała 14 subtematów, w tym 36 pytań z zakresu zainteresowania polityką oraz partycypacją w życiu politycznym, jak również 25 pytań w obszarze kultury politycznej i reżimów politycznych. Aby uzyskać bardziej kompleksową analizę, wprowadzono również 31 pytań o cechy demograficzne.

Dla realizacji celu niniejszego opracowania oraz na podstawie dokonanego przeglądu literatury z zakresu partycypacji kobiet w życiu politycznym przyjęto 4 obszary badawcze, które następnie poddano weryfikacji statystycznej, opierając się na danych z kolejnych edycji badań World Values Survey.

Operat badawczy został oparty na systemie wyboru danych z wykorzystaniem wyrażeń semantycznych dotyczących aktywności politycznych oraz postaw wobec polityki. Na podstawie przeglądu tematycznej literatury wyselekcjonowano następujące pojęcia: polityka, politycy, polityczne, rząd, parlament. Przyjęta lista wyrażeń pozwoliła na wyselekcjonowanie 55 pytań. W drugim etapie dokonano redukcji materiału w zakresie czasowo-przestrzennym. Ograniczono wybór pytań wyłącznie do tych, które były zadawane w odniesieniu do respondentów w Polsce oraz umożliwiających porównanie otrzymanych wyników badań w czasie. Po tym etapie przyjęto do dalszej analizy 15 pytań, które kolejno poddano ocenie jakościowej w odniesieniu do ich przydatności pod kątem realizacji celu niniejszego opracowania. Ostatecznie badanie przeprowadzono, opierając się na 10 pytaniach zawartych w kwestionariuszu WVS. Zestaw pytań, zgodnie z zastosowaną w badaniu w Polsce translacją, zawiera tab. 1.

Tab. 1. Pytania analizowane w obszarze aktywności politycznej kobiet

Pytanie w badaniu WVS	Możliwe odpowiedzi
Proszę powiedzieć, w jakim stopniu uważa Pan(i) następujące sprawy za ważne w swoim życiu? Polityka	1) bardzo ważne 2) raczej ważne 3) niezbyt ważne 4) w ogóle nieważne 7) trudno powiedzieć
Czy interesuje się Pan(i) polityką?	1) bardzo się interesuję 2) raczej się interesuję 3) raczej się nie interesuję 4) w ogóle się nie interesuję 7) trudno powiedzieć
Czy rozmawiając ze znajomymi, często rozmawia Pan(i) o sprawach politycznych?	1) często 2) czasami 3) nigdy
Dyskutując o polityce, ludzie mówią o „lewicy” i „prawicy”. Gdzie Pan(i) umieścił(a)by swoje poglądy na tej skali?	Lewica 01 02 03 04 05 06 07 08 09 10 Prawica 7) trudno powiedzieć
Na karcie przedstawione zostały różne formy działania politycznego. O każdej z nich proszę powiedzieć, czy uczestniczył(a) Pan(i) w nich, a jeśli Pan(i) nie uczestniczył(a), to czy mógłby/mogłaby Pan(i) wziąć w nich udział, czy też nigdy by Pan(i) tego nie zrobił(a)? 1) podpisanie petycji 2) przyłączenie się do bojkotu 3) udział w legalnych/pokojowych demonstracjach 4) udział w nielegalnym strajku	1) uczestniczył(am) 2) mógłbym/mogłabym to zrobić 3) nie zrobił(a)bym tego 7) trudno powiedzieć
Odczytam teraz Panu/Pani listę organizacji dobrowolnych. W przypadku każdej z nich proszę powiedzieć czy jest Pan(i) aktywnym członkiem, biernym członkiem lub nie jest Pan(i) członkiem wymienionej organizacji. Partia polityczna	1) aktywny 2) nieaktywny 3) nie należy
Czy bierze Pan(i) udział w wyborach parlamentarnych?	1) zawsze 2) zazwyczaj 3) nigdy 7) trudno powiedzieć 8) odmowa odpowiedzi
Czy bierze Pan(i) udział w wyborach samorządowych?	1) zawsze 2) zazwyczaj 3) nigdy 7) trudno powiedzieć 8) odmowa odpowiedzi

<p>Gdyby jutro miały się odbyć w Polsce wybory, na jaką partię był(a)by Pan(i) skłonny(-na) głosować? Jeśli nie jest Pan(i) pewien/pewna, na którą z partii by Pan(i) głosował(a), proszę wskazać tę partię, której program wydaje się Panu(i) najbardziej atrakcyjny. *Nazwy partii ulegały zmianie w kolejnych edycjach.</p>	<p>1) PiS – Prawo i Sprawiedliwość 2) PSL – Polskie Stronnictwo Ludowe 3) PO – Platforma Obywatelska 4) SLD – Sojusz Lewicy Demokratycznej 5) Partia Demokratyczna – Demokraci.pl 6) Samoobrona Rzeczypospolitej Polskiej 7) LPR – Liga Polskich Rodzin 8) SDPI – Socjaldemokracja Polska 9) Ruch Patriotyczny 10) Polska Partia Pracy 11) Polska Partia Narodowa 12) Platforma Janusza Korwina-Mikkego 13) Dom Ojczysty 14) Narodowe Odrodzenie Polski 15) Stronnictwo Pracy 16) Inna partia lub organizacja 17) nie zamierzam brać udziału w wyborach 18) trudno powiedzieć</p>
<p>Teraz przedstawię Panu(i) różne instytucje i organizacje. Proszę powiedzieć, w jakim stopniu darzy je Pan(i) zaufaniem? 1) rząd 2) partie polityczne 3) parlament, tzn. Sejm i Senat</p>	<p>1) w bardzo dużym stopniu 2) raczej w dużym stopniu 3) w niezbyt dużym stopniu 4) w ogóle nie darzę jej zaufaniem 7) trudno powiedzieć</p>

Źródło: opracowanie własne.

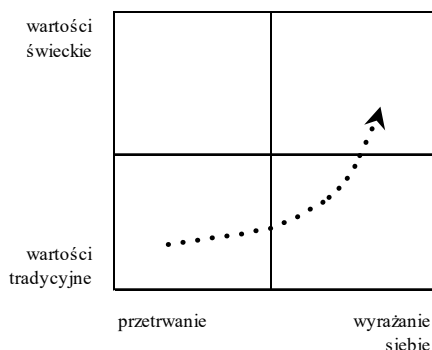
ROZWÓJ SPOŁECZNO-GOSPODARCZY A ZAANGAŻOWANIE POLITYCZNE KOBIEC

Rozwój społeczno-ekonomiczny państw prowadzi do zmian w zakresie wartości kulturowych. Rosnący dobrobyt społeczny pozwala na zaspokojenie już nie tylko podstawowych potrzeb bezpieczeństwa i higieny, ale również potrzeb wyższego rzędu, związanych z poczuciem przynależności i zaangażowania (Maslow, 1943). Chęć zaspokojenia tych potrzeb wynika m.in. z rosnącej świadomości społecznej oraz wiedzy na temat życia publicznego i możliwych aktywności związanych z tym obszarem. Lepsza jakość życia przekłada się także na ogólny wzrost aktywności mieszkańców danego państwa w życiu politycznym, co z kolei prowadzi do wzrostu stopnia wykorzystania biernego i czynnego prawa wyborczego. Dodatkowo zauważalna jest intensyfikacja życia obywatelskiego, wzrost liczby instytucji typu non profit oraz rozwój pozostałych aktywności o charakterze społecznym i politycznym.

Te rozważania dotyczą również kobiet. Czwarta fala emancypacji odzwierciedla zmiany w wartościach i postawach (Gąsiorowska, 2023; Rejmanowski, b.d.; Helios & Jedlecka, 2016) oraz rozwój gospodarczy (Wezel, 2006). Wcześniejsze ruchy emancypacyjne umożliwiły kobietom aktywność zawodową, społeczną i polityczną (Janicka, 2019), powiązaną z konfliktami zbrojnymi i reorganizacją społeczeństwa. Zmiany przynosiły wyzwania w zakresie praw obywatelskich i równości. Kobiety walczyły o prawa do edukacji, pracy i polityki, aż po pełne równouprawnienie (Sineau, 2003; Munro, 2013). Wyższe zaangażowanie społeczne i polityczne kobiet wiąże się z większą aktywnością i samostanowieniem.

Takie podejście do zmian społecznych jest potwierdzone w licznych badaniach (Kottak, 1990; Inglehart & Baker, 2000; Jasiński, 2007; Kwiecień, 2020). Reorientacja wartości zachodzi zarówno w krajach rozwiniętych, jak i rozwijających się gospodarczo, także przechodzących transformacje ustrojowe (Einhorn & Sever, 2003). World Values Survey pokazuje, że wraz z rozwojem społeczno-ekonomicznym zmieniają się wartości kulturowe. Kraje słabo rozwinięte koncentrują się na zaspokojeniu podstawowych potrzeb, natomiast rozwijające się zwracają w kierunku „wyrażania siebie” (rys. 1). Te kraje dbają bardziej o środowisko, subiektywną jakość życia i intensywną partycypację społeczną oraz polityczną.

Rys. 1. Ścieżka zmian wartości kulturowych społeczeństw w obliczu rozwoju gospodarczego

Źródło: opracowanie własne.

Kraje, które przechodzą kolejne fazy rozwoju społeczno-gospodarczego, ulegają także przekształceniom w drugim wymiarze badanym w ramach projektu WVS. Początkowo wysokie wskazania w kierunku wartości tradycyjnych ulegają złagodzeniu i w społeczeństwie zaczynają dominować wartości świeckie. Ta kategoria charakteryzuje się znacznie mniejszym stopniem kierowania się w życiu zasadami religijnymi, mniejszym przywiązaniem do wartości rodzinnych uznawanych powszechnie za tradycyjne oraz odrzuceniem autorytetów. Jest to zatem społeczeństwo znacznie bardziej tolerancyjne dla odmienności seksualnych oraz akceptujące zachowania tradycyjnie nieuznawane, jak eutanazja czy aborcja.

Omawiane przeobrażenia następują w większości przypadków znacznie wolniej w porównaniu ze zmianami ukierunkowanymi na „wyrażanie siebie”. Jest to zmiana niejako wtórna, mniej dynamiczna, o znacznie mniejszym natężeniu. W konsekwencji zmiany te są znacznie rozciągnięte w czasie, mniej zauważalne przez społeczeństwo, co wskazuje na stosunkowo stabilny charakter tego wymiaru w badaniach.

Rys. 2. Obszary składowe wizerunku aktywności politycznej kobiet

Źródło: opracowanie własne.

Opierając się na powyższych rozważaniach oraz mając na uwadze cel niniejszego opracowania, wyznaczono cztery obszary ukazujące wizerunek aktywności politycznej kobiet w kontekście trzydziestu lat III RP (rys. 2). Daje to możliwość zobrazowania współczesnych postaw politycznych Polek oraz umożliwia nakreślenie kierunku zmian

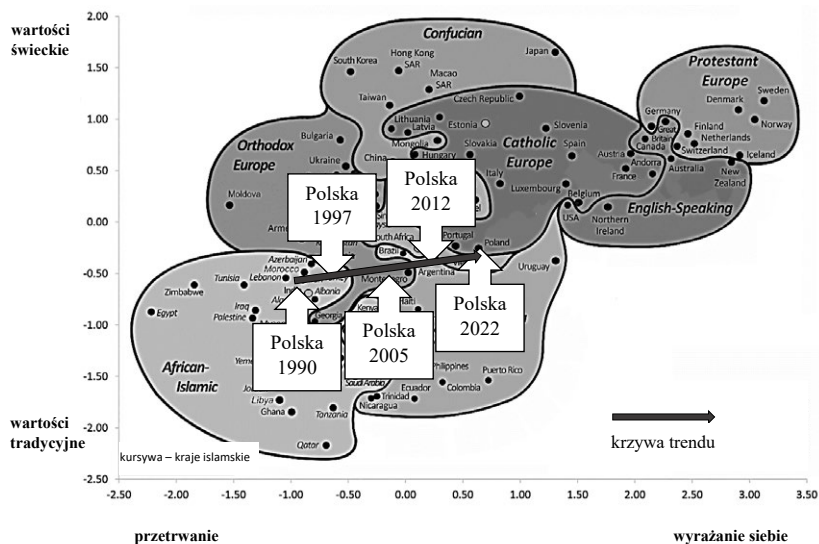
w przyjętym okresie badawczym. Wyznaczone obszary to: znaczenie polityki w życiu kobiet – określone na podstawie ich zainteresowania tematami politycznymi oraz subiektywnej oceny wagi polityki dla jednostki; partycypacja społeczno-polityczna – mierzona częstością udziału respondentek w publicznych wydarzeniach o charakterze politycznym (protesty, strajki czy bojkoty), aktywność polityczna – określana na podstawie deklaratywnego korzystania z biernego prawa wyborczego oraz świadomość polityczna – charakteryzująca się m.in. umiejętnością wskazania własnej orientacji politycznej.

POZYCJA POLSKI W ŚWIETLE BADAŃ WVS

Analiza wyników World Values Survey umożliwia ich naniesienie na mapę wartości, zgodnie z literaturą przedmiotu (Hofstede, 2007). Badania kulturowe muszą być wiarygodne, rzetelne, opisowe i porównawcze między krajami. Najważniejszym wymiarem jest dystans kulturowy, ponieważ samo położenie kraju na mapie nie wystarcza do pełnej analizy. Porównania między krajami pozwalają na głębsze obserwacje różnic i podobieństw kultur oraz ich zmian w czasie. WVS grupuje kraje w 8 kręgów kulturowych: Europę ortodoksyjną, protestancką i katolicką, kraje anglojęzyczne, latynoamerykańskie, konfucjańskie, afrykańsko-muzułmańskie oraz region Południowej i Wschodniej Azji.

Polska brała udział w WVS w latach 1990–2023 w następujących falach: edycja 2 (rok 1990), edycja 3 (rok 1997), edycja 5 (rok 2005), edycja 6 (rok 2012) oraz edycja 7 (rok 2022). Łącznie w tym okresie zostało przebadanych 5415 Polek i Polaków. Rezultaty badania widoczne są na rys. 3, na którym naniesiono pozycję Polski na mapie wartości zgodnie z wynikami kolejnych edycji oraz datami wskazującymi na rok przeprowadzenia badania kwestionariuszowego. Najnowsze wyniki badania pochodzą z 2022 roku i umiejscawiają na mapie WVS 80 krajów w podziale na 8 regionów. Polska z wynikiem (–0,25 dla wartości tradycyjnych oraz 0,65 dla „wyrażania siebie”) znajduje się w środkowej części mapy, wśród krajów katolickiej Europy.

Rys. 3 Polska na mapie World Values Survey w latach 1990–2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie WVS, 2024.

Prezentowany na rys. 3 obraz należy opatrzyć dodatkowym komentarzem. Nie tylko miejsce Polski na mapie wartości ulegało zmianie. Również pozostałe kraje przechodziły transformacje swoich kultur, a tym samym zmianie ulegało ich położenie. Pierwsze wyniki dla Polski w edycji 1989–1994 kwalifikowały Polskę do krajów Europy katolickiej oraz do obszaru krajów postkomunistycznych (w późniejszych edycjach nie nakreślano tego obszaru), kolejne zmiany przynosiły nieoczywiste rezultaty. Edycja trzecia badania nadal klasyfikowała Polskę jako jeden z krajów europejskich i katolickich. Wyniki kolejnych badań umieszczały Polskę poza jej macierzystymi kręgami kulturowymi. Wskazuje to na wysoką specyfikę wartości kulturowych Polski w odniesieniu do przynależności regionalnej. Można zaobserwować, że średnio tempo zmian w kierunku „wyrażania siebie” było podobne jak w innych krajach katolickiej Europy. Jednak w Polsce nadal dominowały „wartości tradycyjne”, a w pozostałych krajach tego regionu następowała szybsza reorientacja w kierunku wartości świeckich. Region przesuwiał się na mapie wartości w prawo i do góry (rys. 3), podczas gdy Polska przesuwiała się tylko w prawo. To spowodowało, że Polska wypadła z pierwotnego

kręgu kulturowego: w piątej edycji znalazła się w grupie krajów południowoazjatyckich, a potem na granicy między Ameryką Łacińską a krajami muzułmańskimi i afrykańskimi. Najnowsza edycja umieściła Polskę z powrotem w jej kręgu kulturowym, ale na najniższym miejscu, co świadczy o dominacji tradycyjnych wartości w Polsce w porównaniu do innych krajów katolickich w Europie. Polska przesuwa się w kierunku wartości „wyrażania siebie” (rys. 1 i rys. 3), ale wciąż trzyma się tradycyjnych wartości, nie przechodząc do etapu zeświecczenia jak inne podobne kulturowo kraje.

Zmiany i pozycja Polski na mapie wartości wskazują na konieczność dalszej analizy. Kraje przechodzące zmiany społeczno-gospodarcze zmieniają także wartości kulturowe, w tym dążenie do większej partycypacji politycznej. W Polsce zmiany w kierunku „wyrażania siebie” oraz silne przywiązanie do „wartości tradycyjnych” są sprzeczne. Rosnąca presja na samostanowienie i aktywność społeczno-polityczną powinna skłaniać kobiety do większego zaangażowania w politykę. Jednak silne wartości tradycyjne mogą ograniczać ich potrzeby i możliwości polityczne.

Literatura dostarcza niewiele badań nad aktywnością polityczną kobiet w ujęciu kulturowym, ale od lat 50. wskazuje na ich niedoreprezentowanie w polityce (Lovenduski & Hills, 2018). Kobiety były opisywane jako mniej zainteresowane polityką i mniej świadome w tym zakresie niż mężczyźni, co wiązano z odmiennym schematem socjalizacji. Formalno-instytucjonalne działania pomagają zwiększać udział kobiet w polityce, ale wciąż istnieją bariery wynikające z czynników politycznych, społeczno-ekonomicznych i psychologicznych (Żukowski, 2007). Potrzebna jest głębsza analiza, aby zrozumieć zmiany w aktywności politycznej kobiet w III RP.

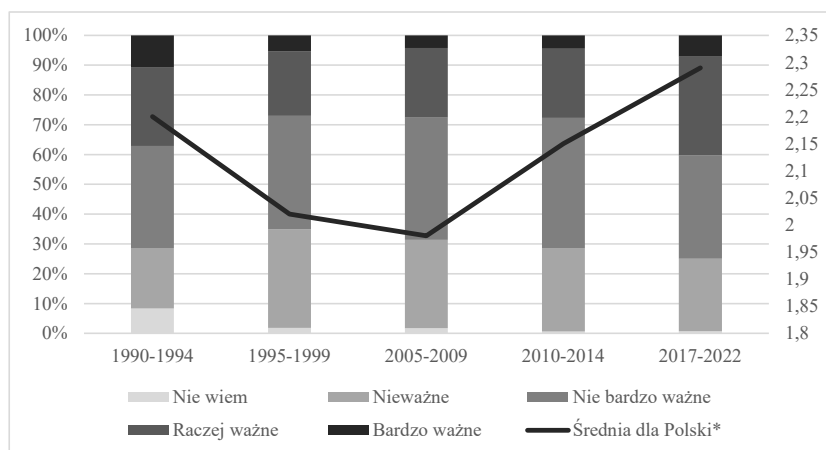
4. ZAINTERESOWANIE POLITYKĄ WŚRÓD KOBIET W III RP

Badanie zainteresowania tematami politycznymi Polek zostało oparte na dwóch pytaniach kwestionariuszowych (tab. 1). Pierwsze z nich dotyczyło znaczenia polityki jako wartości w życiu jednostki. Generalny obraz społeczeństwa w Polsce w latach 1990–2022 pozwala wnioskować o rosnącym znaczeniu polityki. Pierwsze badanie,

które miało miejsce w rok po zmianach ustrojowych, wskazuje na niewielkie odchylenie w tej tendencji, gdyż znaczenie to było stosunkowo wysokie, w kolejnych latach dość istotnie spadło, żeby w kolejnych okresach badawczych stopniowo rosnąć. W roku 2022 dla blisko 44% Polek i Polaków znaczenie polityki w życiu określone zostało na poziomie ważnym i bardzo ważnym. Nadal jednak ponad połowa społeczeństwa nie uznaje tego obszaru za istotny w swoim życiu.

Dokonując porównania wyników pomiędzy Polkami i Polakami, można zauważyć różnicę w znaczeniu polityki w ich życiu. W omawianym okresie stale utrzymywało się wyższe subiektywne wartościowanie polityki wśród mężczyzn. Stale o ok. 5–6 punktów procentowych więcej kobiet niż mężczyzn wskazywało na odpowiedź, że polityka w ogóle nie jest istotna w ich życiu. Jednocześnie znaczenie polityki było ważne bądź bardzo ważne dla większego odsetka mężczyzn w całym badanym okresie.

Rys. 4. Wartość polityki w życiu kobiet w Polsce w latach 1990–2022

* Średnia ważona dla ogólnych wyników dla Polski (kobiet i mężczyzn) obliczona przy zastosowaniu wag: bardzo ważne – 4; raczej ważne – 3; nie bardzo ważne – 2; nieważne – 1; nie wiem/brak odpowiedzi – 0.

Źródło: opracowanie własne na podstawie WVS.

Biorąc pod uwagę zmiany postaw kobiet w omawianym zakresie (rys. 4), należy wskazać na niejednoznaczną tendencję raczej

rosnącego znaczenia polityki w ich życiu. Pierwszy okres wyraźnego dowartościowania polityki wśród kobiet w Polsce (37% respondentek uważało go za ważny bądź bardzo ważny) związany z transformacją ustrojową szybko wygasł i w kolejnych edycjach utrzymywał się na poziomie ok. 27% uznających politykę za co najmniej ważną. Ostatnie badanie przyniosło zmiany w tym zakresie, gdzie odnotowano istotny wzrost parametru do poziomu ponad 40%.

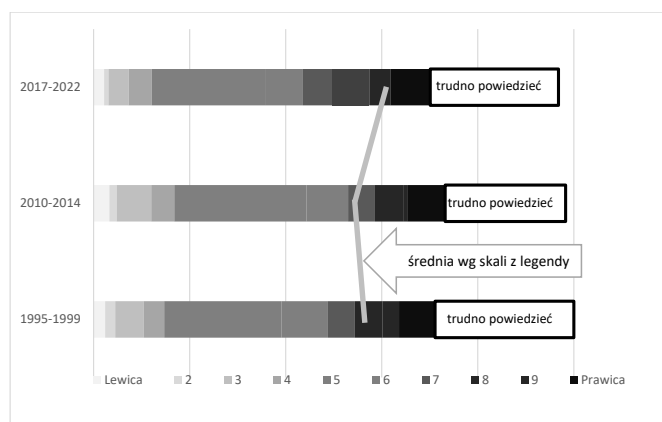
Obserwacje dokonane w zakresie znaczenia polityki w życiu kobiet w Polsce nabierają dodatkowej wartości przy zestawieniu z drugim badanym wymiarem, dotyczącym zainteresowania polityką. Polacy nadal częściej wskazują na brak zainteresowania sprawami politycznymi, jednak widoczna jest tendencja rosnącego zainteresowania tym obszarem. Świadczyć to może o rosnącym zainteresowaniu polityką, co jest uzasadnione w odniesieniu do rosnącego znaczenia polityki w życiu polskiego społeczeństwa. Biorąc pod uwagę płeć respondentów, należy zauważyć jednak, że obserwowane rosnące znaczenie jest udziałem przede wszystkim mężczyzn. U kobiet zauważalna jest tendencja odwrotna – mianowicie pogłębiająca się niechęć do polityki i tematów z nią związanych. W roku 1990 niecałe 62% kobiet wskazało, że ich zainteresowanie polityką jest niewielkie lub żadne. W roku 1997 i 2005 było to około 64% kobiet, natomiast w 2012 roku na brak zainteresowania wskazywało aż 67% kobiet. Oznacza to obrazowo, że na trzy dorosłe kobiety w Polsce jedna kieruje swoją uwagę na sprawy polityczne, jedna robi to bardzo sporadycznie, a jedna nie zajmuje się tym tematem w ogóle. Analogicznie w ostatnim badanym okresie niezainteresowanych kwestiami politycznymi było 46% mężczyzn, co wskazuje na zdecydowanie wyższy poziom koncentracji tej płci na sprawach politycznych.

Kolejnym elementem uzupełniającym charakterystykę stopnia zainteresowania Polek polityką jest ocena częstotliwości rozmów na tematy polityczne. W dwóch edycjach (z roku 1990 i 1997) zadano pytanie o częstość prowadzenia dyskusji o sprawach politycznych w gronie znajomych. Zebrane odpowiedzi potwierdzają obserwacje zarówno dotyczące niskiego stopnia zainteresowania kwestiami politycznymi wśród kobiet, jak i stosunkowo wysoką rozbieżnością w tym zakresie pomiędzy nimi a mężczyznami. W pierwszym wskazanym roku 23% kobiet i blisko 11% mężczyzn deklarowało, że nigdy

nie rozmawia z przyjaciółmi o polityce. Siedem lat później tematów politycznych w gronie znajomych nie poruszało prawie 40% kobiet i 23% mężczyzn. Różnica między płciami jest zatem wysoka.

Aby dodatkowo pogłębić te rozważania, należy zastanowić się, czy brak zainteresowania polityką wśród kobiet przekłada się na ich niską świadomość polityczną. Wyrażana zależność może być mierzona kolejnym przyjętym w badaniu parametrem, którym jest ocena własnej orientacji politycznej. Analiza odpowiedzi daje informację zarówno o samym ukierunkowaniu politycznym jednostki, jak i o umiejętności określenia swojej pozycji pomiędzy poglądami prawicowymi i lewicowymi (rys. 5).

Rys. 5. Poglądy polityczne Polek w latach 1995–2022 (%)

Źródło: opracowanie własne na podstawie WVS.

W badanym okresie co czwarta ankietowana nie potrafiła określić swoich poglądów politycznych. Świadczy to ponownie o niskim zainteresowaniu kobiet polityką. Nie dotyczy to jednak wyłącznie czynnego zainteresowania, śledzenia życia politycznego czy publicznego zabierania głosu w tej sprawie, ale braku refleksji nad własną orientacją polityczną. Odsetek kobiet niepotrafiących udzielić odpowiedzi na pytanie o poglądy polityczne w okresie 1995–2022 nieznacznie spadł (o 2 punkty procentowe), jednak nadal utrzymuje się na bardzo wysokim poziomie. Mężczyźni znacznie rzadziej udzielali takiej odpowiedzi. Różnica pomiędzy wskazaniem kobiet

i mężczyzn na odpowiedź „trudno powiedzieć” utrzymuje się na stałym poziomie. Około 15% mężczyzn nie jest w stanie określić swojej orientacji politycznej.

Dalsza analiza pozwala również wskazać, że kobiety określają swoje poglądy polityczne jako bardziej prawicowe niż lewicowe. Zobrazowana na rys. 5 średnia wskazań z uwzględnieniem skali przyjętej w legendzie wskazuje, szczególnie biorąc pod uwagę zmianę pomiędzy rokiem 2014 i 2022, na bardziej intensywne postawy prawicowe kobiet w Polsce. Porównując odpowiedzi kobiet i mężczyzn, nie można jednak wyciągnąć jednoznacznych wniosków w tym obszarze. W początkowym okresie to kobiety były bardziej prawicowo nastawione od mężczyzn, lecz tendencja ta odwróciła się w roku 2022. Różnice te są jednak niewielkie i wskazują na ogólny wzrost poziomu postaw prawicowych Polaków.

5. AKTYWNE WŁĄCZANIE SIĘ KOBIECI W ŻYCIE POLITYCZNE W POLSCE W LATACH 1990–2022

Kolejnym obszarem wskazującym na postawy kobiet wobec polityki jest partycypacja kobiet w życiu politycznym, która ma realny wpływ na kształtowanie zachowań społecznych oraz nowe rozwiązania polityczne i prawne.

Tabela 2 zawiera zestawienie odpowiedzi respondentek w zakresie uczestniczenia w wybranych działaniach o charakterze politycznym. Analiza zebranych danych pozwala stwierdzić, że kobiety w Polsce przejawiają stosunkowo niską aktywność w tym obszarze. Spośród wszystkich rodzajów działań kobiety najchętniej podpisywały petycje. Stopień zaangażowania kobiet w tym parametrze w badanym okresie stale wzrastał. Jednocześnie malał odsetek kobiet deklarujących, że nigdy tego nie zrobią. Złożenie podpisu pod petycją należy zaliczyć do grupy działań o najmniej wymagającej aktywności. Wyraźnie widoczna jest tendencja do braku zainteresowania uczestniczeniem w bardziej angażujące działania. Obecnie mniej niż połowa kobiet rozważałaby możliwość przyłączenia się do pokojowej demonstracji lub uczestniczyła w niej w nieodległej przeszłości. Co piąta badana wskazuje na możliwość udziału w bojkocie, a jedynie 15% wskazuje na taką możliwość w odniesieniu do nieoficjalnego strajku. Wysoka

skala negatywnych deklaracji w zakresie aktywności w działaniach o charakterze protestu czy strajku utrzymuje się od 1990 roku na wysokim poziomie, z tendencją do ich jeszcze większej intensyfikacji.

Tab. 2. Deklarowana aktywność polityczna kobiet (w %)

Aktywność polityczna	Odpowiedzi	Lata				
		1990	1997	2005	2012	2022
Podpisanie petycji	zrobiłam	10,6	19,8	20,2	31,5	37,3
	mogłabym zrobić	38,8	36,3	28,0	29,8	30,8
	nigdy nie zrobię	30,5	34,0	46,7	35,4	29,0
	nie wiem	0,2	9,9	5,1	3,0	2,3
Przyłączenie do bojkotu	zrobiłam	3,3	3,7	3,8	3,1	3,2
	mogłabym zrobić	23,9	16,5	15,1	24,1	19,4
	nigdy nie zrobię	51,5	69,5	75,5	68,1	73,1
	nie wiem	0,4	10,4	5,6	4,4	4,0
Uczestniczenie w legalnej/ pokojowej demonstracji	zrobiłam	6,8	5,6	6,6	7,0	10,6
	mogłabym zrobić	40,0	29,6	26,2	47,0	32,1
	nigdy nie zrobię	37,3	56,4	60,8	42,6	54,7
	nie wiem	0,2	8,5	6,4	3,1	2,2
Uczestniczenie w nieoficjalnym/ nielegalnym strajku	zrobiłam	2,5	1,4	b.d.	3,6	1,3
	mogłabym zrobić	14,7	11,8	b.d.	16,7	14,1
	nigdy nie zrobię	65,1	77,5	b.d.	75,2	79,5
	nie wiem	0,2	9,3	b.d.	4,1	4,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie WVS.

Różnice między postawami kobiet i mężczyzn są widoczne i utrzymują się przez cały okres. Mężczyźni częściej deklarują aktywność w działaniach okołopolitycznych niż kobiety. Choć uczestnictwo mężczyzn w bojkotach czy strajkach jest niewielkie, jest wyraźnie wyższe niż u kobiet. Kilkanaście punktów procentowych więcej kobiet niż mężczyzn deklaruje bierne postawy wobec demonstracji, bojkotów i strajków. Podobnie, w aktywnym członkostwie w partiach politycznych mężczyźni są bardziej zaangażowani niż kobiety. Odwrotnie jest przy podpisywaniu petycji, gdzie kobiety wykazują większe zaangażowanie (37,3% kobiet vs. 30,5% mężczyzn), choć różnice te są niewielkie i zmieniają się w różnych edycjach badania.

Analiza deklaracji udziału w wyborach lokalnych i krajowych w dwóch ostatnich edycjach badania pokazuje, że około 60% kobiet i mężczyzn zawsze uczestniczy w wyborach krajowych, a około 56%

w lokalnych, choć faktyczna frekwencja jednak nieraz jest niższa. Kobiety nieco rzadziej deklarują całkowity brak aktywności wyborczej. Jednak w latach 1990–2022 kobiety częściej niż mężczyźni odpowiadały „trudno powiedzieć” na pytanie o to, na kogo by głosowały, z różnicą 4–9 punktów procentowych.

Podobnie do powyższych obserwacji kształtowały się odpowiedzi dotyczące poziomu zaufania Polek i Polaków do rządu, parlamentu i partii politycznych. W całym badanym okresie respondenci obu płci wyrażali stosunkowo niski poziom zaufania do wszystkich badanych instytucji politycznych. Jednak ponownie kobiety w każdym przypadku częściej nie potrafiły wskazać na swoją opinię (różnica w granicach 4–8 punktów procentowych). Nie jest to związane z brakiem chęci udzielenia odpowiedzi na tę grupę pytań, gdyż taką możliwość wybierało jedynie około 0,2–0,5% respondentów.

WNIOSKI

Wyniki wykazały, że polityka nie stanowi istotnej wartości w życiu kobiet. Polki nie są zainteresowane tematami politycznymi i nie ukrywają stosunkowo niskiej świadomości w zakresie własnych postaw i orientacji politycznej, jak również braku umiejętności określenia stopnia zaufania do instytucji politycznych w kraju. Aktywność polityczna kobiet sprowadza się głównie do podpisywania petycji i czynnego udziału w wyborach. Niechętnie natomiast biorą one udział w działaniach wymagających większego zaangażowania, takich jak udział w strajkach, bojkotach czy demonstracjach, jak również przynależność do określonej partii politycznej. Deklarowane wśród kobiet niskie zainteresowanie tematami politycznymi wskazuje na utrzymujący się podział w społeczeństwie na męskie i żeńskie obszary życia społecznego. Jest to zgodne z obserwowanym silnym przywiązaniem Polaków do wartości tradycyjnych. Obserwacje te nie pozwalają na potwierdzenie postawionej w niniejszym opracowaniu hipotezy o rosnącej partycypacji kobiet w życiu politycznym w Polsce.

Można w tym miejscu zadać pytanie o to, czy brak zaufania do polityki i polityków jest w przypadku kobiet wynikiem braku ich świadomości i zainteresowania tematami politycznymi, czy być może wynika z braku doświadczenia w aktywnym uczestniczeniu w życiu

politycznym. Zagadnienia te można rozpatrywać zarówno jako przyczynę, jak i skutek długotrwale utrzymujących się tendencji niższego w stosunku do mężczyzn zaangażowania politycznego kobiet. Próba odpowiedzi na to pytanie wymagałaby odrębnych badań.

Dokonana analiza pozwala na stwierdzenie, że charakterystyczny kierunek zmian pozycji Polski na mapie wartości ma swoje widoczne odbicie w postawach politycznych kobiet. Stanowią one ważną grupę wyborców, wyrażają chęć uczestniczenia w życiu okołopolitycznym, głównie jednak w działaniach biernych i wymagających niskiego poziomu zaangażowania. Jest to postawa dość typowa dla wczesnych zmian społecznych, ukierunkowanych na „wyrażanie siebie”, wyższy poziom emancypacji kobiet i dążenie do budowania zrównoważonego społeczeństwa. Jednocześnie tradycyjne społeczne wartości utrzymują kobiety w niewielkim zaangażowaniu i zainteresowaniu tematami politycznymi – nieprzyjmowanie ich jako ważnych w życiu jednostki skutkuje niskim poziomem świadomości, a co za tym idzie, nie stanowi bodźca motywującego do zmiany postawy na proaktywną w zakresie działań politycznych.

Kolejne badania powinny skupić się na porównaniu ścieżek zmian w wartościach społecznych pomiędzy Polską a pozostałymi krajami regionu katolickiej Europy, jak również z innymi regionami kulturowymi. Byłoby to ciekawe poznawczo doświadczenie pozwalające na weryfikację znaczenia poszczególnych czynników, mających wpływ na zainteresowanie i zaangażowanie kobiet w tematy polityczne. Prowadzona analiza została ograniczona do zbudowania obrazu zaangażowania politycznego kobiet, bez uwzględnienia ich cech społeczno-demograficznych, w tym ich wieku. Wskazówką dla dalszych badań może być ogólna obserwacja, że poziom omawianej aktywności zależy częstokroć od sytuacji ekonomicznej i pozycji społecznej kobiet.

BIBLIOGRAFIA

- Einhorn, B., & Sever, C. (2003). Gender and Civil Society in Central and Eastern Europe. *International Feminist Journal of Politics*, 5(2), 163–190. DOI: 10.1080/1461674032000080558.
- Gąsiorowska, Z. (2023). Wizerunek współczesnej feministki w kontekście Ogólnopolskiego Strajku Kobiet w 2020 roku w „Gazecie Wyborczej”. *Łódzkie Studia Teologiczne*, 32(3), 9–29.
- Helios, J., & Jedlecka, W. (2016). *Wpływ feminizmu na sytuację społeczno-prawną kobiet*. Wrocław: E-Wydawnictwo. Prawnicza i Ekonomiczna Biblioteka Cyfrowa. Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. Thousand Oaks: SAGE Publications.
- Hofstede, G., & Hofstede, J. (2007). *Kultury i organizacje. Zaprogramowanie umysłu*. Tłum. M. Durska. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne.
- Inglehart, R., & Baker, W.E. (2000). Modernization, Cultural Change, and the Persistence of Traditional Values. *American Sociological Review*, 65(1), 19–51. DOI: 10.2307/2657288.
- Janicka, A., Fournier Kiss, C., & Bracka, M. (2019). *Przemiany dyskursu emancypacyjnego kobiet, Seria I, Perspektywa środkowoeuropejska*. Białystok: Temida 2.
- Jasiński, R. (2007). *Profile kulturowe a rozwój gospodarczy*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Jaworska, M. (2008). Idea znaczenia teorii feministycznych oraz jej znaczenie w życiu społecznym. *Nauczyciel i Szkoła*, 1–2, 38–48.
- Kottak, C.P. (1990). Culture and “Economic Development.” *American Anthropologist*, 92(3), 723–731.
- Kwiecień, A. (2020). Rola kultury w rozwoju społeczno-gospodarczym. *Prace Naukowe / Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach. Biznes w kulturze – kultura w biznesie w kontekście koncepcji zrównoważonego rozwoju*, 9–16.
- Lovenduski, J., & Hills, J. (1981). *The Politics of the Second Electorate: Women and Public Participation: Britain, USA, Canada, Australia, France, Spain, West Germany, Italy, Sweden, Finland, Eastern Europe, USSR, Japan*. London: Routledge.
- Maslow, A.H. (1943). A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*, 50(4), 370–396. DOI: 10.1037/h0054346.
- Munro, E. (2013). Feminism: A Fourth Wave? *Political Insight*, 4(2), 22–25. DOI: 10.1111/2041-9066.12021.

- Rejmanowski, T. (b.d.). *Ewolucja myśli feministycznej na przestrzeni wieków*. Escape Magazine. Wydawnictwo Publikacji Elektronicznych.
- Sineu, M. (2004). *Genderware – the Council of Europe and the participation of women in political life*. Strasbourg: Council of Europe.
- Wezel, C. (2006). Democratization as an Emancipative Process. *European Journal of Political Research*, 45(6), 871–893. DOI: 10.1111/j.1475-6765.2006.00637.x.
- WVS Database. (2024). <http://www.worldvaluessurvey.org/>
- Żukowski, A. (2007). Wybory i reprezentacja polityczna kobiet. *Studia Wyborcze*, 03, 45–67.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

Kontrolna funkcja prasy politycznej: przypadek czasopiśmiennictwa Narodowej Demokracji w latach 1918–1939

EWA MAJ

<http://orcid.org/0000-0002-7295-1759>

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ewa.maj@mail.umcs.pl

DOI: 10.35765/HP.2581

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Głównym celem jest prezentacja dyskursu dotyczącego oceny władzy i polityki, formułowanej w międzywojennej prasie Narodowej Demokracji. Cele szczegółowe to prezentacja przedmiotu, przebiegu i skutków kontrolnej funkcji czasopiśmiennictwa politycznego.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Głównym problemem badawczym jest określenie i wykonywanie zadań kontrolnych przez prasę Narodowej Demokracji. Metodą badawczą zastosowaną w tekście jest *desk research* powiązana z analizą treści oraz analizą zawartości prasy.

PROCES WYWODU: W rozważaniach wstępnych ukazano strategię komunikacyjną Narodowej Demokracji w kontekście kontrolnej funkcji prasy. Zwrócono uwagę na dwukierunkowo ujęte czynności komunikacyjne: (1) działania na rzecz ochrony narodowego dobrostanu Polaków; (2) nadzór nad ośrodkiem rządowym. W dalszej części rozważań skoncentrowano się na uszczegółowionych danych dotyczących tropienia nadużyć, śledzenia meandrowych rynku politycznego oraz kreowania obrazu centralnego ośrodka decyzyjnego w państwie.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W artykule wykazano, że prasa Narodowej Demokracji zmierzała do kompleksowej kontroli instytucji i osób, uczestniczących w zarządzaniu państwem. Była ważnym obserwatorem życia politycznego w Polsce. Odgrywała rolę strażnika praworządności, wykonując ją w interesie narodu. Redaktorzy i publicyści wykazali się kompetencją w kwestii opiniowania kierunków polityki państwa. O tym, że czynnik kontrolny miał

Sugerowane cytowanie: Maj, E. (2024). Kontrolna funkcja prasy politycznej: przypadek czasopiśmiennictwa Narodowej Demokracji w latach 1918–1939. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 77–94. DOI: 10.35765/HP.2581.

oddźwięk polityczny, świadczyły reakcje organów władzy publicznej, w tym represje spadające na prasę opozycyjną.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W dyskursie publicznym w Polsce uwidacznia się przekonanie, że trzy podmioty: politycy – media – społeczeństwo, są nieodłącznymi składnikami systemu politycznego. Funkcja kontrolna uznawana jest za kluczową ze względu na możliwość postrzegania mediów jako źródeł niezależnej i wiarygodnej informacji. Kontrola wchodzi w skład mechanizmów budowania kapitału społecznego, którego składową jest dążność do zdobycia i utrzymania zaufania czytelników. Istotę stanowi wiarygodność informacyjna i trafność perswazyjna. W tle rozważań powinna pozostawać myśl, że media masowe są przede wszystkim narzędziem walki o władzę.

SŁOWA KLUCZOWE:

prasa polityczna, kontrola ośrodka rządowego, walka o władzę

Abstract

THE SURVEILLANCE FUNCTION OF THE POLITICAL
PRESS: THE CASE OF NATIONAL DEMOCRACY
PERIODICALS IN THE YEARS 1918–1939

RESEARCH OBJECTIVE: The main goal is to present the discourse regarding the assessment of power and politics, formulated in the interwar press of National Democracy. Detailed objectives include presenting the subject, course and effects of the monitoring function of political magazines.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem is to determine the surveillance tasks of the National Democracy press in relation to the government. The basic research method used in the text is the general desk research method combined with content analysis and press content analysis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The introduction presents the communication strategy of National Democracy in the context of the controlling function of the press. Attention was paid to: (1) activities to protect the national well-being of Poles; (2) supervision of the government centre. Then, the focus moved to the detailed data on tracking the meanders of the political market and creating an image of the decision-making centre in the country.

RESEARCH RESULTS: The article showed that the press of National Democracy aimed at comprehensive surveillance of the government. Journalists were

giving their opinions on the directions of internal policy and the international position of the country. A political impact of their work was demonstrated by the reactions of public authorities, including repressions.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

Public discourse in Poland reflects the belief that politicians, media, and society are inseparable components of the political system. The surveillance function of the media is crucial, as they are sources of independent and reliable information. Surveillance is a part of the mechanisms to gain and maintain readers' trust. The idea of mass media are as political tools should remain in the background of the considerations.

KEYWORDS:

political press, surveillance of the government centre, struggle for power

WSTĘP

Problem obecności mediów masowych w życiu społecznym jest istotnym elementem poznania rzeczywistości, w jakiej znajdują się trzy podmioty życia politycznego: państwo, obywatele, środki przekazu. Zbadanie go daje możliwość pozyskania wiedzy o sposobach prowadzenia komunikacji społecznej, propagowania treści politycznych, kreowania obrazu świata zgodnie z wybranym systemem wartości. Kontrola władzy jest składnikiem procesu formułowania opinii o sprawach związanych z relacją między państwem i jego agendami a obywatelem. Sprzyja kształtowaniu kultury politycznej, wpływając na odbiorców, na ich poglądy, przekonania oraz na postawy społeczne. Przyczynia się do ustalania wzorców postępowania w dychotomicznym porządku dobra i zła. Monitoring obejmuje główne sfery życia politycznego w wymiarze instytucjonalnym i personalnym (Litwin, Łabędź, & Nieć, 2023).

Głównym celem artykułu było zrekonstruowanie kontrolnej funkcji prasy Narodowej Demokracji (ND) w kontekście diagnozowania polityki ośrodka rządowego w Polsce międzywojennej. Cele szczegółowe obejmowały kwestię wpływu na kształtowanie rzeczywistości społecznej oraz na zarządzanie sytuacją kryzysową w państwie w odniesieniu do spraw wewnętrznych oraz do międzynarodowego położenia Polski. W tle pozostawała kwestia możliwości

oddziaływania mediów masowych na kształtowanie świadomości o zagrożeniach politycznych. Przedmiotem zainteresowania było usytuowanie się mediów masowych między pozycją „czwartej władzy” a postawą dyspozycyjności wobec trzech pozostałych władz. W literaturze przedmiotu znane są określenia roli mediów jako „pieska salonowego” (*lapdog*) bądź „strażnika interesu elit” (*guard dog*), pozostającego na usługach ośrodka rządowego w państwie (Szwed, 2020, s. 7). Media mogą też wystąpić w roli strażnika wartości demokratycznych (*public watchdog*) i rzecznika prawa dostępu obywateli do informacji publicznej (Hanitzsch, 2007, s. 367–385).

W artykule znalazły się odpowiedzi na pytania badawcze. Po pierwsze, jaką strategię komunikacyjną stosowały redakcje czasopism ND, żeby realizować dziennikarską kontrolę ośrodków decyzyjnych w państwie? Po drugie, jak przebiegał prasowy nadzór nad działalnością gabinetów rządowych w latach 1918–1939? Po trzecie, jaka była efektywność kontrolnej funkcji prasy ND? W tle pozostawały kwestie, jak kierownictwo ND definiowało działania w interesie publicznym, czego dotyczyła kontrolna funkcja prasy, a także co podlegało ochronie. Dla uzyskania odpowiedzi kwerendzie poddano materiał badawczy, na który złożyły się: (1) dzienniki – *ABC*, *Gazeta Warszawska*, *Głos Lubelski*, *Kurier Poznański*, *Słowo Polskie*, *Słowo Pomorskie*, *Warszawski Dziennik Narodowy*; (2) tygodniki – *Awangarda*, *Gazeta Narodowa*, *Myśl Narodowa*, *Ziemia Przemyska*, *Szczerbiec*, *Szopka*; (3) miesięczniki – *Młody Narodowiec*, *Polityka Narodowa*, *Przegląd Wszechpolski*. Nadmienione periodyki wypełniały funkcje informacyjne i perswazyjne o cechach ideotwórczych.

Naukowa eksploracja prasy wymagała ostrożności badawczej ze względu na jej propagandowy charakter, szczególnie sugestywny w wypadku lektury publicystyki politycznej (Maj, 2015, s. 575–590; Sikorski, & Wątor, 2014). W toku rekonstruowania kontrolnej funkcji prasy ND wykorzystano metodologię właściwą dla analityki komunikacji politycznej. Użyteczna była behawioralna teoria Harolda Dwighta Lasswella i model bodziec-reakcja (Lasswell, 1970). Dopełniono ją analizą zawartości oraz analizą treści prasy, co pozwoliło na kompleksowe zbadanie materiałów źródłowych (Pisarek, 1983). Wyniki eksploracji periodyków pozwoliły na: (1) ukazanie kontrolnych działań czasopiśmiennictwa ND; (2) określenie obiektów zainteresowania prasowego; (3) diagnozowanie skutków procesów

kontrolnych. Technika badań służyła weryfikacji hipotez dotyczących kontrolnych właściwości przekazu prasowego, jak widoczność monitoringu dziennikarsko-publicystycznego, jaskrawość przekazu publicystycznego oraz wydzźwięk działań kontrolnych. Hipotezom towarzyszyła teza, że efektem kontrolnej funkcji prasy ND było poinformowanie opinii publicznej o nieprawidłowych postępkach ludzi i instytucji ze sfer władzy, po to żeby doszło do zmiany korzystnej dla Polaków.

STRATEGIA KONTROLI PRASOWEJ

System prasowy ND był rozbudowany, obejmując periodyki ogólnokrajowe, regionalne i lokalne wydawane przez Związek Ludowo-Narodowy i Stronnictwo Narodowe, a także Obóz Wielkiej Polski i Związek Akademicki Młodzież Wszechpolska. Ponadto należały do niego organy prasowe stowarzyszeń społecznych (Maj & Szwed-Walczak, 2023). Według danych statystycznych z 1928 roku czasopiśmiennictwo ND obejmowało 44 periodyki (Grzegorzczak, 1928: 677) na ogólną liczbę ponad 2300 tytułów prasowych. Zajmowało drugie miejsce po periodykach związanych z obozem sanacji politycznej. Ze względu na liczebność, ale też z powodów jakościowych, miało możliwość realizacji głównych funkcji komunikacyjnych. Zgodnie z teorią Lasswella wykonywało czynności nadzorowania społeczeństwa, podtrzymywania relacji społecznych oraz transmisji dziedzictwa kulturowego (Lasswell, 1970).

Redakcje prasowe były ośrodkami kreowania idei i wartości politycznych. W ich składzie znajdowała się wytrawna kadra publicystyczna na czele z Romanem Dmowskim, mającym doświadczenie prasowe (Bielecki, 1939, s. 1–26). Niekwestionowana pozycja lidera politycznego pozwalała na odwołanie się do jego autorytetu, dorobku organizacyjnego oraz umiejętności publicystycznych. Kierownictwo ND było świadome znaczenia prasy przy formułowaniu komunikatów politycznych i budowaniu relacji z odbiorcami (Maj, 2010). Definitywnie kontrolna funkcja prasy oznaczała nadzorowanie aparatu władzy w imieniu narodu. Chodziło o postrzeganie przestrzeni publicznej i prywatnej w optyce interesów narodu, państwa narodowego, wierzenia religijnego, rodziny, dbałości o narodową gospodarkę,

o dobra kultury duchowej i materialnej, o język polski i rodzimy obyczaj, o obecność w cywilizacji łacińskiej (Dmowski, 1938, s. 3–9; Grott, 1984; Kaczmarek, 1980; Wapiński 2006). Pod kontrolą znajdowały się działania mobilizacyjno-motywacyjne, socjalizacyjno-wychowawcze, edukacyjno-promocyjne. Tworzyły spójną całość medialną, podbudowaną ideologią narodową. Zadania kontrolne były wkomponowane w procedurę: (1) informowania, połączoną z obserwacją wydarzeń i osób w życiu publicznym; (2) perswadowania, polegającą na kształtowaniu poglądów w sprawach narodowych; (3) postawotwórczą, szczególnie istotną w kampaniach wyborczych; (4) integrowania Polaków wokół wartości narodowych. Obserwacji podlegały organy administracji publicznej i poszczególni funkcjonariusze. Próba dyscyplinowania władzy w państwie była powiązana z dążnością do uwrażliwienia odbiorców na to, co się dzieje w otoczeniu społecznym. Na ogół utrzymany był umiar w stosowaniu sensacyjnej narracji publicystycznej, dbano o jakość i powagę dziennikarstwa narodowego, o poszanowanie opinii publicznej, ale też o kształtowanie gustów czytelniczych w duchu etyki narodowej.

Prasowa kontrola życia politycznego Polski składała się z kilku typów działań, które przybrały paralelny porządek. Obejmowały czynności: (1) systematyczne, dotyczące zagadnień ustrojowych, *versus* doraźne, związane z oceną bieżących wydarzeń politycznych; (2) syntetyczne, skondensowane do rozmiarów notatek prasowych, *versus* analityczne, które zawierały bogatą argumentację merytoryczną; (3) teoretyczne, mające niekiedy charakter specjalistycznych (ekonomicznych, historiozoficznych, prawniczych, socjologicznych) rozważań o stanie państwa, *versus* upraktycznione, wynikające z biograficznych doświadczeń kadry publicystycznej. Nadzór miał charakter formalny ze względu na realizowanie powinności redaktorsko-dziennikarskich. Jednak przede wszystkim spełniał wymogi kontroli nieformalnej, ponieważ nie był *expressis verbis* wyszczególniony w dziennikarskich obowiązkach. W wypadku prasy ND wykonywanie funkcji kontrolnej wiązało się z realizacją strategii rywalizacyjnej wobec podmiotów aktualnie sprawujących władzę (Kolczyński, 2008, s. 231). Rywalizacja uwidoczniła się w dyskursie niepodległościowym. Utrwalano pamięć o zasługach R. Dmowskiego, który syntetyzował idee romantyzmu i pozytywizmu, optymalizował drogi do wolności Polski, chronił żywotne interesy narodowe,

przyczynił się do restytucji narodowego terytorium, mobilizował ogół Polaków do budowy Wielkiej Polski (Berezowski, 1938, s. 475–496; Grott, 2006; Kawalec, 2016; Radomski & Wojdyło, 2020).

Na strategię kontroli życia politycznego w Polsce wpłynęły okoliczności, w jakich prasa funkcjonowała w latach 1918–1939. Istotna była cezura 1926 roku, gdy po przewrocie majowym nowa ekipa rządowa za pomocą prawa prasowego pacyfikowała ośrodki opozycyjne. Zaostrzone zostały sankcje w postaci kar finansowych, a także konfiskaty całości bądź części druku, w którym znajdował się inkryminowany materiał prasowy. Ograniczenia swobody działalności czasopiśmienniczej wywoływały działania obronne. W tej sytuacji publicystyka narodowa miała ułatwić czytelnikom wytworzenie opinii o organach władzy publicznej. Wiarygodne dane sprzyjały pozyskaniu zaufania społecznego, zdobyciu wpływu na opinię publiczną. Równoległe z czynnościami kontrolnymi prasa ND upowszechniała wzorce narodowych postaw Polaków.

PRZEBIEG KONTROLI PRASOWEJ

Nadzór nad życiem publicznym dotyczył działalności niemal wszystkich gabinetów rządowych w latach 1918–1939. Wyjątek stanowiła koalicja Chrześcijańskiego Związku Jedności Narodowej z Polskim Stronnictwem Ludowym „Piast” w okresie od 28 maja do 14 grudnia 1923 roku oraz replika rządów „większości polskiej” 10–14 maja 1926 roku. W trakcie istnienia tych dwóch gabinetów zachowany był umiar w ocenianiu władzy. Wśród nielicznych przejawów prasowej krytyki znalazły się teksty R. Dmowskiego i ks. Kazimierza Lutosławskiego w *Myśli Narodowej*. Lider ND zdecydował się na uogólnienie opinii o trudnościach funkcjonowania koalicji parlamentarnej. Skonstatował, że „rząd, który nie stoi mocno w opinii narodu, a który chce się za wszelką cenę utrzymać przy władzy, musi szukać popularności wśród żywiołów niekrytycznych lub obojętnych na losy kraju” (Dmowski, 1923, s. 2). Natomiast ks. Lutosławski zgłaszał zastrzeżenia do rządu z powodu przewlekania spraw związanych z ochroną państwa przed anarchią stosunków wewnętrznych. Jego oczekiwania dotyczyły kwestii przestrzegania zasady odpowiedzialności organów władzy publicznej przed narodem jako suwerenem

Polski (Lutosławski, 1923, s. 8–10). Powściągliwość krytyki rządów „większości polskiej” odzwierciedlała opinię kierownictwa ND, że w wolnej Polsce ugrupowania narodowe miały niewielkie szanse na zrealizowanie wizji państwa narodowego. Według obliczeń Stanisława Kozickiego członkowie ND zaledwie przez kilkanaście miesięcy ponosili współodpowiedzialność za państwo (Kozicki, 1938, s. 293). Na ten krótki czas składały się dane o ich pozytywnych działaniach na rzecz Polski. Tak oceniono stabilizację granic państwa, przygotowanie reformy skarbowo-walutowej, a także zawarcie konkordatu ze Stolicą Apostolską (Z Sejmu. Sprawa konkordatu, 1925, s. 1).

Kontrola wewnątrzrodowiskowa była zdominowana przez dążność do umacniania pozytywnego obrazu formacji narodowej. Starano się pokazać ją jako monolityczny organizm polityczny, złożony z lojalnych i wiernych członków, zahartowanych w walce o cele narodowe (Z kraju, 1923, s. 6). Jednak niekiedy należało reagować na wieści o opuszczeniu szeregów ND przez osoby bądź grupy niezadowolone z kierunku jej polityki. W takich sytuacjach, komentując ruchy odśrodkowe, nadawano im kształt konfliktów personalnych. Po pakcie lanckorońskim z 17 maja 1923 roku, gdy pogorszyły się relacje z ziemiaństwem, w publicystyce prasowej uwidoczniła się gotowość do krytykowania dotychczasowych akolitów. W *Przeglądzie Wszechpolskim* zarzucano im niełojalność, mimo wcześniejszych „serdecznych stosunków” z Dmowskim (Zjazd ziemiański, 1925, s. 711–712). W satyrycznym tygodniku *Szopka* imiennie ośmieszano Jana Steckiego za decyzję o opuszczeniu senackiego klubu ZLN, formułując kąśliwe uwagi na jego temat (Z Senatu, 1923, s. 5). Korzystano z prawa do selekcjonowania informacji na temat własnego establishmentu (politycy, parlamentarzyści, ministrowie, samorządowcy). Z tego powodu jedynie w minimalnym zakresie czytelnik prasy ND mógł się dowiedzieć o sprawach dwóch ministrów skarbu sprawujących urząd w 1923 roku: Władysława Kucharskiego, obarczonego aferą żyrdowską, oraz Huberta Lindego, oskarżonego o nadużycia finansowe w Pocztovej Kasie Oszczędności.

Bardziej rozwinięta i zróżnicowana była kontrola zewnętrzna, skierowana na poczynania konkurentów politycznych. Wówczas prasa sytuowała się na pozycji lustratora władzy publicznej oraz strażnika praworządności. Umożliwiała zapośredniczony udział czytelników w debacie publicznej o kwestiach żywotnych dla narodu.

Była medium nakłaniającym do rozważania spraw dotyczących walki o granice Polski (obrona Lwowa, wojna 1920 roku, powstanie wielkopolskie, powstania górnośląskie), o polityczny i gospodarczy ustrój państwa (dyskurs konstytucyjny), o kierunek polityki oświatowej (dyskusja nad reformą szkolnictwa).

Stale odbywało się opiniowanie klasy politycznej w Polsce. Zwracano uwagę na jej kondycję moralną, na poziom umiejętności zarządczych i na kompetencje decyzyjne. W centrum zainteresowania pozostawał Józef Piłsudski i jego obóz, wobec którego używano języka defaworyzacji. Na łamach *Mysli Narodowej* w 1923 roku Jan Zamorski wyraził opinię, że „gangrena piłsudczyzny toczy młody organizm naszego państwa, a inteligencja domaga się, żeby tego raka wypalić” (Zamorski, 1923, s. 9). Dwa lata później Adolf Nowaczyński podkreślał, że obowiązkiem prasy narodowej było informowanie opinii publicznej o „warcholskich breweriach Piłsudskiego” (Nowaczyński, 1925, s. 6). Jego wypowiedzi spotykały się z uznaniem innych publicystów, dla których był przykładem modelowego dziennikarstwa narodowego. Chwalono, że

wszystkie walki, utarczki, polemiki, ataki przeprowadzone są z wielką brawurą, siłą przekonywującą, z finezją – ot rycerz z lekką szpadą na rozjuszone chamstwo z dragami, na dziką kanalię, co z Polski chce zrobić kryminał, międzynarodowy lupanar (Polanin, 1934a, s. 2).

Cięty język publicystyczny miał służyć dyskredytacji politycznego konkurenta, sytuowanego na pozycji wroga narodu. Przyczyniał się do zwiększenia jaskrawości wypowiedzi.

Zwiększenie aktywności publicystycznej, wymierzonej w J. Piłsudskiego i jego obóz, nastąpiło po przewrocie majowym, choć ze względów cenzuralnych język wypowiedzi stał się bardziej powściągliwy. Prasa poczuwała się do obowiązku upominania decydentów, którzy doszli do władzy „przez krwawy zamach”, żeby zadbali o jakościową zmianę systemu politycznego. Okazywano rozczarowanie planami przekształcenia ustroju państwa. Ryszard Piestrzyński w *Awangardzie* ganił obóz sanacyjny za projekt zmiany konstytucji. Powoływał się na przykład innych państw, w których korektę systemu politycznego zaczęto od zreformowania prawa wyborczego, a nie od wprowadzenia nowej ustawy zasadniczej (Piestrzyński, 1929, s. 72; Kaczmarek, 1980, s. 41). Ludwik Jaxa-Bykowski w *Mysli Narodowej* przekonywał,

że doszło do nadużycia powagi państwa, którego interesy polityczne, gospodarka, kultura, nauka i oświata zostały uzależnione od jednego ugrupowania politycznego. Konstatował przyspieszenie procesu tworzenia nowych urzędów w przemyśle, handlu i rzemiośle, przeznaczonych dla członków i sympatyków obozu sanacyjnego. Cytował wcześniejsze wypowiedzi Piłsudskiego o potrzebie depolityzacji agend państwowych, a zarazem – jak przekonywał publicysta – Marszałek doprowadził do stanu ścisłego identyfikowania państwa z obozem politycznym, który nim zarządza (Jaxa-Bykowski, 1937, s. 225–227). Przedmiotem krytycznych opinii stały się przypadki korupcji politycznej, szczególnie dostrzeganej w okresie kampanii wyborczych do instytucji przedstawicielskich. Negatywnym wypowiedziom o stosowanej przez polityków sanacyjnych taktyce „kielbasy wyborczej” towarzyszyły złośliwości pod adresem ich programu wyborczego, którego treść identyfikowano z dwuwierszem: „Głosuj na Jedynekę, dostaniesz chleb i szynkę” (Rymar, 1938, s. 1).

Wykrywanie przypadków łamania prawa, afer gospodarczych, skandali obyczajowych odbywało się w atmosferze troski o stan narodu polskiego. Sanacyjne władze państwowe oskarżano o uprawianie polityki deprawacji Polaków, zarzucano upowszechnianie immoralizmu i sprzyjanie działaniom wywrotowym, wymierzonym w interesy polskie, a nagłówki prasowe, przykładowo, *Skrwawiony głaz*, wzmagaly widoczność przekazu, przyczyniając się do powiększenia zainteresowania czytelniczego (P., 1926, s. 1–2). Zwracano uwagę na postępy pauperyzacji Polaków, pisano o „przepaści nędzy, w którą leci lud wiejski” (Gołba, 1938, s. 5; Ciechanowiecka, 1935, s. 9). Sugestywne były obrazy życia chłopów, kreślone przez publicystów, zachęcających, żeby wybrać się na wieś i zobaczyć „ciemne, brudne, cuchnące nory mieszkalne, w których żyją ludzie razem ze zwierzętami” (Polanin, 1934b, s. 2). Obnażano niedostatki polityki społecznej, przestrzegając przed sytuacją, w której dojdzie do wybuchu gniewu ze strony sfrustrowanego społeczeństwa, cierpiącego na niedosyt dóbr materialnych i deficyt kultury duchowej. W tle przestróg, kierowanych do obozu rządowego, pojawiał się wątek zagrożeń ze strony zewnętrznych wrogów Polski, „bo wiemy, że na wybuch oburzenia w Rzeczpospolitej czekają: Hitler, komuna i Ukraińcy” (Grębosz, 1933, s. 3). Odrębnej krytyce podlegała sytuacja, w jakiej znalazły się organy samorządu terytorialnego – szczególnie

tam, gdzie wprowadzono zarząd komisaryczny zamiast legalnie wybranych członków rad miejskich i wiejskich. Pokazywano dysfunkcje tego typu rozwiązań, domagając się przywrócenia rzeczywistej samorządności pochodzącej z wyboru, a nie z mianowania (Niecierpliwość p. Starzyńskiego, 1937, s. 1). Szczególnym zabiegiem propagandowym było informowanie o rzekomym sprzyjaniu obozu rządowego interesom żydowskim (Planowa ofensywa zażydzania adwokatury, 1934, s. 3). Utożsamiano je z działaniami antynarodowymi, skutkującymi destabilizacją Polski.

Negatywne oceny towarzyszyły opisom polityki zagranicznej Polski po 1926 roku. Krytykowano posunięcia MSZ, które w opinii narodowców były niebezpieczne dla interesów państwa. Wstrzeźmięzliwie przyjmowano plan paktu wschodniego. Zdaniem S. Kozickiego „Locarno wschodnie” skutkowało zagrożeniem interesów polskich, ponieważ: (1) prowadziło do równouprawnienia Niemiec w zbrojeniach, co naruszyłyby balans w regionie; (2) zbliżało państwa zachodnie, w tym Francję, do Związku Sowieckiego z pominięciem Polski (Kozicki, 1934, s. 2). Krytykowano nieobecność szefa MSZ Józefa Becka przy rozmowach francusko-sowieckich, podkreślając, że polski rząd pozwolił na to, że „rzeczy zaczynają być decydowane ponad naszymi głowami” (Ku nowym horyzontom europejskim, 1934, s. 3). Minister Beck był pociągany do odpowiedzialności za izolację Polski w stosunkach dyplomatycznych (Niebezpieczna gra, 1935, s. 3). Upadek idei paktu wschodniego oznaczał, że powracała kwestia nowego spojrzenia na relacje polsko-francuskie w kontekście stosunków z Niemcami i Związkiem Sowieckim. W sierpniu 1939 roku Kozicki przestrzegał władze Polski przed tym, że Niemcy szybko przekreślą ostatki postanowień traktatu wersalskiego, aby dokonać ekspansji terytorialnej na wschód. Jego zdaniem polityka nazistowska zmierzała do opanowania ziem Polski, Rumunii, Jugosławii, Związku Sowieckiego, by otworzyć „Niemcom drogę do Azji, drogę cesarską panowania nad światem” (Kozicki, 1939, s. 494). W atmosferze zbliżającego się konfliktu wojennego prasa nakłaniała władze państwowe do mobilizowania Polaków do walki.

Prawo do krytyki ze strony czynnika narodowego, za jaki prasa ND się uważała, było podbudowane przekonaniem, że periodyki narodowe wyrażały wolę ogółu Polaków. Realizacja funkcji kontrolnej wymagała przestrzegania reguł odpowiedzialności za

sprawy polskie. Chodziło o: (1) umacnianie więzi narodowej Polaków, (2) kreowanie dychotomicznego obrazu świata z klarownym podziałem na wartości narodowe i antynarodowe, (3) dobieranie odpowiedniej formy przekazu, (4) budowanie poczucia poszanowania dobra odbiorcy, któremu bliskie były wartości narodowe.

SKUTECZNOŚĆ KONTROLNEJ FUNKCJI PRASY

Efektywność kontroli można było rozpoznać, posługując się narzędziami behawiorystycznymi (Lasswell & Kaplan, 1982), na podstawie oceny reakcji odbiorców na bodźce pochodzące od prasy ND. Medialne wykrywanie nadużyć miało wywoływać reakcje społeczne, żeby napiętnować sprawców, ale i żeby kręgi rządowe powściągnęły niektóre swoje posunięcia. Redakcje czasopism zachęcały czytelników do śledzenia przebiegu debaty publicznej na temat ewolucji ustroju prawno-politycznego państwa. Miernikiem efektywności krytyki prasowej była reakcja władzy publicznej na słowo pisane. Przybierała postać represji, spadających na zespoły prasowe. Przed 1926 rokiem na ogół miały charakter incydentów o podłożu partyjnym, natomiast po przewrocie majowym przybierały postać systemowego utrudniania działalności prasy opozycyjnej.

Sposobem na pozyskiwanie sympatyków było wplatanie komunikatów o ofiarach ponoszonych przez narodowych demokratów w walce z politycznymi konkurentami. Przypadki napaści o charakterze chuligańskim, sytuacje, w których doszło do znieważenia, a niekiedy nawet do pobicia redaktorów i publicystów, były starannie opisywane na łamach prasy. Przykładowo w 1921 roku Antoni Sadzewicz, redaktor *Gazety Porannej 2 Grosze*, przebywając w lokalu redakcyjnym, doznał ataku fizycznego ze strony posłów Polskiego Stronnictwa Ludowego „Wyzwolenie” Kazimierza Bagińskiego i Juliusza Poniatowskiego. Napastnicy spoliczkowali go i następnie – w świetle relacji publicysty *Kuriera Warszawskiego* – zbiegli, osłaniając się pistoletem. Napaść zinterpretowano jako „niedopuszczalny sposób załatwiania porachunków” na tle różnic ideowych (Napaść na redaktora *Gazety Porannej*, 1921, s. 10). Podobnie dramatyczne zdarzenia miały miejsce podczas kampanii wyborczej do parlamentu w 1922 roku. Pobici zostali: Stanisław Rymar, redaktor

Gońca Krakowskiego (31 lipca) oraz Adolf Nowaczyński, redaktor *Myśli Narodowej* (2 listopada), o którym natychmiast pojawiła się informacja w prasie endeckiej, że padł ofiarą bandyckiego aktu zemsty za działalność publicystyczną „demaskującą kręactwa i korupcję polityczną lewicy” (Zamach na Adolfa Nowaczyńskiego, 1922, s. 9). Doszło też do śmiertelnego zamachu na Bolesława Marchlewskiego, redaktora *Kuriera Poznańskiego*. Został on zamordowany w lokalu redakcyjnym 12 lipca 1922 roku. Ponadto odnotowano dewastacje siedzib prasowych, czego w październiku 1922 roku doświadczyli wydawcy *Głosu Lubelskiego* (Napad na *Głos Lubelski*, 1922, s. 20).

Oskarżeniem pod adresem obozu sanacyjnego stały się opisy nie stosownego zachowania parlamentarzystów z Bezpartyjnego Bloku Współpracy z Rządem. Szeroko komentowana była sprawa fizycznej napaści na Romana Rybarskiego w 1930 roku. Informację na ten temat zilustrowano w *Głosie Wileńskim* wyrazistą wzmianką, że

do spokojnie siedzącego prof. Rybarskiego, Prezesa Klubu Narodowego, podszedł pos. Dobrzański z Be-Be (były urzędnik pocztowy) i uderzył prof. Rybarskiego z tyłu. W obronie Prezesa Klubu stanął jeden z posłów narodowych, za co został przez posła z Be-Be pobity laską gumową, jaką używają tylko policjanci (Co się wydarzyło w ubiegłym tygodniu w Polsce, 1930, s. 4).

Opisywano rewizje w lokalach redakcyjnych, wzmiankowano o pobiciach i aresztowaniach dziennikarzy narodowych za upublicznianie danych o nadużyciach ze strony aparatu państwowego (Toruń, Narodowcy w więzieniach, 1934, s. 3). O skuteczności działań kontrolnych świadczyły akcje bojkotowe prasy ND, ogłaszane przez funkcjonariuszy państwowych za krytykę instytucji publicznych. Takie działania m.in. podjęli wojewoda pomorski Stefan Kirtiklis oraz gen. Leon Berbecki, dowódca Okręgu Korpusu nr 8 w Toruniu. Bojkot dotyczył *Słowa Pomorskiego* oraz *Ziemi Przemyskiej*, co miało doprowadzić do ich eliminacji z rynku. Wśród tematów, wywołujących reakcję władz administracyjnych i policyjnych, były kwestie okoliczności śmierci gen. Tadeusza Rozwadowskiego czy zaginięcia gen. Włodzimierza Zagórskiego, a także sprawa brzeska i dociekania na temat stanu zdrowia byłych parlamentarzystów uwięzionych w Brześciu, szczególnie Aleksandra Dębskiego i Jana Kwiatkowskiego. Po 1934 roku doszedł problem losów narodowców osadzonych w Berezie Kartuskiej.

Próbowo wypowiedzi o powyższych sprawach towarzyszyła bogato przytaczana faktografia dotycząca liczby i częstotliwości kar w postaci konfiskat prasy narodowej (47 konfiskata *Gazety Narodowej*, 1934, s. 4). Po zatrzymaniu publikacji danego periodyku w kolejnym numerze zamieszczano szczegółowe dane o tekstach, które spowodowały ingerencję cenzorską. Tak było w 1930 roku w atmosferze kampanii wyborczej i ogłoszenia wyników walki o parlamentarne mandaty. Czytelnicy otrzymywali informację o tym, co spowodowało decyzję Komisariatu Rządu na m. st. Warszawę o zakazie kolportażu grudniowego numeru *Myśli Narodowej* (Konfiskata, 1930, s. 781). Teksty z napisem „Skonfiskowano!” uwiarydlały, że krytyka była celna, skoro wywołała reakcję cenzora. Wymowne też były puste, niezadrukowane stroniczki z zachowaną paginacją. Metodą na trudności kolportażowe stało się wpisywanie w winiecie gazety zalecenia: „Przeczytaj i podaj dalej!”, co dawało szansę na poszerzenie kręgów odbiorczych.

Negatywne następstwa kontrolnej funkcji prasy skłaniały do zastosowania szczególnej taktyki redakcyjnej. W warunkach ograniczenia wolności słowa stosowana była mowa mijana i mowa „ezopowa”. Znamienny był nagłówek *Bez tytułu*, oznaczający decyzję redakcyjną w sprawie nadawania materiałom prasowym tytułów, które nie wzmagały zainteresowania cenzorskiego. W grę wchodziły działania zastępcze, czyli przesuwanie skonfiskowanego artykułu do innego periodyku. Ceniona była: (1) kostiumowość i alegoryczność ze świata kultury antycznej; (2) zwielokrotniona interpretacja opisywanych osób i zdarzeń; (3) symbolika narodowa o klarownej konotacji politycznej; (4) komika i satyra, gdy obok konwencjonalnych gatunków medialnych wykorzystywane były polityczne quizy z nagrodami, zagadki fotograficzne, szopki noworoczne czy słowniczki, w których zestawiano pojęcia neutralne z ich upolitycznionymi definicjami. Przykładowo imieniu „Janusz” towarzyszyło wyjaśnienie: „nieświeży okaz zonglera”, będące nawiązaniem do Janusza Radziwiłła, uczestnika spotkania jesienią 1926 roku w Nieświeżu. Doszło wówczas do zbliżenia sfer ziemiańsko-konserwatywnych z J. Piłsudskim (Słowniczek aktualny, 1930, s. 5). Błahy żart miał w istocie mocny akcent krytyki politycznej, łatwej do wyinterpretowania przez uważnego czytelnika. Dla skrytykowania rządu wykorzystywano przedruki z prasy zagranicznej. Taką metodę zastosowała redakcja *Kuriera Poznańskiego*, która negatywną ocenę pracy MSZ osłoniła

cytatami z francuskich periodyków, jak *Paris Midi*, *L'Intransigeant* i *Le Temps* (Prasa francuska, 1930, s. 3). Ukrycie się redakcji pisma narodowego za opiniami zaczerpniętymi z zagranicy minimalizowało ryzyko zatrzymania tekstu.

Wykorzystanie różnych narzędzi kontroli społecznej, także aluzji, dwuznaczników niedopowiedzeń, wymagało zdyscyplinowania zespołu redakcyjno-publicystycznego i wzmożenia poczucia odpowiedzialności za prasowe wypowiedzi, krytyczne wobec władzy. Jednocześnie utrzymywało się poczucie walki o cele narodowe i gotowość do okazywania nieugiętości, ponieważ „prześladowania i terror nie zdołają nas złamać” (Od Redakcji, 1930, s. 1). Represje personalne i grupowe poświadczały, że teksty prasowe docierały do odbiorców, a oddźwięk ze strony instytucji i osób – choćby negatywny – był dowodem celności przekazu.

ZAKOŃCZENIE

Prasa ND była narzędziem walki politycznej oraz instrumentem kształtowania opinii publicznej. Kontrola wchodziła w skład mechanizmów budowania kapitału społecznego, którego składową była działalność na rzecz zdobycia i utrzymania zaufania odbiorców. Odbывała się dwukierunkowo: (1) w kontekście dbania o dobrostan narodowy Polaków; (2) w okolicznościach tropienia nadużyć, śledzenia meandrów rynku politycznego oraz kreowania obrazu centralnego ośrodka decyzyjnego w państwie. Istotę stanowiła wiarygodność informacyjna i trafność perswazyjna. Ceniono szczerść prasowych wypowiedzi, staranność przy doborze drukowanych materiałów, przewidywalność ocen i postaw politycznych. Rodzajem sprawdzianu był dobór kadry publicystyczno-dziennikarskiej, która cieszyła się popularnością wśród czytelników. Chodziło o lojalnych członków ND, mających świadomość, że – szczególnie po przewrocie majowym – możliwość faktycznego wpływu na rzeczywistość polityczną była ograniczona.

Nadmienione we wstępie hipotezy zostały zweryfikowane pozytywnie. Widoczność kontrolnych czynności prasowych była unaoczniona w tytułaturze tekstów, które miały demaskatorską wymowę. Zachęcały do lektury materiałów dziennikarskich i poddawania ich

refleksji jednostkowej i grupowej. Jaskrawość przekazu publicystycznego wynikała z zastosowanej frazeologii, z frekwencyjności oraz częstotliwości występowania konkretnych treści politycznych. Wydźwięk działań kontrolnych był odzwierciedlony w reakcjach władz publicznych na teksty prasowe. Miał walory mobilizacji zwolenników programu narodowego.

BIBLIOGRAFIA

- 47 konfiskata *Gazety Narodowej* (1934). *Gazeta Narodowa*, 49, 4.
- Berezowski, Z. (1938). Polska i Europa w dobie powojennej. *Polityka Narodowa*, 8–9, 475–496.
- Bielecki, T. (1939). Dmowski pisarz. *Polityka Narodowa*, 1–2, 1–26.
- Ciechanowiecka, L. (1935). W barakach i suterrenach Warszawy. *ABC*, 1, 9.
- Co się wydarzyło w ubiegłym tygodniu w Polsce (1930). *Głos Wileński*, 14, 4.
- Dmowski, R. (1923). Wstępny. *Mysł Narodowa*, 43, 1–2
- Dmowski, R. (1938). Człowiek i społeczeństwo. *Polityka Narodowa*, 1, 3–9.
- Gołba, F. (1938). O ratunek dla wsi. *Hasło Polki*, 3, 5–6.
- Grębosz, A. (1933). Żle z sanacją. *Młody Narodowiec*, 3, 1–33.
- Grott, B. (1984). *Nacjonalizm i religia. Proces zespalania nacjonalizmu z katolicyzmem w jedną całość ideową w myśli Narodowej Demokracji 1926–1939*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński.
- Grott, B. (2006). *Nacjonalizm chrześcijański. narodowo-katolicka formacja ideowa w II Rzeczypospolitej na tle porównawczym*. Krzeszowice: Dom Wydawniczy „Ostoja”.
- Grzegorzczak, P. (1928). Prasa. W M. Dąbrowski (Red.). *Dziesięciolecie Polski Odrodzonej. Księga Pamiątkowa 1918–1928* (s. 675–688). Kraków–Warszawa: Wyd. „Ilustrowanego Kuriera Codziennego”.
- Hanitzsch, T. (2007). Deconstructing Journalism Culture. Toward a Universal Theory. *Communication Theory*, 4, 367–385.
- Jaxa-Bykowski, L. (1937). Niedomówienia. *Mysł Narodowa*, 15, 225–227.
- Kaczmarek, Z. (1980). *Obóz Wielkiej Polski. Geneza i działalność społeczno-polityczna w latach 1926–1933*. Poznań: Wydawnictwo Akademii Rolniczej.
- Kawalec, K. (2016). *Roman Dmowski*. Poznań: Zysk i S-ka Wydawnictwo.
- Konfiskata (1930). *Mysł Narodowa*, 52, 781.
- Kozicki, S. (1934). Pakty. *Gazeta Warszawska*, 187, 2.
- Kozicki, S. (1938). Kto rządził w Polsce od 1918 do 1926 roku. *Polityka Narodowa*, 4, 284–295.

- Kozicki, S. (1939). Strachy na Lachy. *Myśl Narodowa*, 33, 493–494.
- Ku nowym horyzontom europejskim. (1934). *Kurier Poznański*, 561, 3.
- Lasswell, H.D., & Kaplan, A. (1982). *Power and Society. A Framework for Political Inquiry*. New Haven–London: Yale University Press.
- Lasswell, H.D. (1970). *The Analysis of Political Behaviour. An Empirical Approach*. London: Routledge & Kegan Paul Ltd.
- Litwin, T., Łabędź, K., & Nieć, M. (2023). *Czwarta władza. Ujęcie wieloaspektowe*. Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Ignatianum w Krakowie.
- Lutosławski, K. (1923). Interpelacje do swojego rządu. 3. O ciągłość pracy. *Myśl Narodowa*, 43, 8–10.
- Maj, E. (2010). *Komunikowanie polityczne Narodowej Demokracji 1918–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maj, E. (2015). Prasa: źródło w badaniach myśli politycznej. W E. Kirwiel, E. Maj, & E. Podgajna (Red.), *Myśl polityczna w społeczeństwie informacyjnym* (s. 575–590). Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Maj, E. (2016). Politycy – publicyści prasowi w Polsce. W M. Dajnowicz, & A. Miodowski, *Polityka i politycy w prasie XX i XXI wieku* (s. 167–182). Białystok: Wydawnictwo HUMANICA.
- Maj, E., & Szwed-Walczak, A. (2023). *Prasa Narodowej Demokracji 1893–1939*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Napad na „Głos Lubelski” (1922). *Głos Lubelski*, 298, 20.
- Napaść na redaktora „Gazety Porannej” (1921). *Kurier Warszawski*, 316, wyd. wiecz., 10.
- Niebezpieczna gra (1935). *Słowo Pomorskie*, 19, 3.
- Niecierpliwosc p. Starzyńskiego (1937). *Warszawski Dziennik Narodowy*, 144, 1.
- Nowaczyński, A. (1925). W obronie „Józiuka”. *Myśl Narodowa*, 35, 6.
- Od Redakcji (1930). *Szczerbiec*, 31, 1.
- P. (1926). Skrwawiony głaz. *Straż nad Bugiem*, 25–26, 1–2.
- Piestrzyński, R. (1929). Podstawy nowoczesnego i narodowego ustroju. *Awangarda*, 4, 71–73.
- Planowa ofensywa zażydzania adwokatury (1934). *Gazeta Narodowa*, 38, 3.
- Polanin (1934a). Plewy i perły. *Gazeta Narodowa*, 13, 2.
- Polanin (1934b). Żywe cmentarzyska. *Gazeta Narodowa*, 34, 2.
- Prasa francuska (1930). *Kurier Poznański*, 374, 3.
- Radomski, G., & Wojdyło W. (2020). *Meandry polskiej myśli politycznej XX–XXI wieku. Wybrane aspekty*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Rymar, S. (1938). Kiełbasa wyborcza. *Ziemia Przemyska*, 34, 1.

- Sikorski, T., & Wątor A. (2014). *Korespondencja i papiery polityczne Jana Gwalberta Pawlikowskiego z lat 1904–1914*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Szczecińskiego Minerwa.
- Słowniczek aktualny (1930). *Podlasiak*, 1–2, 5.
- Szwed, R. (2020). Funkcje mediów w demokracjach. *Roczniki Nauk Społecznych*, 4, 5–25.
- Toruń. Narodowcy w więzieniach (1934). *Gazeta Warszawska*, 221, 3.
- Wapiński, R. (2006). *Polityka i politycy. O polskiej scenie politycznej XX wieku*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Z kraju (1923). *Słowo Polskie*, 140, 6.
- Z Sejmu. Sprawa konkordatu (1925). *Dziennik Wileński*, 70, 1.
- Z Senatu (1923). *Szopka*, 24, 5.
- Zamach na Adolfa Nowaczyńskiego (1922). *Kurier Poznański*, 252, 9.
- Zamorski, J. (1923). „Przewrót” pojęć. *Mysł Narodowa*, 51, 6–9.
- Zjazd ziemiański (1925). *Przegląd Wszehpolski*, 9, 711–712.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

ARKADIUSZ GAWEŁ

<http://orcid.org/0000-0001-8668-5626>
Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania
z siedzibą w Rzeszowie
agawel@wsiz.edu.pl

MAŁGORZATA GOSEK

<http://orcid.org/0000-0002-9645-9232>
Wyższa Szkoła Informatyki i Zarządzania
z siedzibą w Rzeszowie
mgosek@wsiz.edu.pl
DOI: 10.35765/HP.2619

Analiza dyskursu politycznego posłów na Sejm RP na temat problemów klimatycznych i środowiskowych

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest pokazanie, w jakim stopniu tematyka kryzysu klimatycznego, problemów środowiska i zrównoważonego rozwoju była istotna w debacie politycznej posłów na Sejm IX kadencji z różnych partii politycznych.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problem badawczy główny sformułowano w postaci pytania: Czy i w jakim stopniu partie polityczne i ich koalicjanci podnosili kwestie klimatyczne i środowiskowe oraz jakiego rodzaju tematy poruszali? Dodatkowo opracowano problemy szczegółowe. W pracy zastosowano metodę analityczno-syntetyczną na bazie literatury i raportów oraz wyników badań treści wystąpień sejmowych polityków. Badania przeprowadzono metodą analizy statystycznej.

PROCES WYWODU: Punktem wyjścia jest syntetyczny obraz współczesnego kryzysu klimatycznego i środowiskowego oraz wysiłków świata, Europy i Polski w przeciwdziałaniu mu. W kolejnym kroku przedstawiono obraz polskiej sceny politycznej. Następnie zaprezentowano wyniki badania treści wystąpień sejmowych.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Kwestie klimatyczne były obecne w dyskursie wszystkich partii politycznych, choć z różnie położonym akcentem. Koalicja Obywatelska najczęściej podnosiła tematy klimatyczne i tak jak Koalicja Polska łączyła te kwestie z polityką gospodarczą. Prawo i Sprawiedliwość kładło

Sugerowane cytowanie: Gawęł, A., i Gosek, M. (2024). Analiza dyskursu politycznego posłów na Sejm RP na temat problemów klimatycznych i środowiskowych. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 95–125. DOI: 10.35765/HP.2619.

nacisk na tematy związane z energią i klimatem, Lewica koncentrowała się na ochronie środowiska. Konfederacja, chociaż mniej aktywna, także poruszała tematy związane z klimatem, ale raczej z negatywnym wydźwiękiem.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: W wyniku analizy rozstrzygnięto problemy badawcze. W przyszłości rekomenduje się dokonanie dla porównania podobnej analizy w kolejnej X kadencji Sejmu z uwzględnieniem zmieniającej się sytuacji klimatycznej i środowiskowej oraz uwarunkowań politycznych, społecznych i gospodarczych.

SŁOWA KLUCZOWE:

środowisko, klimat, sejm, politycy

Abstract

ANALYSIS OF THE POLITICAL DISCOURSE
OF MEMBERS OF THE POLISH PARLIAMENT
ON CLIMATE AND ENVIRONMENTAL ISSUES

RESEARCH OBJECTIVE: The purpose of the article is to show the extent to which the topics of the climate crisis, environmental problems and sustainable development were relevant in the political debate of members of the 9th term of Parliament from different political parties.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem was formulated in the form of a question: To what extent have political parties and their coalition partners raised climate and environmental issues, and what types of topics have they raised? In addition, specific problems were developed. The study used an analytical-synthetic method on the basis of literature and reports, as well as the results of a content survey of politicians' parliamentary speeches. The research was carried out using the method of statistical analysis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The starting point is a synthetic picture of the contemporary climate and environmental crisis and the efforts of the world, Europe and Poland in countering it. The next step presents a picture of the Polish political scene. Then the results of a survey of the content of parliamentary speeches are presented.

RESEARCH RESULTS: Climate issues were present in the discourse of all political parties, although with varying degrees of emphasis and emphasis. The Civic Coalition most often raised climate issues and, like the Polish Coalition, combined these issues with economic policy. Law and Justice emphasized energy and climate topics, while the Left focused on environmental protection. The Confederation, although less active, also raised climate issues, but with rather negative overtones.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

As a result of the analysis, the research problems were resolved. In the future, it is recommended that a similar analysis be carried out for comparison in the next 10th term of the Parliament, taking into account the changing climate and environmental situation and political, social and economic conditions.

KEYWORDS:

environment, climate, parliament, politicians

WSTĘP

Publikacje naukowe sukcesywnie przynoszą doniesienia o ocieplającym się klimacie i postępującej degradacji środowiska, a media angażują się w popularyzowanie tych informacji, próbując dotrzeć do opinii publicznej. I chociaż społeczne zrozumienie ciągle jest niewystarczające, to na poziomie strategicznym i legislacyjnym Unii Europejskiej i krajów członkowskich widoczny jest postęp w zrozumieniu i próbach rozwiązania tego problemu. Kluczowa jest wola polityczna, bowiem to wdrażane regulacje prawne zapewniają odpowiednie tempo i skalę działań proklimatycznych i prośrodowiskowych.

Celem artykułu jest pokazanie, w jakim stopniu tematyka kryzysu klimatycznego, problemów środowiska i zrównoważonego rozwoju była obecna w debacie politycznej posłów na Sejm RP z różnych partii politycznych oraz jakie nacechowanie emocjonalne towarzyszyło tej debacie.

Problem badawczy główny sformułowano w postaci pytania: Czy i w jakim stopniu partie polityczne i ich koalicjanci podnosili kwestie klimatyczne i środowiskowe oraz jakiego rodzaju tematy poruszały? Dodatkowo zajęto się problemami szczegółowymi: (I) W jakim stopniu tematy środowiskowe były poruszane? (II) Jakiego rodzaju tematy poruszano? (III) Jakie podobieństwa i różnice występowały w różnych partiach politycznych?

Dla rozwiązania tego problemu zastosowane zostało podejście analityczno-syntetyczne dla nakreślenia aktualnej sytuacji oraz analiza statystyczna prowadząca bezpośrednio do weryfikacji problemu badawczego.

W pierwszej części artykułu przedstawiono obraz współczesnego kryzysu klimatycznego i środowiskowego, wysiłków w skali świata

i Europy w zakresie przeciwdziałania mu oraz działań podejmowanych przez Polskę. W kolejnym kroku nakreślono obraz polskiej sceny politycznej oraz aktualny stan badań zaangażowania polityków w kwestie środowiskowe. Następnie zaprezentowano wyniki badania treści wystąpień sejmowych. Na tej podstawie sformułowano wnioski, które posłużyły do odpowiedzi na pytanie badawcze i przedstawienia rekomendacji.

METODY I NARZĘDZIA BADAWCZE

Zagadnienia omawiane w artykule opracowane zostały na podstawie literatury i raportów z badań z zastosowaniem metody analityczno-syntetycznej. Uzyskany w ten sposób obraz aktualnej sytuacji i zaangażowania polityków w działania prośrodowiskowe zaprezentowano w zasadniczej części artykułu.

Kluczową część artykułu stanowią wyniki badań treści wystąpień sejmowych polityków Sejmu IX kadencji w okresie od początku IX kadencji Sejmu 12.11.2019 do posiedzenia 17.09.2021. Przyjęto więc około dwuletni okres badawczy, zamierzając skupić się na początkowym okresie trwania Sejmu i móc w niedalekiej przyszłości dokonać porównania z Sejmem X kadencji (w planach jest kontynuacja badań).

Stenogramy wystąpień z tego okresu zostały pobrane i przygotowane do badania. Badanie przeprowadzone zostało metodą analizy statycznej z użyciem narzędzi *open source*, głównie biblioteki *Selenium* w celu pobrania danych oraz języka *R* do analizy i wizualizacji.

Wypowiedzi posłów na Sejm przyporządkowano do partii wg barw partyjnych, z których kandydowali do Sejmu IX kadencji. Tak uzyskane dane sklasyfikowano z podziałem na cztery kluby parlamentarne (wcześniej komitety wyborcze) – Prawo i Sprawiedliwość (PiS), Koalicja Obywatelska (KO), Lewica (w wyborach 2019 pod szyldem Sojuszu Lewicy Demokratycznej), Koalicja Polska (KP; w wyborach jako Polskie Stronnictwo Ludowe) oraz koło parlamentarne Konfederacja (ze względu na liczebność jej posłów nie była klasyfikowana jako klub).

Do pobrania danych z oficjalnej strony Sejmu (sejm.gov.pl) napisane zostało oprogramowanie na bazie języka Python i biblioteki Selenium. Jest ono automatycznie sterowane, zapisuje wystąpienia posłów z mównicy sejmowej z publicznie dostępnych stenogramów.

Dane do badań zostały odpowiednio przygotowane w języku R. Wykonano standardowe procedury występujące w analizie tekstu, jak m.in. ujednolicenie do małych liter, usunięcia nawiasów i innych symboli. W kolejnych krokach usunięto dane posła, również wszelkie wypowiedzi marszałka, który mógł brać udział w konwersacji z konkretnym posłem, ewentualne wypowiedzi innych posłów z sali – tak aby otrzymać czystą wypowiedź posła zabierającego głos. Usunięto z wypowiedzi tzw. *stopwords*, czyli słowa o marginalnym znaczeniu, takie jak: (kolejność losowa) *który, ze, że, także, również, więc, jeśli, jeżeli, może, którzy, nad, tam, ich, dlatego, aby, w, czym, jak, tej, przez, po, bo, dla, za, po, są, ma, tego, które, od, te, żeby, tylko, ta, i, to, na, z, jest, że, się, o, do, a, ale, co, tym, czy, r, tych, ten, już, też, która, zł, oraz*. Aby dokonać tych przekształceń, posłużono się głównie bibliotekami: *tidytext, tm, dplyr*. Do wizualizacji wyników posłużyła biblioteka *ggplot2*.

Przeszukano wypowiedzi posłów pod względem słów kluczowych zaprezentowanych w tab. 1. Do pogrupowania użyto biblioteki *hclust* i funkcji *utils.adist*.

W badaniach znalazły się klastry tematyczne, które były analizowane w kontekście wypowiedzi posłów różnych partii (tab. 1):

Tab. 1. Słowa kluczowe, odmiany i utworzone klastry

Klaster	Typ klastra (krótka forma opisu)	Opis klastra	Słowa kluczowe i odmiany
1	zrównoważony	dot. zrównoważonego rozwoju i gospodarki	zrównoważony, zrównoważonego, zrównoważonemu, zrównoważonym, zrównoważoną, zrównoważonej, zrównoważoną, zrównoważone, zrównoważonych, zrównoważonymi, zrównoważonym
2	zielony	dot. ekologii, ochrony środowiska	zielony, zielonego, zielonemu, zielonym, zieloną, zielonej, zieloną, zielone, zielonych, zielonym
3	organiczny	dot. rolnictwa organicznego lub ogólnie podejścia do naturalnych metod produkcji	organiczny, organicznego, organicznemu, organicznym, organiczna, organicznej, organiczną, organicznej, organiczne, organicznych
4	ekologia/biologia	dot. ekologii i biologii	ekologia, ekologii, ekologiczny, ekologicznego, ekologicznemu, ekologicznym, ekologiczna, ekologicznej, ekologiczną, ekologiczne, ekologicznych, ekologicznymi, biologiczna, biologicznej, biologiczną, biologicznej, biologiczny, biologicznego, biologicznemu, biologicznym

5	naturalny	dot. naturalnych środowisk, produktów itp.	naturalny, naturalnego, naturalnemu, naturalnym, naturalna, naturalnej, naturalną, naturalne, naturalnych, naturalnymi
6	klimat	dot. zmian klimatycznych, klimatu	klimat, klimatu, klimatowi, klimatem, klimacie
7	ekosystem	dot. różnorodności ekosystemów, ich ochrony i zrównoważonego rozwoju	ekosystem, ekosystemu, ekosystemowi, ekosystemem, ekosystemie, ekosystemy, ekosystemów, ekosystemom, ekosystemami, ekosystemach
8	lasy/gleby/morza	dot. lasów, gleb i mórz	lasy, lasów, lasom, lasami, lasach, woda, wody, wodzie, wód, wodami, wodach, wodny, wodnego, wodnym, wodnych, wodna, wodnej, wodne, las, lasu, lasem, lesie, lasy, lasów, lasom, lasach, susza, suszy, gleba, gleby, glebie, gleby, gleb, glebami, glebach, morze, morza, morzu, mórz, morzom, morzach
9	bioróżnorodność	dot. tematu bioróżnorodności	bioróżnorodność, bioróżnorodności, bioróżnorodnością, bioróżnorodny, bioróżnorodnego, bioróżnorodnemu, bioróżnorodnym, bioróżnorodna, bioróżnorodnej, bioróżnorodną, bioróżnorodne, bioróżnorodnych, bioróżnorodnymi
10	środowisko	dot. ogólnie ochrony środowiska	środowisko, środowiska, środowisku, środowiskiem, środowiskowy, środowiskowego, środowiskowemu, środowiskowym, środowiskowa, środowiskowej, środowiskową, środowiskowe, środowiskowych, środowiskowym
11	ocieplenie	dot. potencjalnie odnosi się do [globalnego] ocieplenia	ocieplenie, ocieplenia, ociepleniu
12	biosfera	dot. tematu biosfery	biosfera, biosfery, biosferze
13	przyroda	ogólnie słowa kluczowe o przyrodzie	przyroda, przyrody, przyrodzie, przyrodniczy, przyrodniczego, przyrodniczemu, przyrodniczym
14	pustynia	dot. pustynnienia i degradacji terenów	pustynnienie, pustynnienia, pustynnieniu
15	ocean	dot. tematów związanych z oceanami	ocean, oceanu, oceanie, oceany, oceanów, oceanom, oceanach

Źródło: opracowanie własne.

W celu obliczenia analizy sentymentu wykorzystano bibliotekę słów z serwisu SłowoSieć Politechniki Wrocławskiej (Dziob

& Piasecki 2019). Ponadto biblioteka PoliMorfologik (Miłkowski, 2021) została użyta do wzmocnienia pomiaru i uzyskania nacechowania podstawowych słów i odmian. Bazy zostały połączone ze sobą, co umożliwiło pomiar podstawowych brzmień i odmian. Wybrano z bazy słowa o nacechowaniu negatywnym (-m, -s) i pozytywnym (+m, +s). W zależności od kontekstu większość słów ma przypisanych kilka emocji lub rodzajów nacechowania, dlatego niektóre słowa mogą mieć kilka emocji i mogą być uwzględnione w kilku statystykach.

KRYZYS KLIMATYCZNY I ŚRODOWISKOWY I PRZECIWDZIAŁANIE MU

Zmiana klimatu i degradacja środowiska

Według raportu IPCC prezentującego aktualną wiedzę o zmianach klimatycznych pewne jest, że działalność człowieka wpłynęła na ogrzanie atmosfery, oceanów i lądów. W każdym z rozważanych pięciu scenariuszy emisji gazów cieplarnianych w kolejnych latach globalna temperatura powierzchni Ziemi będzie rosła, przy czym tylko w dwóch z nich w roku 2100 osiągnie 1,4–1,8°C powyżej poziomu sprzed okresu 1850–1900, w pozostałych będzie to znacznie więcej (Lee & Romero, 2023). Konsekwencje będą olbrzymie. Już teraz globalne ocieplenie powoduje ekstremalne zjawiska pogodowe we wszystkich regionach świata, m.in. wzrost częstotliwości i intensywności ekstremów ciepła, silnych opadów, cyklonów tropikalnych, susz czy zmniejszenia zlodzenia mórz Arktyki.

Ma to wprost przełożenie na życie miliardów ludzi i problemy społeczno-gospodarcze. Łączną wartość strat gospodarczych wynikających z ekstremalnych zjawisk pogodowych w 2022 r. oszacowano na 264 mld dolarów, tj. o 23% więcej niż w latach 2010–2014. Narażenie na ciepło doprowadziło w 2022 r. do utraty 490 mld potencjalnych godzin pracy na całym świecie, tj. o prawie 42% więcej niż w latach 1991–2000 (Karaczun, 2023).

Zmiana klimatu to jednak tylko jeden z problemów. Kolejne, równie niepokojące, dotyczą środowiska. Obecnie 40% gleb na Ziemi jest poważnie zdegradowanych, a zanik gleb żdatnych do uprawy

postępuje ponad 100 razy szybciej niż ich powstawanie (Hickel, 2022, s. 19). Kluczową przyczyną jest przemysłowy model rolnictwa. Rolnictwo odpowiada za 80% światowego wylesienia, 70% spadku bioróżnorodności ekosystemów lądowych i 50% – słodkowodnych, a także 70% zużycia słodkiej wody i 29% emisji gazów cieplarnianych (Kramarz, 2022, s. 436). Środki chemiczne niszczą środowisko. Do gruntów rolnych trafia rocznie 200 mln ton nawozów sztucznych, z czego 89 mln ton niezaabsorbowanych przez glebę spływa do zbiorników wodnych, niszcząc środowisko, z drugiej strony do ochrony roślin i sadów przed chwastami i szkodnikami zużywa się rocznie 3,5 mln ton toksycznych pestycydów niszczących rośliny, owady, ptaki i zdrowie człowieka (Pomianek, 2023). Wszystko to przyczynia się do kryzysu żywnościowego. Według prognoz 1°C globalnego ocieplenia przekłada się na 10% spadku plonów, co przy zachowaniu obecnej tendencji oznacza, że jeszcze w tym stuleciu zbiory zmniejszą się globalnie o 30%, a lokalnie może to być więcej (Hickel, 2022, s. 29).

Stan degradacji środowiska i zmian klimatu opisuje Koncepcja Granic Planetarnych. Według stanu z 2023 r. aż sześć na dziewięć granic gwarantujących stabilne warunki życia ludzkości na Ziemi zostało już przekroczonych. Zmiana klimatu jest jedną z nich, kolejne to integralność biosfery, nowe substancje w środowisku, przepływy biochemiczne, zużycie słodkiej wody i przekształcenie terenu. Do niebezpiecznej granicy zbliża się zakwaszenie oceanów. Obciążenie aerozolami atmosferycznymi jest jeszcze w bezpiecznej strefie, chociaż regionalnie przekracza granicę. Jedyne poziomy ozonu w stratosferze nieznacznie się poprawił (Richardson et al., 2023).

To wszystko stawia ambitne wyzwania w różnych obszarach życia społecznego i gospodarczego. Poprzez skoordynowane działania na poziomie globalnym, krajowym i lokalnym istnieje szansa spowolnienia wzrostu temperatury na Ziemi i ograniczenia skutków zmian klimatu i degradacji środowiska. Można to osiągnąć, łącząc ograniczenie emisji CO₂, zmiany systemu produkcji żywności, przejście na gospodarkę obiegu zamkniętego czy transformację energetyczną, a przede wszystkim przez ograniczenie konsumpcji.

Działania na poziomie globalnym, europejskim i krajowym

Wyzwania związane z działaniem na rzecz środowiska i klimatu oraz transformacją gospodarki na prośrodowiskową zostały podjęte na poziomie globalnym, unijnym i krajowym. Przyjęta przez ONZ w 2015 r. Agenda 2030 założyła realizację do 2030 r. 17 Celów Zrównoważonego Rozwoju skupionych na kluczowych dla ludzi i planety obszarach (United Nations, b.d.).

W 2019 r. Unia Europejska ogłosiła Europejski Zielony Ład, strategię gospodarczą zakładającą, że do 2050 r. gospodarka UE stanie się neutralna dla klimatu, zasobooszczędna i cyrkularna (Komisja Europejska, 2019). Od tego czasu sukcesywnie wdrażane są szczegółowe regulacje na poziomie unijnym, m.in. przyjęta w 2020 r. nowa strategia przemysłowa i wpisujący się w nią plan działania dotyczący gospodarki obiegu zamkniętego (Rezolucja Parlamentu..., 2020). W 2022 r. weszła Dyrektywa ws. sprawozdawczości przedsiębiorstw w zakresie zrównoważonego rozwoju, nakładająca na określoną grupę przedsiębiorstw obowiązek przedstawiania w sprawozdaniu z działalności informacji na temat kwestii środowiskowych, społecznych i ładu korporacyjnego według wspólnych europejskich standardów sprawozdawczości w zakresie zrównoważonego rozwoju tzw. ESRS (Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2022/2464, 2022). Przepisy te wymuszają na przedsiębiorstwach dogłębną zmianę sposobu myślenia i działania, wyznaczając kierunek transformacji. Chociaż dotyczą na razie stosunkowo niewielkiej grupy podmiotów, to poprzez podejście oparte na przejrzystości wpływu w łańcuchu wartości będą wymuszały jego zmianę także wśród dostawców czy dystrybutorów (Redqueen, 2023, s. 33).

Wdrażane na poziomie globalnym i unijnym rozwiązania znalazły swoje odbicie w strategiach i regulacjach poszczególnych krajów, w tym Polski, gdzie przyjęta została Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju (Ministerstwo Rozwoju, b.d.). Unijne regulacje znalazły odzwierciedlenie w polskich programach i regulacjach. Przykładem jest plan dotyczący gospodarki obiegu zamkniętego, który zaowocował w 2019 r. przyjęciem przez Radę Ministrów „Mapy drogowej transformacji w kierunku gospodarki o obiegu zamkniętym”.

Polska scena polityczna 2019–2021

Lata 2019–2020 obfitowały w UE w nowe rozwiązania w obszarze zielonej transformacji. W Polsce okres ten zbiegł się z wyborami parlamentarnymi, które odbyły się w 2019 r., dając ponownie zwycięstwo partii PiS.

Prawo i Sprawiedliwość (43,59% głosów), które wystawiło wspólną listę z Solidarną Polską i Porozumieniem, koncentrowało swoją politykę na dalszym wdrażaniu programów socjalnych, inwestycjach w infrastrukturę i reformach sądownictwa, które wywołały kontrowersje w kraju i za granicą, prowadząc do napięć z UE.

W Sejmie znalazła się też Koalicja Obywatelska (27,40%), złożona z Platformy Obywatelskiej, Nowoczesnej, Inicjatywy Polskiej i Partii Zieloni. Wśród postulatów KO było wzmocnienie demokracji i praworządności, poprawa dostępu do opieki zdrowotnej i zwiększenie finansowania służby zdrowia, a także edukacja i działania na rzecz ochrony środowiska i walki ze zmianami klimatycznymi.

Kolejnym komitetem wyborczym był Sojusz Lewicy Demokratycznej (12,56%), złożony z SLD, Wiosny i Lewicy Razem. Skupiał się na polityce społecznej i gospodarczej, zmniejszeniu nierówności i zwiększeniu bezpieczeństwa ekonomicznego obywateli. Postulował inwestycje w zieloną energię i działania na rzecz ochrony środowiska, co miało pomóc w walce ze zmianami klimatycznymi i promować zrównoważony rozwój.

Do Sejmu weszło także Polskie Stronnictwo Ludowe, tworzące z porozumieniem Kukiz'15 Koalicję Polską (8,55%). Skupiała się ona na promowaniu interesów polskiej wsi, rolnictwa oraz małych i średnich przedsiębiorstw. Postulowała wsparcie rozwoju obszarów wiejskich, zrównoważonego rolnictwa i ochrony środowiska naturalnego.

Kolejną partią była Konfederacja Wolność i Niepodległość (6,81%; KORWiN, Ruch Narodowy, Konfederacja Korony Polskiej). Promowała liberalizm ekonomiczny, opowiadając się za znacznym ograniczeniem roli państwa w gospodarce. Głosiła hasła ochrony środowiska, ale raczej przez pryzmat krytyki regulacji unijnych, hamujących według niej rozwój gospodarczy.

Rok 2020 zdominowała pandemia COVID-19, która silnie wpłynęła na wszystkie aspekty życia, w tym politykę. Partia rządząca

stała przed wyzwaniem zarządzania kryzysem zdrowotnym i ekonomicznym oraz wdrażania środków wspierających system opieki zdrowotnej, ochronę miejsc pracy i przedsiębiorstwa. W tym samym roku odbyły się wybory prezydenckie. Andrzej Duda, urzędujący prezydent popierany przez PiS, zwyciężył, pokonując Rafała Trzaskowskiego z KO w drugiej turze głosowania z wynikiem 51,03%. Kampania była intensywna, a pandemia wpłynęła na sposób przeprowadzenia wyborów. W 2021 r. kontynuowano dyskusje na temat reform sądowych, które spotykały się z krytyką zarówno w kraju, jak i ze strony instytucji europejskich, w tym Komisji Europejskiej i Trybunału Sprawiedliwości UE. Spory dotyczyły m.in. niezawisłości sądownictwa i praworządności.

Wspomniane kryzysowe wydarzenia mogły przenieść na drugi plan kwestie klimatyczne i zrównoważonego rozwoju, więc podjęto próbę analizy tego okresu.

Aktualny stan badań zaangażowania polityków w kwestie środowiskowe

Stan wiedzy na temat wypowiedzi polskich polityków na temat działań klimatycznych nie jest duży, choć pojawiają się prace pośrednio powiązane z tym tematem. Piotr Żuk i Kacper Szulecki (2020) analizują, jak prawicowy populizm i media prorządowe kształtują narrację na temat transformacji energetycznej i zmian klimatycznych w Polsce. Pokazują, że narracja skupiona jest raczej na ochronie krajowego przemysłu węglowego i suwerenności energetycznej i może hamować postępy w zakresie transformacji energetycznej. Jon Birger Skjærseth (2018) bada procesy adaptacji i implementacji polityki klimatycznej i energetycznej UE w polskim kontekście, wskazując na wyzwania i możliwości dla Polski i znaczący wpływ opinii politycznych z Polski na ramy klimatyczno-energetyczne UE. Hanna Brauers i Pao-Yu Oei (2020) skupiają się na analizie ekonomicznych i politycznych czynników wpływających na politykę węglową w Polsce oraz na bariery i motywacje dla odchodzenia od paliw kopalnych. Prace naukowe są jedynie pośrednio powiązane z tematem badawczym niniejszego artykułu. Dalsza analiza dyskursu politycznego jest kluczowa dla zrozumienia, czy i jak politycy mogą komunikować

kwestie klimatyczne, aby Polska mogła przekształcić swoją politykę energetyczną i klimatyczną i sprostać wyzwaniom realizacji celów zrównoważonego rozwoju.

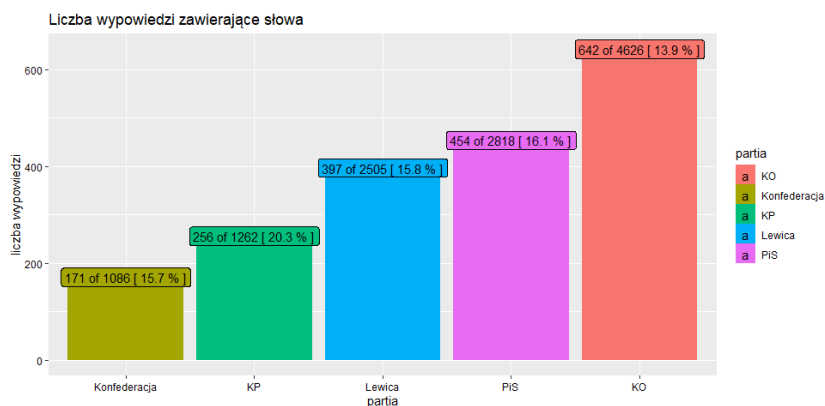
WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ – KWESTIE KLIMATYCZNE I ŚRODOWISKOWE W WYSTĄPIENIACH SEJMOWYCH POLITYKÓW

Według opisanej metodologii badawczej wykonana została analiza w kilku zakresach.

Analiza ilościowa

Według analizy ilościowej (rys.1), Koalicja Obywatelska prezentuje największą liczbę wypowiedzi zawierających słowa zdefiniowane w słowniku z tab. 1 – 642 wystąpienia. Do tematów klimatycznych odnosiły się również: Prawo i Sprawiedliwość (454 wypowiedzi), Lewica (397), Koalicja Polska (256), Konfederacja (171).

Rys. 1. Liczba wypowiedzi zawierających słowa zdefiniowane w słowniku z tab 1.

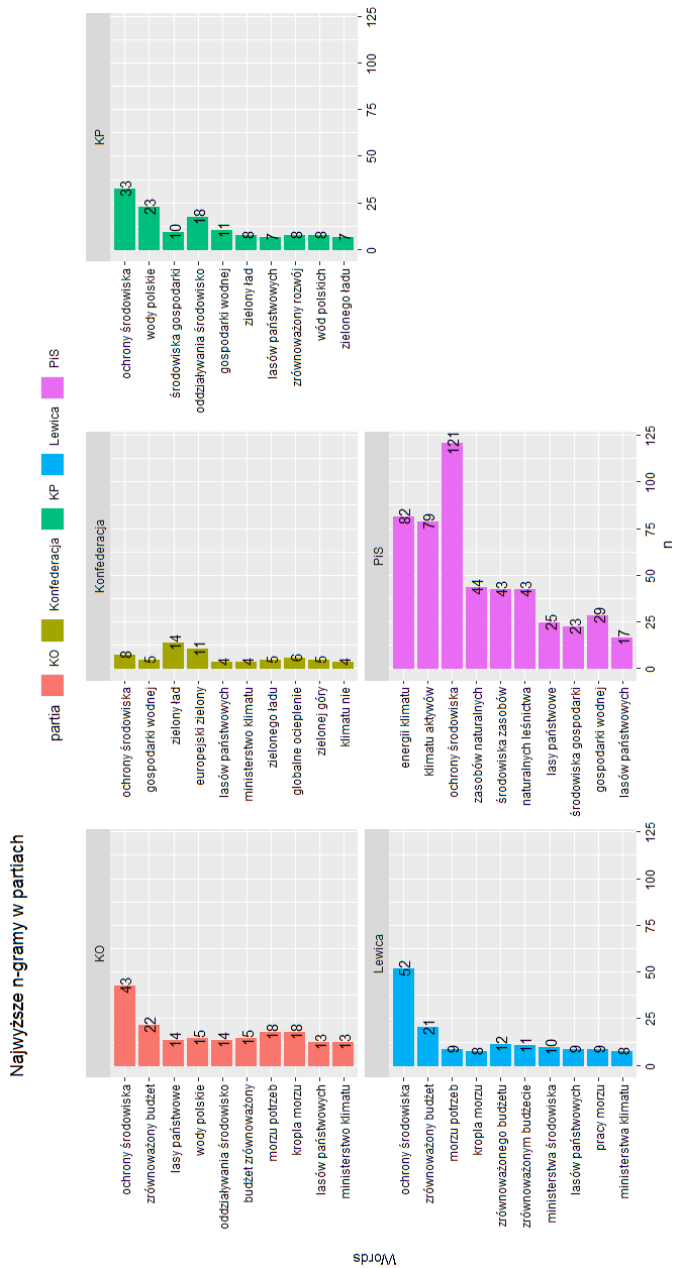

Źródło: opracowanie własne.

Analiza n-gramów

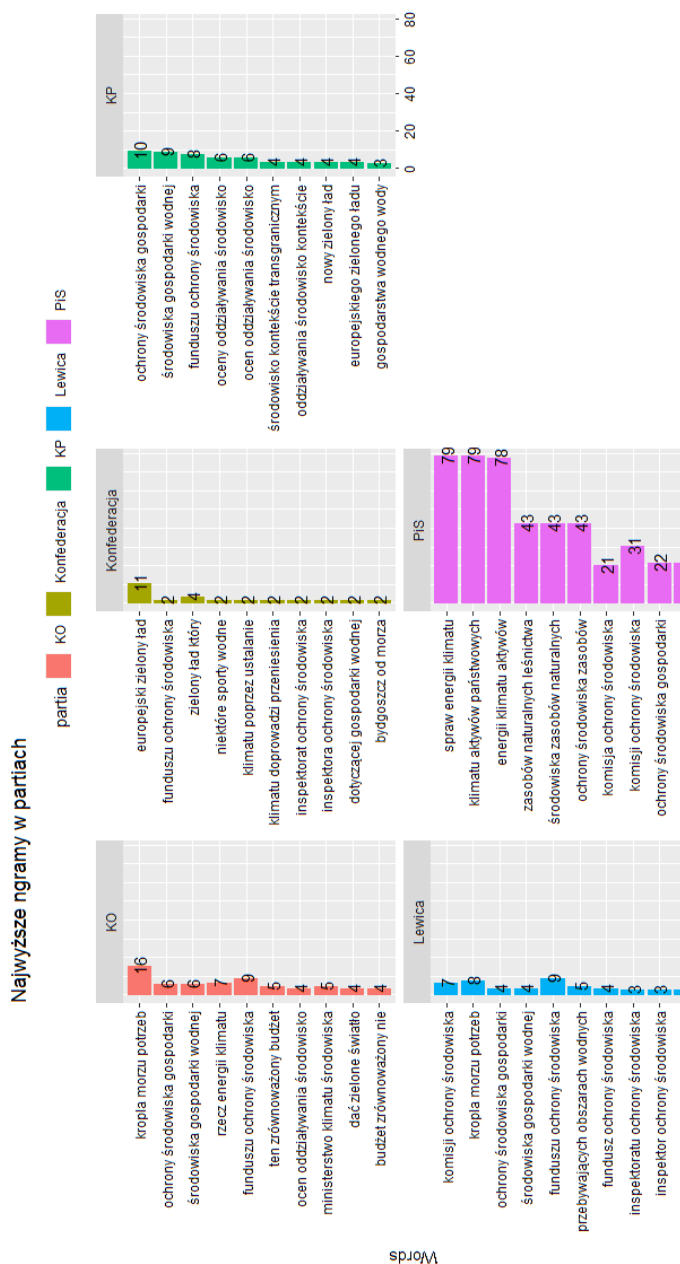
PiS najczęściej używało n-gramów (sekwencji następujących po sobie elementów) związanych z energetyką i ochroną środowiska (rys. 2 i 3). Ich dyskurs koncentrował się wokół zarządzania zasobami naturalnymi i lasami państwowymi. KO kładła nacisk na „ochronę środowiska” i „gospodarkę wodną” (lecz zwrot w trigramach – trzyelementowych sekwencjach: „kropla [w] morzu potrzeb” sugeruje związek frazeologiczny niezwiązany z tematem). Wypowiedzi Lewicy skupiały się na ochronie środowiska (wspomnienie „zrównoważony budżet” niekoniecznie dotyczy kwestii środowiskowych). Użycie n-gramów „ochrony środowiska” w relatywnie dużej liczbie w stosunku do innych bigramów sugeruje, że kwestie środowiskowe dla Lewicy były istotne. KP kładła nacisk na „ochronę środowiska”, „gospodarkę wodną” oraz kwestie dotyczące „zielonego ładu”. Konfederacja używała n-gramów związanych z „zielonym ładem” i „globalnym ociepleniem”, ale z mniejszym naciskiem niż pozostałe partie.

Rys. 2. Najwyższe n-gramy w partiach (bigramy)

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 3. Najwyższe n-gramy w partiach (trigramy)

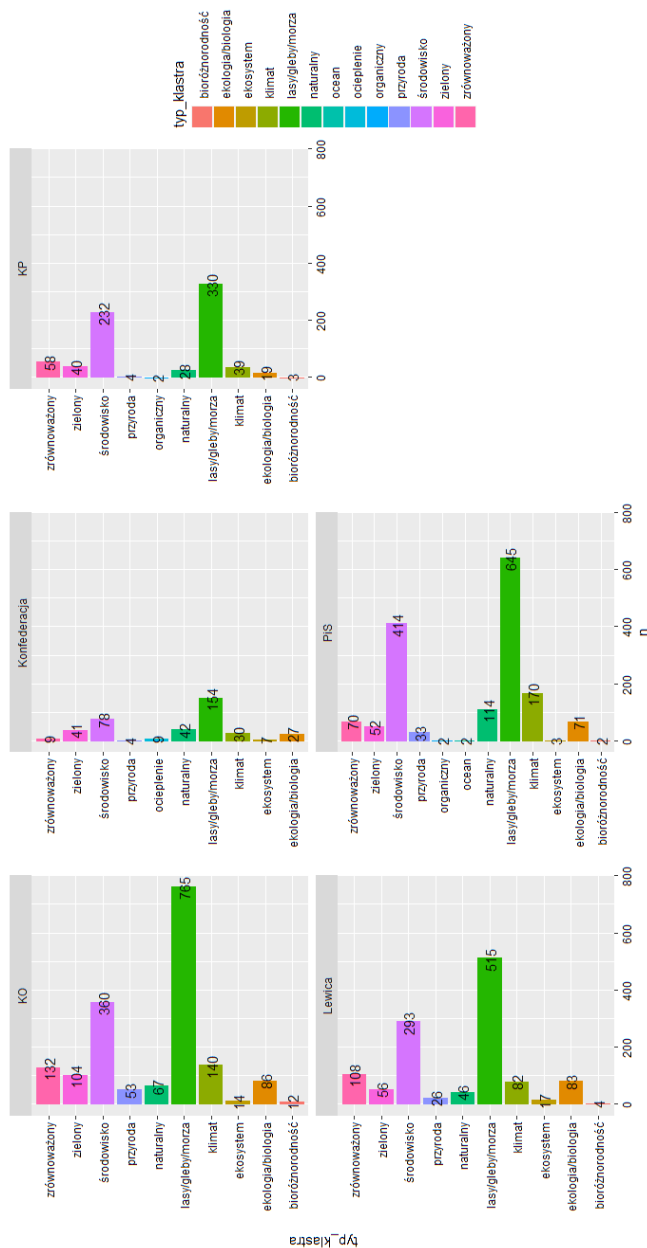
Źródło: opracowanie własne.

Analiza klastrowa

Najwięcej wypowiedzi PiS dotyczyło ochrony środowiska, ale były też związane z klimatem i zasobami naturalnymi. Klaster „lasy/gleby/morza” był najliczniejszy w tej partii (i innych) z uwagi na szeroki wachlarz słów (rys. 4 i 5). KO wykazywała silne zainteresowanie kwestiami zrównoważonego rozwoju, ochrony środowiska i klimatu oraz tematyką związaną z klastrem „zielony”. Lewica często odnosiła się do szeroko rozumianej ochrony środowiska, klimatu i ekologii. KP miała najwięcej wypowiedzi dotyczących ochrony środowiska oraz aspektów z klastra „zrównoważonego”. Konfederacja także skupiona była na zagadnieniach związanych z ociepleniem klimatu, choć w mniejszym stopniu niż inne partie.

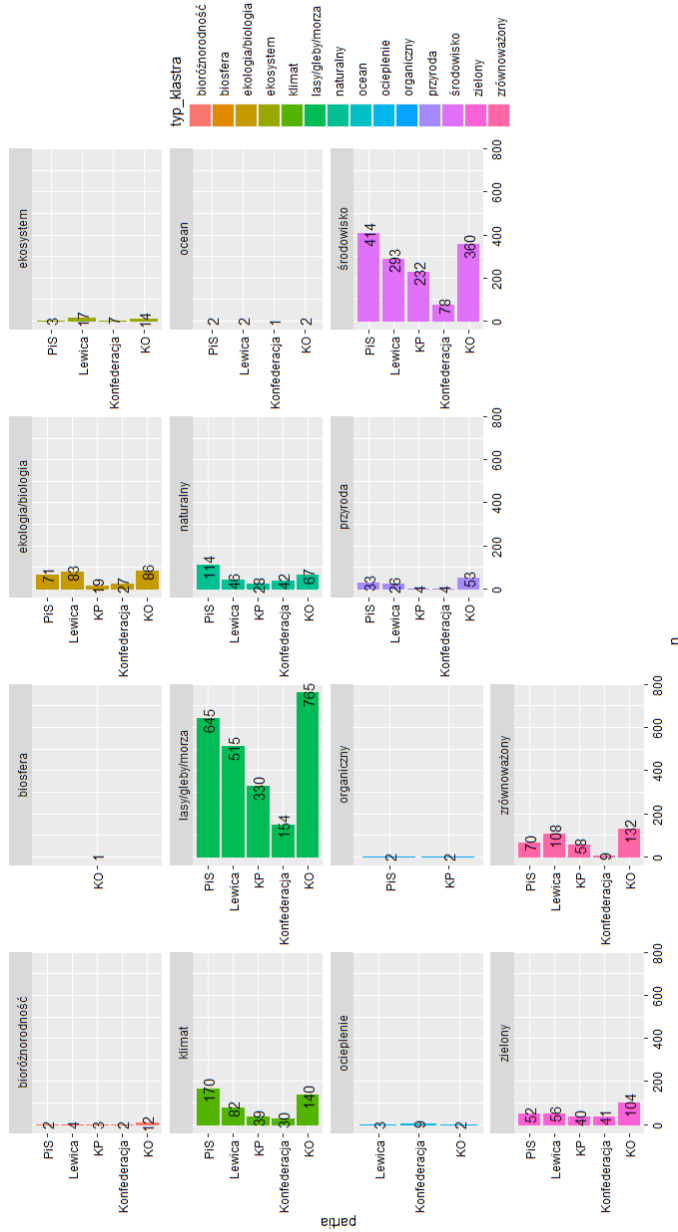
Z analizy słów w klastrach (rys. 6) wynika, że PiS najwięcej uwagi poświęcało środowisku naturalnemu i lasom oraz klimatowi. KO kładła duży nacisk na kwestie zrównoważone, związane z lasami oraz środowisko. Lewica koncentrowała się na środowisku i na klimacie. KP skupiała się na środowisku i kwestiach dotyczących wody, a w mniejszym stopniu na klimacie. Zainteresowana była także lasami i zagadnieniami suszy. Konfederacja w mniejszym stopniu niż inne partie skupiała się na środowisku i klimacie. Słowa kluczowe były rozproszone między różnymi aspektami, żaden wyraźnie nie dominował.

Rys. 4. Partie a typy klastra – najwyższe wartości

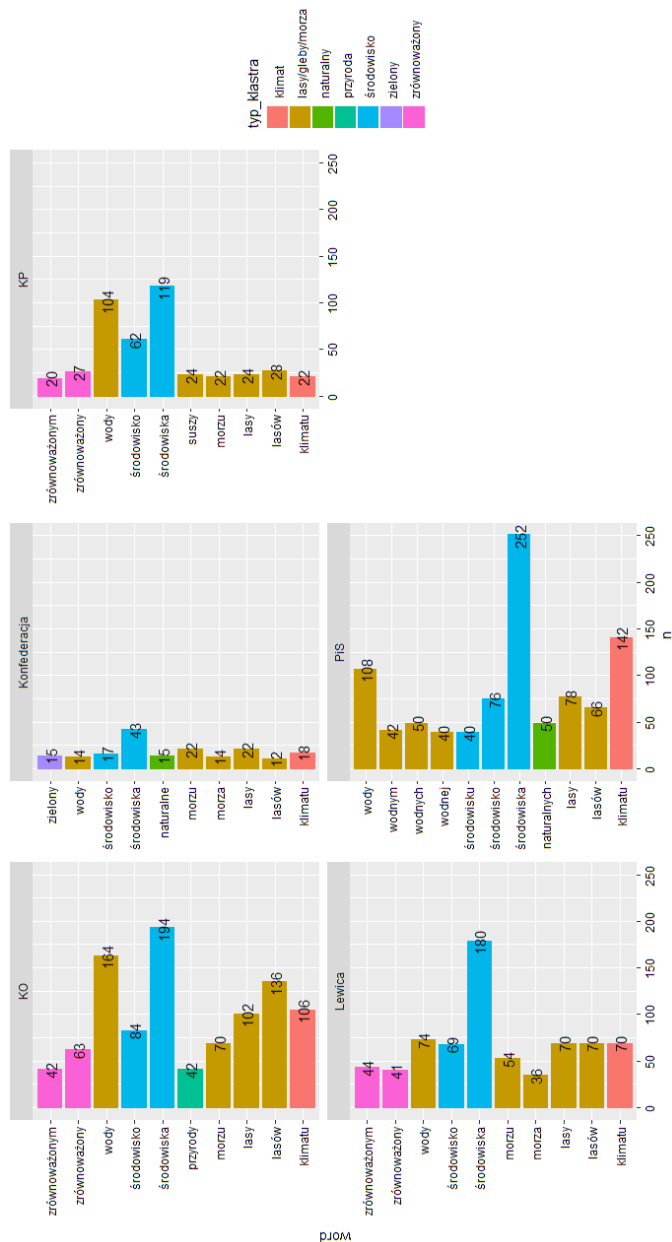
Źródło: opracowanie własne.

Rys. 5. Typ klastra a partia

Źródło: opracowanie własne.

Rys. 6. Słowa w klastrach a partia (top 10 na partię)

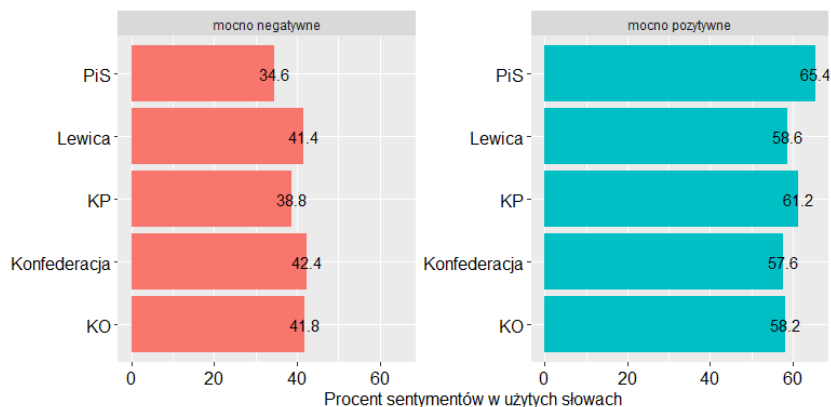

Źródło: opracowanie własne.

Sentymenty słów w wypowiedziach

Biorąc pod uwagę sentymenty słów w wypowiedziach (rys. 7), PiS i KP mają najniższy procent wypowiedzi negatywnych (PiS 34,6%, KP 38,8%) i najwyższy pozytywnych (PiS 65,4%, KP 61,2%) wśród badanych partii. PiS i KP częściej używają języka optymistycznego i pozytywnego. Lewica i KO, mimo że posiadają stosunkowo duży procent wypowiedzi pozytywnych, mają także wysoki procent wypowiedzi negatywnych, co może wskazywać na mieszany ton komunikacji. Konfederacja posiada najwyższy procent wypowiedzi negatywnych i zarazem najmniejszy pozytywnych.

Rys. 7. Sentymenty słów w wypowiedziach

Źródło: opracowanie własne.

Korelacje słów w poszczególnych partiach

W kolejnym etapie badań obliczono siłę połączenia pomiędzy poszczególnymi słowami. Za siłę powiązań przyjęto współczynnik korelacji *phi-coefficient* (Dancey, & Reidy, 2017). Wyniki odfiltrowano, za graniczny wynik zaprezentowania na grafach przyjęto minimum trzy wystąpienia jednej kombinacji słów i korelacji $R > 0,6$ korelacji.

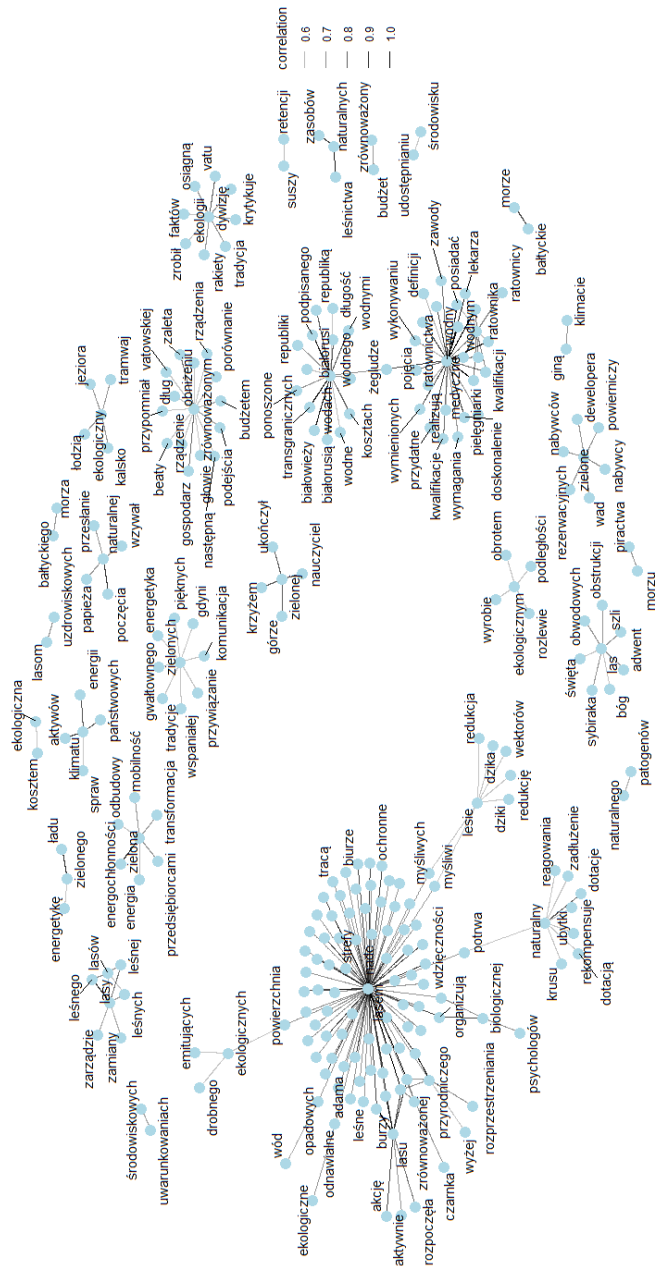
Dla KO widoczne jest silne skupienie na słowach związanych z ekologią i środowiskiem naturalnym, jak „zielony”, „ekologiczny”, „biomasa”, „przyroda” (rys. 8). KO łączy tematykę ochrony

środowiska i innych aspektów, jak erozja klifu, przyroda, wspomnienie o prosumentach, retencji i suszy. Połączenia słów takich jak „ratownictwo wodne”, „retencji wodnej” wskazują na zainteresowanie zarządzaniem zasobami wodnymi, problematyką suszy i ochroną przed powodzią. Słowo „zrównoważony” pojawia się w kontekście „budżetu”, co nie dotyczy bezpośrednio badanych zagadnień, podobnie jak wyrażenie „kropla [w] morzu potrzeb”. Połączenie słów „bioróżnorodność” i „ekosystem” może wskazywać, że Koalicja rozumie i podkreśla znaczenie różnorodności biologicznej dla zdrowia ekosystemów.

W przypadku Konfederacji słowa „środowisko”, „ekologia”, „energetyka” i „klimat” wskazują na skupianie się na tematach związanych ze środowiskiem i energią (rys. 9). Słowa „las”, „lasy państwowe”, „lasów” wskazują na zagadnienia dotyczące zarządzaniem lasami w kontekście gospodarki leśnej lub ochrony zasobów naturalnych. Pojawiają się terminy „woda”, „wodny”, „wodnych”, co wskazuje poruszanie zagadnień zarządzania zasobami wodnymi. Użycie słów „kontrowersji”, „sporów”, „opozycji” może sugerować krytyczne stanowisko partii wobec istniejących rozwiązań politycznych czy gospodarczych w obszarach dotyczących środowiska i energetyki. Korelacje „zielona” i „bezpieka” oraz „zielona” i „góra” wyraźnie nie są związane z tematami środowiskowymi.

W przypadku KP słowa takie jak „żywca”, „zboża”, „mleka”, „hodowców”, „kóz”, „świń” wskazują na silne powiązanie z tematyką rolnictwa (rys. 10). Koalicja poświęca dużo uwagi kwestiom związanym z produkcją rolną i hodowlaną. Terminy „retencji wodnej”, „zbiorników wód”, „powodzi” i „morze” wskazują na wagę zagadnień zarządzania zasobami wodnymi. Połączenia słów „drewno”, „spalanie”, „ekologiczne”, „zielonej polityki”, „państwowe lasy” mogą świadczyć o akcentowaniu wagi zrównoważonego wykorzystywania zasobów naturalnych i ochrony lasów. Słowa „decentralizacji”, „sanitarnych”, „starosty” i „województw” mogą pokazywać dążenie do decentralizacji władzy i większych uprawnień dla samorządów lokalnych. Słowa „inwestycje”, „budżecie”, „infrastrukturę”, „melioracji” wskazują na interes w rozwoju infrastruktury oraz inwestycjach. Poruszane są kwestie Zielonego Ładu i wiatraków na morzu, ale głównie rolnictwa, pól i uprawy.

Rys. 12. Korelacje słów – PiS

Źródło: opracowanie własne.

W przypadku Lewicy powiązania słów „zielona”, „ekologiczna”, „różnorodności biologicznej” i „przyrodniczego” wskazują na silną koncentrację na ochronie środowiska i promowaniu zrównoważonego rozwoju (Rys. 11). Słowa „wodnych”, „temperatury”, „susza” i „ratownictwo” mogą wskazywać na zainteresowanie problematyką zasobów wodnych i zmian klimatu na środowisko naturalne. Słowa „wiatraków”, „drewno”, „lasów” mogą odnosić się do polityki energetycznej skupionej na odnawialnych źródłach energii i zarządzaniu zasobami naturalnymi. Połączenie słów „zrównoważony” i „budżet” nie jest bezpośrednio związane z kwestiami środowiskowymi. Słowa „Bałtyku”, „morza”, „bałtyckiego” wskazują, że partia może przywiązywać dużą wagę do kwestii ochrony ekosystemów morskich. Pojawiają się kwestie m.in. potrzeb subwencji, skarbu ekosystemów, gazociągu oraz sformułowanie „ekologiczna bomba”.

W przypadku PiS słowa „lasów”, „środowiskowych”, „ekologiczne” i „wód” wskazują na wypowiedzi dotyczące lasów, zarządzania zasobami naturalnymi i ochronę środowiska. W kontekście energii pojawiają się słowa „energetyka”, „odnawialne”, „energii”, „zielona”, co może świadczyć o dyskusji na temat energetyki, zwłaszcza odnawialnych źródeł. Słowa „inwestycje”, „gospodarczych”, „przedsiębiorcami”, „transformacja” mogą wskazywać na tematy związane z gospodarką, przedsiębiorcami i transformacją energetyczną. Widoczne jest częste współwystępowanie słów związanych z lasem: „las”, „leśne”, „leśnych”. Inne tematy to Morze Bałtyckie, wyrób ekologiczny, redukcję [populacji] dzika, piractwa [na] morzu.

WNIOSKI

Odniesienie do problemu badawczego

W analizowanych wypowiedziach PiS wykazuje zaangażowanie w tematach związanych z energią i klimatem, ochroną środowiska i polityką energetyczną w kontekście odnawialnych źródeł energii. Jego komunikacja jest najbardziej pozytywnie nacechowana. Akcentuje działania w zakresie gospodarki leśnej, zarządzania zasobami naturalnymi i zaangażowanie w tematykę zmian klimatu. Używa

języka optymistycznego/pozytywnego, co może być elementem strategii utrzymania elektoratu.

KO i KP łączą kwestie klimatyczne z polityką gospodarczą. Ich komunikaty nierzadko odnoszą się do zarządzania zasobami naturalnymi, w tym lasami i wodami oraz zielonej transformacji gospodarki, przy czym KP również kładzie silny nacisk na aspekty dotyczące wsi, produkcji rolnej i hodowli oraz potrzeby większej decentralizacji władzy i większych uprawnień dla samorządów lokalnych. KO łączy tematykę ochrony środowiska z innymi aspektami, takimi jak erozja klifu, przyroda, mówi o prosumentach, retencji i suszy.

Konfederacja kładzie na tematy klimatyczne mniejszy nacisk, co widać w mniej pozytywnym tonie wypowiedzi. Wzmianki o klimacie pokazują świadomość wagi tej kwestii, choć z akcentem na krytykę obecnych rozwiązań i podejścia. Używa terminologii związanej z „zielonym ładem” i „globalnym ociepleniem”, co może wskazywać na pewien stopień zaangażowania w debatę klimatyczną. Posiada natomiast najwyższy procent wypowiedzi negatywnych w analizie sentymentu, co sugeruje strategię komunikacyjną skoncentrowaną na krytyce obecnych rozwiązań klimatycznych i sytuacji politycznej.

Lewica często odnosi się do szeroko rozumianej ochrony środowiska, klimatu i ekologii, sugerując, że są to centralne punkty ich agendy politycznej. W analizie sentymentu Lewica odzwierciedla raczej mieszany ton komunikacji, zarówno negatywny, jak i pozytywny.

Powyższe podsumowanie poruszanych tematów oraz wnioski z dokonanych analiz pozwalają na określenie stopnia, w jakim partie polityczne i koalicje podejmowały tematy klimatyczne, poruszanych przez nie tematów oraz podobieństw i różnic w wypowiedziach (zarówno w tematach, jak i tonie wypowiedzi). Oznacza to rozwiązanie problemów badawczych szczegółowych. Podsumowując analizę dyskursu partii politycznych w Polsce w pierwszych dwóch latach IX kadencji Sejmu, można stwierdzić, że kwestie klimatyczne były obecne w agendzie wszystkich głównych ugrupowań, ale zauważalne były znaczne różnice w podejściach i priorytetach. Każda z partii kładła inny nacisk na tematykę i sposób komunikacji na mównicy sejmowej.

Wnioski te pozwalają na rozstrzygnięcie postawionego problemu badawczego głównego i osiągnięcie celu pracy tj. pokazanie, że tematyka kryzysu klimatycznego, problemów środowiska

i zrównoważonego rozwoju była istotna w debacie politycznej posłów na Sejm IX kadencji.

Rekomendacje

W dalszych badaniach naukowych poświęconych tej tematyce warto sprawdzić ewolucję dyskursu politycznego na temat kwestii klimatycznych w kolejnej (X) kadencji Sejmu RP, uwzględniając zmiany w podejściach, priorytetach oraz intensywności angażowania się poszczególnych partii politycznych w tę problematykę. Analiza powinna uwzględniać nowe uwarunkowania polityczne, społeczne i gospodarcze, w tym rozwój technologii, zmiany w prawodawstwie międzynarodowym i unijnym, konflikty zbrojne na świecie, a także potencjalne zmiany w składzie politycznym Sejmu. Warto również przyjrzeć się dyskursowi publicznemu od strony użytkowników Internetu – jak ludzie postrzegają zmiany klimatyczne w ostatnich latach, biorąc pod uwagę inne wydarzenia społeczno-gospodarcze, i jak wpływają na dyskurs i działania polityczne w zakresie klimatu.

Taka kompleksowa analiza umożliwi dalsze pogłębianie i zrozumienie dynamiki politycznej w Polsce w kontekście klimatu, a także identyfikację kluczowych wyzwań i możliwości dla przyszłej polityki klimatycznej.

BIBLIOGRAFIA

- Brauers, H., & Oei, P. (2020). The political economy of coal in Poland: Drivers and barriers for a shift away from fossil fuels. *Energy Policy*, 144, 111621.
- Dancey, C.P., & Reidy, J. (2017). *Statistics without Maths for Psychology*. Harlow: Pearson Education, 280–285.
- Dyrektywa PE i Rady UE 2022/2464 z dnia 14 grudnia 2022 r. w sprawie zmiany rozporządzenia (UE) nr 537/2014, dyrektywy 2004/109/WE, dyrektywy 2006/43/WE oraz dyrektywy 2013/34/UE w zakresie zrównoważonego rozwoju. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:32022L2464> (dostęp: 22.03.2024).
- Dziob, A., Piasecki, M., & Rudnicka, E. (2019). *plWordNet 4.1—a Linguistically Motivated, Corpus-based Bilingual Resource*. W C. Fellbaum, P. Vossen,

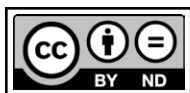
- E. Rudnicka, M. Maziarz, & M. Piasecki (Red.), *Proceedings of the 10th Global WordNet Conference: July 23–27, 2019, Wrocław (Poland)* (s. 353–362). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Hickel, J. (2022). *Mniej znaczy lepiej. O tym, jak odejście od wzrostu gospodarczego ocali świat*. Kraków: Wydawnictwo Karakter.
- Karaczun, J. (2023, 15 listopada). *Raport The Lancet: zmiana klimatu będzie dalej pogarszać nasze zdrowie*, <https://samorzad.pap.pl/kategoria/materialy-partnerskie/raport-lancet-zmiana-klimatu-bedzie-dalej-pogarszac-nasze-zdrowie> (dostęp: 23.11.2023).
- Komisja Europejska (2019). *Komunikat Komisji. Europejski Zielony Ład*. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX:52019DC0640> (dostęp: 25.02.2024).
- Kramarz, P. (2022). *Jak nakarmić świat w dobie kryzysu klimatyczno-ekologicznego*. W K. Jasikowska, M. Pałasz (Red.), *Za pięć dwunasta koniec świata. Kryzys klimatyczno-ekologiczny głosem wielu nauk* (s. 415–454). Kraków: Uniwersytet Jagielloński w Krakowie. Pozyskano z: https://drive.google.com/file/d/1G4DXp3I5ejSABPpDGXPDPib4_0x3qMC/view (dostęp: 21.03.2024).
- Lee, H., Romero, J. (Red.) (2023). *Summary for Policymakers. W Climate Change 2023: Synthesis Report. Contribution of Working Groups I, II and III to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change*. Geneva: IPCC, 1–34. DOI: 10.59327/IPCC/AR6-9789291691647.001 (dostęp: 17.02.2024).
- Ministerstwo Rozwoju (b.d.). *Agenda 2030 na rzecz zrównoważonego rozwoju – implementacja w Polsce*, https://www.un.org.pl/files/170/Agenda2030PL_pl-5.pdf (dostęp: 25.02.2024).
- Piasecki, M., Szpakowicz, S., Bartosz, B. (2019). *A Wordnet from the Ground Up*. Wrocław: Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej.
- Pomianek, T. (2023, 5 października). *Skutki przemysłowej produkcji żywności dla klimatu i środowiska*, <https://zielonyblog.wsiz.edu.pl/skutki-przemyslowej-produkcji-zywnosci-dla-klimatu-i-srodowiska/> (dostęp: 18.02.2024).
- Redqueen, S. (2023). *Wytyczne do raportowania ESG. Przewodnik dla spółek*, https://www.gpw.pl/pub/GPW/ESG/Wytyczne_do_raportowania_ESG.pdf (dostęp: 21.11.2023).
- Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 25 listopada 2020 r. w sprawie nowej strategii przemysłowej dla Europy (2020/2076(INI))*, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020IP0321> (dostęp: 25.02.2024).
- Richardson, K., Steffen, W., Lucht, W., Bendtsen, J. et al. (2023). Earth beyond six of nine planetary boundaries. *Science Advances*, 9, 37. DOI: 10.1126/sciadv.adh2458 (dostęp: 17.02.2024).

- Skjærseth, J.B. (2018), *Implementing EU climate and energy policies in Poland: policy feedback and reform*, *Environmental Politics*, 27(3), 498–518. DOI: 10.1080/09644016.2018.1429046
- Żuk, P., & Szulecki, K. (2020). Unpacking the right-populist threat to climate action: Poland's pro-governmental media on energy transition and climate change. *Energy Research & Social Science*, 66, 101485.

Materiały internetowe

- Biblioteka *dplyr* (b.d.), www.rdocumentation.org/packages/dplyr/versions/0.7.8 (dostęp: 02.05.2021).
- Biblioteka *ggplot2* (b.d.), www.rdocumentation.org/packages/ggplot2/versions/3.3.6 (dostęp: 02.05.2021).
- Biblioteka *Selenium* (b.d.), <https://pypi.org/project/selenium> (dostęp: 02.02.2021).
- Biblioteka *tidytext* (b.d.), <https://www.rdocumentation.org/packages/tidytext/versions/0.3.3> (dostęp: 02.05.2021).
- Biblioteka *tm* (b.d.), www.rdocumentation.org/packages/tm/versions/0.7-8 (dostęp: 02.05.2021).
- Polimorfologik, M. Miłkowski (2016). *Biblioteka odmian słów*, <https://github.com/morfologik/polimorfologik/blob/master/src/LICENSE.txt> (dostęp: 28.12.2021).
- Rdocumentation (b.d.), *adist: Approximate String Distances*, www.rdocumentation.org/packages/utils/versions/3.6.2/topics/adist (dostęp: 23.02.2024).
- Rdocumentation (b.d.), *hclust: Hierarchical Clustering*, www.rdocumentation.org/packages/stats/versions/3.6.2/topics/hclust (dostęp: 23.02.2024).
- Rdocumentation (b.d.), *utils (version 3.6.2)*, www.rdocumentation.org/packages/utils/versions/3.6.2 (dostęp: 23.02.2024).
- United Nations (b.d.), *The 17 Goals*, <https://sdgs.un.org/goals> (dostęp: 25.02.2024).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

MAREK GÓRKA

<http://orcid.org/0000-0002-6964-1581>
Koszalin University of Technology
marek_gorka@wp.pl
DOI: 10.35765/HP.2628

Political image of Geert Wilders: Analysis of populist message on social media platform X

Summary

RESEARCH OBJECTIVE: The aim is to analyze Geert Wilders' activity on platform X (formerly Twitter), with the research aiming to better understand the influence of social media on contemporary politics, the image of political leaders, and the dynamics of relations between politicians and society.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is to understand how populist political leaders, such as Geert Wilders, utilize social media, particularly platform X, to shape their political image, promote their agenda, and build relationships with voters. The research method relies on discourse analysis of selected cases (e.g., controversial posts) to understand the rhetorical strategies used by Geert Wilders. This method enables a deep understanding of the use of emotional and provocative language for mobilizing supporters and building a political image.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first step was an attempt to define the relationship between the development of digital communication tools and the rise of populism. Then, characteristic elements from Geert Wilders' biography contributing to his public image as a politician were described. The final part concerns selected elements of political narrative published on platform X.

RESEARCH RESULTS: The analysis of Geert Wilders' statements on social media platform X reveals a coherent communication strategy aimed at building his image as a strong leader fighting for national interests and European values.

Suggested citation: Górka, M. (2024). Political image of Geert Wilders: Analysis of populist message on social media platform X. *Horizons of Politics*, 15(52), 127–144. DOI: 10.35765/HP.2628.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

This analysis also underscores the significance of social media in today's politics and the innovative potential in the realm of online political communication. It is recommended to implement media education to increase public awareness of politicians' communication strategies and their impact on society.

KEYWORDS:

political image, political rhetoric, social media, populism, leadership

INTRODUCTION: CONCEPTUALIZING THE PROBLEM

According to observers, political competition is currently taking place in a „new era of populism” due to the increasing use of internet media (Mudde, 2016, p. 28). These media allow populists to bypass journalists and directly convey „raw messages” to the public (Engesser, Fawzi, & Larsson, 2017, p. 110). Some researchers (Kruikemeier, 2014) indicate that politicians need to interactively use platforms such as X (formerly Twitter) to gather votes, while others (Jungherr, 2016) suggest that they are primarily used as a one-way „broadcasting” tool.

The article poses the following questions: 1) What are the main features of Geert Wilders' political image on X, and what are his communication strategies? 2) What topics and messages does Wilders promote on X to strengthen his image as a populist leader? 3) What strategies does Wilders use on X to mobilize and engage his supporters? 4) What content does Wilders publish on X to build and maintain his identity as an independent political leader?

The article explores Geert Wilders' self-presentation, highlighting the appeal of his nationalist, conservative imagery combined with emotional rhetoric. Aimed at enriching research on populism, communication strategy, and political image in social media, the study analyzes Wilders' statements on X to understand the mechanisms shaping his political image. Using the netnographic method, the research examines his posts, tweets, and comments to identify the main elements of his communication, the topics he addresses, and his rhetorical strategies. This approach also sheds light on how

Wilders mobilizes his supporters and the content around which this mobilization occurs.

The research analysis covered statements related to: 1) anti-immigration and anti-Islam slogans that have become elements of building the politician's image as a defender of national values; 2) ways of portraying himself as a politician representing the average citizen, using emotional language and promises of economic and security improvements; 3) strategies of demonizing other social groups, especially Muslims and immigrants; 4) the image of a person persecuted by the establishment; 5) cooperation with similar politicians, positioning himself as a leader of the global movement against immigration and Islam.

The text highlights Wilders' consistency in using these rhetorical strategies and consciously shaping his political image as a leader fighting for national interests and European values.

SOCIAL MEDIA AS A POLITICAL TOOL

In recent years, we have observed a rise in populism and a decline in trust in authorities. Simultaneously, the technology of mobile broadband internet, including 3G and 4G, has been developing. These processes may be interconnected, as digital technologies can act as catalysts for negative phenomena. The internet allows citizens to bypass censorship and hold corrupt governments accountable, but it also serves populists in spreading disinformation through social media (Wang, Wan & Wang, 2022).

The public sphere is becoming increasingly radicalized, highlighting the need to understand who is mobilizing voters and how. Politicians constantly seek new methods to mobilize the electorate, significantly shaping contemporary politics (Kligler-Vilenchik, Vries Kedem, Maier & Stoltenberg, 2021). An example is the 2023 parliamentary elections in the Netherlands, where right-wing populist Geert Wilders and his Freedom Party won the most seats. Studies indicate that social anger is primarily generated on platforms like Facebook and Twitter, which, aiming to maximize profits, favor provocative and controversial content (Nai & Maier, 2024). These platforms contribute to the escalation of social conflicts while shaping

public opinion and the political landscape (Bast, 2024). Social media enable marginalized communities to participate in public discourse and support social movements. However, despite democratizing access to information, they also pose challenges regarding misinformation and manipulation (Serrano-Puche, 2021).

Direct communication between political leaders and voters through social media influences public opinion. Contemporary campaigns use viral videos and candidates' personal stories to motivate the electorate to financially support their campaigns (Venus, Intyaswati & Prihatiningsih, 2023). Examples include Stacey Abrams, who gained support by openly discussing her debts (Moore, 2022), and Beto O'Rourke, who raised a record amount for his campaign through social media (Zulli & McKasy, 2020). Social media have become a platform for new candidates and voices previously unable to gain public presence, significantly changing the face of politics.

The scale of image production in cyberspace has reached such proportions that it has become a crucial factor shaping the quality of social life (Gulati & Williams, 2013, p. 579). Contemporary politics, described by various terms such as populism, post-truth democracies, or post-factual politics, indicates a dynamic change where images play a significant role, thereby questioning the status of reality (Sayan-Cengiz & Tekin, 2022).

It is worth noting that social media platforms rely on algorithms that determine the posts presented in newsfeeds based on the likelihood of receiving likes from users. This mechanism can lead to the creation of highly emotional visions of reality, dividing those with different worldviews. Instead of serving an informational function, the algorithm becomes a mechanism promoting the creation of self-fulfilling visions of reality. An example of this is the belief among Trump supporters that the Democrats allegedly „stole the presidential election” in 2020 (Zhang, Lukito, Suk, & McGrady, 2024).

Content on social media platforms is increasingly generated by combining words and images in ways that do not reflect reality, operating under the logic that anything is permissible as long as it captures people's attention. This phenomenon partially explains the rise of populism, wherein people are more willing to replace true information with lies based on suggestive and persuasive content published in the media (Klinger & Svensson, 2015, p. 1245).

An illustration of this phenomenon is the support expressed by Trump supporters, who portray him as „one of us” while possessing extraordinary qualities that facilitate identification with his image. This becomes a symbol of the myth of a great, white, colonial, and patriarchal America. A leader who becomes both ordinary and extraordinary appears authentic and genuine (Nørgaard & Klemmensen, 2019). Unlike previous U.S. presidents who used social media sparingly, Donald Trump used it intensively, constantly expressing his views and emotions, sometimes even against the advice of his advisory team. The key to this phenomenon is emphasizing the closeness of these contents to the audience and building unique participation in this relationship, despite having 88 million followers on Twitter (Nai, Martinez & Coma, 2019). Personalities like Trump, who base their narratives on an imagined human story, fit into new social media because they co-create a kind of political spectacle enabled by new technology through interactions with the audience on Twitter and Facebook (Kessel & Castelein, 2016, p. 596; Muis, Schie, Wieringa & Winkel, 2019).

GEERT WILDERS: TRADITIONAL POPULIST OR A UNIQUE FIGURE IN EUROPEAN POLITICS?

Geert Wilders’s victory is likened to the phenomenon of the French far-right led by Marine Le Pen from France. (Cebulak & Lippert, 2024, p. 4). The anti-immigration stance is a common point for the French National Assembly Party and Wilders’s Freedom Party. He has long advocated for the Netherlands’ withdrawal from the European Union and does not support the expansion of the bloc. He gained popularity through his clear opposition to mass Muslim immigration, using the strong belief that the country fails to assimilate them. Additionally, he criticized the Dutch government’s climate policy, which was highly unpopular, termed as political „black gold” (Pas, Vries & Brug, 2011).

The fact that the majority of voters supported Wilders, a politician who was once an outsider due to his controversial views and convicted of hate speech, surprised observers. Additionally, the possibility of a candidate with such views winning in liberal and moderate Netherlands raised concerns about potential future political events in other European countries. The surprise is not so much the electoral

result itself but the confirmation of his views by so many Dutch people (Segers, 2023). Almost one-fourth of all votes went to Wilders's party. In this context, two questions arise. First: how to understand the political earthquake that put him and his party in the first place? The Netherlands is a country with a diverse society. There are urban centers such as Amsterdam, Rotterdam, or The Hague, where progressive and metropolitan tendencies are present, similar to those in some cities in the southeast of the UK. These areas are characterized by trendy and progressive ideas, including green ones, which enjoy significant social support. Beyond the major cities, there are also areas inhabited by people with deeply rooted religious values, as well as farmers, particularly affected by actions to counter climate change. This dual nature of the Netherlands was clearly revealed in the election results, where one part of society, representing traditional values, expressed its political preferences through opposition to refugee influx and anti-climate change actions (Veuger, 2023).

The second question is: why did such a turnaround occur in these elections, which was not visible before? Geert Wilders had a perfect opportunity to exploit the situation. Many factors favored his success in these unplanned, early elections. The sudden government crisis last summer surprised everyone when Prime Minister Mark Rutte's cabinet found itself in crisis over a dispute about family reunification (Smit, 2023).

The sudden collapse of the cabinet in July 2023 led to rapid changes in the mood of Dutch society. The Dutch began to blame Prime Minister Rutte for the migration crisis, which resulted in a loss of trust in him. Rutte, realizing the difficult situation, resigned as leader of his party and as prime minister of the country, stating that he would not run for prime minister again. His resignation ended a 13-year tenure, making him the longest-serving prime minister in Europe and in Dutch history. Additionally, Rutte and Wilders worked together in the government between 2010 and 2012, but their alliance was broken by Wilders. Rutte consistently declared that he would no longer collaborate with Wilders, but the new leader of his party signaled readiness to cooperate with Wilders, leading to an increase in support for him in polls.

It is worth noting that a similar reaction occurred after the stunning victory of Javier Milei in November 2023, when this politician

became the president of Argentina (Kapoor, 2023). Milei promised to reform the overly bloated and corrupt government that led to hyperinflation. His plans included replacing the Argentine peso with the US dollar as the country's official currency and closing the central bank. The victories of both Milei and Wilders illustrate voters' tendency to support politicians of a nonconformist nature when they are disillusioned with traditional political leaders (Feffer, 2023).

Geert Wilders' image is strongly based on his populist rhetoric and hostility towards political elites. His anti-Islamic stance and questioning of democratic institutions often lead to comparisons with Donald Trump. Many Dutch people find his message appealing, arguing that Muslims are taking their jobs and attempting to Islamize the Netherlands (Windsor, 2023). Marine Le Pen in France was a close ally of his, although Wilders, unlike Le Pen in 2023, avoided embarrassment during the elections and extreme rhetoric attacking Islam and Muslims (Hülsemann, Camut & Ngendakumana, 2023). However, his stance reflects general trends in European politics, where more and more politicians present similar positions, especially on immigration. His anti-Islamic and anti-EU stance garners wide support among certain social groups, but it also sparks strong controversy and opposition. Geert Wilders has been repeatedly accused of „discrimination“ and „incitement to hatred against Moroccans“ (Geerdink, 2023). And like Trump, thanks to his controversial statements, he is in the public spotlight, which evidently helps in raising public awareness.

Currently, Wilders is the fourth-longest-serving member of the lower house of parliament in the Netherlands. In his early years as a member of the People's Party for Freedom and Democracy (Volkspartij voor Vrijheid en Democratie – VVD), Wilders gained popularity based on two distinct characteristics in his public image. Firstly, he was known as a rebel within the party, often ready to oppose decisions that he felt weakened the political formation. Secondly, he gained a reputation as an expert on Islamic terrorism, although before September 11th, this issue was of little interest to many of his political companions. Wilders' disdain for Islam had been shaping for decades but significantly increased during his year-long trip to Israel as a teenager, which may explain his pro-Israeli stance. The 9/11 attacks shaped Western policy, with the Netherlands being no exception (Franssen & Rock, 2020). Suddenly, Wilders' views became

an attractive narrative, but still being a member of VVD, Wilders felt constrained by its political agenda and was concerned that the party was not ready to accept his anti-Islamic policies. In 2004, Wilders broke ties with VVD. Shortly afterward, an attack on a prominent politician shook Dutch political life. Conservative Pim Fortuyn, whom Wilders admired for his anti-immigration and anti-Islamic stance, was murdered by an ecologist in 2002 (Herman, 2017). Another significant event for Wilders's political career was the murder in 2004 of filmmaker Theo Van Gogh, who was killed by a Dutchman of Moroccan descent. The motive for the murder was outrage at the film titled „Submission“, which critically portrayed Islam's attitude towards women. During the investigation, it was discovered that the assailant intended to kill Wilders as well, contributing to popularizing him as a outspoken politician. These events did not change his views but rather strengthened him in expressing opinions, such as the Quran should be banned, and immigration should be halted. Wilders also wants the Netherlands to withdraw from the EU, and his economic policy emphasizes elements of protectionism. The above attacks on well-known public figures and radical views also made him the target of subsequent assassination attempts, as a result of which Wilders lives under constant police protection (Sauer, 2023). Due to the constant threat, in 2023 (as in previous elections), it was not possible to conduct a traditional election campaign. Therefore, Wilders and a small team of supporters used the internet and social media to convey their message to the audience. Unlike other political parties, there was no significant bureaucracy or organizational structure used to disseminate the party's message.

GEERT WILDERS ON TWITTER: ANALYSIS OF ANTI-ISLAMIC AND ANTI-IMMIGRATION RHETORIC

Building Geert Wilders' political image through social media is a key aspect of his communication strategy. Wilders uses his online presence as a tool for mobilization and conveying antagonistic content, as well as for inclusion and exclusion from the political establishment. For example, in his tweets, he often emphasizes national pride, praising Dutch achievements and celebrating national traditions,

which builds his authenticity and connection with societal moods. Additionally, Wilders uses his social media profiles to mock critics, often by exaggerating controversial statements, which increases his popularity and strengthens his authority. Through these emotional strategies, Wilders constructs an image strongly associated with national identity, enabling him to reflect the sentiments of his party and maintain a strong position in public debate.

Wilders distinctly accentuates his anti-immigration and anti-Islamic stance, suggesting nationalist tendencies. This is a common element of this politician's image, aimed at attracting voters with similar views who fear the negative consequences of immigration and the development of Islam in the country. He appeals to national interests and citizens' concerns.

Millions of Dutch people have had enough of the Islamization of our country. End mass immigration and asylum, terrorism, violence, and uncertainty. Here's our plan, instead of funding the whole world and people we don't want here. We will spend money on ordinary Dutch people. (Platform X, Nov 23, 2023)

He emphasizes the need to protect ordinary Dutch people from the effects of mass immigration and Islamization, which may garner sympathy from those who feel threatened by societal changes. The statements suggest promises of economic improvement for citizens through immigration control. National interests are also prioritized. This can build the image of a politician as a leader who cares about the economic well-being of his country and its citizens. The politician's image is constructed through appeals to national interests and concerns of citizens.

The hope of so many people is that things will change in the Netherlands, that the influx of asylum seekers will be limited, that ordinary Dutch people will have more money in their pockets again, that houses will return to the Dutch, that Dutch people will be put first. (Platform X, Feb 19, 2024)

Wilders connects immigration and Islam with the economy, suggesting that his policy aims to improve citizens' living conditions by controlling the influx of migrants and public spending. This builds his image as a politician caring about the country's economic well-being,

using emotional language, pointing to hope and promises of change. It also portrays him as a leader capable of bringing positive transformations for the country and its citizens.

He emphasizes the priorities of his policy, including immigration control, cultural and economic protection, and concern for national interests. This builds the image of a leader as a consistent defender of national and social values. He also expresses a clear anti-immigrant and anti-Islamic stance, suggesting closing borders to immigrants from Muslim countries and promoting a negative image of Islam as a „violent ideology”.

Close the refugee centers. These are terrible places. Criminals, rapists, it's a disaster. No Muslim hijabs will be worn by public sector workers. This is the Netherlands. It's not some Middle Eastern war zone. (Platform X, Jan 25, 2020)

He focuses on portraying immigration and Islam as threats to society, which can build the image of a politician as someone who identifies and responds to alleged threats to the country and its citizens. This kind of rhetoric can build the image of a politician as a conservative who consistently opposes immigrant inflow and promotes national values. His statements contain emotional elements, such as warnings of an „asylum seeker tsunami” and comparisons of Islam to communism and fascism:

Islam is not just another leaf on the tree of religions. It cannot be compared to Christianity. It is a violent ideology, just like communism and fascism. And we should treat it as such. If not, Islam will eventually eat us. (Platform X, Nov 23, 2023)

It can be seen that the sender emphasizes the need to protect the nation from threats related to immigration and Islam. His statements are emotional, cautionary, and consistent in their anti-immigrant and anti-Islamic rhetoric. He also clearly expresses an anti-EU stance, presenting the organization as responsible for the influx of immigrants and simultaneously depriving member states of their sovereignty and decision-making authority. He emphasizes the need for liberation and restoration of a sovereign nation-state, possessing autonomy in decisions regarding immigration.

If you want to decide in your own home who to invite as a guest and when guests should leave, you have the right to do so. We can no longer do that. [...] I believe that every democracy needs a nation-state, its own country, where people gather around their own flag, have their own identity. [...] The nation-state is exactly what the European Union wants to get rid of. (Platform X, Jan 25, 2024)

By calling for the ability to make independent decisions in this matter, Wilders seeks to be seen as someone who prioritizes national interests and control over borders above the commitments resulting from EU membership. In some quotes, he links the issue of immigration with concerns related to Islam, portraying it as a threat to society and European culture.

Brussels wants to flood us with immigrants from Third World countries, mainly from Islamic countries. It wants to distribute these immigrants throughout the European Union. And that, my friends, will be a disaster. Banning mosques, Islamic schools, Qurans, and headscarves on government buildings are among the proposals in the PVV party's manifesto. (Platform X, Jan 20, 2024)

He uses alarmist rhetoric, warning of a „disaster“ caused by mass immigration and Islamization, thereby positioning himself as someone who defends European values and opposes Islamic influences. This stance also corresponds to presenting himself as a supporter of regaining national sovereignty and independence, which is supposed to be a key element for the country's economic and social development:

We should all regain this national sovereignty and continue to trade with other countries, just as Switzerland does today, and as Britain will do tomorrow, and both countries will flourish even more, while remaining independent and sovereign, and that's what I want for the Netherlands. (Platform X, Nov 26, 2023)

By referring to countries like Switzerland and the United Kingdom, which remain independent and sovereign, the sender builds the image of a politician who strives to achieve a similar status for his country. The sender's statements focus on the issue of immigration and emphasize the need to control it and restore state control over borders. He presents a tough approach to illegal immigrants

and migration, suggesting deportation and freezing asylum intake. Statements like these are intended to convince the audience once again that such a stance aims to defend national interests and care for the well-being of citizens by ensuring security and stability. Wilders frequently suggests in his communications that limiting immigration will improve the economic situation of citizens. The aim is to portray the sender of such messages as someone who focuses on the daily needs of citizens and promises to improve their material situation through national actions.

Wilders often emphasizes the superiority of a culture based on Christianity, Judaism, and humanism. By comparing cultures and labeling Islamic culture as „backward”, he tries to present himself as a defender of his country’s values and traditions against the influence of Islam.

Our culture, based on Christianity, Judaism, and humanism, is better than the backward Islamic culture. And that’s hard to say, but it’s true. We should defend who we are and get rid of this cultural relativism, because ultimately it kills us. [...] I believe that Islam is an aggressive and dangerous religion, and even a backward culture. (Platform X, Jul 14, 2022)

He seeks to limit the presence of Islam in society by closing Islamic schools, banning the burqa, and possessing the Quran. This stance aims to highlight the politician’s position as someone who seeks to protect national culture and tradition from foreign influences. He clearly aims to question the compatibility of Islam with fundamental democratic values and emphasizes the need to protect democratic institutions from the influence of religion.

My party believes, and millions of people who currently support us believe, that Islam and freedom, Islam and democracy are incompatible. (Platform X, Jun 7, 2022)

The sender builds the image of a politician as a strong opponent of Islam as a culture and religion, actively seeking to protect traditions, national values, as well as freedom and democracy from what are considered negative influences of Islam. This stance can be perceived as anti-Islamic and culturally conservative.

An important element of Wilders' image is portraying himself as someone persecuted by the system for his beliefs or actions. By referring to himself as a „martyr“, he builds the image of a politician who fights against the system or establishment and is ready to make personal sacrifices for his beliefs. This can attract sympathy and support from individuals who also feel unfairly treated by the system.

I pay a high price for it. In the process of fighting for freedom, the name of my party is the Party for Freedom. I have lost my own freedom for almost six years now. I am under 24-hour police protection, traveling in an armored car with a large police presence. I was locked up in prison cells with my wife, not as a criminal, but for protection in military barracks. Now I live in a safe house provided by the government, and unfortunately, it goes on. (Platform X, Feb 22, 2023)

The narrative about his political environment is complemented by a story of personal suffering and sacrifice in the fight for his beliefs, once again aiming to convince the audience that Wilders is a politician willing to sacrifice himself for the cause he represents. He also expresses disapproval of hate speech laws, which he considers „crazy“ and outdated. Such a statement may build the image of a politician as someone who fights for freedom of speech and expression, even if they are controversial or unpopular. He perceives himself as the target of attacks and attempts at discredit by political opponents.

I was convicted in a political trial, which, shortly before the elections, seeks to invalidate the leader of the largest and most popular opposition party. Moroccans are not a race, and people criticizing Moroccans are not racists. (Platform X, Jan 28, 2023)

At the same time, he defends himself against accusations of racism, claiming that criticism directed at Moroccans does not stem from racism, and the trial was an attempt at a political attack. Such a defense may be an attempt to cleanse the politician's image of controversies and negative accusations and gain sympathy among those who consider these allegations unjust or unfair.

The politician emphasizes the identity of his party as a new political force that addresses issues of mass immigration from non-Western countries, especially from Islamic countries. This narrative builds the

image of the party as bold, openly criticizing the current political elite and fighting for changes in immigration policies.

We are not part of the political elite. We are a new political party. We are the only party that speaks so strongly about being fed up with mass immigration from non-Western countries, especially from Islamic countries. (Platform X, Dec 17, 2023)

He also highlights his international aspirations by founding a global anti-Islamic organization and advocating for halting immigration from Muslim countries, which presumably adds to his prestige as an international actor fighting for global issues.

Europe, as we know it, is on the brink of collapse. We are currently witnessing profound changes that will forever alter the fate of Europe. [...] This is an international struggle to defend our freedom and stop Islam. We will operate in many countries. [...] and we will try to support organizations rallying around this message and also try to gain some influence at the political level. (Platform X, Apr 6, 2023)

Wilders also indicates which politicians he aligns with, thus attempting to build the image of a politician with similar beliefs and values. He expresses support for Donald Trump as the first „real leader“ who dared to address difficult issues such as immigration and Islam.

I believe that Donald Trump, regardless of what you think of him, is the first real leader, who I hope will become in the United States, who dared to talk about the issue of immigration, about Islam, about national sovereignty. I think he's very brave to be able to and want to address the issue of the threat of Islam and the threat of increased immigration. To show him support, I'm very happy and proud to be present in America. (Platform X, Nov 24, 2023)

Such a statement suggests that the politician is also courageous and willing to tackle controversial topics, which can build his image as a strong and decisive leader.

SUMMARY

The article analyzes the main features of Geert Wilders' political image on the social media platform X and the strategies he uses to promote his political agenda and mobilize his supporters. The main features of his political image include national patriotism, anti-immigration and anti-Islam rhetoric, criticism of the establishment, and the defense of national values. Wilders often celebrates Dutch achievements and traditions, and he presents Islam and immigration as threats to Dutch culture and security. He positions himself and his party as outsiders fighting against the political establishment and institutions such as the European Union, portraying himself as a defender of Dutch values, culture, and national identity. He also emphasizes his personal difficulties and sacrifices, building an image of a „martyr“.

In his communication strategies, Wilders uses emotional rhetoric, employing strong, alarmist statements to provoke strong reactions from his audience. His controversial and antagonistic statements provoke debate and attract media and public attention. He regularly uses social media to mobilize his supporters, publishing engaging and motivating content. Criticism of opponents, mocking and criticizing political adversaries and institutions, reinforces his image as a strong leader.

On the platform X, Wilders promotes topics such as criticism of immigration and Islam, national sovereignty, the defense of traditional Dutch values, and criticism of the political establishment. He links these topics with economic and social issues, emphasizing the need to protect national sovereignty and independence from the EU, and he promises to improve economic conditions for citizens by limiting immigration and redistributing funds.

To mobilize and engage his supporters, Wilders uses simple and direct language, creates content that evokes strong emotions, personalizes his messages, regularly publishes posts, and engages with users, increasing the sense of direct contact. Wilders builds his identity as an independent political leader through criticism of the EU and the political establishment, declarations of national sovereignty, emphasizing personal sacrifices, and anti-immigration and anti-Islam rhetoric. He also supports other controversial leaders, such as Donald Trump, which strengthens his image as a politician with similar views and strategies.

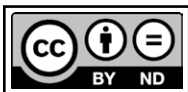
REFERENCES

- Bast, J. (2024). Managing the Image. The Visual Communication Strategy of European Right-Wing Populist Politicians on Instagram. *Journal of Political Marketing*, 23(1), 1–25.
- Cebulak, P., & Lippert F. (2024). *SHOCKS TO THE SYSTEM. Lessons from Geert Wilders' Victory in the Dutch Elections*. Wrocław: College of Eastern Europe.
- Engesser, S., Fawzi, N., & Larsson, A. (2017). Populist online communication: Introduction to the special issue. *Information, Communication & Society*, 20, 1279–1292.
- Feffer, J. (2023). *The Return of the Far Right*. Institute for Policy Studies. <https://ips-dc.org/the-return-of-the-far-right/> (accessed on 22th October 2023).
- Franssen, G., & Rock, J. (2020). The Dutch star on the flag of Europe: the personalisation of national identity in Geert Wilders' celebrity politics. *Celebrity Studies*, 11(3), 287–304.
- Geerdink, F. (2023). *In a Diverse Corner of the Netherlands, Geert Wilders Didn't Win*. New Lines Magazin. <https://newlinesmag.com/spotlight/in-a-diverse-corner-of-the-netherlands-geert-wilders-didnt-win/> (accessed on 22th October 2023).
- Gulati, G., & Williams, C. (2013). Social media and campaign 2012 developments and trends for Facebook adoption. *Social Science Computer Review*, 31(5), 577–588.
- Herman, Y. (2017). A history of Dutch populism, from the murder of Pim Fortuyn to the rise of Geert Wilders. *The Conversation*. <https://theconversation.com/a-history-of-dutch-populism-from-the-murder-of-pim-fortuyn-to-the-rise-of-geert-wilders-74483> (accessed on 22th October 2023).
- Hülsemann, L., Camut, N., & Ngendakumana, P.E. (2023). Euroskeptics applaud shock Wilders win in Dutch election. *Politico*. <https://www.politico.eu/article/euroskeptic-cheer-shock-geert-wilders-dutch-election/> (accessed on 22th October 2023).
- Jungherr, A. (2016). Twitter use in election campaigns: A systematic literature review. *Journal of Information Technology & Politics*, 13(1), 72–91.
- Kapoor, R.S. (2023). *From Javier Milei to Geert Wilders: How liberals malign conservative leaders*. First Post. <https://www.firstpost.com/opinion/from-javier-milei-to-geert-wilders-how-liberals-malign-conservative-leaders-13426542.html> (accessed on 22th October 2023).
- Kemal Rijken, K. (2023). *How Mark Rutte and his party gambled and lost in the Dutch elections*. Aspenia Online, <https://aspeniaonline.it/how-mark-rutte-and-his-party-gambled-and-lost-in-the-dutch-elections/a> (accessed on 22th October 2023).

- Kligler-Vilenchik, N., Kedem, M. de V., Maier, D., & Stoltenberg, D. (2021). Mobilization vs. Demobilization Discourses on Social Media. *Political Communication*, 38(5), 561–580.
- Klinger, U., & Svensson, J. (2015). The emergence of network media logic in political communication: A theoretical approach. *New Media & Society*, 17(8), 1241–1257.
- Kruikemeier, S. (2014). How political candidates use twitter and the impact on votes. *Computers in Human Behavior*, 34, 131–139.
- Moore, M. (2022). *Stacey Abrams' spending questioned after manager reveals campaign's \$1M debt*. New York Post. <https://nypost.com/2022/12/19/stacey-abrams-campaign-reportedly-1-million-in-debt-after-midterm-loss/>(accessed on 22th October 2023).
- Mudde, C. (2016). Europe's populist surge: A long time in the making. *Foreign Affairs*, 95, 25–30.
- Muis, I., van Schie, G., Wieringa, M. & de Winkel, T. (2019). 'Liberation Begins with Stating the Facts': Framing Statistics and Information Bricolage in Geert Wilders' Twitter Practice. *Open Library of Humanities*, 5(1), 1–31.
- Nai, A., & Maier, J. (2024). The Wrath of Candidates. Drivers of Fear and Enthusiasm Appeals in Election Campaigns across the Globe. *Journal of Political Marketing*, 23(1), 74–91.
- Nai, A., & Martinez, I., Coma, F. (2019). The Personality of Populists: Provocateurs, Charismatic Leaders, or Drunken Dinner Guests? *West European Politics*, 42(7), 1337–1367.
- Nørgaard, A.S., & Klemmensen, R. (2019). The Personalities of Danish MPs: Trait-and Aspect-Level Differences. *Journal of Personality*, 87(2), 267–275.
- Sauer, P. (2023). *Geert Wilders: the Dutch far-right figurehead sending a chill across Europe*. The Guardian. <https://www.theguardian.com/world/2023/nov/22/geert-wilders-profile-netherlands-elections-far-right> (accessed on 22th October 2023).
- Sayan-Cengiz, F., & Tekin, C. (2022). Gender, Islam and nativism in populist radical-right posters: visualizing 'insiders' and 'outsiders'. *Patterns of Prejudice*, 56(1), 61–93.
- Segers, I.B. (2023). *Landslide victory for Geert Wilders – but can he form a government?* The Loop, <https://theloop.ecpr.eu/landslide-victory-for-geert-wilders-but-can-he-form-a-government/>(accessed on 22th October 2023).
- Serrano-Puche, J. (2021). Digital disinformation and emotions: exploring the social risks of affective polarization. *International Review of Sociology*, 31(2), 231–245.

- Smit, L. (2023). *Far right, anti-Islam populist Geert Wilders wins massive victory in Dutch elections*. ABC News, <https://www.abc.net.au/news/2023-11-23/geert-wilders-wins-massive-victory-in-dutch-elections/103140464> (accessed on 22th October 2023).
- Van der Pas, D., de Vries, C. & van der Brug, W. (2011). A leader without a party: Exploring the relationship between Geert Wilders' leadership performance in the media and his electoral success. *Party Politics*, 19(3), 458–476.
- Van Kessel, S., & Castelein, R. (2016). Shifting the blame Populist politicians' use of Twitter as a tool of opposition. *Journal of Contemporary European Research*, 12, 594–614.
- Venus, A., Intyaswati, D., & Prihatiningsih, W. (2023). The role of cognitive elaboration in social media political information consumption and persuasion. *Cogent Social Sciences*, 9(1), 1–13.
- Veuger, S. (2023). *Populist Rage Gives Dutch Far Right a Worrying Shot at Power*. Foreign Policy. <https://foreignpolicy.com/2023/11/27/netherlands-dutch-election-coalition-geert-wilders-pvv-far-right/> (accessed on 22th October 2023).
- Wang, S., Wan, Q., & Wang, G. (2022). Building public support by internet regulations in China? Evidence based on quasi-natural experiment. *Journal of Asian Public Policy*, 1–19.
- Windsor, M.P.J. (2023). *The Victory of the Netherlands' Geert Wilders and the Crisis of Western Values*. Newsweek. <https://www.newsweek.com/victory-netherlands-geert-wilders-crisis-western-values-opinion-1850185> (accessed on 22th October 2023).
- Zhang, Y., Lukito, J., Suk, J. & McGrady, R. (2024). Trump, Twitter, and Truth Social: how Trump used both mainstream and alt-tech social media to drive news media attention. *Journal of Information Technology & Politics*, 1–14.
- Zulli, D., & McKasy, M. (2020). Political equivocation in a less-adversarial campaign context. *Communication Research Reports*, 37(4), 202–211.

Copyright and License

This particular article is published under the terms of the Creative Commons Attribution (CC BY) CC-BY public copyright licence to any VoR (Version of Record) version arising from this submission.

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

BARBARA KIJEWSKA

<http://orcid.org/0000-0002-5334-0928>

Uniwersytet Gdański

barbara.kijewska@ug.edu.pl

KATARZYNA RACA

<http://orcid.org/0000-0003-1760-1673>

Uniwersytet Gdański

katarzyna.raca@ug.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2572

Identyfikacja i analiza przemocy wobec polskich polityków w postach na Twitterze

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Ustalenie występowania i charakterystyka przemocy wobec polityków na platformie społecznościowej Twitter (obecnie X), z uwzględnieniem różnic płci.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Badania nad przemocą polityczną dotyczą głównie fizycznych napaści, skupiając się na konfliktach zbrojnych lub zmianach reżimów. Powszechny dostęp do Internetu zapoczątkował nowy wymiar przemocy objawiającej się nienawistnymi i agresywnymi działaniami często skierowanymi wobec osób publicznych. Do realizacji badania wykorzystane zostały narzędzia *text mining* oraz sztucznej inteligencji.

PROCES WYWODU: W pierwszej części artykułu omówiono problem przemocy wobec polityków, następnie przedstawiono narzędzia zbierania i opracowania danych wraz z uzasadnieniem wyboru modelu analizy. W dalszej części artykułu dokonano analizy zebranego materiału.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Badanie nie potwierdziło obecności przemocowych treści w postach oznaczonych polityków, ale ujawniło, że prawie jedna czwarta tweetów zawierała pejoratywne treści dyskredytujące i dewalujące polityków. Chociaż częstotliwość negatywnych komentarzy była podobna zarówno w przypadku polityków płci żeńskiej (24%), jak i męskiej (23%), istniały różnice w ich charakterze. Negatywne uwagi dotyczyły przede wszystkim zdolności intelektualnych polityków, niezależnie od płci.

Sugerowane cytowanie: Kijewska, B., i Raca, K. (2024). Identyfikacja i analiza przemocy wobec polskich polityków w postach na Twitterze. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 145–165. DOI: 10.35765/HP.2572.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Badanie potwierdza różnice płciowe w pejoratywnych komentarzach związanych z tradycyjnie przypisanymi rolami płciowymi. Obelgi kierowane pod adresem kobiet odnosiły się do ich życia prywatnego, seksualizacji i uprzedmiotowienia, podczas gdy negatywne uwagi pod adresem mężczyzn dotyczyły intencji i sprawczości polityków. Badania potwierdzają brutalizację języka w sferze publicznej, a omawiane wypowiedzi balansują na granicy dopuszczalnej krytyki i zniewagi lub zniewagi. Wyniki badania mogą posłużyć do oceny występujących w mediach społecznościowych emocji i opinii społeczeństwa dotyczących konkretnych osób w partiach rządzących.

SŁOWA KLUCZOWE:

politycy, Polska, Twitter, *text mining*, przemoc polityczna

Abstract

IDENTIFICATION AND ANALYSIS OF VIOLENCE
AGAINST POLISH POLITICIANS IN TWITTER POSTS

RESEARCH OBJECTIVE: To determine the incidence and characteristics of violence against politicians on the social media platform Twitter (now X), considering gender differences.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Research on political violence is mainly concerned with physical assaults and focuses on armed conflict or regime change. Widespread access to the Internet has ushered in a new dimension of violence, manifested in hateful and aggressive actions often directed at public figures. Text mining and artificial intelligence methods were used in this study.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: In the first part of the article, the problem of violence against politicians is discussed, followed by a presentation of the data collection and processing methods, together with the rationale for the choice of the analysis model. The remainder of this article analyzes the collected material and conclusions.

RESEARCH RESULTS: The study did not confirm the presence of violent content in the posts of tagged politicians but revealed that almost a quarter of the tweets contained pejorative content disparaging and devaluing politicians. Although the frequency of negative comments was similar for female (24%) and male (23%) politicians, there were differences in their nature. Negative comments focused on the intellectual capacity of politicians regardless of gender.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: This study confirms gender differences in the pejorative comments associated

with traditionally assigned gender roles. Insults directed at women referred to their private lives, sexualization, and objectification, while negative comments directed at men referred to politicians' intentions and agency. The research confirms the brutalization of language in the public sphere, with the utterances in question balancing between acceptable criticism and defamation or insult. The results of the study can be used to assess the emotions and opinions of the public on social media regarding specific individuals in the ruling parties.

KEYWORDS:

politicians, Poland, Twitter, text mining, political violence

WPROWADZENIE

Badania nad przemocą wobec kobiet w polityce są stosunkowo nowym obszarem badań politologicznych, choć samo zjawisko (*violence against women in politics*, VAWIP) istnieje od tysiącleci, wpływając na kobiety wchodzące w przestrzeń publiczną. Badania potwierdzają, że kobiety w polityce stają się obiektem przemocy ze względu na swoją płć i stereotypową rolę, co ma poważne konsekwencje dla demokracji i równości płci (Bardall, Bjarnegård & Piscopo, 2020; Håkansson, 2021; IPU, 2018; Piscopo, 2016; Restrepo Sanín, 2022). W literaturze przedmiotu VAWIP definiuje się jako akty lub groźby przemocy, które skutkują fizyczną, psychologiczną i ekonomiczną krzywdą lub cierpieniem kobiet zaangażowanych w politykę, w tym kandydatek ubiegających się o urząd, ponieważ ich płć postrzegana jest jako zagrożenie dla hegemonicznych norm politycznych (Kuperberg, 2021). Warto zauważyć, że rozumienie przemocy nie ogranicza się do jej fizycznych przejawów, choć słowa takie jak „molestowanie”, „zastraszanie”, „nadużywanie” i „dyskryminacja” mogą być używane w połączeniu z „przemocą”, by zwrócić uwagę na нефizyczne ataki wobec politycznej aktywności kobiet. Badacze używają terminu „przemoc” jako pojęcia zbiorczego, które obejmuje wszystkie formy przymusu. Zdaniem (Krook & Sanín, 2020, s. 744) przemoc semiotyczna „jest popełniana poprzez poniżające obrazy i seksistowski język”, którego celem jest przedstawienie kobiet jako niekompetentnych i niewidzialnych. Przemoc semiotyczna szczególnie często badana jest w Internecie, mimo że jako zjawisko nie ogranicza się tylko do niego (Bardall, Bjarnegård & Piscopo, 2020).

Publiczny i performatywny charakter nadużyć w sieci, choć często skierowany wobec konkretnych polityków, wpływa na poglądy szerszej publiczności i ma na celu delegitimizację kobiet jako aktorów politycznych. Akty przemocy semiotycznej czynią kobiety niekompetentnymi poprzez podkreślanie rzekomej niemożności pogodzenia roli kobiety i przywódczyni. Sprawcy tej formy przemocy uprzedmiotawiają kobiety, podkreślają ich wygląd lub seksualność, opisują je jako złe matki lub osoby, które zawiodły, bo wybrały ambicje polityczne ponad rodzinę. Zatem przemoc semiotyczna wobec kobiet w mediach odnosi się do szkodliwych przedstawień i przekazów, które mogą utrzymywać nierówność płci, wzmacniać stereotypy i przyczyniać się do dyskryminacji i przemocy wobec kobiet. Obejmuje to przedstawianie kobiet jako nadmiernie emocjonalnych, uległych, zależnych od mężczyzn lub skupionych wyłącznie na swoim wyglądzie, uprzedmiotawianie, w tym redukcja ich do wyglądu fizycznego, oraz seksualizację polegającą na ocenie ich atrakcyjności seksualnej. Mężczyźni politycy również mogą być wysmiewani lub wyszydzani na podstawie postrzeganych słabości, w tym wyglądu, zdolności fizycznych, intelektualnych lub ekspresji emocjonalnej, jednak z badań wynika, że kobiety są dwa razy bardziej narażone na seksistowskie nadużycia w Internecie niż mężczyźni i częściej postrzegają przemoc online jako poważny problem w swoim życiu (Duggan, 2017; IPU, 2016, 2018, 2021). Chociaż nie można zaprzeczyć, że politycy płci męskiej również są często atakowani lub obrażani, badania wskazują, że jest to zjawisko zróżnicowane pod względem płci i występuje niezależnie od poziomu rozwoju demokracji, równości płci czy kultury politycznej (Bardall, Bjarnegård & Piscopo, 2020; Druciarek & Niżyńska, 2019; Holm, 2020; Krook & Sanín, 2020, 2016; Sanín, 2022).

Celem niniejszego badania jest ustalenie występowania i charakterystyka przemocy na platformie społecznościowej Twitter. W związku z tym przyjęto trzy założenia: 1) na portalu Twitter występuje przemoc semiotyczna definiowana jako wypowiedzi tekstowe zawierające groźby, uprzedmiotawiające, dehumanizujące oraz mające charakter seksistowski, w tym molestowanie względem polityków; 2) na portalu Twitter znajdują się treści o wydźwięku pejoratywnym, to jest takie, które naruszają zasady szacunku, a więc wypowiedzi obraźliwe, jak przekleństwa i wyzwiska, bądź dyskryminujące;

3) niezależnie od charakteru treści wypowiedzi różnią się ze względu na płeć polityka.

ZBIERANIE I PRZYGOTOWANIE DANYCH

Aby odpowiedzieć na postawione założenia, za pośrednictwem API Twittera zgromadzono 5 046 027 tweetów z okresu 13.10.2019–28.03.2022 (897 dni) z oznaczeniami polskich polityków. Posty były kwalifikowane do badania, gdy występowało w nich imię i nazwisko polityka lub nazwa jego profilu na portalu, jeśli taki istniał (np. Mateusz Morawiecki lub @MorawieckiM). W doborze polityków do analizy kierowano się trzema kryteriami – afiliacją polityczną, pełnioną funkcją i zajmowanym szczeblem władzy (krajowym/samorządowym). Zbiór polityków, o których wypowiedziano się na TT, stanowiło ostatecznie 81 osób, co zostało przedstawione w poniższej tabeli.

Tabela 1. Zbiór polityków, którzy występowali w wiadomościach tekstowych na Twitterze w podziale ze względu na partię oraz płeć

	Koalicja Obywatelska	Prawo i Sprawiedliwość	Inne partie lub komitety	Suma
Kobiety	13	9	15	37
Mężczyźni	13	15	16	44
Suma	26	24	31	81

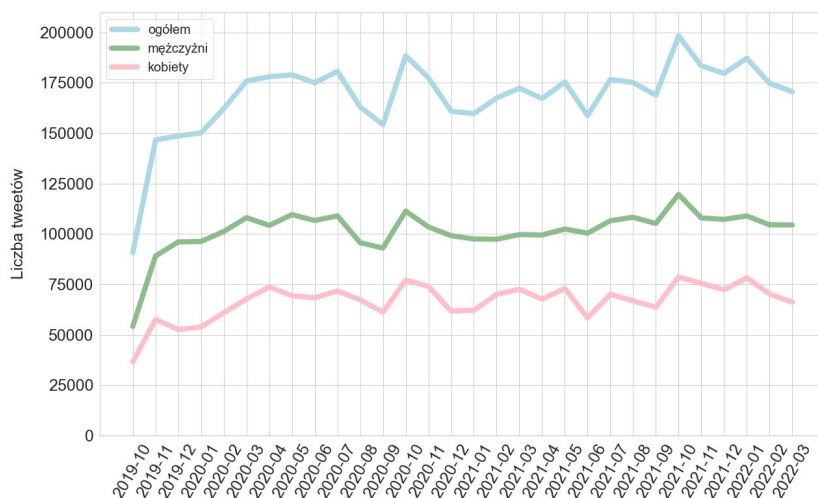
Źródło: opracowanie własne.

Ze względu na ograniczenia API TT z każdego dnia zapisano maksymalnie 1000 tweetów przypadających na jednego polityka. Oznacza to, że poprzez stworzony algorytm możliwe było zgromadzenie 81 000 tweetów dziennie. Mediana liczby dziennych tweetów w uzyskanej bazie danych wyniosła 3649 postów, co jest wartością 22 razy niższą od oczekiwanej przez badaczy. Oznacza to, że zebrane dane odzwierciedlają faktyczną strukturę tweetów odnoszących się do polskich polityków na portalu społecznościowym Twitter.

Gromadzenie danych rozpoczęto w dniu, w którym odbyły się w Polsce wybory parlamentarne w 2019 roku. Przez kilka lat kadencji partii Prawa i Sprawiedliwości doszło do wielu zdarzeń wywołujących emocje, co przekładało się na aktywność użytkowników na

portalu społecznościowym Twitter (wyk. 1). Największa miesięczna liczba postów zebrana została w październiku 2021 roku. Daty z najwyższą dzienną liczbą tweetów odnoszą się do wydarzeń takich jak strajk kobiet (26.10.2020), kryzys na granicy polsko-białoruskiej (10.11.2021), rezygnacja ekspertów z udziału w pracach Rady Medycznej (14.01.2022) czy debata prezydencka pomiędzy Andrzejem Dudą a Rafałem Trzaskowskim (03.07.2020).

Wykres 1. Liczba zebranych postów w analizowanym okresie z uwzględnieniem płci polityków

Źródło: opracowanie własne.

Na podstawie zebranych danych powstały podstawowe statystyki dotyczące najczęściej występujących słów. Wykonanie takiej analizy wymaga uprzedniego przygotowania tekstu (Allahyari et al., 2017). W ramach tego procesu podjęto następujące działania:

1. sprowadzenie słów do małych liter,
2. usunięcie stron internetowych oraz oznaczeń użytkowników,
3. usunięcie znaków interpunkcyjnych,
4. usunięcie znaków graficznych (takich jak emoji, emotikony),
5. usunięcie liczb,
6. usunięcie słów o nieistotnym znaczeniu (np. zaimków, przyimków),
7. tokenizacja, czyli podział tekstu na słowa.

Liczba oraz rodzaj przeprowadzanych operacji w ramach przygotowywania danych tekstowych zależy od celu analizy, ale również od języka. W związku z tym, że zebrane do badania posty napisano w języku polskim, pominięty został etap sprowadzania słów do ich rdzeni (*stemming*) lub podstawowych form (lematyzacja). Ujednolicenie form wyrazów w polszczyźnie sprawia trudności, gdyż niektóre słowa posiadają więcej niż jedną formę podstawową. Na przykład leksem *celi* może oznaczać pomieszczenie lub osiągnięcie rezultatu (zależy to od kontekstu).

Tabela 2. Najczęściej występujące słowa w analizowanej bazie danych

Pojedyncze słowa	Pary słów	Trójki słów
pis	jarosław kaczyński	ha ha ha
panie	andrzej duda	prezes jarosław kaczyński
chyba	panie pośle	pis jarosław kaczyński
kaczyński	panie ministrze	prezydent andrzej duda
proszę	mariusz kamiński	tujestpolska tujestpolska tujestpolska

Źródło: opracowanie własne.

Po przygotowaniu danych wykonane zostały podstawowe statystyki występowania wyrazów. Wśród najczęściej wykorzystywanych pojawiają się wyrażenia odnoszące się do partii Prawo i Sprawiedliwość, która wygrała wybory parlamentarne w 2019 roku. W parach i trójkach słów widoczne są odwołania do prezesa partii oraz prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej. W rankingu najpopularniejszych zwrotów i wyrażeń występuje m.in. *proszę czy panie ministrze*, co wskazuje na przejęcie użytkowników Twittera względem polityków.

METODY WYKRYWANIA PRZEMOCY SEMIOTYCZNEJ

Upowszechnienie Internetu przyniosło zmiany w sposobie komunikacji społeczeństwa. Całkowicie zniwelowało barierę geograficzną oraz czasową. Przeciętny polski użytkownik spędza w sieci średnio 6 godzin i 17 minut dziennie, z czego prawie 2 godziny poświęca na *social media* (We Are Social & Meltwater, 2024). Możliwość uzyskania

szybkiej informacji, jak również chęć utrzymywania bliskich kontaktów ze swoimi znajomymi czy wyrażania własnych opinii to jedne z elementów przyciągających społeczność do sieci (Brandtzæg & Heim, 2009). Innym argumentem w tej kwestii jest możliwość pozostania anonimowym. Anonimowość na portalach społecznościowych wpływa na większą śmiałość w wyrażaniu własnego zdania lub znieważaniu innych ze względu na brak późniejszych konsekwencji (Zhang & Kizilcec, 2014). Sprzyja to powstawaniu wiadomości o charakterze pejoratywnym, w szczególności wobec osób publicznych (Alrehili, 2019). Ich wzrastająca liczba w mediach społecznościowych przyczyniła się do powstania badań naukowych identyfikujących i omawiających to zjawisko (Al-Hassan, Al-Dossari, 2019).

W literaturze naukowej występują propozycje modeli pozwalających na wykrywanie obraźliwych zwrotów; są one wdrażane w różnych obszarach oraz językach. Na przykład w Hiszpańskim Krajowym Biurze Przeciwko Przystępstwu z Nienawiści zostało wdrożone narzędzie HaterNet. Pozwala ono na identyfikację i monitoring mowy nienawiści w języku hiszpańskim na Twitterze (Pereira-Kohatsu et al., 2019). Próby utworzenia modelu koncentrującego się na wykrywaniu mowy nienawiści wobec kobiet w postach na Twitterze podejmowano również, uwzględniając odmienne aspekty kulturowe (Ahluwalia et al., 2018). Jedno z badań naukowych dotyczyło wykrywania cybernienawiści w postach na Twitterze w języku tureckim poprzez wyszukiwanie hashtagów odnoszących się do wyboru odzieży przez kobiety (Sahi, Kilic, Saglam, 2018). Inne badania skupiają się zaś na mizoginicznych i seksistowskich zwrotach (Frenda et al., 2019) bądź orientacji seksualnej i tożsamości płciowej (Arcila-Calderón et al., 2021). Naukowcy analizujący przemoc kierowaną wobec wpływowych kobiet na Twitterze w Indiach zidentyfikowali trzy rodzaje takich komunikatów: lekceważące obelgi, poniżanie etniczno-religijne oraz molestowanie seksualne (Kumar, Gruzd & Mai, 2021).

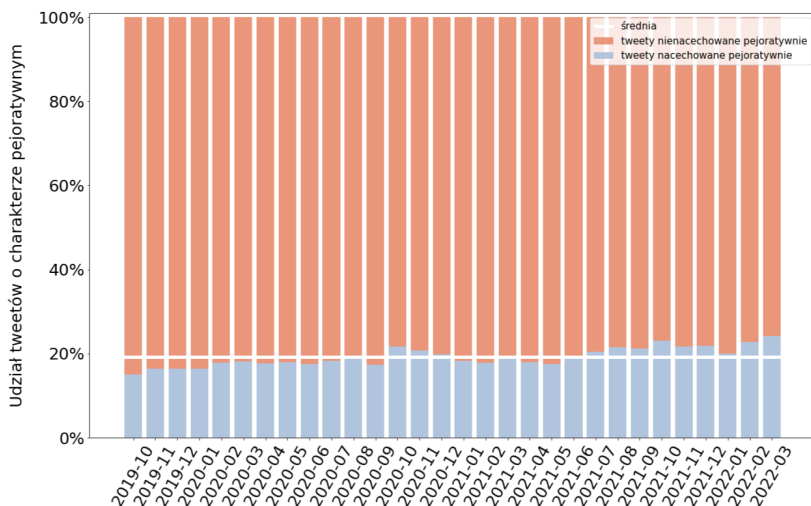
W badaniu użyty został model językowy typu Transformer, który pozwala na rozwiązywanie problemów związanych z przetwarzaniem języka naturalnego takich jak: klasyfikacja zdań lub słów znajdujących się w zdaniu, tworzenie streszczenia, wskazanie odpowiedzi na pytanie, utworzenie tłumaczenia. W zależności od typu zadania wyróżniamy trzy wersje tego modelu: enkoder, dekoder

oraz enkoder-dekoder (Vaswani et al., 2017). Modele tylko z koderem są dobre w przypadku zadań wymagających zrozumienia danych wejściowych, takich jak klasyfikacja zdań do odpowiednich klas, co wykonano w niniejszym artykule. Ogólny, wstępnie wytrenowany model pozwala na statystyczne rozumienie języka naturalnego, a nie praktyczne zastosowanie. Dopiero po dostrojeniu, czyli przy użyciu adnotacji przypisanych przez człowieka, jest on w stanie wykonać zadanie takie jak klasyfikacja (Casola, Lauriola & Lavelli, 2022). Kluczowym elementem w takich modelach jest język. Jeśli analizowane dane są w języku polskim, nieskuteczne byłoby zastosowanie modelu przystosowanego do języka angielskiego. Wynika to z istotnych różnic w systemach gramatycznych tych języków. Z tego względu w niniejszym badaniu uwzględnione zostały polskie odpowiedniki modeli typu enkoder. Wybór podjęto na podstawie Kompleksowej Listy Ewaluacji Językowych (KLEJ), czyli polskiej listy 10 zadań sprawdzających jakość wytrenowanych modeli typu Transformer. Wśród nich znajduje się zadanie CBD – Cyberbullying Detection, którego celem jest wskazanie wiadomości na Twitterze zawierających treści szkodliwe. Uwzględniając najlepszy wynik otrzymany w tym zadaniu oraz moc obliczeniową komputera używanego przez badaczy, wybrano model HerBERT(base). Zastosowano w nim oryginalną architekturę modelu BERT oraz tokenizer Byte-Pair Encoding (Mroczkowski, et al., 2021). Parametry wybranego modelu nie zostały zmienione, lecz przystosowano go do wykrywania w wiadomościach tekstowych przemocy na podstawie: udostępnionego przez KLEJ niezbalansowanego zbioru uczącego (10 041 tweetów) z etykietami (szkodliwe – wulgarne, obsceniczne / nieszkodliwe informacje) oraz samodzielnie etykietowanej próbki własnych danych pobranych w ramach badania (6 000 tweetów). Wymienione powyżej zbiory danych zostały połączone oraz zbalansowane, a następnie wdrożone do ogólnego modelu HerBERT(base). Później model ten został sprawdzony na zbiorze testowym obejmującym 1000 tweetów udostępnionych przez KLEJ ($F1 = 0,65$) oraz własny zbiór 2000 tweetów ($F1 = 0,45$). Uzyskane oceny modelu zbliżone były do wskazanych dla modelu HerBERT(base) w zadaniu CBD umieszczonym w benchmark publikowanym w ramach KLEJ. W związku z tym przygotowany model wdrożony został do pobranych danych odnoszących się do polskich polityków.

IDENTYFIKACJA PRZEMOCY SEMIOTYCZNEJ WOBEC POLITYKÓW

Na podstawie analizy statystycznej par słów w tweetach zidentyfikowanych przez przyjęty model nie zaobserwowano treści przemocowych (przejawów przemocy semiotycznej). Pierwsza hipoteza (H1) o brzmieniu: „Na portalu Twitter występuje przemoc semiotyczna definiowana jako wypowiedzi tekstowe zawierające groźby, dehumanizujące oraz mające charakter seksistowski, w tym molestowanie względem polityków” nie została potwierdzona. W ramach kolejnego etapu przeanalizowano zbiór wygenerowanych przez model par słów. Zastosowany model zidentyfikował 24% tweetów o charakterze pejoratywnym z całego okresu badania. Stanowiły one wypowiedzi obraźliwe, jak przekleństwa i wyzwiska, bądź dyskryminujące. Udział takich wiadomości odchyłał się w niewielkim stopniu w czasie (por. wyk. 2), a jego najwyższa wartość odnotowana została w marcu 2022 roku.

Wykres 2. Udział tweetów o charakterze pejoratywnym w badanym okresie

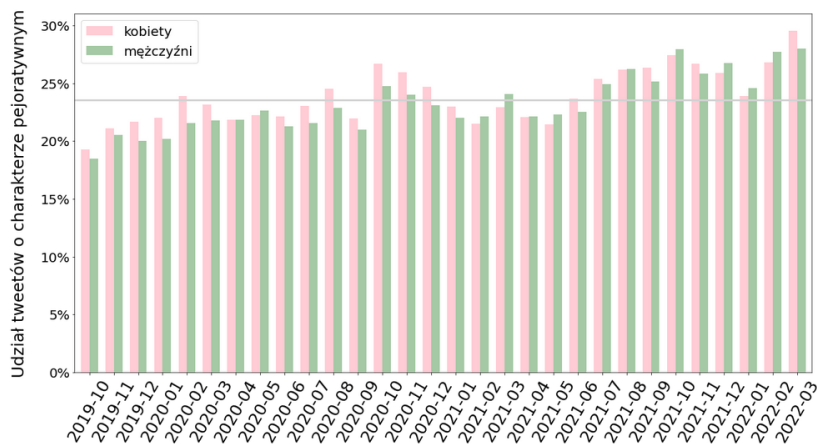
Źródło: opracowanie własne.

Najczęściej pojawiające się pary słów w analizowanym zbiorze danych to: *jarosław kaczyński* (12587), *ha ha* (1 696), *kamieni kupa* (1526),

daj spokój (1426). Natomiast wśród najpopularniejszych trójek słów znalazły się następujące zestawienia: *ha ha ha* (776), *dupa kamieni kupa* (733), *prezes jarosław kaczyński* (438), *duda tchórz duda* (394). Wśród najczęściej występujących wyrażen nie ma leksemów o charakterze pejoratywnym ze względu na to, że model ocenia charakter wiadomości na podstawie treści całego komunikatu. Rzadko zdarza się, żeby komentarz składał się z samych pejoratywnie nacechowanych wyrazów. Prezes partii Prawo i Sprawiedliwość (*jarosław kaczyński*) może występować tak często z uwagi na sposób pobierania oraz przygotowania danych tekstowych. Znajduje się on w niewielkiej grupie posłów nieposiadających konta na Twitterze, co sprawia, że jego posty były wyszukiwane głównie poprzez jego imię i nazwisko zawarte w wiadomościach tekstowych. Przy tworzeniu statystyk usunięte zostały odnośniki do profili polityków na portalu społecznościowym (np. @ZiobroPL), natomiast imiona i nazwiska pozostały.

Wiele spośród wyodrębnionych sformułowań odnosi się do sytuacji politycznych, które miały miejsce kilka(naście) lat wcześniej. Na przykład *dupa kamieni kupa* nawiązuje do wypowiedzi polityka określającej stan państwa ujawniony z nielegalnego podsłuchu rozmów polityków (tzw. afera taśmowa) w partii rządzącej w 2014 r.

Wykres 3. Udział tweetów o charakterze pejoratywnym w czasie i z uwzględnieniem płci

Źródło: opracowanie własne.

W kolejnym kroku sprawdzono różnicę co do liczby wiadomości o charakterze pejoratywnym, uwzględniając płeć polityków. Zarówno w przypadku kobiet, jak i mężczyzn występują miesiące z większym udziałem takich tweetów (por. wyk. 3). Jednak w całym badanym okresie dla kobiet ten udział jest bliższy 24%, natomiast dla mężczyzn wynosi on 23% wszystkich wiadomości tekstowych w tych grupach. Istnieje niewielka różnica w udziale ze względu na płeć.

Tabela 3. Chmury par słów o charakterze pejoratywnym z uwzględnieniem płci

Źródło: opracowanie własne.

W ramach wyodrębnionych najczęściej występujących par słów z uwzględnieniem płci można zauważyć inwektywy odnoszące się głównie do oceny intelektu polityka. Wskazują na to takie sformułowania jak: *jesteś głupi* (970), *jesteś idiotą* (681), *jesteś debilem* (523), *jesteś głupia* (589), *tepa dzido* (448), *pusty łeb* (420). W związku z tym w niniejszym badaniu uwzględniono poszerzone badanie kategorii pejoratywnych mogących występować w parach słów dla tweetów 4 mężczyzn oraz 4 kobiet o najwyższym udziale pejoratywnych treści na Twitterze.

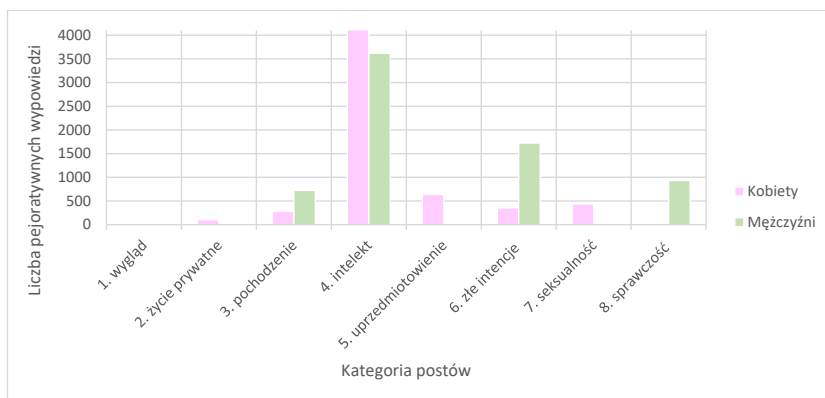
Tabela 4. Kategorie postów wśród mężczyzn i kobiet o najwyższym udziale tweetów pejoratywnych

	Kategorie postów	Liczba kobiet doświadczających pejoratywnych określeń	Liczba mężczyzn doświadczających pejoratywnych określeń
1	wygląd/ciało/ubiór (stereotypowa rola K)	4 z 4	2 z 4
2	życie prywatne/uwagi o życiu bliskich/życie seksualne/orientacja seksualna (stereotypowa rola K)	1 z 4	żaden z 4
3	pochodzenie/zawód/miejsce zamieszkania/etniczność	żadna z 4	3 z 4
4	intelekt/możliwości poznawcze/doświadczenie	4 z 4	4 z 4
5	uprzedmiotowienie/dehumanizacja	4 z 4	4 z 4
6	opisujące złe intencje/merkantylność/cynizm/pazerność/karierowiczostwo/ cechy charakteru, kultury osobistej	4 z 4	4 z 4
7	czynności seksualne/przekleństwa i wyzwiska związane z seksualnością	2 z 4	2 z 4
8	sprawczość – słabość, niedojrzałość (stereotypowa rola M)	żadna z 4	4 z 4

Źródło: opracowanie własne.

W badaniu zidentyfikowane zostały różnice w występowaniu kategorii pejoratywnych tweetów ze względu na płeć dla wybranych polityków (tab. 4). Na podstawie uzyskanych wyników postanowiono obliczyć dodatkowy wskaźnik pozwalający na porównanie natężenia, z jakim występują poszczególne kategorie wiadomości pejoratywnych z uwzględnieniem płci (wyk. 4). W tym celu z najczęściej występujących par słów wyodrębniono sformułowania w pejoratywnych kategoriach: oddzielnie dla kobiet oraz mężczyzn. Przyjęte zostało założenie, że najczęściej występujące pary słów to takie, które występują co najmniej 100 razy w analizowanych tweetach. Następnie zliczono ich występowanie, a uzyskane wyniki zamieszczone zostały na wykresie 4.

Wykres 4. Liczebność pejoratywnych wypowiedzi (par słów) z uwzględnieniem wyodrębnionych kategorii z podziałem na kobiety i mężczyzn

Źródło: opracowanie własne.

Według przeprowadzonej analizy pejoratywne określenia odnoszące się do życia prywatnego (kat. 2, np. *wyrodna matka, matka niepełnosprawnego*), uprzedmiotowienia (kat. 5, np. *żywa gotówka, dno dna*) oraz seksualności (kat. 7, np. *zrób loda, pokaż cycki*) częściej dotyczą kobiet. Mężczyźni bardziej narażeni są na opinie obraźliwe względem pochodzenia (kat. 3, np. *ruska onuca, żydokomunista*), złych intencji (kat. 6, np. *klamca oszust, złodziej oszust*) oraz sprawczości (kat. 8, np. *maminsynkiem, donosicielem; jesteś nieudacznikiem*). Najpowszechniej występująca pejoratywna kategoria odnosiła się do możliwości intelektualnych zarówno kobiet, jak i mężczyzn, przy czym w przypadku kobiet występowała częściej (M – 3621 i K – 4152). Niektóre z wyodrębnionych kategorii postów występują dla obu płci, ale ich częstość występowania jest inna (por. wyk. 3). Pejoratywne określenia odnoszące się do wyglądu nie występują w przypadku obu płci. Oznacza to, że użytkownicy Twittera rzadko w swoich opiniach odnoszą się do wyglądu polityka, gdyż sformułowanie z tej kategorii nie znalazło się w najczęściej występujących parach słów.

DYSKUSJA I WNIOSKI

Przeprowadzone badania nie potwierdziły występowania treści o charakterze przemocowym w postach, w których oznaczeni byli politycy. Ukazały jednak duży udział (prawie jedna czwarta) tweetów z treścią nacechowaną pejoratywnie, których celem jest dyskredytacja i dewaluacja polityka. Choć pejoratywne wypowiedzi kierowane są z podobną częstotliwością zarówno wobec polityczek (24%), jak i polityków (23%), można zauważyć różnice w ich charakterze. Negatywne uwagi w największym stopniu dotyczyły możliwości intelektualnych polityków niezależnie od płci. Badanie potwierdza występowanie różnic w pejoratywnych komentarzach ze względu na płeć adresata. Różnice te wiążą się z tradycyjnie przypisywanymi rolami płciowymi, zgodnie z którymi kobieta odpowiada za życie prywatne, w tym relacje rodzinne czy opiekę nad bliskimi, i jest oceniana pod kątem seksualności. Zatem obelgi, jakimi określano polityczki, odwoływały się do oceny ich życia prywatnego, wynikały z seksualizowania i uprzedmiotowienia mającego wypuklić rzekomą niemożność pogodzenia roli kobiety i przywódczyni. Do mężczyzn kierowano zaś negatywne uwagi odnoszące się do ich intencji oraz sprawczości. Przypisywanie złych intencji rozumianych jako notoryczne kłamanie, karierowiczostwo i wiarołomstwo kontrastuje z modelem mężczyzny jako męża stanu. Zgodnie z tradycyjną rolą społeczną mężczyźni powinni być silni, stabilni emocjonalnie i decyzyjni, natomiast komentarze, których byli adresatami, odnosiły się do ich słabości i labilności.

Badania potwierdzają brutalizację języka w przestrzeni publicznej (Annusewicz, 2017; Balczyńska-Kosman, 2013; Burzyński, 2012). Choć swoboda debaty politycznej stanowi podstawę funkcjonowania demokratycznego społeczeństwa, nie sposób nie zauważyć, że omawiane wypowiedzi leżą na granicy między dopuszczalną krytyką a zniesławieniem czy zniewagą.

Badania z zakresu wykrywania przemocy w social mediach powinny być rozwijane w różnych regionach świata. Różnice kulturowe i językowe sprawiają, że poszczególne elementy publikowanych wiadomości tekstowych w różnych miejscach mogą mieć inne znaczenie. Na przykład w Nigerii mowa nienawiści wyrażana jest przez specjalne symbole liczbowe (Mullah & Zainon, 2021). Aspekt

ten dotyczy również innych obszarów badawczych. W polskim dyskursie politycznym charakterystycznym hasłem jest osiem gwiazdek symbolizujących osiem liter wyrażających w wulgarny sposób niechęć wobec partii sprawującej władzę w latach 2015–2023.

Krytyczne opinie wobec polityków na platformach społecznościowych to jeden z możliwych sposobów na dostrzeżenie siły niezadowolonych obywateli z powodu wprowadzanych przez rząd zmian. W szczególności w czasie przedwyborczych kampanii można go wykorzystać do wprowadzenia zmian wizerunkowych partii czy przygotowania własnych odpowiedzi na niewygodne pytania wyborców. Pejoratywne wypowiedzi na temat działań podejmowanych przez rządzących występowały od zawsze i mogą one prowadzić do pozytywnych zmian. Podobnym zagadnieniem, mogącym jednak wywoływać o wiele więcej negatywnych skutków, jest krytykowanie w ten sposób polityków, a nie ich działań. Zdarza się również, że negatywne nastawienie wobec osoby publicznej przybiera groźniejszą postać nienawiści. Z przeprowadzonego badania nie wynika, aby takie treści na portalu społecznościowym Twitter występowały w postach z oznaczonymi kontami polityków. Autorki badania przypuszczają, że nienawistne wypowiedzi mogą być kierowane wobec konkretnych polityków pod postami na ich profilach. W takich wpisach oznaczenia są niepotrzebne, gdyż użytkownikom automatycznie wyświetlają się odpowiedzi. W badaniu przeprowadzonym w ten sposób dla polityków w Stanach Zjednoczonych zaobserwowano znaczącą różnicę w traktowaniu polityków w social mediach w zależności od ich przynależności partyjnej, płci czy pochodzenia etnicznego (Solovev & Pröllochs, 2022).

Wykonana analiza ma pewne ograniczenia związane z bazą danych treningowych, która została uwzględniona. Po pierwsze dane uwzględnione w badaniu pochodziły z Twittera, jednak większość z nich nie miała charakteru przemocowego, a sam zbiór danych nie był wystarczający. Autorkom badania zależało na wykorzystaniu już istniejącej bazy danych, aby powiększyć przygotowany zbiór danych w celu uczenia algorytmu na jak największej liczbie przykładów. Wybrane przez autorki podejście cechują ograniczenia związane z różnym rozumieniem pojęcia mowy nienawiści przez autorów wykorzystanego zbioru KLEJ. Ponadto autorki miały na celu zbadanie występowania przemocy werbalnej wobec polityków, czego

nie uwzględniał drugi zbiór danych. Kolejne ograniczenie związane ze zgromadzonymi danymi stanowi fakt, że nienawistne posty oraz konta użytkowników je tworzących są usuwane przez administratorów portalu. W związku z tym samodzielne zbieranie danych z portalu społecznościowego Twitter i etykietowanie ich zawartości pod względem występowania przemocy nie jest dobrym sposobem na utworzenie zbioru, który miałby uczyć algorytm wykrywania treści przemocowych wobec polityków. W celu udoskonalenia tego etapu badania można by było skierować do moderatorów portalu społecznościowego prośbę o udostępnienie usuwanych treści lub listy polityków, którzy otrzymują takie komentarze. Innym podejściem pozwalającym na rozwiązanie omawianego problemu byłoby wykorzystanie portalu społecznościowego, na którym nie usuwa się treści przemocowych.

Kolejnym ograniczeniem badania są możliwości obliczeniowe zastosowanego modelu. Bez odpowiedniego sprzętu komputerowego obliczenia za pomocą modelu HerBERT byłyby wykonywane przez kilka dni dla analizowanego przykładu. Jest to spowodowane liczbą parametrów, które są analizowane podczas procesu uczenia się. W związku z ograniczeniami sprzętowymi autorek wybrany został model o mniejszej złożoności. Kolejne badania mogłyby uwzględniać kilka innych modeli oraz baz danych w celu porównania uzyskanych wyników. Warto by było wykonać porównanie pomiędzy metodami słownikowymi oraz statystycznymi.

Pomimo braku rezultatu w postaci modelu pozwalającego na wykrywanie treści przemocowych niniejszy artykuł wypełnia lukę badawczą w obszarze polskojęzycznego dyskursu politycznego w social mediach. Wciąż brakuje badań wdrażających statystyczne modele pozwalające na identyfikację negatywnych zachowań widocznych w treściach publikowanych w sieci. Dotyczy to nie tylko nienawistnych postów, ale również niewiarygodnych informacji mogących skutkować niekorzystną zmianą wizerunku polityków. Zastosowany model pozwolił na wyodrębnienie postów zawierających pejoratywne sformułowania i znacząco ograniczył zbiór danych do 20%. Analiza wszystkich pobranych wiadomości pod względem występowania przemocy na przykład za pomocą stworzonych przez autorki reguł (choćby poprzez wyszukiwanie konkretnych fraz) mogłaby być bardziej czasochłonna i wcale niekoniecznie bardziej dokładna.

Wyniki badania oraz uzyskany model klasyfikacji mogłyby posłużyć do oceny występujących w mediach społecznościowych emocji i opinii społeczeństwa dotyczących konkretnych osób w partiach rządzących. Należy jednak pamiętać, że Twitter to jedna z wielu platform społecznościowych. Obywatele wyrażają swoje przekonania również na portalach informacyjnych czy w ankietach sondażowych. W związku z tym warto rozszerzyć badania w tej kwestii o inne kanały komunikacji.

BIBLIOGRAFIA

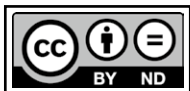
- Ahluwalia, R., Soni, H., Callow, E., Nascimento, A., & De Cock, M. (2018). Detecting Hate Speech Against Women in English Tweets. *CEUR Workshop Proceedings*, 2263. DOI: 10.4000/BOOKS.AACCADEMIA.4698.
- Al-Hassan, A., & Al-Dossari, H. (2019). Detection of Hate Speech in Social Networks: a Survey on Multilingual Corpus. *Conference: 6th International Conference on Computer Science and Information Technology*, 83–100. DOI: 10.5121/csit.2019.90208.
- Allahyari, M., Pouriyeh, S., Assefi, M., Safaei, S., Trippe, E.D., Gutierrez, J.B., & Kochut, K. (2017). A Brief Survey of Text Mining: Classification, Clustering and Extraction Techniques. *Proceedings of KDD Bigdas, Halifax, Canada*. DOI: 10.48550/arXiv.1707.02919.
- Alrehili, A. (2019). Automatic hate speech detection on social media: A brief survey. *Proceedings of IEEE/ACS International Conference on Computer Systems and Applications, AICCSA, 2019-November*. DOI: 10.1109/AICCSA47632.2019.9035228.
- Annusewicz, O. (2017). Twitter jako przestrzeń autoprezentacji politycznej. Zarządzanie wizerunkiem polityka w mediach społecznościowych. *Studia Politologiczne, Studia i Analizy*, 45, 91–112.
- Arcila-Calderón, C., Amores, J.J., Sánchez-Holgado, P., Blanco-Herero, D., Fersini, E., Arsovski, S., & Hansen, D.L. (2021). Using Shallow and Deep Learning to Automatically Detect Hate Motivated by Gender and Sexual Orientation on Twitter in Spanish. *Multimodal Technologies and Interaction 2021*, 5(10), 63. DOI: 10.3390/MTI5100063.
- Balczyńska-Kosman, A. (2013). Język dyskursu publicznego w polskim systemie politycznym. *Środkowoeuropejskie Studia Polityczne*, 2, 143. DOI: 10.14746/ssp.2013.2.08.
- Bardall, G., Bjarnegård, E., & Piscopo, J.M. (2020). How is Political Violence Gendered? Disentangling Motives, Forms, and Impacts. *Political Studies*, 68(4), 916–935. DOI: 10.1177/0032321719881812.

- Brandtzæg, P.B., & Heim, J. (2009). Why people use social networking sites. *Lecture Notes in Computer Science (Including Subseries Lecture Notes in Artificial Intelligence and Lecture Notes in Bioinformatics)*, 5621 LNCS, 143–152. DOI: 10.1007/978-3-642-02774-1_16/COVER.
- Burzyński, R. (2012). *Metafory jako narzędzie poznania polityki i oddziaływania politycznego*. Praca doktorska napisana pod kierunkiem prof. dr hab. Mirosława Karwata. Pozyskano z: <https://repozytorium.uw.edu.pl/bitstreams/1cb5d8af-2d07-4fd5-a457-e3961b7c6c35/download> (dostęp: 18.09.2024).
- Casola, S., Lauriola, I., & Lavelli, A. (2022). Pre-trained transformers: an empirical comparison. *Machine Learning with Applications*, 9, 100334. DOI: 10.1016/J.MLWA.2022.100334.
- Druciarek, M., & Niżyńska, A. (2019). „To się stało już tak przezroczyście, że o tym zapominam”. *Przemoc wobec kobiet na polskiej scenie politycznej*. Pozyskano z: <https://www.isp.org.pl/pl/publikacje/to-sie-stalo-juz-tak-przezroczyście-ze-o-tym-zapominam-przemoc-wobec-kobiet-na-polskiej-scenie-politycznej> (dostęp: 18.09.2024)
- Duggan, M. (2017). *Online Harassment 2017*. Pozyskano z: <https://www.pewresearch.org/internet/2017/07/11/online-harassment-2017/> (dostęp: 18.09.2024).
- Frenda, S., Ghanem, B., Montes-Y-Gómez, M., & Rosso, P. (2019). Online Hate Speech against Women: Automatic Identification of Misogyny and Sexism on Twitter. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 36(5), 4743–4752. DOI: 10.3233/JIFS-179023.
- Håkansson, S. (2021). Do women pay a higher price for power? Gender bias in political violence in Sweden. *Journal of Politics*, 83(2), 515–521. DOI: 10.1086/709838.
- Holm, M. (2020). Violence against women in politics: Emerging perspectives, new challenges. *European Journal of Politics and Gender*, 3(2), 295–297. DOI: 10.1332/251510820X15808264127039.
- IPU (2016). *Sexism, harassment and violence against women parliamentarians*. Issues Brief. Pozyskano z: <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2021-11/sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliaments-in-africa> (dostęp: 18.09.2024).
- IPU (2018). *Sexism, harassment and violence against women in parliaments in Europe*. Issues Brief. Pozyskano z: <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2018-10/sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliaments-in-europe> (dostęp: 18.09.2024).
- IPU (2021). *Sexism, harassment and violence against women parliamentarians in Africa*. Issues Brief. Pozyskano z: <https://www.ipu.org/resources/publications/issue-briefs/2021-11/sexism-harassment-and-violence-against-women-in-parliaments-in-africa> (dostęp: 18.09.2024).

- KLEJ [Kompleksowa Lista Ewaluacji Językowych] (b.d.). Pozyskano z: <https://klejbenchmark.com/leaderboard/> (dostęp: 18.09.2024).
- Krook, M.L., & Sanín, J.R. (2020). The Cost of Doing Politics? Analyzing Violence and Harassment against Female Politicians. *Perspectives on Politics*, 18(3), 740–755. DOI: 10.1017/S1537592719001397.
- Krook, M.L., & Sanín, J.R. (2016). Violence against women in politics: A defense of the concept. *Política y Gobierno*, 24(1), 16–39.
- Kuperberg, R. (2021). Incongruous and illegitimate Antisemitic and Islamophobic semiotic violence against women in politics in the United Kingdom. *Journal of Language Aggression and Conflict*, 9(1), 100–126. DOI: 10.1075/jlac.00055.kup.
- Mroczkowski, R., Rybak, P., Wróblewska, A., Gawlik, I. (2021). *HerBERT: Efficiently Pretrained Transformer-based Language Model for Polish*. In *Proceedings of the 8th BSNLP Workshop on Balto-Slavic Natural Language Processing*, 1–10. DOI: 10.48550/arXiv.2105.01735.
- Mullah, N.S., & Zainon, W.M.N.W. (2021). Advances in Machine Learning Algorithms for Hate Speech Detection in Social Media: A Review. *IEEE Access*, 9, 88364–88376. DOI: 10.1109/ACCESS.2021.3089515.
- Pereira-Kohatsu, J.C., Quijano-Sánchez, L., Liberatore, F., & Camacho-Collados, M. (2019). Detecting and Monitoring Hate Speech in Twitter. *Sensors* 2019, 19(21), 4654. DOI: 10.3390/S19214654.
- Piscopo, J.M. (2016). State capacity, criminal justice, and political rights: Rethinking violence against women in politics. *Política y Gobierno*, 23(2), 437–458.
- Restrepo Sanín, J. (2022). Criminalizing Violence against Women in Politics: Innovation, Diffusion, and Transformation. *Politics and Gender*, 18(1), 1–32. DOI: 10.1017/S1743923X20000173.
- Sahi, H., Kilic, Y., & Saglam, R.B. (2018). Automated Detection of Hate Speech towards Woman on Twitter. *UBMK 2018 – 3rd International Conference on Computer Science and Engineering*, 533–536. DOI: 10.1109/UBMK.2018.8566304.
- Sanín, J.R. (2022). Violence against women in politics as an unintended consequence of democratization. *International Feminist Journal of Politics*, 24(1), 16–39. DOI: 10.1080/14616742.2021.2014343.
- Solovey, K., & Pröllochs, N. (2022). Hate Speech in the Political Discourse on Social Media: Disparities Across Parties, Gender, and Ethnicity. *WWW 2022 – Proceedings of the ACM Web Conference 2022*, 3656–3661. DOI: 10.1145/3485447.3512261.
- Vaswani, A., Brain, G., Shazeer, N., Parmar, N., Uszkoreit, J., Jones, L., Gomez, A.N., Kaiser, Ł., & Polosukhin, I. (2017). Attention is All you Need. *Advances in Neural Information Processing Systems*, 30. DOI: 10.48550/arXiv.1706.03762.

We Are Social, & Meltwater (2024). Digital 2024 Global Overview Report. W *Digital 2024 Global Overview Report*. Pozyskano z: <https://data-reportal.com/reports/digital-2024-global-overview-report> (dostęp: 18.09.2024).

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

ARTYKUŁY VARIA

VARIA ARTICLES

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

ANNA KRZYNÓWEK-ARNDT

<http://orcid.org/0000-0001-5293-6829>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
anna.krzynowek@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2668

Tocquevillowska demokracja widowiskowa i jej dwie teologie

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Analiza Tocquevillowskiego związku między religią, humanitaryzmem i poezją demokracji z punktu widzenia koncepcji trzech typów teologii (*theologia tripartita*).

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Artykuł stawia pytanie o konsekwencje, jakie dla Tocquevillowskiego myślenia o demokracji ma rezygnacja z chrześcijańskiego ujęcia osobowego podmiotu. Tekst oparty jest na analizie źródeł stanowiących korpus dzieł Tocqueville'a, w tym niepublikowanych zapiskach i fragmentach korespondencji z edycji historyczno-krytycznej dzieła *De la Démocratie en Amérique*.

PROCES WYWODU: Artykuł prezentuje Tocquevillowską analizę chrześcijaństwa jako instytucji politycznej i katolicyzmu „szanującego demokratyczne instynkty”. Proponowana przez autora *O demokracji w Ameryce* wizja relacji między religią a demokracją jest interpretowana jako zmodyfikowana wersja Warronowej koncepcji trzech typów rozumienia tego, co boskie. Treść teologii obywatelskiej i teologii teatralnej pozwala następnie ukazać obecną, jakkolwiek niewyraźną wprost przez Tocquevillę, wizję demokracji widowiskowej i jej antropologiczne założenia.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Despotyczny dryf demokracji jest ostateczną konsekwencją, do jakiej prowadzi rozpuszczenie osobowego podmiotu z jednej strony w jednostkowości, z drugiej strony w abstrakcyjnej uniwersalności.

Sugerowane cytowanie: Krzynówek-Arndt, A. (2024). Tocquevillowska demokracja widowiskowa i jej dwie teologie. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 169–182. DOI: 10.35765/HP.2668.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Koncepcja wesołka i demokracji widowiskowej ukazują znaczenie idei osoby dla analizy współczesnych form demokratycznego despotyzmu.

SŁOWA KLUCZOWE:

demokracja widowiskowa, *theologia tripartita*, demokratyczny nowy despotyzm, „prostacki wesołek”

Abstract

TOCQUEVILLIAN SPECTACULAR DEMOCRACY
AND ITS TWO THEOLOGIES

RESEARCH OBJECTIVE: The article aims to analyse the Tocquevillian relationship between religion, humanitarianism, and the poetry of democracy from the perspective of the concept of three types of theology (*theologia tripartita*).

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The article raises the question of the consequences for Tocquevillian thinking about democracy that arise from the abandonment of the Christian conception of the personal subject. The research method is the analysis of the sources constituting Tocqueville's corpus of works, including unpublished notes and fragments of correspondence included in historical-critical edition of his classic text *De la Démocratie en Amérique*.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The article presents Tocqueville's analysis of Christianity as a political institution and Catholicism as “respecting democratic instincts”. The vision of the relationship between religion and democracy proposed by the author of *Democracy in America* is interpreted as a modified version of Warron's concept of three types of understanding of the divine. The content of civil theology and theatrical theology then allows for the depiction of the implied, albeit not explicitly expressed by Tocqueville, vision of spectacular democracy and its anthropological assumptions.

RESEARCH RESULTS: The despotic drift of democracy is the ultimate consequence of dissolving the personal subject on the one hand into individuality, and on the other hand, into abstract universality.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The concepts of the jocular man and spectacular democracy highlights the significance of the idea of the person for the analysis of contemporary forms of democratic despotism.

KEYWORDS:

spectacular democracy, *theologia tripartita*, new democratic despotism, “jocular man”

Jeden ze współczesnych biografów, traktując o tym, co nazywa *le phénomène de Tocqueville*, wskazuje nie tylko na ciągłość nawiązań do myśli autora *O demokracji w Ameryce*, lecz również jej rosnącą popularność (Epstein, 2006). Robert Nisbet (1977) wyróżnił cztery zasadnicze konteksty określające ewolucję zainteresowania refleksją Tocqueville'a, które odrodziło się w latach 40. XX w. – kontekst polityczny, zdeterminowany rozwojem systemów totalitarnych; ekonomiczny, wyznaczony pojawieniem się powojennej *prosperity*; kulturowy, skupiony wokół moralnych i społecznych niedostatków demokracji; socjalny, ukierunkowujący dociekania na badanie relacji demokratycznej równości i wartości wolności. Tocqueville nie jest zatem postrzegany jako twórca spójnej doktryny, lecz kolejno jako „prorok totalitaryzmu”, specjalista w dziedzinie anatomii ekonomicznego dobrobytu, teoretyk kulturowej alienacji i rozpadu więzi wspólnotowych, w końcu jako badacz społeczny skupiony na równości i wolności jako dwóch zasadniczych wartościach określających kondycję demokratyczno-liberalnego społeczeństwa. Cushing Strout (1980) zaproponował, by centralnym punktem odniesienia dla analiz Tocquevillowskich uczynić relację religii do demokracji i jej miejsca w sferze publicznej. Związek religijnego i politycznego aspektu demokracji wprowadzony przez Strouta stał się kolejnym wymiarem myśli francuskiego myśliciela, wokół którego zaczęła skupiać się recepcja twórczości Tocqueville'a w nauce anglosaskiej. Próżno szukać by jednak w dorobku interpretacyjnym konsensu wokół adekwatnego ujęcia owego „religijnego wymiaru” jego dzieł. O ile już sam Strout skłonny był łączyć wątki dotyczące religii z wątkami politycznymi w postaci „republikańskiej religii” czy też publicznego *credo*, o tyle jeden z krytyków (Bathory, 1980) wskazywał, że przypisywanie Tocqueville'owi jakiejś spójnej wizji „religii obywatelskiej” zagrażałoby istotnej z punktu widzenia autora *O demokracji w Ameryce* odrębności religii i polityki demokratycznej, jako że tylko odrębne i nienaruszone w swojej tożsamości zachowują możliwość wzajemnego wpływu i powściągnięcia się. Współcześnie eksponowane jest znaczenie religii ujmowanej jako element „szeroko pojętych obyczajów” dla wolności i jej utrzymania w demokracji; związek polityki rozumianej jako „ćwiczenie duchowe” z religią pojmowaną jako „siła twórcza”, ważna z punktu widzenia celów działalności politycznej (Marczewski, 2012, s. 157–158). Osobiste przekonania

religijne Tocqueville'a, a zwłaszcza wymykający się ostatecznym rozstrzygnięciom jego stosunek do religii katolickiej (Zunz, 2022), stanowią przedmiot rozważań najważniejszych biografów (André Jardin, Hugh Brogan, Jean-Louis Benoît). Przegląd zasadniczych kategorii Tocquevillovskich i ich recepcji (Kropp & Swed, 2014) daje pogląd na bogactwo i różnorodność odniesień do niego we współczesnej literaturze. Wpływ francuskich „augustynistów” (Selby, 1994) i same wątki augustyńskie są jednak stosunkowo słabo rozwijane w ramach Tocquevillovskiej literatury. Ich znaczenie uwypuklają współcześnie Joshua Mitchell (1999), Agnès Antoine (2003), Oliver Hidalgo (2006).

Chrześcijaństwo, jakie Tocqueville (1996a, s. 295–300) obserwował w Ameryce, było dlań w istocie chrześcijaństwem „demokratycznym i republikańskim”, a zarazem „pierwszą instytucją polityczną”. Religia jest nie tylko „przyrodzona człowiekowi”, ale i pożyteczna. Ze społeczno-politycznego punktu widzenia prawdziwość religii nie ma znaczenia, ważne jest „nie tyle to, by wszyscy obywatele wyznawali prawdziwą religię, ile by w ogóle wyznawali jakąś religię”. Republikańskie chrześcijaństwo czyni znośną gwarantowaną prawem „bezgraniczną niezależność” (Tocqueville, 1996b, s. 27). O ile bowiem w demokracji „prawo zezwala (...) na wszystko”, o tyle „religia przeszkadza projektować wszystko i zabrania na wszystko się ośmielać” (1996a, s. 300). Dostrzegany przez niego w Ameryce „podział rzeczywistości duchowej na dwie części”, prawd objawionych i idei politycznych jest warunkiem terapeutycznego wpływu, jaki religia może wywierać na życie polityczne, jakkolwiek też nie bez koniecznych ustępstw ze swojej strony.

Chrześcijaństwo jako religia, nie zaś system filozoficzny, zdolne być źródłem duchowych poruszeń, interesuje Tocqueville'a jednak głównie jako źródło moralności społecznej i politycznej budowanej na gruncie wcześniejszych idei i zasad, tak jednak przez chrześcijaństwo uporządkowanych i rozwiniętych, iż mogą pełnić funkcję nowego narzędzia władzy moralnej. Wśród wyznań chrześcijańskich to katolicyzm jawi się jako nie tylko niesprzeczny, a nawet możliwy do pogodzenia z demokracją, lecz również jako religia zdolna demokrację uszlachetniać i umoralniać. W dziele *Dawny urząd i rewolucja* Tocqueville (1994, s. 58) tylko potwierdzi:

[d]omniemanie, że wszystkie społeczeństwa demokratyczne są z natury wrogie religii, jest wielkim błędem: w chrześcijaństwie, a nawet w katolicyzmie, nie ma niczego, co byłoby całkowicie sprzeczne z duchem tych społeczeństw, jest natomiast wiele rzeczy, które bardzo duchowi demokracji sprzyjają.

Tyle jednak, iż musi być to katolicyzm znacznie dostosowany do ducha urzędów republikańskich i demokratycznych, przemieniony w moralność publiczną. Wedle takiej interpretacji byłoby zatem miejsce w doktrynie Tocqueville'a (1996b, s. 29–31) na katolicyzm, który rezygnuje z „bałwochwalczego kultu” aniołów i świętych, owych „pomnożonych bez miary pośredników między Bogiem i ludźmi”; do koniecznego minimum ogranicza zewnętrzne praktyki kultu; wreszcie, szanuje właściwe jednostkom „umiłowanie dobrobytu”, temperując jednak nadmierny indywidualizm i materializm zachęcając do uczciwego bogacenia się. Tylko taka religia „nie obraża bez potrzeby ogólnie przyjętych idei i interesów”, a zatem jest do pogodzenia z rządzącą masami opinią publiczną. Nawet zatem jeśli Tocqueville nie proponuje katolicyzmu skrojonego wprost na miarę demokratycznej formy życia, postuluje jednak dostosowanie religii do nowego układu społecznego (Hinckley, 1990), tak iż – jak nawet sądzą niektórzy komentatorzy – w ostatecznym rozrachunku religia obywatelska, jakkolwiek czerpiąca z ducha Ewangelii, nie musi być nawet z gruntu religią chrześcijańską (Mansfield & Winthrop, 2006).

Przedmiotem zainteresowania Tocqueville'a (1996b, s. 342) jest coś więcej niż uszlachetniający wpływ chrześcijaństwa na demokrację ujmowaną nie tylko jako ustrój polityczny, ale jako metapolityczne określenie rodzącego się układu społecznego, w którym „zacierają się prawie wszystkie krańcowości, prawie wszystko, co niezwykle, ustępuje miejsca temu, co przeciętne”, „egzystencja pozbawiona jest przepychu, lecz jest łatwa i spokojna”, „geniusz staje się rzadszy, ale powszechniejsze jest oświecenie”. Tocqueville'a należy uznać za świadka narodzin nowego świata i twórcę dostosowanej do niego nowej nauki politycznej. Jest to świat, w którym problem teologiczno-polityczny nie zostaje zniesiony, lecz pojawia się w nowej, nieznannej wcześniej formie, potwierdzając zarazem właściwy naturze rzeczy nierozzerwalny związek porządku religijnego i politycznego (Manent, 1996, s. 104). Religia obywatelska Rousseau jest na miarę nowożytnej egzystencji politycznej, jest obywatelskim – a raczej

konstytucyjnym – *credo* nowego *citoyen*. Tocquevillovski wyznawca chrześcijaństwa republikańskiego to również już nie *homo simplex*, lecz uwarunkowany kontekstem dziejowym człowiek czasów demokracji. U Tocqueville’a (1996b, s. 15–16) napotykamy zatem problem teologiczno-polityczny specyficzny z tej racji, że *homo democraticus* źródła prawdy upatruje „zazwyczaj w sobie i w innych ludziach”, a ponieważ staje się zarazem słaby, bierny niezdolny do duchowych poruszeń i nieufny wobec innych, ostatecznie nabiera „nieograniczonego niemal zaufania do opinii publicznej”.

W demokracji umysł ludzki konsekwentnie będzie skłaniał się ku panteizmowi, zaprzeczając idei stworzenia i „niszcząc indywidualność ludzką” (Tocqueville, 1996b, s. 36). Idei jedynej realności, jaką jest niezmienny byt obejmujący w sobie nierozróżnialne od niego elementy, odpowiada demokratyczna idea tożsamego z samym sobą ludu, złożonego z „nieprzebranych rzesz identycznych i równych ludzi” (1996b, s. 329). Katolicyzm, w którym – zdaniem Tocqueville’a – tkwią załączki nietolerancji, potencjalnie zdolny do religijnych prześladowań, rozbudzania politycznych namiętności i podziałów, ma zarazem moc do głębi poruszać wolę i zmysły. Protestantyzm rozleniwiający wolę i rozum, zawsze pomiędzy skrajnościami, pragnieniem poddania się religijnemu autorytetowi i niebezpieczeństwem ześlizgnięcia się w czysty deizm, niczym monarchia przedstawicielska jest tylko krótkim interludium epoki demokratycznej, w której – jak wierzy Tocqueville (1996b, s. 34) – „jedni całkiem wyrzekną się chrześcijaństwa, a drudzy przejdą na łono Kościoła rzymskokatolickiego”. Katolicyzm, jakim chciał widzieć go Tocqueville (2010, s. 469), odsunięty od władzy, miał powab równości, jaką „gwarantuje tylko władza absolutna”, nawyku do posłuszeństwa, niezmienności i autorytetu. Katolicyzm taki, jakim go widział (2010, s. 755), nawykły do posiadania władzy i „zawsze skłonny jej nadużywać”, w osobistej opinii Tocqueville’a nie miał szans zaakceptować nowych warunków społecznych i politycznych.

Religia, która opiera się na „fundamencie przyrodzonej natury człowieka” (Tocqueville, 1994, s. 62) i wiara będąca „stałym stanem ludzkości” (1996a, s. 304) połączone są antropologicznym węzłem z instynktami i namiętnościami znamionującymi człowieka żyjącego w warunkach permanentnej już rewolucji demokratycznej. Jest to epoka – jak zdaje się wskazywać Tocqueville – dziejowo związana

z chrześcijaństwem, a poprzez religię chrześcijańską kształtowana i „wychowywana”, a zarazem chrześcijaństwo wychowująca. Demokratycznej republiki w znaczeniu Tocquevillowskim nie sposób sprowadzić do struktury organizacyjnej władzy państwowej lub układu instytucjonalnego. Jest wydarzeniem, historycznym splotem teologiczno-politycznym wolnych działań człowieka i opatrznosciowego działania Bożego w dziejach. W tym teologiczno-politycznym wydarzeniu Tocqueville (1996s, s. 9) „rozpoznaje znaki woli Bożej” i wierzy, że można „określić kierunek, w którym toczą się zdarzenia”. Człowiek epoki demokracji jest punktem, w którym styka się historia zbawienia i historia polityczna, jest zarazem wolnym sprawcą działań i narzędziem woli Bożej. Jak głosi Tocqueville (1996a, s. 20), „najgłębsze i najbardziej wszechstronne umysły Rzymu i Grecji nigdy nie wpadły na tę ogólną, lecz zarazem jakże prostą myśl, iż ludzie są tacy sami i przychodzą na świat z tym samym prawem do wolności”. Rewolucja demokratyczna jest wydarzeniem opatrznosciowym, bowiem dopiero chrześcijaństwo usposobiło ludzki intelekt do uchwycenia antropologicznej prawdy o człowieku i politycznej prawdy o równości obywateli wobec prawa. Nowożytność rozumiana przez pryzmat Tocquevillowskiej rewolucji demokratycznej jest zatem z gruntu chrześcijańska, a zarazem mieszcząca w sobie zdobywcze oświeceniowe.

W liście do Claude’a-François de Corcelle’a z 16 października 1855 r. Tocqueville (1985, s. 320–321) wyznawał, że choć brak mu upodobania do metafizyki, którą – jak z kolei pisał Karolowi Stoffelowski (1999, s. 72) – uważał za, bezużyteczną w praktycznym życiu, „dobrowolną mękę, jaką człowiek zgadza się sobie zadawać”, to jednak dostrzegał wpływ filozofii pierwszej na „rzeczy z pozoru od niej najodleglejsze”. Demokratyczną kondycję nowożytnego społeczeństwa wyznacza stan zawieszenia między krańcowościami. Wpływ myślenia nominalistycznego ujawnia się w istnieniu jednostek niezależnych, słabych, wsobnych, narażonych na wchłonięcie i rozpuszczenie się w bytach, którym realizm pojęciowy przydaje rzeczywistą egzystencję (Tocqueville, 2010, s. 718). W optyce Tocqueville’a (1996b, s. 35) eksces indywidualizmu prowadzi do panteizmu filozoficznego, antropologicznego i politycznego, „przyzwyczajamy się nie widzieć obywateli, a dostrzegamy tylko lud”, „zapominamy o jednostkach, a myślimy jedynie o rodzaju ludzkim”. Podobne

przekraczanie miary wiedzy albo do bezgranicznego zaufania w moc indywidualnego rozumu, albo do zniewolenia intelektu przez dogmatyczne wierzenia religijne i polityczne (Tocqueville, 2010, s. 713); albo do materialistycznej dekadencji i rozwiązłości Heliogabala, albo do pustelniczej ascezy św. Hieronima (Tocqueville, 2010, s. 960). Nie tylko niebo w demokracji jest opustoszałe, demokratyczna kondycja unieważnia każde „pomiedzy” (*medium*) skrajnościami, jest przesadną ekscentrycznością, wyjściem człowieka „poza miarę”. To w tym pustym miejscu osobowego Boga i osób stworzonych snuje Tocqueville (1996b, s. 81) nie tylko apokaliptyczną wizję demokratycznego społeczeństwa przyszłości (Kaledin, 2005) ale również „jednej wielkiej demokracji” Europy narodów (2010, s. 748). Już w niepublikowanych notatkach do wprowadzenia do pierwszej części *O demokracji w Ameryce* (2010, s. 21) mowa o „masach płynących z nurtem, biernych, egoistycznych, bezsilnych, wyzbytych patriotyzmu, zmysłowych, sybaryckich, powodowanych instynktami, żyjących z dnia na dzień”, jeśli zachowujących umiar, to tylko z tchórzliwości, wyczerpania, strachu; zasiedlających miejsce (...). Jeszcze wcześniej, bo w liście do Karola Stoffelsa z 1830 roku, Tocqueville (2010, s. 1370) malował obraz człowieka wyczerpanego, ale też sparaliżowanego, „leżącego brzuchem na ziemi ze strachu, że w innym wypadku całkiem straci grunt pod nogami”. Jeśli podnosi się z ziemi, to tylko „w poszukiwaniu małych i pospolitych wzruszeń” (1996b, s. 329). Niezdolny do tego, by się wyróżniać w działaniu, mówi dziwaczne rzeczy i nie ma oporów przed największym łądactwem (Tocqueville, 2010, s. 1119). Jego głównym zajęciem staje się rozrywka, *la distraction* (Tocqueville, 2010, s. 1249). Cieszą go zabawy i widowiska, przesadza z nieprzyzwoitą wesołkowatością i zmysłowymi przyjemnościami. Jak spośród pisarzy Tocqueville’owi intelektualnie najbliżsi byli Pascal, Monteskiusz i Rousseau, w jego analizach demokratycznej poezji, teatru i demokratycznego despotyzmu pobrzmiwa jednak raczej Pascalowskie *divertissement* niż *List o widowiskach* Rousseau. Osobowy podmiot, tak jak ujmowany jest on w myśli chrześcijańskiej, jest „skoncentrowany”, zdolny do tego, by „zebrać się w sobie”. Dzięki temu możliwe jest i „osobowe bycie sobą”, i budowanie relacji interpersonalnych (Crosby, 2007). *De imitatio Christi* Tomasza à Kempis (1886, s. 47–51), zalecającego między innymi „skupienie w sobie” (*sibi unitas*), brak rozproszenia (*spiritus... non dissipatur*)

i przestrzegającego przed „próżną wesołkowatością” (*inepta laetitia*) Tocqueville (1985, s. 357) znał, ale nawet w ostatnich latach życia uważał za dzieło „w najwyższym stopniu niemoralne”. Ostatecznie, rozpraszając osobowy podmiot w rozrywce i widowiskach, czyni człowieka niesprawnym do dowcipności i wynajdywania zabaw ułatwiających wspólnotowe życie (*bona conversatio*). I tak, człowiek niezdolny do ludyczności (Roszak, 2013) pozwalającej na rozluźnienie umysłu, popada w czystą wesołkowatość (*iocularitas*), która staje się zaczątkiem nowego despotyzmu. Wesołek (*homo iocularis*) – o którym Tocqueville co prawda wprost nie rozprawia – śmiertelnie poważnie (z czego autor *O demokracji w Ameryce* doskonale zdaje sobie już sprawę) traktuje wolność pozwalającą mu oddawać się rozrywkom. Zarazem jednak „odurzony przyjemnościami” przestaje odczuwać potrzeby, których realizacja daje mu szczęście. „Nie ma nic weselszego ponad despotyzm” – konkluduje Tocqueville (2010, s. 1249) – „jeśli chce się zniewolić człowieka, wystarczy sprawić, by dobrze się bawił, pod warunkiem, że nie będzie pragnąć już niczego więcej poza dobrą rozrywką”. Nie ujawnia już jednak, że despotyczny dryf demokracji jest ostateczną konsekwencją, do jakiej prowadzi rozpuszczenie osobowego podmiotu z jednej strony w jednostkowość, z drugiej strony – w abstrakcyjnej uniwersalności.

Niewątpliwie Tocqueville głosił pożytek religii dla demokracji i zachowania wolności. Remedium na nowy despotyzm upatrywał w religii w ogólności, w tym w katolicyzmie odrytualizowanym na tyle, by nieliczne akty wiary pogodzić z wyznaniem wiary demokratycznej. Anglikanie, luteranie, anabaptyści, kwakrzy i inni wyznawcy protestantyzmu zasiedlają jednak to samo bezosobowe miejsce, „pustą przestrzeń”, którą Tocqueville (2012, s. 442) dosłownie określa jako przestrzeń pośredniczącą (*l'espace intermediaire*) między wsobnością indywidualnego podmiotu i uniwersalnością rodzaju ludzkiego. Im bardziej w swych wierzeniach oddalają się od katolicyzmu, tym bardziej dryfują w kierunku czystego deizmu „religii naturalnej”. Są religijni i praktykujący, ale ich religijność ma wyłącznie efekt placebo. Nawykli do połowiczności (*milieu*), ugodowości, kompromisowości, nie dociekają istoty rzeczy (Tocqueville, 1985, s. 49–50). Pomijając nierozstrzygalną w rozlicznych interpretacjach badaczy kwestię osobistych przekonań religijnych Tocqueville’a, zdaje się on nie widzieć przyszłości dla religii naturalnej. Tocquevillowskie

rozważania dotyczące prawdy, pożyteczności religii i jej związku z tym, co polityczne, można rozpatrywać jako postchrześcijańską wersję antycznej koncepcji trzech sposobów sensownego rozumienia tego, co Boskie. Tocqueville, rezygnując z metafizyki, rezygnuje również z metafizyki teologicznej, jego teologia naturalna staje się znów „areligijna”, a teologie teatralna i państwowa (*civilis*) stają się znów „ateistyczne”.

Ośrodkiem Tocquevillovskiej teologii państwowej (*civilis*) jest „coś w rodzaju moralności społecznej i politycznej”, łączącej „moralne pojęcia chrystianizmu” z „ideami politycznymi starożytności” (Tocqueville, 2005). Jest to katolicyzm na tyle uproszczony, by nie rzecz zwulgaryzowany, by „szanować wszystkie instynkty demokracji” (Tocqueville, 1996b, s. 32). Jako teologia państwowa nie ma własnego panteonu bóstw, skoro rezygnuje z bałwochwalczego kultu świętych. Nie ceduje na rządzących funkcji kapłańskich, to prawodawca musi jednak podjąć nadzwyczajne starania, by „uduchowić człowieka” (Tocqueville, 2010, s. 924). Tocquevillovska doktryna dobrze pojętego interesu jest chrześcijaństwem zimmanentalizowanym; *caritas* nie jest cnotą, ale „przepiękną formułą” („należy czynić bliźnim dobro przez miłość do Boga”); rozpoznanie Boskiego zamysłu i ładu nie jest przydaniem ochrony naturalnym skłonnościom człowieka, ale doktryną interesu, tyle że „o wiele czystsza, wznioślejsza, uwzględniająca potrzeby ducha”; prawda, dobro i piękno nie są ani powszechnymi właściwościami bytu udoskonalającymi osobę, ani wartościami, ale potężnymi, acz nieczęstymi namiętnościami, dzięki którym istnieją wybitni ludzie nauki, literatury i moralności (Tocqueville, 2010, s. 924). Bez względu na rodzaj i kwalifikację moralną – są namiętności polityczne i religijne, namiętnościami są umiłowanie dobrobytu i umiłowanie wolności, małe, pospolite pragnienia i wielkie ambicje – naturą namiętności jest siła (*la force*), która, jeśli tylko zaistnieje, to przenika życie i kieruje nim. W liście do Jeana-Jacques’a Ampère’a z 10 sierpnia 1841 roku Tocqueville (1861, s. 117) wprost stwierdza, że to namiętności uzdalniają człowieka do największego dobra i największego zła, gdy jednak ich zabraknie lub słabną, otwiera się przestrzeń dla apatii, przeciętności, bojaźliwości i zwątpienia, które są dla niego przedmiotem największych obaw. Religią teologii obywatelskiej jest odcięty od transcendentnego źródła humanitaryzm, w tym równość, braterstwo, wspólnota

wszystkich ludzi. Uniwersalne prawo i sprawiedliwość pochodzące od „suwerenności rodzaju ludzkiego” dotknięte są jednak tym samym przekleństwem, co język społeczeństwa demokratycznego. Człowieczeństwo, sprawiedliwość i rozum wcielone w uprawnienia stają się „słowami bez wyraźnego przydziału” (Tocqueville, 1996b, s. 73), czymś na kształt klauzul generalnych. Dlatego prawnicy z ich „upodobaniem do form” i „umiłowaniem precyzyjnego formułowania myśli” (Tocqueville, 1996a, s. 269) odgrywają rolę niejako kapłanów tej religii, w swoich czynnościach wyrażając niewidzialną rzeczywistość ogólnoludzkiego braterstwa.

Obok teologii obywatelskiej, demokracja ma też swoją teologię bajeczną, teatralną, sceniczną. Poeci czasów demokracji wyczuwają panteistyczne predylekcje widowni, ze sceny schodzą zatem nie tylko mitologiczne bóstwa, lecz również chrześcijańscy święci, anioły i demony. Tocqueville (2010, s. 839) wierzył w możliwość poezji dostosowanej do religii humanitarymu; poezji, która bez uciekania się do mitycznego panteonu, duchów stworzonych i męczenników zdoła uchwycić niezapośredniczoną relację człowieka do Boga. Zarazem w tych samych niepublikowanych zapiskach wyznawał jednak, że nie zdoła tej myśli sensownie rozwinąć. Ostatecznym przeznaczeniem poezji czasów demokracji jest to, że traci całkowicie kontakt z tym, co rzeczywiste, prawdziwe i obumiera.

O ile postchrześcijańska teologia obywatelska unieważnia pytania o prawdę religii, o tyle jej teologia teatralna wprowadza czyste kreacje. Gdy wzniosłe, „piękne, lecz niezbyt obfite” źródła poezji się wyczerpują, poeci porzucają to, co realne, i prawdziwe kreując fantastyczne twory o kształtach zupełnie odmiennych od tego, co powszechnie spotykane (*des monstres*). Demokracja nie może być już nawet „poetycka”, staje się demokracją czysto „widowiskową”. Widowiskowość nie jest niewinna i nieszkodliwa, a może być wręcz szalenie niebezpieczna. W odróżnieniu od abstrakcyjnych i niejasnych wyrażeń teologii obywatelskiej widowiska posługują się „poprawnym i zrozumiałym językiem” (Tocqueville, 1996b, s. 89). Zarazem jednak to, co prezentują, jest przesadne, dziwaczne, naruszające wszelkie proporcje. Wykreowane przez poetów demokracji straszdyła i monstra zaludniająca opustoszałą przestrzeń między tym, co naturalne, i tym, co nadprzyrodzone. Poetyckie zmyślenia i urojenia grożą, że utracimy rzeczywisty świat. Z jednej strony dostosowują

się one do instynktów tłumu, z drugiej strony tłumia, a wreszcie niszczą estetyczną władzę sądenia, bez której nie ma ani piękna (harmonii), ani wzniosłości. Tłum pozbawiony „dobrego smaku” nie jest w stanie „dokładnie ocenić proporcje wszystkich ukazywanych mu przedmiotów” ani „dostrzec, gdzie dochodzi do ich zachwiania” (Tocqueville, 1996b, s. 85). Rzec można, że człowiek, stłumiwszy w sobie „wzniosłe instynkty”, nie jest już otwarty na Boga (*capax Dei*), a staje się prostackim wesołkiem (*homo iocularis*).

Tocqueville nie ujawnia już jednak, że despotyczny dryf demokracji jest ostateczną konsekwencją, do jakiej prowadzi rozpuszczenie osobowego podmiotu z jednej strony w jednostkowości, z drugiej strony w abstrakcyjnej uniwersalności. Opróżniona w ten sposób, jak sam ją nazywa, bezosobowa przestrzeń (*l'espace intermediaire*) staje się fantastycznym, ale i wyjątkowo odrażającym widowiskiem. W liście do Alberta de Broglie z 20 lipca 1856 roku (2021, s. 194) ujawniał przekonanie, że to „Bóg i oferowana nam przez niego religia stanowią centrum, z którego powinny wypływać i wokół którego powinny skupiać się cnoty publiczne i prywatne”. Alternatywę dla demokracji zdeprawowanej, zanarchizowanej i frenetycznej widział jednak tylko w demokracji widowiskowej (bez poezji i wzniosłości), umoralnionej i uporządkowanej kosztem ponownego podporządkowania człowieka religii teologii państwowej (*civilis*).

BIBLIOGRAFIA

- Antoine, A. (2003). *L'impensé de la démocratie: Tocqueville, la citoyenneté et la religion*. Paris: Fayard.
- Bathory, P.D. (1980). Tocqueville on citizenship and faith: A response to Cushing Strout. *Political Theory*, 8(1), 27–38.
- Crosby, J.F. (2007). *Zarys filozofii osoby*. Kraków: Wydawnictwo WAM.
- Epstein, J. (2006). *Alexis de Tocqueville: Democracy's Guide*. New York: Harper Collins.
- Hidalgo, O. (2006). *Unbehagliche Moderne: Tocqueville und die Frage der Religion in der Politik*. Frankfurt am Main: Campus Verlag.
- Hinckley, C.J. (1990). Tocqueville on religion and modernity: Making Catholicism safe for liberal democracy. *Journal of Church and State*, 32(2), 325–341.
- Kaledin, A. (2005). Tocqueville's apocalypse : culture, politics, and freedom in Democracy in America. W L. Guellec (Red.). *Tocqueville et*

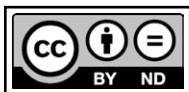
- l'esprit de la démocratie* (s. 47–102). Paris: Presses de Sciences Pro. DOI: 10.3917/scpo.guell.2005.01.0047.
- Kropp, S., Swed, J.M. et al. (Red.). (2024). *Tocqueville-Handbuch: Leben – Werk – Wirkung*. Stuttgart: J.B. Metzler Stuttgart.
- Lawler, P.A. (2001). Tocqueville on Pantheism, Materialism, and Catholicism. *Perspectives on Political Science*, 30(4), 218–226. DOI: 10.1080/10457090109602375.
- Manent, P. (1996). *Tocqueville and the Nature of Democracy*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.
- Mansfield, H.C. Jr., & Winthrop, D. (2006). Tocqueville's new political science. W Ch.B. Welch (Red.), *The Cambridge companion to Tocqueville* (s. 81–107). Cambridge: Cambridge University Press.
- Marczewski, P. (2012). Uczynić wolność nieuchronną. Wątki republikańskie w myśli Alexisa de Tocqueville'a. Warszawa: Wydawnictwo IFIS PAN.
- Mitchell, J. (1999). *The Fragility of Freedom: Tocqueville on Religion, Democracy, and the American Future*. Chicago: University of Chicago Press.
- Nisbet, R. (1977). Many Tocquevilles. *The American Scholar*, 46(1), 59–75.
- Roszak, P. (2013). Anatomy of Ludic Pleasure in Thomas Aquinas. *Pensamiento y Cultura*, 16(2), 50–71.
- Strout, C. (1980). Tocqueville and Republican Religion: Revisiting the Visitor. *Political Theory*, 8(1), 9–26.
- Tocqueville, A. de. (1861). *Oeuvres et correspondance inédites d'Alexis de Tocqueville*. Tome 2. Paris: Michel-Lévy Frères.
- Tocqueville, A. de. (1985). *Selected Letters on Politics and Society*. R.N. Schwab (Tłum.). Berkeley: University of California Press.
- Tocqueville, A. de. (1994). *Dawny ustrój i rewolucja*. H. Szumańska-Groszowa (Tłum.). Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Tocqueville, A. de. (1996a). *O demokracji w Ameryce*. Tom I. M. Król (Tłum.). Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Tocqueville, A. de. (1996b). *O demokracji w Ameryce*. Tom II. M. Król (Tłum.). Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Tocqueville, A. de. (1999). *Listy*. B. Janicka (Tłum.). Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak.
- Tocqueville, A. de. (2005). Do Arthura de Gobineau. 5 września 1843. *Przegląd Polityczny*. 72(2005), 110–111.
- Tocqueville, A. de. (2010). *Democracy in America: Historical-Critical Edition*. Vols. 1–4. Indianapolis: Liberty Fund.
- Tocqueville, A. de. (2012). *De la démocratie en Amérique*. Paris: Institut Coppet.
- Tocqueville, A. de. (2021). *Œuvres complètes, Tome XVII: Correspondance à divers*, Vols. III. Paris: Gallimard.

Tomasz a Kempis (1886). *O naśladowaniu Jezusa Chrystusa ksiąg czworo* (s. 47–51). A. Jełowicki (Tłum.). Warszawa: Nakładem Księgarni Katolickiej.

Tracz-Tryniecki, M. (2009). *Mysł polityczna i prawna Alexisa de Tocqueville*. Kraków: Księgarnia Akademicka.

Zunz, O. (2022). *The man who understood democracy. The life of Alexis de Tocqueville*. Princeton: Princeton University Press.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

ROBERT NĘCEK

<http://orcid.org/0000-0001-8576-9908>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie
robert.necek@upjp2.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2525

Podstawy relacji Kościół – państwo w świetle nauki społecznej Kościoła. Komunikacja i kompromis

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przedstawienie podstaw relacji Kościół – państwo, gdzie ważnymi elementami składowymi są komunikacja i kompromis.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Głównym problemem badawczym jest określenie podstaw właściwych relacji między państwem i Kościołem dla dobra wspólnego. Chodzi o określenie, jak Kościół rozumie podstawy tych relacji, co należy do obowiązków państwa, a co do obowiązków Kościoła, a także jakie powinno być państwo – świeckie, czy laickie. W realizacji podjętej tematyki zostaną wykorzystane adekwatne do interdyscyplinarnego charakteru opracowania metody: hermeneutyczna analiza tekstu i porównawcza z elementami analizy i syntezy.

PROCES WYWODU: Omówione zostały następujące kwestie ukazujące podstawy właściwych relacji między Kościołem i państwem – określenie celu państwa, jakim jest dobro wspólne rozumiane w szczegółach jako zabezpieczenie porządku prawnego, zabezpieczenie porządku dobrobytu i zdefiniowanie państwa świeckiego. Następnie określenie celu Kościoła jako społeczności nadprzyrodzonej rozumianej w szczegółach jako działająca religijnie i etyczno-społeczna, która pełni funkcję krytyczną wobec państwa, a także docenienie we wzajemnej współpracy komunikacji i zdrowo pojętego kompromisu.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Kościół, współpracując z państwem dla dobra wspólnego obywateli i wiernych, preferuje państwo świeckie, czyli takie,

Sugerowane cytowanie: Nęcek, R. (2024). Podstawy relacji Kościół – państwo w świetle nauki społecznej Kościoła. Komunikacja i kompromis. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 183–200. DOI: 10.35765/HP.2525.

które jest państwem niereligijnym, to znaczy nieutożsamiającym się z ostatecznym celem życia obywateli, ale uznającym prawo do poszukiwań religijnych. W końcu trzeba rozumieć, czym jest kompromis, kiedy można go zawierać, a kiedy nie można o nim myśleć. Podstawą poznawania siebie nawzajem jest komunikacja.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Należy uważnie poznać cele państwa i Kościoła, odkryć, na czym polega komunikacja, kiedy należy zawierać kompromis i w jakich sprawach.

SŁOWA KLUCZOWE:

państwo, Kościół, dobro wspólne, kompromis, komunikacja

Abstract

BASIS OF THE CHURCH-STATE RELATIONS.
COMMUNICATION AND COMPROMISE

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to present the basis of Church-State relations, where communication and compromise are important components.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem is to determine the foundations of appropriate relations between the state and the Church for the common good. It is about defining how the Church understands the basis of these relations, what is the duty of the state and what is the duty of the Church, and what should the state be like – secular or secular? In the implementation of the subject matter, methods adequate to the interdisciplinary nature of the study will be used: hermeneutic text analysis and comparative analysis with elements of analysis and synthesis.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The following issues were discussed, showing the basis of proper relations between the Church and the state – defining the goal of the state, i.e. the common good understood in detail as securing the legal order, securing the welfare order and defining a secular state. Then, defining the purpose of the Church as a supernatural community understood in detail as acting religiously and ethically and socially, which performs a critical function towards the state, as well as appreciating communication and a healthy compromise in mutual cooperation.

RESEARCH RESULTS: The Church, cooperating with the state for the common good of citizens and believers, prefers a secular state, i.e. a non-religious state, i.e. one that does not identify itself with the ultimate goal of citizens' lives, but recognizes the right to religious pursuits. After all, you need to understand

what a compromise is, when you can make it and when you can't think about it. The basis of getting to know each other is communication.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:
You should carefully study the goals of the state and the Church, discover what communication is all about and when to compromise and on what issues.

KEYWORDS:

state, church, common good, compromise, communication

WPROWADZENIE

Niewątpliwie Kościół i państwo to dwie instytucje, które za cel swoich działań stawiają sobie dobro wspólne społeczeństwa. Jednak problematyka wzajemnych relacji jest złożona. Z jednej strony obydwie wspólnoty są rzeczywistościami odmiennymi co do swej natury, a z drugiej strony trudno jest je od siebie całkowicie oddzielić (Łużyński, 2001). Państwo zobligowane jest do troski o szczęście doczesne obywateli, w którym żyją wierzący i niewierzący, a Kościół, myśląc o wiernych, ma na uwadze rzeczywistość szczęścia wiecznego. Oznacza to, że obydwie instytucje są w stanie tak kształtować wzajemne relacje, by współpracować i widzieć w sobie sojusznika. Staje się to realne dzięki wzajemnej komunikacji i kompromisowi. Takie określenie relacji daje możliwość stworzenia zdrowego państwa świeckiego, które różni się od wrogiego Kościołowi państwa laickiego. Tym sposobem zostaną omówione następujące zagadnienia: dobro wspólne celem państwa, Kościół społecznością nadprzyrodzoną i komunikacja między Kościołem a państwem.

DOBRO WSPÓLNE CELEM PAŃSTWA

Państwo nie jest celem samym w sobie, lecz stanowi środek i pomoc w realizacji dobra wspólnego. Oznacza to, że sprawowanie władzy i działalność polityczna są ukierunkowane na dobro wszystkich i całego człowieka. W tym kontekście dobro wspólne „obejmuje sumę takich warunków życia społecznego, w jakich ludzie mogą pełniej

i szybciej osiągnąć własną doskonałość” (Jan XXIII, 1961). Pojawił się jednak problem ze zrozumieniem, na czym polega „suma warunków”, skoro społeczności ludzkie są zróżnicowane, a sytuacje kształtowane przez okoliczności miejsca i czasu. Z tej racji Jan XXIII doprecyzował rozumienie dobra wspólnego jako „poszanowanie praw i obowiązków osoby ludzkiej” (Jan XXIII, 1963). Dlatego gwarancji poszanowania tych praw może udzielić jedynie władza państwowa przez fakt zabezpieczenia porządku prawnego i porządku dobrobytu w państwie.

Zabezpieczenie porządku prawnego

Prawodawstwo państwowe ma zapewnić obywatelom państwa poszanowanie podstawowych praw, czyli ma obowiązek je zabezpieczyć. Abraham Maslow potrzebę bezpieczeństwa – w swojej hierarchicznej piramidzie potrzeb – umieścił na drugim miejscu. Ważniejszymi według niego są potrzeby fizjologiczne (Maslow, 2009). Przyjmuje się, że bezpieczeństwo jest takim stanem, w którym brak zagrożeń i poczucie pewności opiera się na społecznie akceptowanym systemie prawnym i właściwie działających instytucjach aparatu państwowego. Oczywiście, poczucie pewności ma charakter subiektywny. Jest bowiem determinowane faktycznymi zagrożeniami, ale w zdecydowanie największym stopniu zależy od konstrukcji psychicznej jednostki, jej emocji i uwarunkowań zewnętrznych (Zieliński, 2017). Tym sposobem zabezpieczenie porządku prawnego obejmuje docenienie godności człowieka i docenienie konstytucji.

Docenienie godności człowieka i jego praw

Warto zauważyć, że historia prawa nad wyraz dobitnie ukazuje, że ile razy przestaje się szukać prawdy o człowieku i deprecjonuje się jego godność, tyle razy rzeczywistość traci swoją stabilność, a prawo moralny autorytet (Łużyński, 2001). Tymczasem godność człowieka staje się fundamentem moralności chrześcijańskiej i przyjmuje wymiar bezwarunkowości i obowiązywalności. Bezwarunkowość oznacza, że godność i wypływające z niej prawa wyprzedzają prawodawstwo

państwowe. Z tej racji, że należą do wartości wyższego rzędu, muszą być szanowane. Z kolei obowiązywalność godności człowieka prowadzi ostatecznie do Boga (Ratzinger, 2004). Dlatego człowiek nie traci swej godności nawet w swojej słabości i w swoim upadku (Jan Paweł II, 1994). Oznacza to, że godność osoby jest wartością wrodzoną, trwałą, niezbywalną i zobowiązującą (Mazurek, 2001).

W tym kontekście

drugi człowiek jest stróżem mojej godności. Oto dlaczego moralność, która rozpoczyna się od tego spojrzenia na drugiego, strzeże prawdy i godności człowieka: człowiek potrzebuje, aby być sobą i nie zagubić swojej tożsamości w świecie rzeczy (Ratzinger, 1995).

Tym sposobem człowiek jest podmiotem praw. Należy jednak podkreślić, że prawa człowieka mogą istnieć tylko tam, gdzie panuje prawo, z tej racji wolność powiązana jest z prawem. Zatem osoba pragnąca wolności nie dąży do braku prawa, lecz do dobrego prawa, które staje się prawem na miarę człowieka, na miarę jego godności (Nowacka, 2015).

Docenienie konstytucji

W państwach nowożytnych generalnie jako podstawę prawa państwowego przyjmuje się konstytucję. Jest ona podstawą demokratycznego państwa i aktem o najwyższej mocy prawnej, rozstrzygającym o najistotniejszych sprawach człowieka i obywateli stanowiących państwo. Konstytucja określa organizację wspólnoty państwowej, jej istotę, kompetencje i sposób funkcjonowania jej organów. Jest więc wyraźnym i podstawowym statutem organizującym państwo. Co więcej, wskazuje na prawa człowieka i wyznacza granice ingerencji władzy w te prawa (Grześkowiak, 1990). Mając tego świadomość, Jan Paweł II w encyklice *Centesimus annus* z 1991 roku – powołując się na *Rerum novarum* Leona XIII (Leon XIII, 1891) – podkreślił, że podstawą teorii państwa powinna być organizacja społeczeństwa na trzech niezależnych od siebie władzach: prawodawczej, wykonawczej i sądowniczej (Jan Paweł II, 1991). Oznacza to, że państwo jest praworządne wtedy, kiedy prawo wiąże nie tylko rządzących, ale także tych, którzy je stanowią (Łużyński, 2001). W tym duchu właśnie Jan Paweł II zauważył, że

rządy, które przestrzegają zasad praworządności, akceptują w istocie ograniczenie swej władzy i sfery wpływów. Rządy te uznają, że same podlegają prawu, a nie stoją ponad nim, mogą w sposób konkretny gwarantować uzasadnioną nietykalność sfery prywatnej życia swoich obywateli oraz bronić jej przed naciskami z zewnątrz (Jan Paweł II, 1988).

Dodatkowo postawienie jedynie na pozytywistyczny styl sprawowania władzy, oparty jedynie na tym, co da się zmierzyć i wyliczyć, prowadzi prostą drogą do moralnej zapaści, a tam, „gdzie upada moralność, upada też prawo. A tam, gdzie upada prawo, pojawia się korupcja i przemoc, a wraz z nimi zniszczenie wspólnego dobra” (Benedykt XVI, 2008).

Zabezpieczenie porządku dobrobytu

Państwo dobrobytu ma na celu zabezpieczenie obywateli przed ryzykiem wiążącym się z działaniem gospodarki rynkowej. Co więcej, jednym z jego zadań jest zabezpieczenie przed ryzykiem utraty zdrowia, pracy i ryzykiem wiążącym się ze starością. Zabezpieczenie porządku dobrobytu wiąże się z zespołem instytucji państwowych, które dostarczają obywatelom świadczenia i usługi społeczne. Chodzi więc o ubezpieczenia społeczne, prawne regulacje działania firm czy – w końcu – regulacje prawne rynku pracy. Z tej racji Jan Paweł II przypomniał, że trzeba kierować się integralną wizją człowieka, która ogarnia wszystkie wymiary jego istnienia i która wymiary materialne podporządkowuje wewnętrznym i duchowym (Jan Paweł II, 1991).

Pokój społeczny

Podstawowym zadaniem państwa jest stanowienie sprawiedliwego prawa, które zagwarantuje pokój społeczny. Obywatel ma prawo do życia w pokoju. Ochrona tego prawa daje gwarancję zachowania wszystkich innych praw. Relacje społeczne budowane na takim fundamencie promują współpracę w miejsce siły, przyczyniając się do pomnażania dobra wspólnego (Jan Paweł II, 1999). Chodzi o to, że „kultura praw człowieka musi być kulturą pokoju. Każde ich

pogwałcenie niesie z sobą zasiew konfliktu” (Jan Paweł II, 1999). Dlatego „pojęcia «pokój» nie można zawężać wyłącznie do sytuacji braku konfliktu; należy utożsamiać go ze spokojem i pełnią ładu” (Jan Paweł II, 1986), a pełnię ładu można zbudować jedynie na płaszczyźnie sprawiedliwości i prawdy (Jan Paweł II, 1994). Myśl tę rozwinął Benedykt XVI, twierdząc, że głównym środkiem do osiągnięcia pokoju jest dążenie w sferze polityki

do sprawiedliwości – aby prawa i godność każdej istoty ludzkiej zawsze były szanowane i by wszyscy mieszkańcy kraju mogli korzystać z narodowego bogactwa (Benedykt XVI, 2008).

Drugim składnikiem pokoju jest prawda. Oznacza to, że „pokój jest zawsze możliwy, jeśli się go szczerze pragnie” (Jan Paweł II, 1994). A pragnąć szczerze pokoju znaczy reagować na wszelkie próby zakłamania życia i manipulowania bliźnim. Z tej racji, aby przywrócić prawdę w życiu prywatnym i życiu publicznym, należy „nazywać po imieniu każdy akt przemocy, w jakiegokolwiek formie on się przejawia” (Jan Paweł II, 1980), gdyż przemoc zawsze swoje korzenie ma w kłamstwie, dlatego

przez nieprawdę należy rozumieć każdą formę i to na jakimkolwiek poziomie, wyrażającą brak, odrzucenie czy wzgardę prawdy, a więc kłamstwo we właściwym tego słowa znaczeniu, informacje niepełne i zniekształcone, propagandę stronnictwą, manipulowanie środkami przekazu i tym podobne (Jan Paweł II, 1980).

Państwo świeckie, nie laickie

Dla zabezpieczenia porządku dobrobytu ważną sprawą staje się promowanie państwa świeckiego. Już Pius XII – charakteryzując model neutralności państwa realizowany w powojennych Włoszech – użył określenia: „zdrowa świeckość państwa” (Kulbat, 2006). Zakłada ona, że

przed państwem istnieje coś absolutnego i nienaruszalnego: osoba ludzka z konstytutywną dla niej relacją do Boga i z prawami i obowiązkami, jakie z tego wynikają. Państwo, ani żaden inny organizm, system, czy ideologia nie są początkiem i źródłem tych praw i obowiązków (Crepaldi, 1999).

W tym kontekście nie można więc mylić państwa laickiego z państwem świeckim, gdyż jest to karygodny błąd i świadczy o niskiej kulturze intelektualnej. Tymczasem nieustannie używa się tych pojęć zamiennie, wywołując naukowe zamieszanie i mętlik pojęciowy.

Dosłownie państwo świeckie jest państwem niereligijnym, czyli nieutożsamiającym się z ostatecznym celem życia obywateli, ale uznającym prawo do poszukiwań religijnych. Natomiast państwo laickie jest państwem programowo usiłującym wykluczyć wszelki aspekt religijny z życia publicznego. Taka perspektywa to forma ukrytego lub jawnego totalitaryzmu (Crepaldi, 1999). Nieprzypadkowo więc papież Franciszek podkreślił, że „państwo musi być świeckie, bo kraje wyznaniowe źle kończą” (Ambrogetti, Rubin, & Franciszek, 2023). Chodzi więc o świeckość państwa, ale nie laicyzm, który „nie dopuszcza wizerunków religijnych w przestrzeni publicznej” (Ambrogetti, Rubin, & Franciszek 2023). Jednocześnie papież skrytykował w tym względzie rzeczywistość Francji, która

przeakcentowuje laickość. Francja musi zrobić krok do przodu w tej sprawie w celu zaakceptowania faktu, że otwartość na transcendencję jest prawem każdego człowieka (Franciszek, 2016).

W tym kontekście komunikacja między wspólnotami państwową i kościelną staje się koniecznością, gdyż na jej mocy da się wypracować kompromisowy model współistnienia i współpracy.

KOŚCIÓŁ SPOŁECZNOŚCIĄ NADPRZYRODZONĄ

Kościół jako społeczność nadprzyrodzona ma obowiązek głosić Ewangelię i wyjaśniać jej społeczne implikacje. Z tej racji Jan Paweł II przypomniał, że

zadania i kompetencje Kościoła nie pozwalają mu na utożsamianie się z jakąkolwiek wspólnotą polityczną ani na wiązanie się z określonym systemem politycznym (Jan Paweł II, 1980),

gdyż jego zadaniem jest zabezpieczenie „transcendentnego charakteru osoby ludzkiej” (Jan Paweł II, 1988).

To właśnie w tym kontekście papież Benedykt XVI, przestrzegając kapłanów i biskupów przed pokusą umacniania wiary z pomocą władzy, podkreślił, że poprzez wieki

ciągle na nowo w różnych odmianach powracała pokusa umacniania wiary z pomocą władzy, i za każdym razem groziło niebezpieczeństwo zduszenia jej w objęciach władzy. Walkę o wolność Kościoła, walkę o to, żeby królestwo Jezusa nie było utożsamiane z żadną formacją polityczną, trzeba toczyć przez wszystkie stulecia. Bo w ostatecznym rozrachunku cena, jaką płaci się za stąpienie się wiary z władzą polityczną, zawsze polega na oddaniu się wiary na służbę władzy i na konieczności przyjęcia jej kryteriów (Benedykt XVI, 2007).

Dlatego uświadomienie sobie wyraźnych odmienności i celów Kościoła i państwa pozwoli uniknąć wszelkich nieporozumień. Chodzi o to, że zadania Kościoła są natury religijnej i moralnej. Z tego powodu poniżej zostaną omówione działalność religijna i etyczno-społeczna i funkcja krytyczna.

Działalność religijna i etyczno-społeczna

Niewątpliwie głównym wymiarem działalności Kościoła jest nauczanie prawd wiary i moralności chrześcijańskiej. Na tym nakazie zbudowana jest wspólnota kościelna. Wszystko inne staje się drugorzędne. Podstawę myślenia etycznego stanowią wolność i odpowiedzialność. Słusznie więc Benedykt XVI podkreślił, że po to człowiek został stworzony na obraz i podobieństwo Boże, aby poznawać prawdę i w niej odnaleźć ostateczną wolność, a dzięki niej spełnienie najgłębszych pragnień ludzkich (Benedykt XVI, 2010). Wolność trzeba nieustannie dla dobra zdobywać, a jej ukierunkowanie jest odpowiedzią na zaproszenie do realizacji Dekalogu. Dekalog natomiast jest nie tylko etyczną tradycją, lecz przede wszystkim wykładnią człowieczeństwa i autoprzentacją samego Boga (Benedykt XVI, 2010; Nęcek, 2012). Oznacza to, że wzrostowi wolności powinien towarzyszyć wzrost odpowiedzialności. Mając tego świadomość, Benedykt XVI stwierdził, że jakość życia społecznego i jakość demokracji zależna jest w dużej mierze od jakości sumienia. Chodzi więc o jego właściwe rozumienie i właściwe kształtowanie. Dlatego inwestowanie w kształtowanie sumienia staje się wymogiem obowiązkowym, gdyż stanowi ono

kluczową kwestię w zakresie budowania dobra wspólnego i przekształceń kulturowych. Oznacza to, że Kościół – przyczyniając się do formowania sumień ludzkich – wnosi do życia społecznego najbardziej cenny i specyficzny wkład (Benedykt XVI, 2011).

Funkcja krytyczna

Profetyczne spojrzenie na rzeczywistość wytwarza obowiązek krytycznego spojrzenia na proponowane modele rozwoju społecznego. Warto zauważyć, że postawa Kościoła nie może być traktowana jako mieszanie się w sprawy publiczne – polityczne, społeczne i gospodarcze, gdyż wykazywanie błędów ma na celu nade wszystko wypuklenie moralnych zasad, na których powinny być budowane społeczne odniesienia. Doskonale ujął to Benedykt XVI, stwierdzając, że zadaniem Kościoła w życiu publicznym jest kształtowanie rzeczywistości polegające na

udziale w oczyszczaniu rozumu i budzeniu sił moralnych, bez których nie mogą być stworzone sprawiedliwe struktury, ani też nie mogą funkcjonować na dłuższą metę (Benedykt XVI, 2005).

Kościół współistnieje z różnymi formami życia społecznego i ocenia je w świetle zasad etycznych i moralnych. To bowiem należy do jego obowiązków i wypływa z krytycznej jego funkcji. Dlatego głównym celem nauki społecznej Kościoła – jak pisał Jan Paweł II – jest wyjaśnianie rzeczywistości społecznej

poprzez badanie jej zgodności czy niezgodności z nauką Ewangelii o człowieku i jego powołaniu doczesnym, a zarazem transcendentnym; zmierza zatem do ukierunkowania chrześcijańskiego zachowania (Jan Paweł II, 1987),

a instrukcja *Libertatis conscientia* dopełnia kwestię stwierdzeniem, że nauka społeczna Kościoła, korzystając z zasobów i mądrości nauk humanistycznych, „dotyczy strony etycznej tego życia i uwzględnia aspekty techniczne problemów, ale zawsze pod kątem ich oceny moralnej” (Kongregacja Nauki Wiary, 1984).

Oznacza to, że Kościół – poprzez ukazywanie najgłębszej prawdy o człowieku – stoi na straży zgodności systemów społecznych z uniwersalną prawdą o godności osoby ludzkiej. Stając się rzecznikiem powszechnie uznanych wartości, osądza instytucje społeczne i całe systemy. Istniejąc dla ludzi, działa ze względu na ludzi. Dlatego jego zaangażowanie przejawia się w bezkompromisowej obronie godności człowieka i jego praw. Krytyczna funkcja Kościoła nie oznacza jednak ingerencji w rozwiązania typu technicznego, gdyż stanowiłoby to zatracenie elementarnego realizmu i byłoby przejawem nieuprawnionych roszczeń wykraczających poza wyznaczone kompetencje. Dlatego wniosłe racje i wskazania moralne etyków, teologów w konkretnych sprawach są uzasadnione o tyle, o ile nie pozostają w sprzeczności z rzeczowymi argumentami specjalistów i fachowców (Gocko, 2003).

Na marginesie należy dopowiedzieć, że

przedstawiciele Kościoła nie mają żadnego uprawnienia do bezpośrednich działań politycznych; nie otrzymali żadnego zlecenia, ani od swoich wierzących, a już na pewno nie od swego Pana (Ratzinger, 2005),

a zatem Kościół „jest jak najdalszy od mieszania się do rządów państw” (Benedykt XVI, 2009). Dlatego

Kościółowi chodzi przede wszystkim o takie formowanie sumień, aby wierni byli w stanie sami podejmować decyzje. Na własną odpowiedzialność, nie dzieląc się nią ze swoim proboszczem czy biskupem. Episkopat nie może wiązać nadziei z żadną konkretną partią (Życiński, 1997).

KOMUNIKACJA MIĘDZY KOŚCIOŁEM I PAŃSTWEM

Jan Paweł II, nauczając o relacji między Kościołem i państwem, wskazuje na zasadę pomocniczości i nawiązuje do zasad wchodzących w jej skład – prymatu osoby ludzkiej i praw człowieka. W tym kontekście normalizacja relacji staje się wskazana. Co więcej, wskazując na wspólnotowy i personalistyczny charakter obydwu rzeczywistości, daje do zrozumienia, że współpraca oparta na jasnej komunikacji i kompromisie jest realna i możliwa.

Komunikacja budowaniem mostów

W relacjach między Kościołem i państwem ważną sprawą jest czytelna komunikacja. Chodzi o to, że różnica zdań pośród katolików jest uprawniona, podobnie jak uprawniona jest różnorodność rozwiązań programowych. Te same wartości chrześcijańskie mogą inspirować do różnych działań (Czekański, 2000). Dlatego papież Paweł VI przypominał, że

w konkretnych sytuacjach i uwzględnwszy więzy osobistych solidarności, należy uznać jako uprawnione zróżnicowanie możliwych opcji. Ta sama wiara chrześcijańska może prowadzić do rozmaitych zaangażowań (Paweł VI, 1971).

W tym kontekście papież Franciszek przypomni, że komunikacja jest umiejętnością budowania mostów (Nęcek, 2022), sprzyjania spotkaniu i integracji i w ten sposób ubogaca społeczeństwo. Chodzi o umiejętność dobierania słów i gestów, ażeby móc przezwyciężyć nieporozumienia, uleczyć zranioną pamięć i budować pokój (Franciszek, 2013). Komunikacja wymaga więc moralnej odwagi i jednocześnie cierpliwej stanowczości. Nie jest zadaniem neutralnym, gdyż kształtuje myślenie i pozwala wyrobić sobie zdanie. Oznacza to, że komunikacja staje się jednocześnie współuczestnictwem i formacją, bo z niej wyłania się prawda (Laskowska & Marcyński, 2016).

Kompromis poczuciem odpowiedzialności

W relacjach między Kościołem i państwem ważną kwestią jest kompromis, który buduje poczucie odpowiedzialności. Chodzi o to, że dobro wspólne rzeczywiście staje się dobrem wspólnym wtedy, kiedy potrafi się rozeznąć z jednej strony możliwość zawierania kompromisu, a z drugiej strony – konieczność bezkompromisowości (Nęcek, 2008). Dlatego kompromis – który w systemie totalitarnym uważany był za coś niemoralnego – w systemie demokratycznym staje się postawą wskazaną i zyskującą na znaczeniu (Zięba, 2003).

Czym zatem jest kompromis? Otóż łacińskie *compromissum* oznacza ugodę i porozumienie osiągnięte za porozumieniem stron (Sobol & Stankiewicz, 1995). Rzeczywistość społeczeństwa pluralistycznego

i panujący w nim rynek idei zobowiązuje do podejmowania dialogu na rzecz dochodzenia do konsensusu zadowolającego wszystkie strony spornych spraw. Jan Paweł II dialog rozumiał jako wyraz odpowiedzialności za losy świata i przejaw współpracy na różnych płaszczyznach (Jan Paweł II, 1979). W dialogu bowiem idzie o dobro obywateli, a troska o ich dobro nie może być rzeczywistością abstrakcyjną, lecz postawą przystosowaną do poszczególnych sytuacji, które „muszą charakteryzować się elastycznością” (Benedykt XVI, 2009).

Zatem kompromis jest taką postawą, która wyklucza zaciekłość i nieustępliwość, dążąc do wypracowania formuły satysfakcjonującej wszystkich (Nęcek, 2009). W ten sposób pojawia się możliwość nieustannego rozwoju, który jest imieniem ładu społecznego. Choć rozwój dostosowuje się do konkretnych możliwości i uwarunkowań historycznych, to jednak nie może on tracić sprzed oczu odniesień etycznych, które są gwarantem trwałego pokoju (Benedykt XVI, 2007). Nie dotyczy bowiem płaszczyzny zasad etycznych. Dlatego Jan Paweł II podkreślił, że „ten, kto spotyka Jezusa, nie może iść na kompromis: albo uznaje potrzebę Jezusa i Jego światła, albo decyduje się żyć bez Niego” (Jan Paweł II, 2006). Chodzi o to, że moralność budowana na wierze nie może być wynikiem umowy społecznej, a tym bardziej przedmiotem głosowania, gdyż „wiarę chrześcijan nie opiera się na analizie naszych zysków i strat” (Benedykt XVI, 2011). Dlatego ludzkiego życia nie można poddać pod głosowanie, lecz należy je bezwarunkowo ochraniać. Z drugiej jednak strony trzeba wziąć pod uwagę obiektywne realia polityczne mające przełożenie na możliwości głosowania w parlamencie. Chodzi więc o posiadanie zmysłu rzeczywistości, który ukazuje człowiekowi, co jest realne, a co nierealne do osiągnięcia w danej chwili (Góralczyk, 2003). Prawo stopniowości (Zięba, 2003) – z którym mamy do czynienia – uświadamia, że człowiek jest istotą historyczną i kształtującą się dzień po dniu. Z tej racji różne decyzje podejmuje „odpowiednio do etapów swego rozwoju” (Jan Paweł II, 1981).

Dlatego Jan Paweł II pisał w *Evangelium vitae*, że

parlamentarzysta, którego osobisty absolutny sprzeciw wobec przezywania ciąży byłby jasny i znany wszystkim, postąpiłby słusznie, udzielając swego poparcia propozycjom, których celem jest ograniczenie szkodliwości takiej ustawy i zmierzających w ten sposób

do zmniejszenia jej negatywnych skutków na płaszczyźnie kultury i moralności publicznej. Tak postępując bowiem, nie współdziała się w sposób niedozwolony w uchwalaniu niesprawiedliwego prawa, raczej podejmuje się słuszną i godziwą próbę ograniczenia jego szkodliwych aspektów (Jan Paweł II, 1995).

Prawo stopniowości oznacza, że lepiej zawrzeć bolesny kompromis i pchnąć sprawy we właściwym kierunku niż przez nieustępliwość nie osiągnąć nic lub pogorszyć jeszcze bardziej stan już istniejący. Nie dziwią więc stwierdzenia kardynała Ratzingera:

wołanie o to, co wielkie, ma pozór czegoś moralnego; ograniczanie się do tego, co możliwe, wydaje się natomiast pragmatyzmem ludzi małodusznych. Moralne jest nie awanturnicze moralizowanie, które samo chce czynić to, co należy do Boga, ale rzetelność, uczciwość, która przyjmuje miarę człowieka i zgodnie z nią czyni jego dzieło. W sprawach politycznych nie bezkompromisowość, lecz kompromis jest prawdziwą moralnością (Ratzinger, 1990).

ZAKOŃCZENIE

Reasumując, należy stwierdzić, że Kościół i państwo to dwie instytucje, których celem jest dobro wspólne danych społeczności. Choć mają różne cele i wzajemne relacje, są na swój sposób relacjami złożonymi, to jednak ich działalność staje się konieczna w ramach zdrowej współpracy i współistnienia. Oznacza to, że u podstaw ich wzajemnych relacji leżą: komunikacja jako budowa mostów, która wymaga stanowczości i moralnej odwagi, i kompromis jako odpowiedzialna troska o dobro wspólne. W takiej perspektywie warto postawić na państwo świeckie, które wyraźnie różni się od państwa laickiego. Wymiarom świeckości państwa nie jest usuwanie symboli i religii z przestrzeni publicznej, tak jakby religie wnosily w życie coś niebezpiecznego lub szkodliwego, tak jakby sfera publiczna miała być całkowicie zsekularyzowana, a religia zepchnięta do sfery prywatnej. Chodzi o sekularyzację instytucji, a nie sekularyzację świadomości, która programowo pragnie usunąć kwestie religijne z życia publicznego (Possenti, 2005). Mając tego świadomość, warto podkreślić, że oddziaływanie Kościoła na rzeczywistość społeczną jest o tyle skuteczna, o ile ci, którzy go słuchają, dają się ponieść jego głosowi. Jest

to bowiem oddziaływanie przez kształtowanie sumienia i poddają się temu ci ludzie, którzy chcą mu się poddać. Nieprzypadkowo więc Kościół wypełnia swój mandat poprzez działalność religijną, etyczną, społeczną i sprawuje funkcję krytyczną w życiu społecznym, starając się budzić zachowania rozumne i wzmacniać siły moralne obywateli. Państwo zaś jest polityczną organizacją społeczeństwa i zabiega o to, co związane jest z porządkiem dobrobytu i pokojem społecznym. Niemniej obydwie rzeczywistości angażują się na rzecz społeczeństwa w postaci różnych celów i różnych metod przekonywania.

BIBLIOGRAFIA

- Ambrogetti, A., Rubin, S. (2023). *El Pastor*. Buenos Aires: Penguin Random House Grupo Editorial.
- Benedykt XVI (2005). Encyklika *Deus caritas est*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Benedykt XVI (2007). *Jezus z Nazaretu. Od chrztu w Jordanie do Przemienienia*. T. I. Kraków: Wydawnictwo M.
- Benedykt XVI (2009). Encyklika *Caritas in veritate*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Benedykt XVI (2010). Świadectwo wierności przemawia bardziej niż słowa. Czuwanie modlitewne w Hyde Parku przed beatyfikacją kard. Johna Henry Newmana (Londyn, 18.09.2010). *L'Osservatore Romano*, 11, 37.
- Benedykt XVI (2011). Sumienie jest miejscem, w którym rozbrzmiewa głos prawdy. Spotkanie z przedstawicielami społeczeństwa chorwackiego w Teatrze Narodowym (4.06.2011). *L'Osservatore Romano*, 7, 8.
- Benedykt XVI (2008). *Elementarz Benedykta XVI – Josepha Ratzingera dla pobożnych, zbuntowanych i szukających prawdy*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Crepaldi, G. (1999). Państwo świeckie i misja Kościoła. *Společenstvo*, 4, 683–692.
- Czekański, M. (2000). *Chrześcijanin wobec wyborów politycznych*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Franciszek (2013). *Komunikacja i miłosierdzie. Orędzie na Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu – 2013*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Franciszek (2016, 17 maja). *Entrevista del papa Francisco a La Croix: el texto completo*. <https://www.la-croix.com/Religion/Pape/Entrevista-papa-Francisco-La-Croix-texto-completo-2016-06-30-1200772578> (dostęp: 17.09.2024).

- Gocko, J. (2003). *Kościół obecny w świecie – posłany do świata. Teologiczno-społeczne aspekty postąnnictwa Kościoła w świecie po Soborze Watykańskim II*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Góralczyk, P. (2003). Kompromis. W Jan Paweł II, *Encyklopedia nauczania moralnego*. Radom: Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne.
- Grześkowiak, A. (1990). Zasady naczelné w nowej Konstytucji Rzeczpospolitej Polskiej. *Ethos*, 3, 258.
- Jan Paweł II (1979). Encyklika *Redemptor hominis*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1981). Adhortacja apostolska *Familiaris consortio*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1986). Przemówienie do robotników (Sao Paulo, 13.07.1980). W Jan Paweł II, *Nauczanie papieskie 1980*. T. 2 (s. 48–50). Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallottinum.
- Jan Paweł II (1987). Encyklika *Sollicitudo rei socialis*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1988). Adhortacja apostolska *Christifideles laici*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1988). Przemówienie do Komisji i Trybunału Praw Człowieka (Strasburg, 8.10.1988). *L'Osservatore Romano*, 9, 6.
- Jan Paweł II (1991). Encyklika *Centesimus annus*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (1994). *Przekroczyć próg nadziei*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Jan Paweł II (1995). Encyklika *Evangelium vitae*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (2006). Nie można iść na kompromis (Watykan, 10.03.2002). W Jan Paweł II, *Anioł Pański z papieżem Janem Pawłem II*. T. 8: 22 październik 2000 – 3 kwietnia 2005 (s. 237). Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan Paweł II (2008). Pokój jest zawsze możliwy. Przemówienie powitalne na lotniku (Zagrzeb, 10.09.1994). W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. XI (s. 950–952). Kraków: Wydawnictwo M.
- Jan Paweł II (2008). Poszanowanie praw człowieka warunkiem i źródłem prawdziwego pokoju. Orędzie na XXXII Światowy Dzień Pokoju – 1999. W Jan Paweł II, *Dzieła zebrane*. T. IV (s. 812). Kraków: Wydawnictwo M.
- Jan XXIII (1961). Encyklika *Mater et magistra*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Jan XXIII (1963). Encyklika *Pacem in terris*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.

- Kongregacja Nauki Wiary (1984). Instrukcja *Libertatis conscientia*. O chrześcijańskiej wolności i wyzwoleniu. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Kulbat, W. (2006). Między laickością a laicyzmem, *Łódzkie Studia Teologiczne*, 15, 93–111.
- Laskowska, M., Marcyński, K. (2016). *Komunikacja społeczna według Benedykta XVI*. Kraków: Wydawnictwo Petrus.
- Leon XIII (1891). Encyklika *Rerum novarum*. Città del Vaticano.
- Łużyński, W. (2001). *Państwo pomocnicze*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Masłow, A. (2009). *Motywacja i osobowość*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mazurek, F.J. (2001). *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Nęcek, R. (2008). Chryścijanin a kompromis w nauczaniu społecznym Jana Pawła II i Benedykta XVI. *Społeczeństwo*, 4–5, 503–518.
- Nęcek, R. (2009). *Odpowiadam*. Kraków: Wydawnictwo św. Stanisława BM.
- Nęcek, R. (2012). Godność osoby ludzkiej podstawą życia społecznego w świetle nauczania Benedykta XVI. *Ateneum Kapłańskie*, 2, 289–299.
- Nęcek, R. (2022). Korupcja jako zaburzenie międzyludzkiej komunikacji w świetle nauczania papieża Franciszka. *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne*, 2, 195–210.
- Nowacka, E.J. (2015). *Wprowadzenie do doktryny społecznej Benedykta XVI. Państwo i społeczeństwo w poglądach Franciszka*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Paweł VI (1971). List apostolski *Octogesima adveniens*. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.
- Possenti, V. (2005). *Religia i życie publiczne. Chryścijaństwo w dobie ponowoczesnej*. Warszawa: Wydawnictwo Pax.
- Ratzinger, J. (1990). *Kościół, ekumenizm, polityka*. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallotinum.
- Ratzinger, J. (2004). Duchowe fundamenty Europy wczoraj, dziś i jutro. *Społeczeństwo*, 4–5, 655–671.
- Ratzinger, J. (2005). *Czas przemian w Europie. Miejsce Kościoła i świata*. Kraków: Wydawnictwo M.
- Ratzinger, J. (2005). *Europa Benedykta w kryzysie kultur*. Częstochowa: Wydawnictwo Edycja św. Pawła.
- Sobol, E., & Stankiewicz, A. (1995). *Słownik wyrazów obcych*. Warszawa: PWN.
- Sobór Watykański II (1965). *Gaudium et spes*. Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym. Città del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana.

Zieliński, A. (2017). Bezpieczeństwo publiczne jako podstawowy obowiązek państwa ze szczególnym uwzględnieniem roli Policji w tym obszarze działań. *Security, Economy & Law*, 3, 83–99.

Zięba, M. (2003). *Chrześcijanie, polityka, ekonomia. Prawdy i kłamstwa*. Kraków: Wydawnictwo M.

Życiński, J. (1997, 12 września). W sprawie wyborów parlamentarnych. *Rzeczpospolita*, 213, 5.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

RENATA KURPIEWSKA-KORBUT

<http://orcid.org/0000-0001-5833-3906>

Ignatianum University in Cracow

renata.kurpiewska-korbut@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2645

Polish humanitarian diplomacy and its capabilities

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: The main objective of the article is to analyze the issues that constitute the potential of Polish humanitarian diplomacy, including the specific political circumstances that have arisen in 2022 related to the humanitarian crisis in Ukraine.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The main research problem in this study revolves around outlining the elements of the process of conducting humanitarian diplomacy by the Polish authorities. The objective is to demonstrate that thoughtful approaches have been taken in this regard. The study employs various research methods, including document analysis, literature review, press review, and expert interviews.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The first part of the article presents humanitarian diplomacy as a theoretical concept, the second part describes strategic domestic documents, administrative and financial resources of Poland's humanitarian policy, while the third part analyzes the evolution of Poland's status as a donor conducting humanitarian diplomacy.

RESEARCH RESULTS: The analysis of the subject reveals that there have been symptoms indicating that the Polish authorities are striving to conduct conscious activities within the framework of humanitarian diplomacy, especially by creating international events and advocacy for Ukraine humanitarian needs on the international forum. It also exposes shortcomings and opportunities of "Polish Aid" in the context of current geopolitical conditions.

Suggested citation: Kurpiewska-Korbut, R. (2024). Polish humanitarian diplomacy and its capabilities. *Horizons of Politics*, 15(52), 201–216. DOI: 10.35765/HP.2645.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

It should be noted that the issue of humanitarian diplomacy of Poland has not been extensively discussed by researchers. The article serves as a pioneering introduction to a comparative study on humanitarian diplomacies conducted by other medium-sized and middle-income countries, primarily from Central and Eastern Europe.

KEYWORDS:

humanitarian diplomacy, Polish aid, foreign aid, donor, humanitarian crisis

INTRODUCTION

Due to the outbreak of war and the humanitarian crisis in Ukraine at the beginning of 2022 and extraordinary whole-of-society response, Poland gained the reputation of a “humanitarian superpower” to use the phrase coined by U.S. Ambassador to Poland Mark Brzezinski (Brzezinski, 2022). Already in the OECD Development Assistance Committee Peer Review Report (DAC, 2017) published a few years earlier, it was assessed that Poland was becoming a more ambitious humanitarian donor and has had a solid, strengthening policy and strategic humanitarian framework. It was also noticed that Poland has had a growing interest in increasing the scope of its humanitarian action (with the remark of the attendant budgetary constraints). Meanwhile, the same country faced condemnation in 2021 for closing its border to Iraqi and Afghan migrants crossing from Belarus. An observation appeared in the latest OECD report (DAC, 2023) states that though Poland has an opportunity to increase visibility and reinvigorate ambitious strategic priorities of Polish Aid, as might assumed to great extent in connection with the humanitarian situation in Ukraine, it has not yet delivered on its aspirations in the field since its last peer review.

HUMANITARIAN DIPLOMACY AS A THEORETICAL BACKGROUND

The state is a key stakeholder in the humanitarian sector, and the use of both development and humanitarian aid as a tool to achieve foreign policy objectives of donor countries is not a new phenomenon (e.g. ALNAP/ODI, 2022; Markovits et al., 2019; Lancaster, 2007; Morgenthau, 1962). Although in many cases humanitarian aid is a relatively insignificant area of state activity and the pursuit of its interests, also in comparison to development aid, involvement in humanitarian field is closely related to international, regional and national policy. As stated by one of the founders of the modern theory of international relations “while humanitarian aid is per se nonpolitical”, which nota bene distinguishes it from other forms of aid “it can indeed perform a political function when it operates within a political context” (Morgenthau, 1962, p. 301).

With growing humanitarian needs around the world (ALNAP/ODI, 2023) humanitarian assistance is seen increasingly as a tool for advancing foreign policy priorities. Foreign aid, once the exclusive foreign policy instrument of rich powerful states, is now being provided by middle-income or peripheral countries, too (Apodaga, 2017). There is a clear link between foreign policy objectives and the humanitarian commitment of states. Research proves that the way a state seeks to achieve or promote its own interests in relation to other states is a key factor driving its humanitarian commitment. And the way a state sees itself in a changing global and regional order has a fundamental influence on its decisions and practices (DAC 2017, p. 13; Taraboulsi-McCarthy et al., 2016). Finally, the way humanitarian aid is used by the state and whether it becomes its strategic political tool depends on the situation, and the wider context. Within the broad concept of “foreign policy”, there are numerous specific factors that influence the humanitarian action of a state. The most important are national security, including military factor, economic and trade interests, the achievement of international or regional influence or power (aid has been deployed to maintain regional spheres of influence and alliances), donors’ intentions, motivations, preferences with regard and posture towards the international system and international status quo. Certainly,

historical, cultural and religious factors also play a role (Markovits et al., 2019).

The concept of humanitarian diplomacy is a useful tool in examining the importance of a state's humanitarian aid for achieving the interests and goals of its foreign policy. According to Regnier (2011) or Lauri (2018) "humanitarian diplomacy" is not a well-established, precise concept but rather an emerging, circulating, fashionable term, similar to a wide range of new diplomacy fields such as climate, health or digital diplomacy that have appeared in recent decades, however it can be also treated as a rediscovered idea. The phrase "humanitarian diplomacy" – rooted in nineteenth-century history of humanitarian action – was used for the first time at the beginning of the 20th century by the American diplomat Oscar Straus, who distinguished it from the traditional tools of diplomatic services (Turunen, 2020). In the context of the Cold War, today's practices of humanitarian diplomacy began to mature, and their crystallization was accelerated after the end of the Cold War by new geopolitical conditions, the emergence of "new wars", the participation of non-state actors and increased humanitarian needs due to complex emergencies.

There is no complete consensus among researchers what the essence of this kind of diplomacy is. Some understand it primarily as the humanitarian organization's desire and purposeful action or negotiations to provide space for their work by political and military authorities (Minear & Smith, 2007) or as the persuasion of specialized organizations, forcing governments or in general decision makers to respond to crisis situations and obtain their support (Lauri, 2018). Other researchers treat this concept more broadly as an diplomatic activity carried out by multiple actors – both states and non-states actors – remaining in a network system. And still others emphasize its importance as peaceful, non-violent component of foreign policy of states (Ratajczak & Bros, 2023), which also means striving to achieve state's own interests. However, there is a consensus that its main areas of action include international negotiations, advocacy, awareness-raising and resource mobilization in emergencies (Regnier, 2011).

Humanitarian diplomacy is an element of niche diplomacy, which is sought after by medium-sized countries, relatively young and poorly experienced, as in the case of Poland. Many areas in which Poland could build its international position and relationships have

already been taken over by more prosperous, highly developed and influential countries (Szondi, 2009). States looked for areas that could be considered as niche topic for building their position through development aid, possibly one which had not yet been “reserved” by other, especially highly developed states. It applied to countries such as Norway, Switzerland and Canada, but also to the Central and Eastern European states.

The aim of this paper is to analyze issues that constitute the potential of Polish humanitarian diplomacy treated as a tool in conducting foreign affairs, including the specific political context related to the humanitarian crisis in Ukraine. It primarily examines its strategic framework, sources at disposal, historical and current diplomatic activities in the humanitarian field and the assessment of the use of its potential by the Polish decision makers. To achieve that the paper was prepared based on literature review, documents, reports and press study and also expert interviews with officials from the Ministry of Foreign Affairs and the Chancellery of the President of the Republic of Poland.

STRATEGIC FRAMEWORK AND RESOURCES OF POLAND’S HUMANITARIAN POLICY

Poland’s humanitarian policy framework is aligned with international guidelines laid down by, among others, the United Nations and the European Union such as “the 2030 Agenda for Sustainable Development”, “the Agenda for Humanity”, “the European Consensus on Humanitarian Aid” and is integrated into several national legal and strategic documents. “The Development Cooperation Act of 16th September 2011” provides a main, broad legal framework for Poland’s humanitarian aid. This document does not treat humanitarian aid as a separate issue, apart from art. 2, point 2 containing its definition. The definition reflects its most conventional understanding as „providing aid, care and protection of a population affected by armed conflict, natural disaster or other humanitarian crises caused by nature or man” (DCA GOVPL, 2011). The humanitarian objectives set out in the legal basis translate into strategic priorities through two complementary channels: the multiannual development cooperation

programmes and the annual “the Development Cooperation Plan”. It aligns with long-term objectives in disaster risk reduction field, which have natural links with development objects.

A whole of government strategy – the currently valid “the 2021–2030 Multiannual Development Cooperation Programme Solidarity for Development” approved by the Council of Ministers – gives some general outlines to Polish humanitarian assistance, primarily incorporating it into a modern approach assuming complementarity of humanitarian and development activities and supporting peace efforts (i.e. “the humanitarian – development – peace nexus” recommended by “the Grand Bargain 2016”, a unique agreement between some of the largest donors and humanitarian organisations who have committed to improve the effectiveness and efficiency of the humanitarian action). The strategic assumptions emphasize the importance of both the mutual cooperation of countries, cooperation with non-governmental organisations, specialised state agencies (including rescue services), other public administration institutions and multilateral channels, including special partnerships with international humanitarian organisations within the European Union and United Nations. The assumption was also made to undertake humanitarian activities regardless of geographical priorities (MFA, 2021).

In turn, in 2022 and 2023 the Development Cooperation Plans a priority issue arises, i.e. radical redefinition of the Polish humanitarian aid priorities in response to massive-scale humanitarian crisis in Ukraine created as a result of Russian aggression in February 2022. The fundamental goals set here include providing humanitarian aid to Ukrainian nationals on its territory and in other countries facing a humanitarian crisis due to mass migration of Ukrainians fleeing Russian aggression as well as providing support to countries dependent on grain imports from Ukraine and Russia, suffering from the impact of disrupting global food production and supply chains. Attention was paid to six countries in particular out of the 19 most famine-affected countries, the ones in a critical condition are following: Afghanistan, Ethiopia, Nigeria, Somalia, South Sudan, and Yemen. The plans also emphasized Poland’s readiness to continue Poland’s engagement with helping its Middle Eastern partners, which have been heavily burdened by the consequences of the refugee crisis by the war in Syria (Iraq, Lebanon, and Jordan), supporting the

populations in protracted crisis countries at a particularly high risk of famine (Yemen, Syria, Afghanistan) and respond to sudden and widespread humanitarian crises and disasters that are either likely to occur or already underway in other parts of the world (such as the Horn of Africa, Pakistan) despite the ongoing crisis in its immediate vicinity.

The Polish state's multiannual and annual humanitarian activity plans are part of the broader framework of Poland's foreign policy strategy i.e. Polish Foreign Policy Strategy 2017–2021 and Polish foreign strategy for 2023. The main tasks included in the strategic framework focus on building the image of Poland and enhancing its international credibility as an engaged and responsible member of the international community (in addition to strengthening security and supporting the socio-economic development of the country). One of the mentioned instruments to implement this assumption is the provision of humanitarian aid in the event of wars and natural disasters. It was emphasized that by undertaking humanitarian activity within the United Nations system, Poland should continue its involvement in issues that are priority for Poland, including preventing conflicts, counteracting new threats to security, protecting the population, considering especially the most vulnerable groups. There was also a provision about the need to solve the then migration crisis in Europe by pursuing the idea of flexible solidarity. This category referred to tackling problems at their roots, and meant, in addition to development assistance to African and Middle Eastern countries, providing humanitarian assistance to refugees. In Poland's foreign policy strategy in 2023, particular importance was devoted to the issue of supporting Ukraine, including maintaining the EU's involvement and involving the Three Seas Initiative (TSI) countries in this area. Poland's development cooperation with Ukraine was focused on preventing the humanitarian crisis and activities mitigating the impact of the war on the economic and social environment of Ukraine.

Humanitarian aid, although noticeable, is poorly taken into account in national strategies and plans of Poland. There are no extensive considerations on this subject in any of these documents. This situation is primarily the result of lack of state's strategic vision and oversight in the humanitarian field and some related issues.

In practice, political debate on and support for humanitarian (and development) cooperation or more deliberate direction across the government have been limited.

According to the 2011 Development Cooperation Act the leading role in terms of humanitarian aid is played by the Ministry of Foreign Affairs. The MFA's Department of Development Cooperation (DDC) as a single organizational unit remains responsible for steering Polish development and humanitarian cooperation, but its mandate and capacity to do so are inadequate (NIK, 2020; DAC, 2023). Existing within DDC structures the Development Co-operation Policy Council that was intended to strengthen policy formulation, providing advice, productive discussion, coordination and strategic oversight is simply ineffective. In general, there is lack of clear institutional roles and responsibilities and above all backed up by political leadership. Yet, the ongoing tendency to separate the delivery apparatus from political coordination makes it difficult to develop strategic planning and undermines the MFA's role as the lead institution (DAC, 2023). There is also little parliamentary or presidential oversight of the humanitarian programme (Senate Foreign Affairs Committee, 2023; MFA Interview, 2023; Chancellery of the President of the Republic of Poland Interview, 2024). Such a political context has made it challenging to raise development awareness and advance reforms to strengthen Poland's humanitarian (and development) cooperation system. This aspect is shown by the situation with humanitarian support for Ukraine and the difficulty in estimating the amounts of Polish support and making them public (Senate Foreign Affairs Committee, 2023).

Information on the financial resources of Polish foreign humanitarian support seems to be blurred. There is no separate precise domestic data on expenditure on whole humanitarian aid. It is treated as part of Official Development Assistance (ODA) and currently constitutes the majority of these resources. According to OECD estimates total ODA increased from 0.13% (USD 702 million) to 0.15% (USD 984 million) of GNI over 2017 to 2021, exceptionally increasing to 0.51% of GNI (USD 3.4 billion) in 2022. The nominal ODA increase compared to 2021 was 255.6%. It was the highest of the 20 EU countries that make up the 31 members of the OECD's DAC. Thus Poland exceeded the target of 0.33% ODA/GNI by 2030 (MFA Interview, 2023) and

changed the previous trend when Poland's ODA had not kept pace with its strong economic trajectory.

The increase was related to Poland's above-standard response to the migration crisis caused by Russia's attack on Ukraine, support for Ukrainian refugees and increased expenditure on payments to international organizations (MFA Interview, 2023). In responding to urgent needs, Poland was able to mobilise significant additional funding including from the Prime Minister's Special Reserve, to address the humanitarian needs caused by Russia's invasion of Ukraine (DAC, 2023). Simultaneously the share of external resources in the Solidarity Fund has grown substantially, accounting for around 70% of the budget in 2022 compared to just 5% in 2019. The share of non-Polish funding was also growing further following the Fund's successful EU Pillar Assessment in early 2023.

The core Polish funding support responses to UN appeals and regular contributions to the Central Emergency Response Fund (CERF). There are both payments to other international organizations and specialized agencies as well as implementation of a great number of direct aid projects outside Poland by Polish missions abroad and Polish non-governmental organizations. It is worth noting that till 2022 EU contributions made up the largest share of Polish ODA (DAC, 2023). Solid links with the European institutions, multilateral organisations and Poland's 88 diplomatic missions worldwide ensure multiple channels through which it can be warned rapidly of an emerging humanitarian crisis.

THE EVOLUTION OF POLAND'S DONOR STATUS

Poland is a country that has been on both sides of the aid relationship. This is reflected in Polish Aid motto: "In the past we received help, today it's us who support others" (MPDC 2021–2030). Despite the fact that is considered a new actor among established donors, it has historical, Cold War experience of providing foreign aid as a member of Comecon and a representative of the Soviet bloc. It was a beneficiary of aid from the Western states and institutions during 80. and 90., then transformed from international aid recipient into donor. Obtaining membership in the European Union was associated with the signing

of international agreements and a set of EU regulations obliging one to be a donor. After Poland's accession to the EU and the OECD engaging in development and humanitarian assistance was perceived as an opportunity to appear on an international forum as a generous and responsible country (Drażkiewicz-Grodzicka, 2020).

Poland started building its own humanitarian (and development) capacity in the mid-2000s and for more than two decades its humanitarian policy framework has been evolving in response to international trends in humanitarian practice and policies (DAC, 2017). An important reason that aroused interest in the issue of direct humanitarian support by the Polish authorities and resulted in significant increase in expenditures from the Polish budget for humanitarian aid was the war in Syria since 2011 (NIK, 2020). Support for countries affected by the civil war has become one of the priorities of the Government of the Republic of Poland. In its priority supported countries in the East, the Middle East and Africa Poland uses the full range of its crisis response (and disaster risk reduction) instruments.

Through its presence at global humanitarian operations and co-ordination fora, seating on the specialised institutions' governing boards and financial contributions to multilateral entities, Poland takes part in shaping the international debates and has an opportunity to obtain an influence the organisations' strategies. It can contribute to their rules and influence the directions of international humanitarian cooperation in accordance with its priorities. Poland is part of the UN-OCHA donor support group and participates in the Committee for Humanitarian Affairs and Food Aid (COHAF). The United Nations clearly remains Poland's primary multilateral channel in terms of humanitarian assistance. The MFA prioritises UN humanitarian organisations for civil protection in conflict areas and to support humanitarian crises Poland is unable to access for security reasons (MFA, 2022). The Polish involvement in international disaster relief operations is also provided through the EU mechanisms, above all European Union Civil Protection Mechanism (UCPM), Emergency Response Coordination Centre (EADRCC) and the Euro-Atlantic Disaster Response Coordination Centre (EADRCC/NATO). In general it co-ordinates with other donors at headquarter level, essentially within the European framework. Polish engagement with multilateral organisations and extensive diplomatic network including

INSARAG (The International Search and Rescue Advisory Group) ensures good early warning of emerging crisis, fluid, efficient and allows a flexible response. Aid provided in this international format on the one hand supports Polish priorities in international organisations, and on the other hand finances activities that for certain reasons are not implemented bilaterally (due to geographical distance, complicated security situation etc.) (DAC, 2017; Suska, 2022).

During the UN's first-ever World Humanitarian Summit Istanbul in 2016 the Polish Prime Minister declared that Poland attaches great importance to being prominent and responsible in developing humanitarian aid around the world. At the same year talks on bilateral cooperation with the United Arab Emirates, one of the major international donors, took place at the Polish Ministry of Foreign Affairs in Warsaw. It concerned coordination, exchange of expertise and common exploration of opportunities in humanitarian and development areas (MENA Report, 2016). Three years later Poland became the host of Warsaw Humanitarian Expo: An International Exhibition of Humanitarian Aid and Development Assistance. The first event of its kind in Central and Eastern Europe served as an opportunity to network with top decision makers from the humanitarian and development sectors, including UN organizations and agencies, the EU Commission, as well as major domestic, international NGOs and the private sector interested in humanitarian assistance market. The event consisted of a fair, the Responsible Business for Humanitarian Emergencies conference, a procurement forum, and the Humanitarian City a platform for meetings and debates. In the three-days event representatives of the European Commission, FAO, WFP, UNICEF, WHO, UNHCR, UNDP, Oxfam, International Committee of the Red Cross, as well as DIHAD (The Dubai International Humanitarian Aid and Development Conference and Exhibition) and Saudi KSRelief (The King Salman Humanitarian Aid and Relief Center) took part (MENA Report, 2019). DIHAD's participation underscored its significance at the international stage in dealing with humanitarian issues. It makes wonder again that there was no continuation of that initiative in Warsaw, but in Europe a new humanitarian trade fair appeared. Till now there were three editions of European Humanitarian Forum (EHF) in Brussels.

In the final period of the Covid-19 pandemic (2020–21), after Poland significantly supporting partner countries from the East and the

Middle East, especially such as Ukraine, Moldova, Belarus, Armenia, Georgia, Belarus and Lebanon, Polish government response to the Belarus crisis border i.e. practice of consistent use of push-back, justified by the need to protect the Polish border and at the same time the external border of the European Union, has led to a humanitarian crisis (Bodnar & Grzelak, 2023). The reaction was strongly contested in European and international fora. There were allegations of being incoherent with its international obligations, commitments in terms of international human rights and refugee law. Next year following the humanitarian crisis resulting from Russia's attack on Ukraine, Poland became one of the most significant donors of aid to Ukrainians, above all to Ukrainian refugees and a key logistics hub for the supply of strategic goods to Ukraine.

Polish humanitarian diplomacy has clearly intensified in the area of advocacy, awareness raising and resource mobilization in the emergency situation in Ukraine. Three months after the outbreak of the war, Polish government co-hosted with the Swedish government the High-Level International Donors' Conference for Ukraine in collaboration with the presidents of the European Commission and the European Council. At the end of 2022, it organized the "World for Ukraine W4UA" humanitarian and economic summit, which was the largest meeting of the international community to help Ukraine in Poland so far (MFA Interview, 2023). The issue of support for Ukraine has been also an important element during the President of the Republic of Poland's foreign trips, including at the UN General Assembly. Moreover, Poland has involved in the creation of a tribunal for Russia's aggression against Ukraine, which was the topic of the meeting of representatives of the group of several dozen countries and international organizations creating the so-called core group, which took place in mid-2023 in Warsaw.

Parallel to strictly humanitarian activities Poland seeks to play a coordinating role in the post-conflict reconstruction of Ukraine. In general one of the priorities of Polish development policy is to include Polish business in reconstruction programs as widely as possible. The Polish Ministry of Foreign Affairs signed a host country agreement with the UN establishing the permanent presence of the United Nations Office for Project Services (UNOPS) in Poland (PAP, 2023). UNOPS is one of the most important entities within the UN

System, co-creating the UN Global Marketplace, i.e. the UN purchasing center, which is the heart of the UN public procurement system. UNOPS is present in particular in countries with humanitarian and peace needs that require long-term reconstruction and stabilization plans. The Warsaw office is one of the most important UNOPS offices, responsible for tender procedures for funds that have been and will be entrusted to UNOPS for the reconstruction of Ukraine.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

There have been symptoms indicating that the Polish authorities are striving to conduct conscious and coherent activities within the framework of humanitarian diplomacy. This is evidenced *inter alia* by initiatives such as the Warsaw Humanitarian Expo in 2016 that was the first of its kind organized in Central and Eastern Europe and Europe's largest trade fair devoted to global humanitarian and development aid or the High-Level International Donors' Conference for Ukraine and the "World for Ukraine W4UA" in 2022 and advocacy for Ukraine humanitarian needs on the international forum.

Poland's response to Russia's war of aggression in Ukraine and increase ODA above its international commitments has presented a strong context for investing in more efficient and effective humanitarian diplomacy strategy and an opportunity to create momentum for enhancing its international credibility as a prominent and responsible member of the international community. With better links between humanitarian and other cooperation instruments, financial transparency and an increased investment in the field, efficient administrative and political coordination (with leading role of the MFA), giving importance to humanitarian issues in national strategies and plans, and adaptation to trends in the international humanitarian system by formal endorsement of a new version of the Grand Bargain for 2023–2026, Polish Aid could gain recognition, its niche character and simultaneously could strengthen Polish involvement in post-conflict reconstruction of Ukraine and elsewhere. In other words Poland should set clear targets to build its humanitarian donor position. Internal constraints should not prevent Poland from maximizing resources and benefits as part of

the overall international humanitarian response to the serious crisis in Ukraine and the Middle East.

Poland could draw on its humanitarian and development co-operation experience to inform its political efforts in Brussels including in the lead up to its upcoming EU Presidency and clarify how Polish Aid will benefit from future EU delegated co-operation, ensuring systems and capacities are in place to do so. Poland's 2025 Presidency of the Council of the European Union comes at a strategic moment, and Poland has an important opportunity to build on the response to Russia's war in Ukraine to raise awareness and show leadership. Stepping up co-ordination with other EU Member States in partner countries would also better enable Poland to leverage its presence and added value.

REFERENCES

- ALNAP/ODI (2022). Annual Report. London.
- ALNAP/ODI (2023). Annual Report. London.
- Apodaga, C. (2017). *Foreign Aid as Foreign Policy Tool*. DOI: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.332h.
- Bodnar, A., & Grzelak, A. (2023). The Polish–Belarusian Border Crisis and the (Lack of) European Union Response. *Białostockie Studia Prawnicze*, 28(1), 57–86.
- Brzezinski, M. (2022). Ambassador Mark Brzezinski's Remarks at Warsaw University. Retrieved from: https://pl.usembassy.gov/amb_warsaw_university/ (accessed on: 29.03.2024).
- Chancellery of the President of the Republic of Poland *Interview* (2024). (05.01.2024).
- Chancellery of the President of the Republic of Poland *Interview* (2024). (06.02.2024).
- DAC OECD (2017). Development Co-operation Peer Reviews: Poland 2017.
- DAC OECD (2023). Development Co-operation Peer Reviews: Poland 2023.
- DCA GOV (2011). The Development Cooperation Act of 16th September 2011.
- Drażkiewicz-Grodzicka, E. (2020). *Institutionalised Dreams: The art of managing foreign aid*. New York: Berghahn Books.

- El Taraboulsi-McCarthy et al. (2016). Foreign policy and humanitarian action: An agenda for inquiry. *HPG Working Paper*. Overseas Development Institute.
- Lancaster, C. (2007). *Foreign Aid: Diplomacy, Development, and Domestic Politics*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Lauri De, A. (2018). *Humanitarian Diplomacy: A New Research Agenda*. Bergen: Chr. Michelsen Institute.
- Markovits D. et al. (2019). Foreign Aid and the Status Quo: Evidence from Pre-Marshall Plan. *The Chinese Journal of International Politics*, 12(4). 585–613. DOI: 10.1093/cjip/poz015.
- MENA Report (2016, 23th March). *Poland, United Arab Emirates: Ministry of Foreign Affairs and International Cooperation praises cooperation with Poland*.
- MENA Report (2019, 23th May) *Warsaw Humanitarian Expo: An International Exhibition of Humanitarian Aid and Development Assistance*.
- Menkes, J. & Suska, M. (2022). *The Economic and Legal Impact of Covid-19. The Case of Poland*. Abingdon: Routledge.
- MFA (2017). *Polish Foreign Policy Strategy 2017–2021*.
- MFA (2021). *The Multiannual Programme for Development Cooperation for 2021–2030 Solidarity for Development*.
- MFA (2022). *Development Cooperation Plan*.
- MFA (2023). *Development Cooperation Plan*.
- MFA Interview (2023, 21th December).
- Minear, L., & Smith, H. (Eds.) (2007). *Humanitarian diplomacy: practitioners and their craft*. Tokyo–New York: UN University Press.
- Morgenthau, H. (1962). A Political Theory of Foreign Aid. *The American Political Science Review*, 56(2), 301–309.
- NIK (2020, 2nd October). *NIK about humanitarian aid provided outside Poland as part of public administration tasks*. Retrieved from: <https://www.nik.gov.pl/en/news/nik-about-humanitarian-aid-provided-outside-poland-as-part-of-public-administration-tasks.html> (accessed on: 29.03.2024).
- PAP (2023, 22th September). *Jadwiga Emilewicz o siedzibie UNOPS w stolicy: Polska dąży do odgrywania roli koordynatora w odbudowie Ukrainy*. Retrieved from: <https://www.pap.pl/aktualnosci/jadwiga-emilewicz-o-siedzibie-unops-w-stolicy-polska-dazy-do-odgrywania-roli> (accessed on: 29.03.2024).
- Ratajczak, M., & Broś, N. (2023). Humanitarian diplomacy: the case of Switzerland and Sweden. *Politeja*, 1, 143–163.
- Regnier, P. (2011). The emerging concept of humanitarian diplomacy: identification of a community of practice and prospects for

- international recognition. *International Review of the Red Cross*, 93(884), 1211–1237. DOI: 10.1017/S1816383112000574.
- Senate Foreign Affairs Committee (2023, 3rd January). *Zapis stenograficzny z posiedzenia Komisji Spraw Zagranicznych i Unii Europejskiej Senatu RP* (nr 127). Retrieved from: <https://www.senat.gov.pl/prace/komisje-senackie/przebieg,9990,1.html> (accessed on: 29.03.2024).
- Suska M. (2022). International disaster response. Legal institutions and regulations. In J. Menkes & M. Suska, *The Economic and Legal Impact of Covid-19. The Case of Poland*. Abingdon: Routledge.
- Szondi, G. (2008). *Public diplomacy and nation branding. Conceptual Similarities and Differences*. Den Haag: Netherlands Institute of International Relations “Clingendael”.
- Turunen, S. (2020). Humanitarian Diplomatic Practices. *The Hague Journal of Diplomacy*, 15(4), 459–487.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

IGOR KAVETSKYY

<http://orcid.org/0000-0002-3516-5484>
University of Szczecin
igor.kavetsky@usz.edu.pl

TATIANA KAVETSKA

<http://orcid.org/0009-0004-5229-348X>
University of Warsaw
t.kavetska@student.uw.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2554

Spatial patterns of electoral support in the 2023 Polish general election

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: This article focuses on identifying the spatial patterns of electoral support for the main political actors, and searching for adequate determinants that explain this distribution of support, based on the results of the 2023 general election in Poland.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: Is there a relationship between the basic morphological features of the voting space in Poland and the hierarchy of the settlement structure, along with the arrangement of regions associated with the country's historical and political heritage? The methods used in the study include analysis of descriptive statistics, estimation of spatial autocorrelation, discriminant analysis, and cartographic methods.

PROCESS OF ARGUMENTATION: The research process involves a two-stage procedure: 1) identifying a general picture of spatial variation in electoral support for selected groupings, and basic clustering patterns of electoral support; and 2) estimating links between the observed patterns of support and their presumed determinants; that is, the country's settlement hierarchy and historical-political divisions.

RESEARCH RESULTS: The spatial variability of the support indicators is characterised by a distinctive territorial distribution, based on the units of the settlement system and the boundaries of former historical divisions. The nature of this linkage indicates the changing layout of the voting space, associated with the increasing polarisation of citizens' political preferences.

Suggested citation: Kavetsky, I., & Kavetska, T. (2024). Spatial patterns of electoral support in the 2023 Polish general election. *Horizons of Politics*, 15(51), 217–237. DOI: 10.35765/HP.2554.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The current pattern of urban-rural differentiation is related to the different preferences of metropolitan (over 20,000 inhabitants) and rural or small-town (up to 20,000 inhabitants) communities. The east-west heterogeneity of Poland's voting space is increasing due to similarities of preferences among the inhabitants of former Austrian and Russian Poland, on the one hand, and Prussian Poland and the Recovered Territories, on the other.

KEYWORDS:

Poland, general election, electoral support, spatial patterns

INTRODUCTION

The 2023 Polish parliamentary election will go down in history for many different reasons. First and foremost, the highest-ever voter turnout, which exceeded 74% of eligible voters. Second, the unprecedented mobilisation of young voters (aged 18–29), whose participation reached almost 70%. Third, the extremely intense election campaign that preceded the very act of voting. Fourth, the symbolic defeat of the hitherto ruling political option, which, despite winning the largest number of votes, lost its majority in parliament and was forced to move to the opposition benches. However, it was also marked by a specific spatial distribution of voting results. This showed, on the one hand, the continuation of previously observed trends, but on the other, the clarification of entirely new elements.

The analysis of voting results is one of the traditional research areas of electoral geography, an interdisciplinary field that brings together the scientific explorations of geographers, political scientists, sociologists, psychologists, and others. Its areas of interest include the analysis of spatial variations in electoral participation and the political preferences of residents, the identification of the spatial determinants of citizens' electoral decision-making and formation, the delimitation of electoral district boundaries, and the estimation of their impact on electoral outcomes (cf. Taylor and Johnston, 1979). This paper focuses on the first of these aspects, in particular the assessment of the spatial patterns of electoral support for selected political actors and the search for adequate determinants of the distribution of this support in territorial detail.

When speaking of spatial voting patterns, one has in mind a specific voting space's morphology, revealed in various types of ordering relations that reflect the basic structures of political reality (Kavetsky, 2010). Therefore, we can speak, for example, of an increased concentration of supporters of a given political option in a certain territory, a convergence of areas of high support for parties representing different ideological currents, or a temporal change in the territorial range of the intensive impact of a chosen political force. It is also possible to point to more complex correlations, such as the permanent domination of a political grouping in places containing concentrations of specific professional groups or national minorities, or the overlapping of areas of above-average support for a certain electoral option with the boundaries of specific historical-cultural regions.

The current investigation focuses on two fundamental determinants, indicated as important in previous studies on the electoral geography of Poland (Kavetsky, 2010; Kowalski, 2000; Matykowski, 2018; Zarycki, 1997). First, the relationship of the basic morphological features between the voting spaces with urban-rural differentiation or, more generally, with the hierarchy of the country's settlement structure. Second, the relationship between the territorial distribution of support and the layout of certain spatial wholes of a historical-cultural nature; that is, regions related to Poland's historical-political heritage. Zarycki (2000) identifies these two grounds of Polish political-spatial division with the conflicts between primary and secondary economies and between the centre and peripheries, deriving this from Lipset-Rokkan's groundbreaking theory of political cleavages. He emphasises their fundamental character, which brings the socio-political situation in Poland closer to the patterns typical of developed European democracies.

In the literature on the subject, these divisions are usually framed in terms of two antagonistic spatial-political axes: liberal cities and agglomerations are contrasted with statist rural areas, while right-wing south-eastern areas are set against left-wing north-western areas. Several related terms capture the dual character of the Polish political scene and, at the same time, the national electoral space: 1) the axis of interests and axis of values distinguished by Żukowski (1996) as two complementary dimensions based on different visions

of the economy (liberal vs social) and the social teaching of the Church (secular vs Catholic); 2) Markowski's (1997) conception of a two-dimensional political space divided along economic and socio-cultural lines (populism vs liberalism, secular libertarian cosmopolitanism vs religious authoritarian nationalism); and 3) as proposed by Kavetsky (2010), the economic dimension created by liberal and people's parties, along with the axiological dimension created by traditionalist and cosmopolitan groupings.

Regardless of the accuracy of the nomenclature used, it is important to emphasise the relative permanence of four ideological options located in these dimensions: liberal, people's, right-wing and left-wing, to which the multiplicity of actors operating on the rather volatile and fragmented Polish political scene is usually reduced. As Kowalski (2018) shows, each of these options is characterised by a high spatial stability and the permanent core areas, basically the same since year 1991. However, this does not imply invariability of the influence intensity. A fundamental change occurs in the middle of the first decade of the 21st century, when the political scene has been dominated by the two main actors, i.e. Civic Platform (PO) and Law and Justice (PiS) representing the liberal and right-wing camps respectively. As a result of this change, left's sphere of influence shrinks in favour of the liberals, and to some extent right-wing option takes over the territories previously influenced mainly by the people's groupings. In this context, Wielgosz (2019) even speaks of the emergence of a PO-PiS oligopoly on the Polish political party market. This structure effectively marginalises other actors and creates a polarised political system dividing voters into two antagonistic camps. In the spatial dimension, this is accompanied by a geographical polarisation of both parties' voters in the form of urban-rural heterogeneity and east-west divergence (Grabowski, 2019; Kavetsky, 2023; Lason & Torój, 2019; Marcinkiewicz, 2018; Zarycki, 2015).

Assuming that the aforementioned two dimensions of the country's spatial-political differentiation retain their validity, it seems relevant to ask to what extent their influence on spatial patterns of electoral support remains strong in the face of new socio-political trends and the specific circumstances of the 2023 parliamentary elections. Therefore, the study aims not only to identify the overall picture of spatial variation in electoral support for selected groupings, but

also to estimate how these two fundamental divisions continue to shape Polish electoral space.

RESEARCH METHODS AND TOOLS

The material used for this study is the voting results for the electoral lists of the five political groupings that crossed the applicable thresholds in the elections to the Sejm of the Republic of Poland on 15 October 2023, aggregated at the level of 2,477 municipal units: Law and Justice (*Prawo i Sprawiedliwość* – PiS), Civic Coalition (*Koalicja Obywatelska* – KO), Third Way (*Trzecia Droga* – TD), New Left (*Nowa Lewica* – NL), and Confederation Liberty and Independence (*Konfederacja Wolność i Niepodległość* – KWiN). The sole focus on the elections to the lower house of the Polish parliament is due to the obvious greater importance of this body in the public power system. More importantly, these elections far better reflect the distribution of political preferences since they require the selection of a candidate from a specific party list. The relevant information is publicly available and comes from the official website of the State Electoral Commission.

The research process has two stages. The first aims to identify the general picture of spatial differentiation of electoral support for the selected groupings. The chosen measure of support is the percentage of valid votes cast for each grouping in relation to the total number of eligible voters. This is a more reliable measure than the traditional indicator of support calculated in relation to the number of valid votes because it considers the size of voter turnout, which is in itself an important determinant of election results. At this stage, traditional descriptive statistics are used to capture the variability of the results, along with support cartograms constructed using quintile ranges to allow a visual exploration of the vote distribution for individual political forces.

A spatial autocorrelation analysis is also applied, enabling a clearer assessment of the intensity and extent of spatial clustering of electoral support values for the analysed parties, based on information revealed by global and local autocorrelation indices. Spatial autocorrelation is a correlation between values of the same variable (in this case, electoral support) measured at different points in space. It occurs

when the presence of the analysed phenomenon in one spatial unit increases or decreases the probability of that phenomenon occurring in neighbouring units. The fact that statistically significant autocorrelation exists means spatial clustering of variable's similar values (high or low) into groups and homogeneity of spatial structures, i.e. similarity of geographically closer areas (Kossowski, 2018). We can then speak of natural areas of high or low support for a given political grouping, as well as special cases where a unit with a high value of support is neighbouring units with a low value and vice versa.

The Moran's I statistic is used as a measure of spatial autocorrelation, which is estimated based on a matrix of spatial weights formed on the criterion of the mutual distance of the analytical units. Therefore, the neighbourhood of each municipality is defined as a radius of 30 km, assuming this to be the space of the most intense social interaction, primarily considering the extent of daily commuting. The statistical significance of the Moran's I coefficient is verified using a permutation test at pseudo $p < 0.05$. The Moran's I statistic is interpreted as suggested by Anselin and Rey (2014) and Grekousis (2020), taking into account its application in electoral studies (e.g. Cutts and Webber, 2010; Maškarinec, 2017; Shin & Agnew, 2007; Tapiador & Mezo, 2009).

The second stage involves estimating the links between the observed patterns of support and their presumed determinants; that is, the country's settlement hierarchy and historical-political divisions. A six-element classification of municipalities is adopted according to population: under 5,000 inhabitants, 5,000–10,000 inhabitants, 10,000–20,000 inhabitants, 20,000–50,000 inhabitants, 50,000–100,000 inhabitants, and over 100,000 inhabitants. For historical-political regionalisation, the study uses the generally known division into four conventional regions according to former political borders: 1) Austrian Poland, the former Austrian partition encompassing the lands within the boundaries of the former Kingdom of Galicia and Lodomeria, along with Cieszyn Silesia, which was then part of Austrian Silesia; 2) Russian Poland, the former Russian partition encompassing the area of the former Congress Kingdom along with the Białystok region that was directly incorporated into the Russian Empire; 3) Prussian Poland, the former Prussian partition overlapping with the territories taken away from Germany in 1919 under the provisions of the

Treaty of Versailles; and 4) the Recovered Territories (also known as the Western and Northern Territories), the areas that were placed under Polish jurisdiction under the provisions of the 1945 Potsdam Conference.

The second stage aims to check the correspondence between the actual assignment of municipalities to the respective classification groups and the variations in the support values for the political groupings under study. In the case classification procedure, discriminant analysis is used to ascertain whether and to what extent the support variables distinguish (discriminate) between the adopted classification groups. The relevant procedure is based on the general suggestions of Stanisz (2007), taking into account applications in the social sciences (Radkiewicz, 2010).

RESULTS

Spatial variation of electoral support

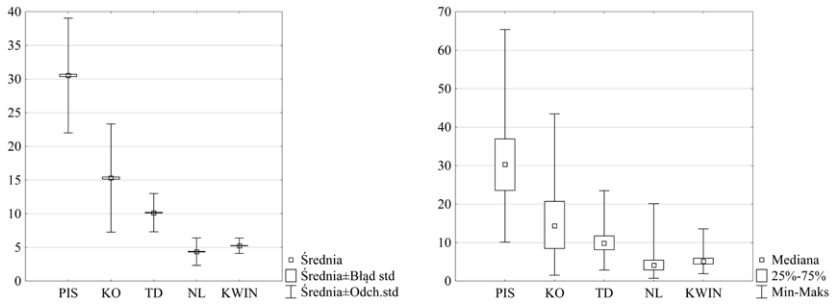
Thanks to the choices made by Poles in 2023, 5 of the 12 groupings running in the elections exceeded the required electoral thresholds; together, they won the support of 70.4% of eligible voters (Tab. 1). The analysis of the basic descriptive statistics for the variables depicting levels of support in the municipal cross-section clearly indicates a rather high spatial variability of preferences (Fig. 1). The magnitude of the coefficient of variation exceeds 20% in all cases; its highest values are for NL (46.7%) and KO (52.5%). This is also shown by the extreme magnitudes (minimum and maximum levels of support), which differ by at least several multiples; for NL and KO, the differences are 27.2 and 28.5 times, respectively.

Tab. 1. Electoral support for parliamentary groups

Grouping	Electoral support in % in relation to:	
	total valid votes	eligible voters
PiS	35.38	25.87
KO	30.70	22.45
TD	14.40	10.53
NL	8.61	6.29
KWiN	7.16	5.24
Total	96.25	70.39

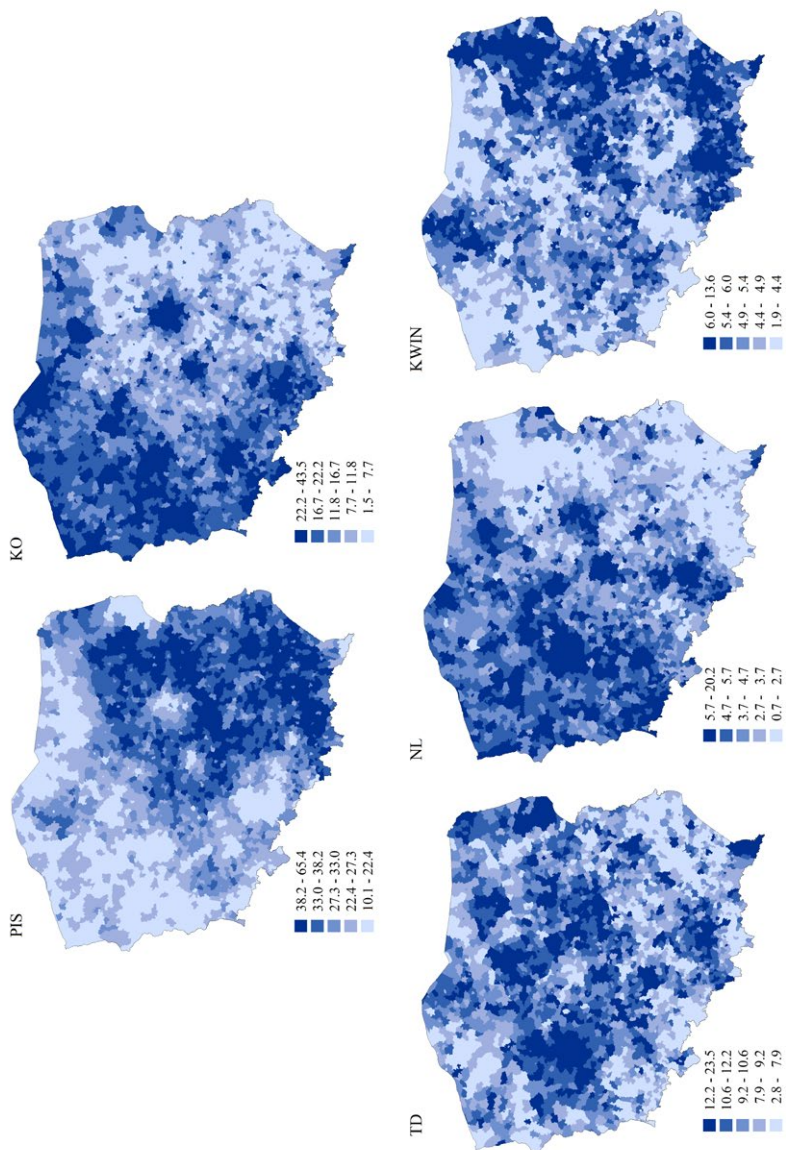
Source: own elaboration.

Fig. 1. Selected descriptive statistics for indicators of support for parliamentary groups

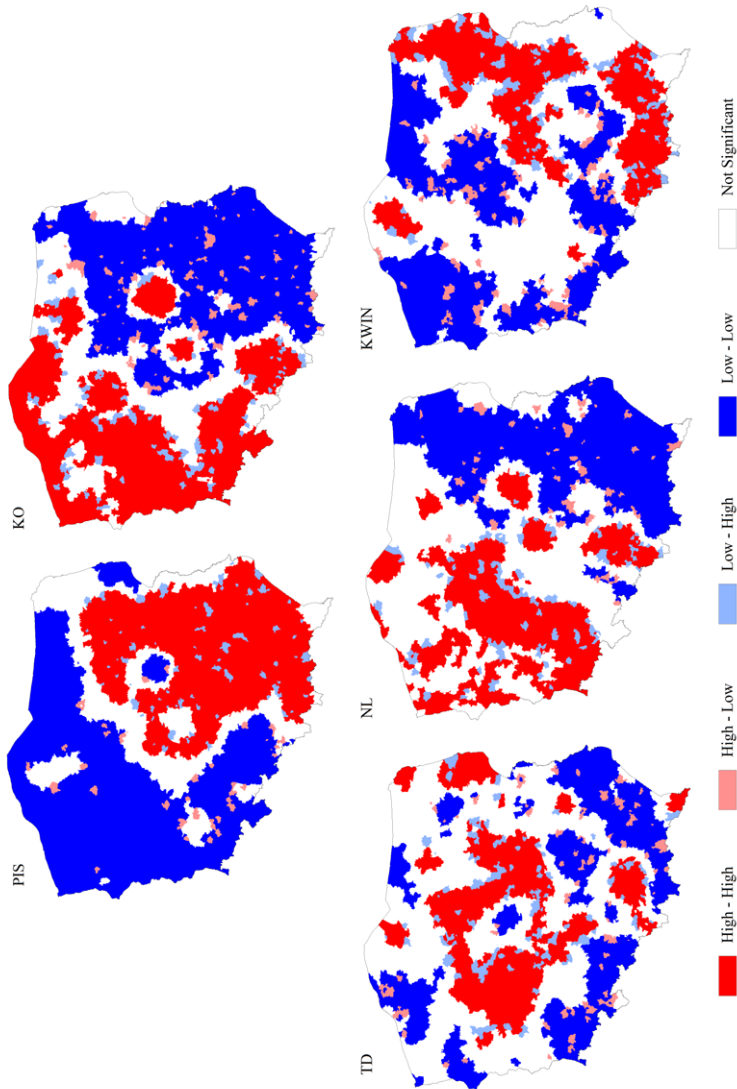
Source: own elaboration.

Fig. 2. Spatial variability of support for parliamentary groupings (%)

Source: own elaboration.

Fig. 3. Spatial clustering of support for parliamentary groups

Source: own elaboration.

It should be noted that the spatial variability of the support indicators is generally characterised by a distinctive territorial distribution of the corresponding values (Fig. 2). As can easily be seen, in the case

of the two largest groupings, i.e., PiS and KO, there is a rather high spatial concentration of support, and the corresponding images are to some extent mirroring. This becomes quite clear on two complementary levels. The first corresponds to the country's urban-rural differentiation, leaving areas of larger cities and metropolitan areas on the KO's side, while rural and small-town areas on the PiS's side. The second, somewhat more subtle, which can conventionally be described as east-west, refers to the course of Poland's historical borders. In this case, the areas of increased support for PiS gravitate to the former Austrian and Russian Poland, while the analogous areas of PO correspond clearly to the areas of Prussian Poland and the Recovered Territories. Support for the other groupings is less suggestive. However, at a certain level of generalisation, there are unmistakable similarities in the distributions of votes cast for NL and KO; similarly for KWiN and PiS. A rather specific area of support is held by the TD, which demonstrates a pattern that is difficult to clearly define. However, it is possible to note a significantly higher concentration of this grouping's supporters in most large urban centres.

These concentrative tendencies in the distribution of support are fully confirmed by spatial autocorrelation analysis. The global values of Moran's I coefficient are positive and relatively high for PiS and KO (0.71 and 0.61, respectively), slightly lower (0.52) for NL, and lower still for KWiN (0.45) and TD (0.38). This means that in all cases, there is a more or less pronounced tendency to spatial clustering of municipal units with similar levels of support for particular groupings. The characteristics of this clustering are revealed by the cartographic image of Moran's local I statistics (Fig. 3).

Therefore, we can plainly see that any area with a concentration of municipalities with high support for PiS (High-High situation – municipalities with high support surrounded by other municipalities with high support) will also be an area of low KO popularity (Low-Low situation – municipalities with low support surrounded by similar municipalities). Figure 3 shows a huge massif of PiS support in the central and south-eastern parts of the country, with prominent urban enclaves demonstrating the opposite values (High-Low and Low-High situations – municipalities with high support for a particular party surrounded by municipalities with low support, or vice versa). The most significant of these are the Warsaw and Lodz agglomerations.

Only a narrow crescent-shaped transition space separates this massif from the area, stretching to the north, west, and south-west, that forms the space of high KO performance and, at the same time, the lowest backing for PiS. Isolated enclaves of opposing values can also be distinguished here, associated with rural areas. The picture of the concentration of support for the other groupings is much more fragmented, showing more areas where the concentrations of supporters or opponents are statistically insignificant.

SPATIAL DETERMINANTS OF ELECTORAL SUPPORT

In light of the descriptive statistics, the average electoral support for each grouping seems to be derived to the population size of each municipality (Tab. 2). This is particularly evident for PiS, where we observe decreasing values of support as the number of inhabitants increases; for KO and NL, the trend is reversed. In the case of KWiN, the matter is less clear cut, although from the 10,000–20,000 group upwards, support for the party decreases similarly to that of PiS. No trend is observed for TD, which receives fairly equal support in all size classes. However, the discriminant analysis does not satisfactorily confirm the link between the amount of support for each political option and the size of the municipality. Although the classification function with the participation of all electoral variables correctly identifies 43.0% of cases, the highest correspondence is obtained in the class of 5,000–10,000 residents (66.2%). In the 50,000–100,000 category, no case is classified according to the actual state.

Tab. 2. Electoral support for parliamentary groups by size of municipalities

Size of the community	Electoral support in %				
	PIS	KO	TD	NL	KWIN
less than 5,000 inhabitants	33.0	11.5	10.0	3.7	5.1
5,000 to 10,000 inhabitants	31.6	13.4	9.9	4.0	5.3
10,000 to 20,000 inhabitants	29.3	17.4	10.6	4.7	5.5
20,000 to 50,000 inhabitants	25.4	23.8	10.8	5.7	5.2
50,000 to 100,000 inhabitants	24.4	25.6	9.6	6.5	5.0
over 100,000 inhabitants	21.0	28.5	10.5	8.4	4.8

Source: own elaboration.

The evaluation of various classification options shows that the highest consistency in reflecting the observed variation can be obtained by using two size classes of municipalities – that is, under or over 20,000 inhabitants – with a classification function considering only three variables, identifying support for PiS, KO, and NL. The percentage of correctly classified cases now increases to 87.7%. The first class has significantly higher accordance than the second (95.4% compared to 40.2%).

Even at the stage of compiling averages, significant differences are evident between Russian and Austrian Poland on the one hand, and Prussian Poland and the Recovered Territories on the other (Tab. 3). In the first two regions, PiS is definitely in front, and, to a lesser extent, KWiN, while, in the latter two, the leaders are KO and NL. Again, the outlier is TD, which records minimally higher support within Russian and Prussian Poland.

Tab. 3. Electoral support for parliamentary groups by historical region

Region	Electoral support in %				
	PIS	KO	TD	NL	KWIN
Austrian Poland	36.9	11.1	9.5	3.1	6.0
Russian Poland	34.8	11.7	10.5	4.0	5.4
Prussian Poland	25.4	20.2	11.5	5.5	5.3
Recovered Territories	22.4	21.0	9.1	5.1	4.5

Source: own elaboration.

This is fully confirmed by discriminant analysis. The corresponding classification function with all electoral variables correctly identifies 64.6% of cases. However, there are significant differences between the regions in the level of correspondence between the assigned and actual classification affiliation: 83.2% for Russian Poland and 81.5% for the Recovered Territories, but only 21.4% for Prussian Poland and 14.4% for Austrian Poland. Cases associated with Prussian Poland are most often recognised as the Recovered Territories, while municipalities belonging to Austrian Poland are recognised as Russian Poland.

This indicates that the spatial variation in electoral support is better captured not with reference to the four historical regions, but to their aggregates, conventionally referred to as East and West. The overall accuracy of observation assignment in this situation rises to

85.1%, with a fairly similar representation in both cases: 87.5% correct indications for the East and 81.6% for the West.

A more precise picture of the spatial differentiation of support for the analysed political groupings emerges in a cross-sectional approach, which considers aggregated historical regions and municipality sizes collectively (Tab. 4). It is easy to see that PiS records the best results in rural and small-town areas, both in the eastern and western parts of the country, with the former clearly pronounced. In the case of KO, the picture of support is completely reversed: the highest support is observed in urban areas, both in the West and East, but with a clear preference for the Western part. A very similar picture is characteristic of the NL, of course including a significantly lower intensity of support. As far as the TD is concerned, better results are marked in the cities than in rural and small-town areas. At the same time, the party performs relatively better in the East than in the West. In the case of KWiN, the size of the municipalities does not seem to differentiate support. However, there is a noticeable advantage for the East over the West.

Tab. 4. Electoral support for parliamentary groups by aggregated regions and size of municipalities

Region / size of the community	Electoral support in %				
	PiS	KO	TD	NL	KWiN
West / over 20,000 inhabitants	21.4	27.5	10.4	6.6	4.8
West / less than 20,000 inhabitants	24.0	19.2	9.9	5.0	4.8
East / over 20,000 inhabitants	28.4	21.3	10.9	5.6	5.5
East / less than 20,000 inhabitants	36.2	10.4	10.2	3.5	5.6

Source: own elaboration.

The relatively good accuracy of the presented approach is confirmed by discriminant analysis. The applicable classification function correctly identifies more than 75% of cases. The correspondence between the assigned and actual classification affiliation is particularly high for the options East / less than 20,000 inhabitants – 89.6% and West / less than 20,000 inhabitants – 74.8%. The other two options are much less discriminated: 41.2% for West / over 20,000 inhabitants and only 10.4% for East / over 20,000 inhabitants.

DISCUSSION

The disparities between the urban and rural electorates have traditionally been framed in terms of the differing socio-professional structures and economic interests of urban and rural residents (Zarycki, 1997). In particular, it is about the disadvantaged position of the agricultural economy compared to the industrialised cities. Therefore, agricultural producers tend to favour regulations in the form of tariffs and duties protecting their position in the market, whereas the interests of urban entrepreneurs lie in supporting freer trade (Zarycki, 1997). However, given contemporary socio-economic and civilisational transformations, the cultural connotations, related to the respective value systems that differentiate urban and rustic culture, seem far more important. Cities are places where cultural norms are more often and more openly contested, while rural areas show far greater trust in traditional norms and institutions (Marcinkiewicz, 2018). Hence the opposition of liberal urban communities to traditionalist rural communities.

Most of the five main groupings have clearly taken sides in this conflict; KO and NL on the urban side, and PiS and, to a lesser extent, KWiN on the rural side. As for TD, the present research indicates its neutral position, even though one of the coalition partners is the Polish People's Party, which is often associated with the defence of rural communities. Voters apparently viewed the TD coalition through the prism of the universal message of the other partner, Szymon Holownia's Poland 2050.

Although it seems highly likely that voter support did vary according to the population size of municipalities, the results of the present study do not confirm this beyond doubt. It appears that the average values of support (see Tab. 1) obscure the real picture, which ultimately boils down to differences between municipalities with fewer than 20,000 residents and those with more than 20,000. In reality, then, we are dealing not with an urban-rural differentiation, but with an opposition between metropolitan and rural or small-town communities. An earlier study of a similar type, conducted by Kavetsky (2003) on the results of the 2001 parliamentary elections using one-way ANOVA, indicated clear distinctions between cities of different size classes in terms of support for the political groups

surveyed. The only similarities were between rural areas and cities with a population of less than 2,000. Without more detailed inquiries in this regard, it can only be conjectured whether these differences represent a significant shift in the urban-rural boundary in terms of electoral behaviour, or are simply due to the use of different survey tools.

The problem of the relationship between voting behaviour and the historical affiliation of different parts of Poland to different socio-political systems is very frequently addressed in the literature (Bartkowski, 2003; Grabowski, 2019; Jańczak, 2015; Jasiewicz, 2009; Kavetsky, 2010; Kowalski, 2003; Turek, 2012; Zarycki, 2007, 2015). As Kavetsky (2023) notes, researchers tend to argue not over the presence of such a link but over the specific mechanisms behind it, asking whether the observed dissimilarities originate in the historically shaped civilisational differences of regions, regional political cultures, specific regional modes of production, levels of population incumbency in different parts of the country, or the regional distribution of different types of social capital.

Therefore, it should be stated that, independently of the interpretation adopted, these historical divisions and their consequences in terms of different political and economic conditions remain deeply rooted determinants of development processes, according to the principle of path dependence (Churski et al., 2020). The different state affiliations of each part of today's Poland during the period of fundamental transformations related to the formation of universal national consciousness and the construction of modern states (the National Revolution), and the emergence of large-scale factory industry and modern industrial civilisation (the Industrial Revolution), created and perpetuated significant interregional dissimilarities. These dissimilarities now reflect the different degrees of advancement of the above processes in the various partitioned states.

Without wanting to prejudge the direct connections between 19th-century events and the contemporary situation, it is impossible to dismiss the tangible manifestations of the partition legacy in the form of interregional differences in levels of industrialisation, provision of technical infrastructure, size structure of farms, and ultimately the level of development achieved. Perhaps, then, the implicit historical legacy in the socio-cultural sphere should not be downplayed either;

assuming, as Bartkowski (2003) and Zarycki (2015) have mentioned, that successful reforms in the Prussian sector fostered not only the progressive modernisation of the region, but also the formation of entrepreneurial attitudes, civic responsibility, and open-mindedness. Equally, democratic traditions in the Austrian partition fostered the development of Polish national identity, high moral standards, and strong community ties, despite the fact that economically, it was one of the poorest and most peripheral parts of the Habsburg Empire. In contrast, the policies and authoritarianism of the Russian government led to huge differences between large metropolises and rural areas, but also, through opposition, promoted the hardening of the Polish national spirit and the propagation of Polish culture or folk traditions. The Recovered Territories contain a young post-migration community, shaped by confrontations between groups arriving from various parts of the country, on top of this under the prevailing communist ideology, which resulting in the breaking of traditional social ties and the rapid moral modernisation of the settlers. The community formed from this is characterised by significantly higher levels of secularism, liberalism but also social atomisation compared to the communities living in the areas of the three partitions (Bartkowski, 2003; Churski et al., 2020).

The present research confirms the blurring of the boundaries between Russian and Austrian Poland, and also those between Prussian Poland and the Recovered Territories. Polarisation persists between the western part of Poland, which is under the overwhelming influence of PO and NL, and the eastern part dominated by PiS and KWiN. We can probably understand this division by linking the peculiarities of Prussian Poland and the Recovered Territories with historically formed economic and cultural liberalism, and the personalities of Austrian and Russian Poland with the primacy of national and Catholic values and community traditions. Only large cities and agglomerations fall outside this pattern; regardless of their location in the national space, they tend to demonstrate secular and liberal attitudes that are more consistent with the preferences of the western regions. This electoral universalism of urban areas, however, is not absolute, but is attenuated by a more or less pronounced bias toward the dominant trend throughout the region.

CONCLUSION

Researchers on the spatial differentiation of voting in Poland usually emphasise two basic phenomena: fundamental socioeconomic conditions, exemplified by urban-rural differentiation, and the national historical and cultural legacy, associated with old socio-political divisions. Through all the enormous changes that have taken place on the national political scene in the democratic era, these remain perennial reference points in Polish electoral geography. Therefore, the morphology of the electoral space is largely constant, despite the changes in the political structures and processes underlying the formation of this picture. In this context, the political-spatial divisions emerging from the analysis of the 2023 parliamentary elections can only be directly compared with the last few elections, when the Polish political scene has been dominated by the two current leading groupings.

The research confirms that the basic spatial patterns of electoral support for the main political actors, shaped in the middle of the 21st century's first decade still retain their significance. Although the relationship between the main morphological features of the electoral space and the hierarchy of the settlement structure in greater details is not clear, similarities in policy preferences among two size groups should be emphasised: municipalities with populations under and over 20,000. A contrast between big-city preferences, associated with liberal along with left-wing groups, and rural or small-town communities, which are more open to right-wing electoral programmes, therefore persists.

As for socio-political boundaries, the four historical regions, reflected in the voting space of early parliamentary elections in Poland, have gradually been replaced by east-west heterogeneity. The present research confirms a drawing together of the preferences of the inhabitants of former Prussian Poland and the Recovered Territories, where liberal and left-wing groupings gain more support. Meanwhile, right-wing groupings have consolidated their place in the voting space of former Austrian and Russian Poland. Thus, the concept of two antagonistic spatial-political axes has somewhat lost its meaning. We now have a polarised arrangement of two overlapping planes, in which the western regions and metropolitan areas favour a liberal-left vision of Poland, while the eastern regions and rural or small-town areas favour traditionalist and right-wing groupings.

REFERENCES

- Anselin, L., & Rey, S.J. (2014). *Modern Spatial Econometrics in Practice: A Guide to GeoDa, GeoDaSpace and PySAL*. Chicago: GeoDa Press LLC.
- Bartkowski, J. (2003). *Tradycja i polityka: wpływ tradycji kulturowych polskich regionów na współczesne zachowania społeczne i polityczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie Żak.
- Churski, P., Konecka-Szydłowska, B., Herodowicz, T., & Perdał, R. (2020). Does history matter? Development differences in Poland. In J. Bański (Ed.), *Dilemmas of Regional and Local Development* (pp. 185–205). Abingdon: Routledge. DOI: 10.4324/9780429433863.
- Cutts, D., & Webber, D.J. (2010). Voting Patterns, Party Spending and Relative Location in England and Wales. *Regional Studies*, 44(6), 735–760. DOI: 10.1080/00343400903107744.
- Grabowski, W. (2019). Determinants of voting results in Poland in the 2015 parliamentary elections. Analysis of spatial differences. *Communist and Post-Communist Studies*, 52(4), 331–342. DOI: 10.1016/j.postcomstud.2019.10.006.
- Grekousis, G. (2020). *Spatial Analysis Methods and Practice: Describe – Explore – Explain through GIS*. Cambridge University Press. DOI: 10.1017/9781108614528.
- Jańczak, J. (2015). Phantom borders and electoral behavior in Poland historical legacies, political culture and their influence on contemporary politics. *Erdkunde*, 69(2), 125–137. DOI: 10.3112/erdkunde.2015.02.03
- Jasiewicz, K. (2009). “The Past Is Never Dead”: Identity, Class, and Voting Behavior in Contemporary Poland. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 23(4), 491–508. DOI: 10.1177/0888325409342114.
- Kavetsky, I. (2003). Election behaviour of Polish people according to settlement units. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 2, 47–53. DOI: 10.1515/2523.
- Kavetsky, I. (2010). *Przestrzeń wyborcza Polski i Ukrainy: ujęcie porównawcze*. Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kavetsky, I. (2023). Polish electoral space after 2001 against the background of rivalry between the two main actors of the political scene. *Bulletin of Geography. Socio-economic Series*, 60, 47–59. DOI: 10.12775/bgss-2023-0015.
- Kossowski, T. (2018). Teoretyczne aspekty modelowania przestrzennego w badaniach regionalnych. *Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna*, 12, 9–26.
- Kowalski, M. (2000). *Geografia wyborcza Polski. Przestrzenne zróżnicowanie zachowań wyborczych Polaków w latach 1989–1998*. Warszawa: IGiPZ PAN.

- Kowalski, M. (2003). Polaryzacja zachowań wyborczych w Polsce jako rezultat cywilizacyjnego rozdarcia kraju. W M. Kowalski (Red.), *Prze-strzeń wyborcza Polski* (s. 11–48). Warszawa: IGiPZ PAN
- Kowalski, M. (2018). Wyborcza typologia gmin a uwarunkowania zachowań wyborczych. W M. Kowalski, & P. Śleszyński (Red.), *Atlas wyborczy Polski* (s. 349–356). Warszawa: IGiPZ PAN.
- Lasoń, A., & Torój, A. (2019). Anti-liberal, anti-establishment or constituency-driven? Spatial econometric analysis of polish parliamentary election results in 2015. *European Spatial Research and Policy*, 26(2), 199–236. DOI: 10.18778/1231-1952.26.2.10.
- Marcinkiewicz, K. (2018). The Economy or an Urban–Rural Divide? Explaining Spatial Patterns of Voting Behaviour in Poland. *East European Politics and Societies: And Cultures*, 32(4), 693–719. DOI: 10.1177/0888325417739955.
- Markowski, R. (1997). Political Parties and Ideological Spaces in East Central Europe. *Communist and Post-Communist Studies*, 30(3), 221–254. DOI: 10.1016/S0967-067X(97)00006-8.
- Maškarinec, P. (2017). A Spatial Analysis of Czech Parliamentary Elections, 2006–2013. *Europe-Asia Studies*, 69(3), 426–457. DOI: 10.1080/09668136.2017.1313962.
- Matykowski, R. (2018). Koncepcje i metody w polskich badaniach przestrzenno-elektoralnych. *Studia KPZK*, 183, 149–171.
- Radkiewicz, P. (2010). Analiza dyskryminacyjna. Podstawowe założenia i zastosowania w badaniach społecznych. *Psychologia Społeczna*, 5(2–3(14)), 142–161.
- Shin, M.E., & Agnew, J. (2007). The geographical dynamics of Italian electoral change, 1987–2001. *Electoral Studies*, 26(2), 287–302. DOI: 10.1016/j.electstud.2006.05.002.
- Stanisz A., 2007. *Przystępny kurs statystyki z zastosowaniem STATISTICA PL na przykładach z medycyny. Tom 3. Analizy wielowymiarowe*. Kraków: StatSoft.
- Tapiador, F.J., & Mezo, J. (2009). Vote evolution in Spain, 1977–2007: A spatial analysis at the municipal scale. *Political Geography*, 28(5), 319–328. DOI: 10.1016/j.polgeo.2009.07.007.
- Taylor, P.J., & Johnston, R.J. (1979). *Geography of elections*. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.
- Turek, W. (2012). Ciągłość i zmiana zachowań wyborczych w Polsce w latach 1945–2010. *Pamięć i Sprawiedliwość*, 19(1), 269–285.
- Wielgosz, Ł. (2019). *Wojna polsko-polska. Zarządzanie oligopolem politycznym przez Platformę Obywatelską oraz Prawo i Sprawiedliwość w latach 2001–2015*. Katowice: WUŚ.

- Zarycki, T. (1997). *Nowa przestrzeń społeczno-polityczna Polski*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.
- Zarycki, T. (2000). Politics in the Periphery: Political Cleavages in Poland Interpreted in their Historical and International Context. *Europe-Asia Studies*, 52(5), 851–873. DOI: 10.1080/713663091.
- Zarycki, T. (2007). History and regional development. A controversy over the 'right' interpretation of the role of history in the development of the Polish regions. *Geoforum*, 38(3), 485–493. DOI: 10.1016/j.geoforum.2006.11.002.
- Zarycki, T. (2015). The electoral geography of Poland: between stable spatial structures and their changing interpretations. *Erdkunde*, 69(2), 107–124. DOI: 10.3112/erdkunde.2015.02.02.
- Żukowski, T. (1996), Sześć lat w teatrze demokracji. Ewolucja polskiej sceny politycznej od wiosny 1989 do wiosny 1995 r. W M. Marody, & E. Gucwa-Leśny (Red.), *Podstawy życia społecznego w Polsce* (s. 146–162). Warszawa: ISS UW.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

TOMASZ HOMA

<http://orcid.org/0000-0002-4430-2591>
Uniwersytet Ignatianum w Krakowie
tomasz.homa@ignatianum.edu.pl

DOI: 10.35765/HP.2702

Wojny w myśli filozoficznej starożytnych Greków i Rzymian. Zarys wybranych zagadnień

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Studium wybranych antycznych greckich i rzymskich poglądów na temat wojny oraz próba identyfikacji ich rozstrzygnięć, które zdają się zachowywać swoją poznawczo i/lub normatywnie istotną ważność również współcześnie.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Przedmiot badań stanowi zagadnienie wojny w myśli Sokratesa, Platona, Arystotelesa i Cyserona, jej źródeł, natury, rodzajów i celów, a także ich legitymizacji lub delegitymizacji. W jego analizach przyjęto podejście filozoficzne, a tam, gdzie to konieczne, również kulturoznawcze i teologiczne, stosując w badaniach tego zagadnienia metodę hermeneutyczno-heurystyczną oraz komparatystyczną.

PROCES WYWODU: Badając teksty źródłowe, przedstawiono w syntetyczny sposób główne nurty rozumienia wojny w świecie greckim i rzymskim, a także występujące między nimi różnice oraz podobieństwa.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Stwierdzono fundamentalnie ważną rolę filozoficznego rozumienia rzeczywistości jako takiej oraz, w jej ramach, rzeczywistości świata ludzkiej koegzystencji, zarówno w koncepcjach przyznających wojnie bycie nadrzędną zasadą wszechrzeczy, jak i w koncepcjach ważność taką przypisujących pokojowi. Tego rodzaju rozumienie, pomimo wzajemnych krytyk, nie zanika, lecz zachowuje tę dwoistość, wpisując się trwale w europejskie namysły w tej materii.

Sugerowane cytowanie: Homa, T. (2024). Wojny w myśli filozoficznej starożytnych Greków i Rzymian. Zarys wybranych zagadnień. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 239–264. DOI: 10.35765/HP.2702.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Analizowane poglądy na temat wojny, które odcisnęły znacząco swoje znamię na europejskiej myśli w tym temacie, biorąc pod uwagę ich wewnętrzne logiki oraz niektóre z poruszanych przez nie zagadnień, warte są namysłu także współcześnie.

SŁOWA KLUCZOWE:

wojna zewnętrzna, wewnętrzna, sprawiedliwa,
niesprawiedliwa

Abstract

WAR IN THE PHILOSOPHICAL THOUGHT
OF THE ANCIENT GREEKS AND ROMANS.
AN OUTLINE OF SELECTED ISSUES

RESEARCH OBJECTIVE: This article aims to explore selected ancient Greek and Roman perspectives on war, with an effort to identify elements of these views that continue to hold cognitive and/or normative relevance in contemporary discourse.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The central research problem concerns the conceptualization of war by Socrates, Plato, Aristotle, and Cicero, focusing on its origins, nature, types, objectives, and the philosophical justifications for or against it. The article employs a philosophical approach, supplemented by cultural and theological analyses where appropriate. The hermeneutic-heuristic and comparative methods are utilized to examine the research problem.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Based on an examination of source texts, the article presents a synthesis of the major Greek and Roman philosophical views on war, highlighting both the similarities and differences between them.

RESEARCH RESULTS: The analyses reveal the crucial role of philosophical interpretations of reality, particularly in the context of human coexistence. It identifies a persistent duality in thought: some traditions regard war as the fundamental principle of all existence, while others assign this primacy to peace. Despite their mutual critiques, these views endure, forming a lasting component of European reflections on war.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The examined perspectives on war have profoundly influenced European thought. Given their inherent logical structures and the enduring nature of the

issues they address, these views remain relevant and worthy of consideration in contemporary discussions.

KEYWORDS:

external war, internal war, just war, unjust war

WPROWADZENIE

Namysł starożytnych, greckich i rzymskich myślicieli sformułował kilka poznawczo i normatywnie referencyjnych wręcz stanowisk w kwestii źródeł, natury i celów wojen oraz uzasadnień ich akceptowalności lub nieakceptowalności, które przyczyniły się znacząco do ukształtowania europejskiego sposobu myślenia i działania w tej materii.

W niniejszym studium, którego obszar badawczy wyznaczają wybrane, antyczne rozumienia wojen, spełniające powyższe kryteria, mianowicie rozumienia wypracowane przez: Sokratesa, Platona, Arystotelesa i Cycerona, przedmiotem szczegółowych analiz czynię ich rozstrzygnięcia dotyczące sygnalizowanej powyżej problematyki. W tym celu badam głównie teksty źródłowe tych myślicieli, stosując podejście filozoficzne, a tam, gdzie to konieczne, również kulturoznawcze i teologiczne.

Dokonując wyboru tekstów, wziąłem pod uwagę ważność filozoficzną tych myślicieli w europejskim kręgu kulturowym oraz wpływ prezentowanych przez nich poglądów na kształtowanie myśli zachodnioeuropejskiej w kwestii wojny.

Prowadzone w tym studium analizy sytuuję, z natury rzeczy, w obszarze filozoficznych badań z zakresu historii idei, niemniej nie chcę li tylko w nim pozostać. Moim zamiarem jest bowiem próba nie tylko ich komparatystycznie hermeneutyczno-heurystycznego odczytania, ale także wstępnej weryfikacji, czy – i jeśli tak, to na ile – rozstrzygnięcia przez tych myślicieli zarówno wypracowane, jak i krytycznie relacjonowane, zachowują jakąś poznawczo i/lub normatywnie istotną ważność również współcześnie.

„MAJĄC WOJNĘ NA OKU” – WOJNA JAKO STAN PERMANENTNY NA MOCY PRAWA NATURY

W Księdze Pierwszej ostatniego dzieła Platona, czyli w dialogu *Nómoi* (*Prawa*), pochodzący z Krety Kleinias, obywatel Knossos, odpowiadając na pytanie Ateńczyka: „ze względu na co ustanowiony został u was prawem obyczaj wspólnych posiłków i wasz rodzaj uzbrojenia?”, stwierdza przypuszczająco: „ze względu na wojnę wszystko u nas zostało urządzone i ją mając na oku, jak ją przynajmniej sędzę, ustanowił wszystko prawodawca” (Platon, 1960, I 625 D-E). Następnie zaś równie przypuszczająco dopowiada:

bo przecież i obyczaj wspólnych posiłków wprowadził bodaj dlatego, że widział, iż dla własnego bezpieczeństwa zmuszeni są wszyscy, kiedy są w polu wspólnie spożywać posiłki. Nie uszedł, jak widzę, jego uwagi nierozsądek wielu, którzy nie zdają sobie sprawy, że wszystkie państwa wciąż, przez cały ciąg swego istnienia, toczą nieustannie wojnę z wszystkimi państwami. Jak więc podczas wojny ze względu na bezpieczeństwo trzeba wspólnie spożywać posiłki i wyznaczać ludzi, którzy by nad tym sprawowali pieczę jako przełożeni i podwładni, to należy to samo robić i podczas pokoju. To bowiem, co większość ludzi nazywa pokojem, jest pustym słowem, w rzeczywistości zaś każde państwo na mocy prawa natury prowadzi wciąż wojnę z każdym innym państwem, choćby jej nawet nie wypowiadało (Platon, 1960, I 625 E – 626 A).

Przy czym, jak twierdzi Kleinias, tego rodzaju stan rzeczy nie ogranicza się jedynie do stosunków między państwami-miastami, lecz rozciąga się on, na mocy wspomnianego prawa, również na stosunki między gminami wiejskimi (zob. Platon, 1960, I 626 C) oraz między domami w obrębie poszczególnych gmin (zob. Platon, 1960, I 626 C), a także na usposobienie „jakiegoś człowieka w stosunku do drugiego człowieka” (Platon, 1960, I 626 C). Innymi słowy, jego władztwu podlegają bez wyjątku wszystkie formy współistnienia zbiorowego (miasta, wiejskie gminy, domy) i międzyludzkiego (jednego człowieka względem drugiego). Ale nie tylko one, bowiem według prezentowanego poglądu w stanie wojny permanentnej znajduje się także każdy pojedynczy człowiek, ponieważ, jak dowodzi Kleinias, „w każdym z nas przeciwko samemu sobie toczy się wojna” (Platon, 1960, I 626 E).

Racją takiego stanu rzeczy, a tym samym jego prymarnym źródłem, zdaniem Kreteńczyka, jest nieprzezwyćzalna i w konsekwencji nieusuwalna w r o g o ś ć polegająca na byciu w stanie wojny wszystkich względem wszystkich i każdego względem samego siebie, która sprawia, że: „wrogami są wszyscy dla wszystkich w życiu publicznym, a w prywatnym każdy dla siebie samego” (Platon, 1960, I 626 D). Przy czym wrogość tę należy rozumieć nie jako z natury swojej chwilową przygodność świata ludzkiego bytowania, zarówno na poziomie wszystkich form życia zbiorowego, jak i jednostkowego, lecz jako rządzącą nim trwale ogólną zasadę. Mianowicie jako zasadę mającą swój metafizyczny fundament we wspomnianym prawie natury, a swoją manifestację w istniejącym na mocy owego prawa permanentnym stanie wojny, materializowanym w postaci toczonych wciąż wojen niezależnie od tego, czy są one wypowiedane, czy też nie.

Platoński Kleinias nie wyjaśnia ostatecznych przyczyn tego rodzaju powszechnej i permanentnej wrogości, która miałyby charakteryzować świat ludzkich relacji i stosunków, ani nie doprecyzowuje, co miałyby stanowić istotę wspomnianego prawa natury, na mocy którego „każde państwo [...] prowadzi wciąż wojnę z każdym innym państwem, choćby jej nawet nie wypowiedało” (Platon, 1960, I 626 A). Być może takich wyjaśnień należałoby szukać w nurtach myślenia znanych już Homerowi, którym w VI wieku przed Chrystusem dał wyraz Heraklit (540 p.n.e. – 480 p.n.e.) w swoich filozoficznych namysłach nad zasadą wszechrzeczy, zawartych we fragmencie 8.13 jego przemyśleń, w którym filozof z Efezu twierdzi: „wszystko rodzi się z walki” (Heraklit z Efezu, 2005, s. 17), a także we fragmencie 10.09, w którym konstatuje: „wojna jest ojcem powszechnym i królem: jednych przemienia w bogów, innych w ludzi; jednych zniewala, innych wyzwala” (Heraklit z Efezu, 2005, s. 22). Zdaje się bowiem, że w takim Heraklitejskim duchu, albo też w jemu podobnym, buduje Kleinias argumentację na rzecz twierdzenia, że „w każdym z nas przeciwko samemu sobie toczy się wojna” (Platon, 1960, 626 E), wskazując na jej podstawowe rezultaty w postaci wyzwolenia-zwycięstwa i zniewolenia-porażki, a zarazem interpretując je egzystencjalnie w konstatacji: „zwycięstwo nad samym sobą jest pierwszym ze wszystkich zwycięstw i najszlachetniejszym zwycięstwem, dać się zaś pokonać samemu sobie to porażka najhaniebniejsza ze wszystkich i najgorsza” (Platon, 1960, 626 E).

Według prezentowanego przez obywatela Krety poglądu stan powszechnej i permanentnej wrogości, a w konsekwencji także i toczenia wojen, należy do determinant ludzkiej egzystencji, wymykających się władztwu człowieka w tym, co je bytowo konstytuuje, a tym samym jego sprawstwu. To leży poza nim, w prawie natury. Stąd też, jak można sądzić, tak rozumiane wojny nie podlegają ocenom z natury kryteriom zasadności lub bezzasadności ich toczenia, czy też bycia sprawiedliwymi albo niesprawiedliwymi, tak jak nie podlega im fundujące je prawo natury. Podobnie tego rodzaju ocenom nie podlega także ich wypowiedanie przez jednostki lub społeczności – wojny wszak toczą się nieprzerwanie na mocy prawa, któremu podlegają, a nie wskutek ludzkich decyzji. Czy zatem, mając powyższe na uwadze, pozostaje jeszcze coś w mocy człowieka w tego rodzaju koncepcji wojny i jej władztwa, z ich własnej natury niepodległych ani sprawstwu człowieka, ani jego osądowi?

Według Kleiniasowej wykładni istoty ustroju kreteńskiego permanentność stanu wojny na mocy prawa natury zdaje się wykluczać decyzyjną sprawczość człowieka jedynie w obszarze tego, co dotyczy ostatecznych podstaw jej istnienia i trwania, czyli jej metafizycznego źródła. Jak zostało już powiedziane, ono nie podlega woli człowieka. W jego mocy natomiast – na co zwraca uwagę obywatel Krety – leży zdanie sobie sprawy, „że wszystkie państwa wciąż, przez cały ciąg swego istnienia, toczą nieustannie wojnę z wszystkimi państwami” (Platon, 1960, 625 E). Leży w niej także, jeśli się działa rozsądnie, wzięcie pod uwagę tej wiedzy przy d o b r y m urządzaniu państwa oraz zarządzaniu nim – takim, które ich fundamentem czyni zdolność i gotowość państwa do wojennych zmagania i zwyciężania w nich innych państw (zob. Platon, 1960, 625 D – 626 B). Kleinias ujmie to następująco, konkludując swoje wyjaśnianie gościowi z Aten kreteńskiego sposobu życia: „patrzac na to w ten sposób, dostrzeżesz pewnie, że prawodawca kreteński, wojnę mając na oku, wydał u nas wszystkie ustawy dotyczące publicznego i prywatnego życia i że dlatego tych praw tak nam przestrzegać polecał, że ani bogactwa, ani jakiegokolwiek urzadzania nie przynoszą żadnej korzyści temu, kto nie zwycięża na wojnie, lecz że odwrotnie, wszystkie skarby zwyciężonych stają się własnością zwycięzców” (Platon, 1960, 626 A-B).

*

Wskazywane w tej konkluzji implikacje ustrojowe – wywodzone z rozumienia zarówno wojny jako głównej i zarazem niezbywalnej dominanty życia wszystkich ludzkich społeczności, jak i orężnych w niej zwycięstw – jako podstawowego gwaranta ich pomyślności i zasobności – wymagają, także współcześnie, krytycznego wzięcia ich pod uwagę, zważywszy chociażby na proponowany w nich totalistyczny model państwa, militarystyczną formułę organizacji społeczeństwa oraz kulturę powszechną wrogości, idee skądinąd ciągle żywotne w ich różnych, historycznie warunkowanych adaptacjach. Do tematu tego wróć w podsumowaniu.

„MAJĄC POKÓJ NA OKU” – WOJNA JAKO CZASOWA KONIECZNOŚĆ, ZALEŻNA OD LUDZKIEJ WOLI

Krańcowo odmienne stanowisko w sprawie wojny prezentuje, rozwijany zwłaszcza przez Sokratesa (469–399 p.n.e.), Platona (424/423–348/347 p.n.e.), Arystotelesa (384–322 p.n.e.) i Cyncerona (106–43 p.n.e.), nurt myślenia o wojnie jako o działaniu z natury swojej przypadłościowo, a nie istotowo (na mocy prawa natury) wpisanym w ludzką egzystencję i koegzystencję. Mianowicie, jako o działaniu niekiedy wprowadzonym z konieczności prowadzonym, co do którego jednak – jak zauważa Platon w dialogu *Prawa*, ustami goszczącego przez Kleiniasa Ateńczyka – „pragnąć należy, żeby [...] nigdy nie okazało się potrzebne” (Platon, 1960, 628 C).

W kręgu myśli greckiej

Tego rodzaju myślenie, wyrażone w *Prawach* przez obywatela Aten, spotykamy już w rozważaniach o naturze sprawiedliwości, znajdującej swoją doskonałą realizację w idealnym państwie, którego budowanie na sposób czysto teoretyczny przedstawił Platon w dialogu *Politeia* (*Państwo*), określając je również „prawdziwym państwem”, które „jest tak jakby ktoś zdrowy” (Platon, 2003, II, 372 E). Otóż, jak powszechnie wiadomo, w tak po sokratejsku mądrze

koncypowanym państwie ani myśl o wojnie, ani jej potrzeba dla pożytku wszystkich nie zdają się ani czymś pożytecznym, ani potrzebnym, co zaprzętałoby głowy jego obywateli, pędzących żywot między pracą a spoczynkiem przy kielichu wina, „wieńce mając na głowach i śpiewając na chwałę bożą” (Platon, 2003, II, 372 B). W rozumieniu Sokratesa bowiem tego rodzaju państwo jest państwem zarówno samowystarczalnym w granicach tego, co każdemu z jego obywateli do życia potrzebne i niezbędne, jak i samoo graniczającym się do funkcjonowania w tak wyznaczonych granicach. Zarazem, będąc państwem, którego naczelną zasadą organizacji i funkcjonowania jest sprawiedliwość w jej Sokratesowym rozumieniu, jest ono państwem społecznego ładu i pokoju, tak wewnętrznego, jak i zewnętrznego, z innymi państwami. Nie toczy ono zatem ani wojen zewnętrznych, z ościennymi społecznościami, ani wewnętrznych, czyli domowych (zob. Platon, 2003, II, 372 D).

Wojna przeto, według tego nurtu myślenia, który w *Państwie* prezentuje Platoński Sokrates, a w *Prawach*, zdaje się, że sam Platon w osobie Ateńczyka, nie byłaby z natury swojej trwałym i deterministycznie koniecznym stanem ludzkiego bycia i współbycia. Stanem zależnym wręcz ontologicznie od owego powszechnie obowiązującego prawa natury, do którego istoty należałoby wielorakie w swoich przejawach ujarzmianie siebie i innych, osiągnane na drodze permanentnej walki wszystkich z wszystkimi oraz każdego z sobą samym, jak przekonywał obywatel Krety, którego poglądy w tej materii podzielał w *Prawach* także gość z Lacedemonu. Przeciwnie, jeśli chodzi o wojny zewnętrzne, toczone między państwami, byłyby one działaniami niezdeterminowanymi przez prawo natury, lecz w ich podejmowaniu i prowadzeniu w pełni zależnymi od woli i decyzji społeczności znajdujących się w „stanie zapalenia” (Platon, 2003, II 372 E), w Sokratesowym rozumieniu tej metafory. Takimi, które zamiast pozostawać w granicach tego, co każdemu z ich obywateli do życia potrzebne i konieczne, preferowałyby życie bez umiaru, aż po jego zbytową postać włącznie, generując potrzebę większych zasobów niż jedynie własne, by móc je według takich oczekiwań prowadzić i zdobywając je w wyniku ówczesnych wojen o zasoby. Wtedy bowiem, jak zauważa Sokrates, chcąc żyć w ten sposób,

z ziemi sąsiadów coś nam odciąć wypadnie, jeżeli mamy jej mieć dość na pastwiska i pod pług, a tamtym znowu naszej ziemi będzie potrzeba, jeżeli oni się też puszczą na robienie pieniędzy bez granic, a przekroczą granicę tego, co niezbędne (Platon, 2003, II 373 D).

Poszukując istoty wojny zewnętrznej, według powyższego rozumienia jej genezy, należy zauważyć, że w Sokratesowym namyśle owo przekroczenie granicy tego, co niezbędne, oznacza, u swych podstaw, uprzednie przekroczenie granicy tego, co mądre. Zatem tego, co – analogicznie do jego koncepcji człowieka mądrego (zob. Platon, 2003, IV 442 C) – „ma w sobie wiedzę o tym, co jest pożyteczne” (Platon, 2003, IV 442 C) dla państwa dobrze zarządzanego w jego poszczególnych częściach i w całości i co w związku z tym stanowi nadrzędne kryterium roztropnego zarządzania nim. W myśli Sokratesa kryterium tym jest, tak w człowieku, jak i w państwie, „czynnik w nim rządzący” (Platon, 2003, IV 442 C), czyli rozum, który sprawia, „że każdy z jego czynników wewnętrznych robi swoje, jeżeli chodzi o władzę i o uleganie władzy” (Platon, 2003, IV 443 B).

Jak wiadomo, dla Sokratesa siłą tego, co w człowieku i państwie „mądre” i co – jako takie – z natury swojej stanowi w nich czynnik rządzący, to znaczy rozumu, jest usposabiająca go do takiego działania sprawiedliwość (zob. Platon, 2003, IV 443 B-E). Stąd też, z perspektywy państwa idealnego, wojna, której genezę Sokrates upatruje w przekraczaniu granicy tego, co rozumnie niezbędne, mimo prób jej legitymizacji czy to jej nieuniknionością, czy też jej pożytkiem ze względu na potrzeby państwa, zważywszy na jej rzeczywistą przyczynę w postaci uprzedniego porzucania „tego, co mądre”, a zatem i sprawiedliwe, w dobrym zarządzaniu państwem, na rzecz tego, co w zarządzaniu nim niemądre, nie posiada żadnej legitymizacji. Więcej, można zasadnie twierdzić, że tak sokratycznie rozumiana wojna stanowi przejaw zbiorowej głupoty danej społeczności obywatelskiej, która w ten sposób wykracza z własnej woli przeciw sprawiedliwości rodzącej wspólnotonośnię i państwowotwórczo ład i pokój zarówno pośród niej, jak i między nią a jej sąsiadami, burząc je postępowaniem niesprawiedliwym, wyrządzającym im takie czy inne krzywdy.

Tak samo zdaje się mieć rzecz, gdy chodzi o wojny wewnętrzne, toczone „wewnątrz miasta”. Również u ich źródeł leżałoby porzucanie przez niektórych z jego obywateli obowiązującego w nim władztwa wewnątrzspółnotowo podzielanej mądrości

i sprawiedliwości w celu realizacji własnych zamysłów i interesów ze szkodą dla dobra powszechnego całej wspólnoty. Istotnie, ku takiemu rozumieniu genezy wojen wewnętrznych skłania Sokratesowy wywód na temat strażników doskonałego państwa oraz ich zadania, Twierdzi on bowiem, iż ci „mają czuwać i nad nieprzyjaciółmi z zewnątrz, i nad przyjaciółmi wewnątrz miasta, aby tamci nie zechcieli – a ci tutaj żeby nie mogli – robić coś złego” (Platon, 2003, III 414 B).

*

Sokratesowa filozofia genezy wojny to filozofia egzystencjalnego popadania państwa w chorobliwy ze swej istoty stan zapalenia (zob. Platon, 2003, II 372 E), polegający na przeobrażaniu go z państwa prawdziwego w państwo jakoś nieprawdziwe, pod wpływem własnych decyzji, skutkujących przebudową podwalin jego społecznego ładu. Proces ten Sokrates sprowadza zasadniczo do wypierania z tak rozumianych podwalin tego, co mądre oraz sprawiedliwe i co jako takie tworzy podwaliny państwa prawdziwego, które „jest tak jakby ktoś zdrowy” (Platon, 2003, II 372 E), a zarazem zastępowania ich tym, co niemądre, mając na uwadze porzucenie tego, co życiowo potrzebne, na rzecz tego, co zbyt cenne, a zważywszy na konsekwencje takiej zamiany także niesprawiedliwe, gdyż zagarniające to, co cudze, by móc zaspakajać niczym niemiarkowane oczekiwania i dążenia własnych obywateli. Tym samym tak rozumiana geneza wojny unaocznia zarazem dwie skrajnie odmienne kultury życia społecznego. Z jednej strony propagowaną przez Sokratesa kulturę życia prostego, kierowaną zasadą samoograniczającego się umiaru oraz pokojowego współistnienia. Natomiast z drugiej krytykowaną przez niego kulturę życia hedonistycznego, normatywnie transgresywną oraz sięgającą w majestacie prawa aż po wojny w dążeniu do urzeczywistnienia tego rodzaju życia. Kultura ta, którą nazwałbym kulturą współistnienia konfliktowego, zważywszy na porzucenie w niej zasady zdrowego umiaru, to kultura zawierająca w sobie, strukturalnie, zarzewia konfliktów, generowane przez konieczność posiadania stosownych środków materialnych, jako *conditio sine qua non* propagowanego przez nią stylu życia. Jest to zatem kultura implikująca legitymizację wojen o zasoby.

*

Dla Platona, polemizującego w *Prawach* z rozumieniem wojny podzielanym przez Krete i Spartę, wojna – podobnie jak w Sokratesowym namyśle – nie jest ani czymś determinującym nieuchronnie ludzką egzystencję i koegzystencję, ani czymś, na czym należałoby budować państwo dobrze urządzone, choć niekiedy może się ona okazać czymś dla niego koniecznym. Tym bowiem, co według niego jest najlepsze tak dla państwa, jak i dla jednostki, czyli co jest dla nich szczęśliwsze, są „pokój oraz życzliwość wzajemna” (Platon, 1960, I 628 C). One wszak – jak dowodzi ustami ateńskiego gościa – stanowią prymarną zasadę ludzkiej egzystencji tak w życiu publicznym, jak i prywatnym, a nie bytowanie mające wojnę na oku, twierdząc zarazem zdecydowanie, iż tę „nie do rzeczy najlepszych [...] zaliczamy, ale do koniecznych” (Platon, 1960, I 628 C-D). Stąd też, mając na uwadze ważność zarówno owej prymarnej zasady, jak i powyższego twierdzenia, krytykuje on stanowczo prowójenny pogląd kreteńskiego uczestnika dyskusji, podzielany przez przybysza ze Sparty, przekonując swoich rozmówców:

ten, kto na szczęście państwa i jednostki zapatruje się w ten sposób, nie będzie nigdy prawdziwym mężem stanu, jeżeli tylko lub przede wszystkim wojnę zewnętrzną będzie miał na oku, ani też sumiennym nie będzie prawodawcą, jeżeli nie ze względu na pokój wydawać będzie ustawy dotyczące wojny, lecz ze względu na potrzeby wojenne organizować sprawy pokoju (Platon, 1960, I 628 D-E).

W tak zakreślonym przez Platona horyzoncie tego, co najlepsze dla państw i jednostek, jego rozumienie wojen – wyodrębniające, podobnie jak Sokrates, ich dwa zasadnicze rodzaje, czyli wojny zewnętrzne i wewnętrzne (zob. Platon, 1960, I 629 C-D), a zarazem odrzucające przypisywane im bycie celem i zasadą państw dobrze urządzonych – dopuszcza je, jako konieczność: (1) w celu chronienia wewnątrzspółnotowo ładu i pokoju zagrożonego przez wojny wewnętrzne, (2) gdy zachodzi potrzeba odparcia wrogów zewnętrznych (zob. Platon, 1960, VII 803 D, VIII 829), a także (3) w sytuacji zbrojnego sposobu prowadzenia sporów z zewnętrznymi wrogami i obcoplemieńcami (zob. Platon, 1960, I 629 D). Należą one zatem do szczególnego rodzaju środków, po które państwo może sięgać w celu zabezpieczenia lub przywrócenia naruszanego wewnętrznie

lub zewnętrznie ładu i pokoju. Niemniej do środków, w przypadku których – według Platońskiego obywatela Aten – pragnąć należy, żeby nigdy nie okazały się potrzebne (zob. Platon, 1960, I 628 C).

Zważywszy na powyższe przemyślenia Platona, wojny, gdy chodzi o ich bytowy status, trzeba pojmować jako stany – z natury swojej – przypadłościowe w życiu społeczeństw oraz państw, czyli takie, które zdarzyć się mogą, lecz nie muszą, i w tym znaczeniu są czasowo doraźne, a nie trwałe. Stąd też ich źródeł nie należy poszukiwać w filozoficznie metafizycznej sferze rzeczywistości, do której przynależy prawo natury, między innymi, w jego kreteńskiej wykładni, lecz w jej sferze filozoficznie antropologicznej, mianowicie w sferze decyzyjności i sprawczości jednostek oraz współtworzonych przez nie zbiorowości. Precyzyjniej rzecz ujmując, w ich decyzyjności i sprawczości zależnej fundamentalnie od ich osobistej i zbiorowej etyczności, której pole znaczeniowe, w debacie toczony przez obywateli Krety, Aten i Lacedemonu, wyznaczają wartościująco zwłaszcza tego rodzaju terminy jak: lepsi – gorsi, niesprawiedliwi – sprawiedliwi, źli – zacni (zob. Platon, 1960, I 627 A-E).

Nie do przeoczenia jest także fakt, że Platon w swoim namyśle nad wojną, zawartym w *Prawach*, dopuszczając jej instrumentalnie pojmowaną użyteczność w funkcji pokoju i wzajemnej życzliwości, jako tego, co dla państwa i jego obywateli najlepsze, zważywszy na „rzeczy najpoważniejsze” w ludzkim życiu, zarazem formułuje jej ostrą krytykę natury poznawczo-egzystencjalnej i ocennej, mając na uwadze właśnie owe – według ówczesnych Greków – „rzeczy najpoważniejsze”, czyli zabawę i naukę (zob. Platon, 1960, VII 803 D). Jej punkt ciężkości stanowi zarzut wysuwany przez niego pod adresem przydatności wojny w tej materii. Mianowicie zarzut empiryczno-prognostyczny, którego sedno stanowi – obejmujące przeszłość, terażniejszość i przyszłość – imperatywne stwierdzenie, mówiące, że:

w rzeczywistości jednak wojna nie stworzyła dla nas nigdy możliwości ani prawdziwej zabawy, ani nauki, o której by warto mówić, nie stwarza i nie stworzy, a zabawa i nauka to są właśnie rzeczy najpoważniejsze (Platon, 1960, VII 803 D [wyróżnienie – T.H.]).

Stąd też, z egzystencjalnego punktu widzenia, czyli rzeczy najpoważniejszych, wojna okazuje faktycznie swoją całkowitą bezużyteczność. Natomiast rzeczywistą użyteczność wnosi pokój.

W pokoju więc przepędzać powinniśmy możliwie największą część życia i przepędzać najlepiej. A jak przepędzać będziemy najlepiej? Oto bawiąc się i weseląc, to jest składając ofiary bogom i wielbiąc ich śpiewem i tańcem. Zjednamy sobie w ten sposób przychyłość bogów i staniemy się zdolni odpierać wrogów i zwyciężać w walce (Platon, 1960, VII 803 D).

Dlaczego? A to dlatego, że mając pokój na oku, a nie wojnę, jako cel stanowienia praw i organizowania życia społecznego w państwie dobrze urządzonym, za czym opowiada się ten Filozof, tego rodzaju rozumowanie nie oznacza naiwnego irenizmu. Przeciwnie jest ono wyrazem przemyślanej paidei w sferze życia społeczno-religijnego, zmierzającej do uczynienia państwa *d z i e l n y m*, czyli będącym w stanie zarówno chronić się przed wewnątrzspołnotowym wyrządzaniu sobie nawzajem krzywd, jak i nie dać się krzywdzić zewnętrznym wrogom i obcoplemieńcom. Istotą tego rodzaju paidei wyjaśni jego Ateńczyk w Księdze ósmej *Praw*, zalecając, aby

wraz z obrzędami ofiarnymi urządzać [...] zawsze piękne zabawy i starać się, ażeby w tych zabawach rozgrywane turnieje i walki nadsładowały możliwie jak najwierniej walki prawdziwe (Platon, 1960, VIII 829 B).

*

W podobnym tonie, polemizując nie wprost z poglądem krytykowanym przez Platona, wypowiada się Arystoteles w *Polityce*, dowodząc:

nie należy też mienić szczęśliwym państwa i słać jego prawodawcy dlatego, że zaprawił obywateli do zwyciężania w celu utrzymania w uległości sąsiadów: ma to bowiem bardzo poważną stronę ujemną. W myśl tej zasady oczywiście każdy obywatel, który ma odpowiednie do tego siły, powinien by próbować, czyby nie potrafił owoładnąć swoim własnym państwem (Arystoteles, 2006, VII 1333 b).

Równie zbliżone do stanowiska rozmówcy z Aten w kwestii sumiennego prawodawcy jest zdanie Stagiryty w tej materii, wyrażone w stwierdzeniu:

że prawodawca powinien raczej starać się o to, by ustawodawstwo dotyczące zagadnień wojennych, jak i wszelkie inne, podporządkować interesom życia spokojnego i pokoju, to stwierdzają zarówno fakty dokonane, jak i wyrozumowane. Bo po największej części takie wojownicze państwa utrzymują się tak długo, jak długo prowadzą wojny, a giną, gdy panowanie zdobędą. W okresie pokoju bowiem niby rdzewiejące żelazo zatracają swoją hartowność, a winę tego ponosi prawodawca, który nie wykształcił u nich zdolności do życia w spokoju (Arystoteles, 2006, VII 1334 a).

Wojna wszak nie stanowi według niego permanentnej determinanty ludzkiego bytowania w świecie. Przeciwnie, podobnie jak Platon w *Prawach*, krytykuje on taki pogląd, twierdząc w „Księdze VII” traktatu *Politika (Polityka)*: „wszystkie tego rodzaju zasady i prawa są pozbawione rozumu politycznego, nie są ani pożyteczne, ani prawdziwe” (Arystoteles, 2006, VII 1333 b). Istotnie, w myśl jego filozofii społecznej koegzystencji wojna posiada inny status bytowy oraz pełni inną funkcję w życiu *polis*. Mianowicie, zgodnie z tą filozofią, ludzkiego egzystowania i koegzystowania nie cechuje jakiś jeden, niezmienny stan bycia i współbycia, jak ów trwały stan wojny, w jego kreteńskimi i spartańskim rozumieniu, lecz ich zmienna okresowość wraz z właściwą dla tych okresów normatywnością działań. Twierdzi on bowiem: „życie każde dzieli się na okres pracy i spoczynku, wojny i pokoju, a czynności na konieczne i pożyteczne albo na piękne” (Arystoteles, 2006, VII 1333 a). Zarazem też przyjmuje, iż te o k r e s y i c z y n n o ś c i powinny charakteryzować pewne decyzyjnie fundowane i teleologiczno-aksjologicznie zorientowane ukierunkowanie na to, „co lepsze i celowe” (Arystoteles, 2006, VII 1333 a). Ukierunkowanie, zgodnie z którym: „oświadczamy się za wojną dla pokoju, za pracą dla spoczynku, za czynnościami koniecznymi i pożytecznymi dla osiągnięcia piękna” (Arystoteles, 2006, VII 1333 a). To zaś w oczywisty sposób sprawia, że:

obywatele muszą [...] umieć pracować i walczyć, ale jeszcze więcej żyć w pokoju i oddawać się spoczynkowi. Muszą czynić to, co konieczne i pożyteczne, ale jeszcze więcej to, co piękne (Arystoteles, 2006, VII 1333 b).

W tak koncyptowanej perspektywie ludzkiej koegzystencji wojna, która nie byłaby niesprawiedliwą, rozumiana jest jako to, co należy do

sfery tego, co konieczne i pożyteczne dla dobrze urządzonej oraz zarządzanej wspólnoty państwowej, troszczącej się o wspólny jej i jej obywatelom nadrzędny cel, który stanowią: pokój, odpoczynek i piękne życie. Stąd też posiada ona status obywatelskiej powinności względem tej wspólnoty. Na taki jej wymóg zdaje się wskazywać Arystotelesowskie twierdzenie, że „obywatele muszą czynić to, co konieczne i pożyteczne” (Arystoteles, 2006, VII 1333 b), zaznaczając jednak, iż jeszcze więcej powinni starać się o „to, co piękne”, dając tym samym do zrozumienia, że wojna nie jest ani trwałym stanem, ani nadrzędnym czy też ostatecznym celem *polis* i jej obywateli.

Arystoteles, podobnie jak jego mistrz Platon, nie każdą wojnę zalicza do działań koniecznych i pożytecznych dla państwa. Należą do nich, w opinii Stagiryty, jedynie wojny prowadzone zgodnie z prawem natury, którego rozumienie – różne od jego kreteńskiej wykładni – odzwierciedla ich katalog przytaczany przez niego w *Polityce*. Należą do nich te, których celem jest: „aby – po pierwsze – uchronić się przed ujarzmieniem przez innych, następnie, by zdobyć hegemonię w interesie poddanych, a bynajmniej nie na to, by wszystkim swoje jarzmo narzucić, i po trzecie, by zdobyć panowanie nad takimi, którzy na los niewolników zasługują” (Arystoteles, 2006, VII 1333 b – 1334 a), to znaczy nad tymi, którzy „choć z natury do służby stworzeni, nie chcą się do niej nagiąć” (Arystoteles, 2006, I 1256 b). Zważywszy na fakt, że wojny wypowiedane i toczone wbrew tak pojmuwanemu prawu natury zalicza Arystoteles w *Polityce* do wojen, których przyczyna jest niesprawiedliwa (zob. Arystoteles, 2006, I 1255 a), a takimi są według niego wojny wszczynane, „by ujarzmić tych, którzy na taki los nie zasłużyli” (Arystoteles, 2006, VII 1333 b), zatem wojny, wyliczane przez Stagirytę w katalogu wojen zgodnych z prawem natury, należałoby prawdopodobnie zaliczyć do wojen powodowanych przyczynami sprawiedliwymi.

Przypisanie wojen zgodnych z prawem natury do sfery działań koniecznych i pożytecznych skłania do pytania o ich status w tak dookreślonym obszarze działań państwa, mianowicie o to, czy są one dla niego jedynie czymś koniecznym, czy też może także czymś pożytecznym?

Przytoczony katalog tego rodzaju wojen zdaje się tylko częściowo odpowiadać na to pytanie. Jeśli bowiem raczej bezdyskusyjnie można zaliczyć wojny obronne do działań koniecznych, to w przypadku

wojen o hegemonię lub aby ujarzmić tych, którzy – według Arystotelesa i jemu współczesnych – już z natury mieliby zasługiwać na los niewolników, trudno jednoznacznie dociec, czy Stagiryta przypisywał im w *Polityce* konieczność, czy pożyteczność, czy też jedno i drugie, jako że wprost tego nie rozstrzyga. Aczkolwiek pośrednio pewne światło na to zagadnienie rzuca zarówno sformułowanie celu wojny hegemonicznej, to znaczy, by zdobyć ją „w interesie poddanych”, jak i – z jednej strony – jego pogląd dotyczący sztuki zdobywania własności, zawarty w rozdziale trzecim Księgi I *Polityki*. Mianowicie poglądu, według którego w przypadku wojen ujarzmieniowych „sztuka wojenna z natury będzie poniekąd sztuką zdobywania własności” (Arystoteles, 2006, I 1256 b) w postaci dóbr „koniecznych do życia i użytecznych dla społeczeństwa w państwie” (Arystoteles, 2006, I 1256 b), a takimi dobrami w tego rodzaju wojnach są ci, „którzy choć z natury do służby stworzeni, nie chcą się do niej nagiąć” (Arystoteles, 2006, I 1256 b). Natomiast z drugiej strony jego stanowisko w kwestii stan niewoli tych, którzy takimi są z natury, według którego taki stan jest dla nich „zarówno pożyteczny, jak i sprawiedliwy” (Arystoteles, 2006, I 1255 a).

*

Arystotelesowskie rozróżnienie wojen na te, których przyczyna jest niesprawiedliwa, i te, które prowadzone zgodnie z prawem natury, należałoby zaliczać – jak można domniemywać – do wojen mających przyczynę słuszną i sprawiedliwą, rodzi pytania, fundamentalnie ważne także współcześnie. Wśród nich na szczególną uwagę zasługuje zwłaszcza pytanie o p r a w o d o p o k o j u, w obliczu aktualnie odradzających się elitaryzmów i dominacji.

W kręgu myśli rzymskiej

W świecie rzymskim do przedstawicieli nurtu podejmującego namysł nad wojną, nie dzielając poglądu głoszącego permanentną wojnę wszystkich z wszystkimi na mocy prawa natury, należy, wręcz reprezentatywnie, Marek Tulliusz Cynceron, formułujący w „Księdze pierwszej” dialogu *De legibus*, czyli *O prawach* (powstałym w latach

53–51 p.n.e.), pogląd wprost odmienny. Twierdzi on bowiem, że „natura stworzyła nas po to, abyśmy się wspomagali nawzajem i żyli wszyscy w społeczności złączonej przez więź prawa” (Cicero, 1960b, I 12 [33]), którą jest ustanowiona przez to prawo sprawiedliwość (zob. Cicero, 1960b, I 15 [42]), a także, iż „z natury skłonni jesteśmy do miłowania ludzi, co stanowi też podwalinę prawa” (Cicero, 1960b, I 15 [43]). Samo zaś owo prawo „jest to zaszczepiony w naturę najwyższy rozum, który nakazuje, co trzeba czynić, i zakazuje, czego czynić nie należy” (Cicero, 1960b, I 6 [18]).

Tego rodzaju rozumienie natury człowieka i tworzonych przez niego społeczności wyznacza istotne punkty odniesienia również dla Cycerońskiego namysłu nad zagadnieniem wojny, z którym mierzy się we wcześniejszym od *De legibus* dialogu *De re publica* (*O państwie*), pisany między rokiem 54 a 51 p.n.e., podzielając stanowisko, jakie prezentuje w nim Gajusz Lelusz Sapiens zarówno w kwestii najlepszego państwa oraz jego naczelnej zasady, czyli sprawiedliwości (*iustitia*), fundamentalnie ważnej również w kontekście zagadnienia wojny, jak i w temacie funkcji, jakie wojna pełni w tak rozumianym państwie, oraz jej legitymizacji lub delegitymizacji. Zachowane fragmenty mowy Leliusza, pomimo niekompletności tekstu aktualnie nam dostępnego, pozwalają uchwycić kluczowe aspekty jego poglądów na powyższe tematy. Pojawiają się one w „Księdze trzeciej” *De re publica*, we wkładanej przez Cycerona w usta Leliusza odpowiedzi na przytaczane przez Lucjusza Furiusza Filusa poglądy Karneadesa dotyczące dylematu: czy naczelną zasadą państwa, kierującą nim, powinna być *sapientia* w jej rozumieniu reprezentowanym przez zwolenników zasady niesprawiedliwości, czyli jako polityczna „roztropność”, która „nakazuje [...] wszelkimi sposobami zwiększać bogactwo, pomnażać dostatki i rozszerzać granice” (Cicero, 1960a, III 14 [15]), tak, że tym, którzy dążą za jej głosem, „dostają się wtedy: bogactwo, potęga, dostatki, zaszczyty, władza i panowanie” (Cicero, 1960a, III 14 [15])? Czy też powinna nią być *sprawiedliwość* (*iustitia*) w ujęciu, zgodnie z którym „obowiązkiem człowieka rzetelnego i sprawiedliwego jest oddać każdemu to, co mu się należy” (Cicero, 1960a, III 11 [18–19]), podczas gdy ona sama „każe szanować wszystkich, troszczyć się o szczęśliwość rodzaju ludzkiego, oddawać każdemu, co mu się należy, nie tykać własności publicznej i poświęconej bogom, nie ruszać rzeczy cudzych” (Cicero, 1960a, III 14 [15])?

Rozstrzygające powyższy dylemat stwierdzenie, przytoczone w 34. fragmencie 23. akapitu tej „Księgi” w brzmieniu: „*nullum bellum suscipi a civitate optima, nisi aut pro fide, aut pro salute*” (S. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi, 1877, t. II, s. 377) [„państwo najlepsze podejmuje wojny jedynie gwoli dochowania wierności albo gwoli swego ratunku” (Cicero, 1960a, III 23 [34])], zdaje się zajmować miejsce szczególnie ważne, jeśli wręcz nie centralne, w tym podzielanym przez Cyncerona namyśle nad wojną. Z jednej bowiem strony zawiera ono domyślnie kwintesencję doktryny *civitatis optimae*, czyli najlepszego państwa, dookreślaną z perspektywy dopuszczanych przez nie działań wojennych, koniecznych dla zachowania jego pomysłności i trwania. Kwintesencję, która biorąc pod uwagę powód wszczynania tego rodzaju wojen, wskazuje zasadę sprawiedliwości, domagającą się „nie ruszać rzeczy cudzych”, a nie roztropności, w jej Karneadesowym ujęciu, nakazującą „wszelkimi sposobami [...] rozszerzać granice”, jako naczelną kryterium funkcjonowania najlepszego państwa w taki sposób, „aby mogło trwać wiecznie” (Cicero, 1960a, III 23 [34]). Natomiast z drugiej, ściśle powiązanej z powyższą, stwierdzenie to artykułuje – tym razem z perspektywy *civitatis optimae* oraz powszechnego poczucia sprawiedliwości – pierwszą z czterech klasyfikacji wojen uważanych za uzasadnione, gdy chodzi o przyczyny stanowiące ich konieczne i zarazem wystarczające racje, dla których tego rodzaju państwo mogłoby zasadnie je wszczynać i toczyć.

Według tej klasyfikacji, zawartej w *De re publica*, najlepsze państwo dopuszcza enumeratywnie i alternatywnie (*aut aut*) tylko dwie przyczyny wszczynania wojen, mianowicie *pro fide*, to znaczy dla dochowania wierności tym, z którymi zawarło porozumienie, i *pro salute*, czyli dla własnego ocalenia. To zaś ocalenie, jak tłumaczy Augustyn w *De civitate Dei* (zob. Augustyn, 2010, XXII, s. 724), wyjaśniając, o jakie ocalenie chodzi Cynceronowi, miałyby polegać na zachowaniu jego wiecznego trwania. Zatem, co do zasady, wojny powodowane tymi alternatywnymi racjami należałoby rozumieć jako działania mające na celu wywiązanie się z powinności zaciągniętych względem własnej ojczyzny lub sprzymierzeńców. W związku z czym można by sądzić, parafrazując przytaczaną w „Księdze trzeciej” *De re publica* definicję sprawiedliwości, że prowadzenie takich wojen należy interpretować jako obowiązek państwa rzetelnego

i sprawie dliwego, którego istotę stanowi „oddać każdemu to, co mu się należy”.

Kolejne dwie klasyfikacje powodów, dla których wolno wypowiedać i prowadzić wojny, przynosi 35. fragment analizowanego akapitu tej „Księgi” *De re publica*, zachowany u Izydora z Sewilli (560–636) w Księdze XVIII jego *Etymologii* w brzmieniu:

Quattuor autem sunt genera bellorum: id est iustum, iniustum civile, et plus quam civile. Iustum bellum est quod ex praedicto geritur de rebus repetitis aut propulsandorum hostium causa. Iniustum bellum est quod de furore, non de legitima ratione initur. De quo in Republica Cicero dicit (3, 35): „Illa iniusta bella sunt quae sunt sine causa suscepta. Nam extra ulciscendi aut propulsandorum hostium causa bellum geri iustum nullum potest”. Et hoc idem Tullius parvis interiectis subdidit: „Nullum bellum iustum habetur nisi denuntiatum, nisi dictum, nisi de repetitis rebus” (Isidori Hispalensis Episcopi, 1911, XVIII 2–3).

Pierwszą z nich, według której powodem do wojny może być jedynie ukaranie nieprzyjaciela lub jego odparcie, znajdujemy w sformułowaniu: „Nam extra ulciscendi aut propulsandorum hostium causam bellum geri iustum nullum potest” (Isidori Hispalensis Episcopi, 1911, XVIII 3) [„Bo sprawiedliwie można prowadzić wojnę tylko gwoi ukarania lub odparcia nieprzyjaciela” (Cicero, 1960a, III 23 [35])]. Natomiast drugą, dopuszczającą jako powód odzyskanie zagrabionych rzeczy, przynosi stwierdzenie: „Nullum bellum iustum habetur nisi denuntiatum, nisi indictum, nisi repetitis rebus” (Isidori Hispalensis Episcopi, 1911, XVIII 3; Cicero, 1979, 23 [35] [IV A]) [„Za sprawiedliwą uważa się tylko taką wojnę, która została z góry oznajmiona i należyście wypowiedziana, a ma na celu odzyskanie zagrabionych rzeczy” (Cicero, 1960a, III 23 [35])].

Wojny wypowiedane z wyżej wymienionych powodów to – według zachowanych fragmentów „Księgi trzeciej” *De re publica* – wojny „sprawiedliwe”. Przy czym warto odnotować, że podczas gdy fragment cytowany przez Augustyna w *De civitate Dei* wymienia jedynie przyczyny uzasadniające ich słuszne wszczęcie, to przekaz Izydorowy oprócz przyczyn, ze względu na które można słusznie podejmować wojny, zarazem wzmiankuje formalne, prawno-religijne wymogi ich należytego wypowiedania i prowadzenia (zob. Cicero, 1960a, III 23 [35]). Wymogi, które – według pouczeń danych przez

Cyceron synowi Markowi, w wydanych w roku 44 p.n.e. *De officiis* (*O powinnościach*) – określało obowiązujące w Rzymie prawo fecjalne. Mając to na uwadze, być może należałoby przyjąć, iż zważywszy na ówczesne rzymskie prawodawstwo w materii spraw wojennych, wojną kwalifikowaną jako *bellum iustum* byłaby dopiero wojna spełniająca łącznie kryteria zarówno racjonalnej, prawnie określonej zasadności jej wszczynania, jak i formalnych, prawno-religijnych wymogów jej wypowiedzania i rozpoczęcia.

Sygnalizowaną powyżej czwartą grupę powodów, którą byłoby zbrojne dochodzenie żądanego wcześniej zadośćuczynienia, przywołuje Cyceron w Księdze pierwszej *De officiis*, w kontekście przemyśleń dotyczących racji, dla których mogły być podejmowane wojny zgodnie z prawem fecjalnym, twierdząc, w nawiązaniu do tego prawa:

Można z niego wywnioskować, że sprawiedliwa jest jedynie taka wojna, którą się rozpoczyna po zwróceniu się z żądaniem zadośćuczynienia albo po uprzednim wypowiedzeniu i obwieszczeniu (Cicero, 1960c, I 11 [36]).

Natomiast w wojny niesprawiedliwe (*bella iniusta*), w rzymskim ich rozumieniu, fragment 35. „Księgi trzeciej” definiuje następująco: „*Illa iniusta bella sunt, quae sunt sine causa suscepta*” (Isidori Hispalensis Episcopi, 1911, XVIII 2; Cicero, 1979, 23 [35] [IV A]) [„niesprawiedliwe są te wojny, które zostały wszczęte bez przyczyny” (Cicero, 1960a, III 23 [35])]. Jak należałoby rozumieć to *sine causa*, czyli „bez przyczyny”?

Mając na uwadze fakt fragmentaryczności analizowanej doktryny, pomocne w jego interpretacji wydaje się objaśnienie istoty wojny niesprawiedliwej, przytaczane przez Izydora z Sewilli w przywołanej już Księdze XVIII *Etymologii*, według którego: „*Iniustum bellum est quod de furore, non de legitima ratione initur*” (Isidori Hispalensis Episcopi, 1911, XVIII 2) [„wojnę niesprawiedliwą jest taka, którą wszczyna się w uniesieniu, a nie z jakiejś oznaczonej przez prawo przyczyny” (Cicero, 1960a, III 23 [35])]. Według tego objaśnienia zwrot *sine causa* należałoby interpretować jako *de furore* – w uniesieniu powodowanym silnymi namiętnościami czy pożądaniami.

Niejako na marginesie tego zagadnienia warto zauważyć odmienność Cycerońskiego i Arystotelesowskiego uzasadniania wojny

niesprawiedliwej. Mianowicie, podczas gdy według Cycerońskiej wykładni doktryny rzymskiej – w przekazie Izydora z Sewilli – jest nią wojna wszczynana *de furore*, to w rozumieniu Arystotelesa jest nią ta, która posiada niesprawiedliwą przyczynę, czyli niezgodną z prawem natury, w jego Arystotelesowskim rozumieniu, o którym mowa w *Polityce*.

Cycerońskie rozważania na temat wojny, zawarte na kartach fragmentów *De re publica* oraz *De legibus*, traktując obszernie to zagadnienie zarówno deskrypcyjnie, jak i normatywno-enumeratywnie, zarazem jakoś milczą na temat tego, czym ze swej istoty byłaby wojna sama w sobie, niezależnie od wszelkich uwarunkowań pozwalających na jej rzymską, prawno-religijną legitymizację lub też nie.

Odpowiedź na to pytanie przynosi ostatnie dzieło Cyncerona, *De officiis*, w jego Księdze pierwszej, w stwierdzeniu:

Nam quum sint duo genera decertandi, unum per disceptationem, alterum per vim, quumque illud proprium sit hominis, hoc beluarum; confugiendum est ad posterius, si uti non licet superiore (Cicero, 1910, I 11 [26–30] [są dwa sposoby załatwiania sporu – jeden w drodze polubownego rozstrzygnięcia, a drugi w drodze gwałtu – i skoro tamten jest właściwy człowiekowi, a ten zwierzętom, to do tego drugiego mamy uciekać się jedynie wtedy, kiedy nie można posłużyć się pierwszym (Cicero, 1960c, I 11 [34–35])].

Wojna w kontekście tego stwierdzenia byłaby zatem – ze swej istoty – niczym innym jak rozstrzygnięciem sporu *per vim*, czyli przy użyciu siły / „w drodze gwałtu”.

POSŁOWIE

Analizowane w tym studium wybrane poglądy na temat wojny, które odcisnęły znacząco swoje znamię na europejskiej myśli w tej materii, pomimo przebrzmiałych już uwarunkowań historyczno-kulturowych i poznawczych, w których powstawały, warte są zastanowienia także współcześnie. Tym bowiem, co w nich zdaje się nadal zachowywać ważność, są właściwe im logiki oraz implikacje proponowanych przez nie rozwiązań, które traktują jako pewne teoretyczne, poznawczo-normatywne modele działań, mając na uwadze

powszechnie konstатовaną faktyczność wojen toczonych przez państwa zarówno między sobą, jak i we własnych granicach. Cztery zagadnienia mające ścisły związek z analizowanymi rozumieniami czynię przedmiotem tego posłowia.

I

Wielu prawdopodobnie się zgodzi, że pogląd, według którego „wojnę mając na oku”, należy urządzić państwo, jego prawa i instytucje, w antyku łączony głównie z rozwiązaniami ustrojowymi zwłaszcza Sparty i Krety, nie wyczerpał w nich ani swoich implikacyjnych urzeczywistnień, ani swojej ponadczasowo inspiracyjnej mocy. Tym bowiem, co on proponuje, jest występujący także współcześnie totalistyczny militarizm, który z wojny czyni: (a) nadrzędne kryterium dobrego urzędnika państwa i zarządzania nim (militaryzm w polityce wewnętrznej) oraz (b) jedyne skuteczne narzędzie ochrony i pomnażania korzyści własnych, mając inne państwa na uwadze (militaryzm w polityce zewnętrznej), co wyraża się zwłaszcza w: (a) totalizującej militarystyce formuł życia społecznego (jak w starożytności np. owe zbiorowe posiłki pod nadzorem straży strzegących ich uczestników, o czym wspomina się w *Prawach*), (b) militarystyce porządku prawnego, polegającej na całkowitym podporządkowywaniu idei wojny wszelkich uregulowań prawnych, dotyczących zarówno życia publicznego, jak i prywatnego, (c) budowaniu w społeczeństwie kultury pragmatyzmu wojennego (militaryzacja kognitywno-emocjonalna) – pragmatyzmu, na który wskazywał w Platonie dialogu zwolennik militarystyki życia społecznego, twierdząc:

dostreżesz pewnie, że prawodawca [...] wojnę mając na oku wydał u nas wszystkie ustawy dotyczące publicznego i prywatnego życia i że dlatego tych praw tak nam przestrzegać polecał, że ani bogactwa, ani jakiegokolwiek urzędnika nie przynoszą żadnej korzyści temu, kto nie zwycięża na wojnie, lecz że odwrotnie, wszystkie skarby zwyciężonych stają się własnością zwycięzców (Platon, 1969a, I 626 A-B).

Chociaż od sformułowania przywołanej konstatacji minęło ponad dwadzieścia wieków, totalistyczny militarizm, jak pokazują

wydarzenia XX i XXI wieku, nie uległ zapomnieniu jako relikw odesłany do lamusa historii. Przeciwnie, wykazuje nadal niesłabnącą żywotność, zmieniając jedynie swoje historyczno-politycznie barwione szaty, w które się stroi, zachowując natomiast powodującego nim ducha, mianowicie ducha totalnej dominacji, żywiącego się czy to przestraszeniem własnego społeczeństwa przed groźbą wojny, czy apoteozą wojennej chwały, czy też pragmatycznie kalkulowaną własną militarną siłą. Stąd też, mając to na uwadze, także stanowcza krytyka, z jaką pogląd ten spotkał się ze strony zarówno Platona, w ostrzeżeniu:

Ten, kto na szczęście państwa i jednostki zapatruje się w ten sposób, nie będzie nigdy prawdziwym mężem stanu, jeżeli tylko lub przede wszystkim wojnę zewnętrzną będzie miał na oku, ani też sumiennym nie będzie prawodawcą, jeżeli nie ze względu na pokój wydawać będzie ustawy dotyczące wojny, lecz ze względu na potrzeby wojenne organizować sprawy pokoju (Platon, 1969a, I 628 D-E),

jak i Arystotelesa, w twierdzeniu: „Wszystkie tego rodzaju zasady i prawa są pozbawione rozumu politycznego, nie są ani pożyteczne, ani prawdziwe” (Arystoteles, 2006, VII 1333 b), warta jest ponownego przemyślenia dzisiaj, zważywszy na nowy ład światowy, który właśnie jest tworzony.

II

Nie mniej ważną kwestię, tym razem związaną z rozumieniem wojny, „pokój mając na oku”, zdają się stanowić pytania zarówno o p o k ó j, a dokładniej o jego współcześnie rozumianą istotę, jak i o p r a w o d o n i e g o, mianowicie o to, komu i w jakim zakresie prawo to miałyby przysługiwać, a także o to, jak należałoby się dzisiaj o zachowanie lub przywracanie tego pokoju troszczyć.

Starożytność zna kilka odpowiedzi na te pytania, które znajdujemy wprost lub pośrednio w analizowanych w tym studium tekstach Platona, Arystotelesa i Cyncerona. Proponowane przez nie rozwiązania natury: (a) e l i t a r n e j, gdy chodzi o prawo do pokoju, które legło u podstaw twierdzenia przytaczanego przez Arystotelesa zarówno w *Polityce* – powstającej w okresie jego zreformowanego platonizmu – w brzmieniu: „celem wojny jest pokój” (Arystoteles,

2006, VII 1334 a), jak i w należącej do okresu późnego arystotelizmu *Etyce nikomachejskiej*, w sformułowaniu: „prowadzimy wojny, aby zażywać pokoju” (Arystoteles, 2000, X, 1177 b); (b) militarnej – arbitrażowo podporządkowującej, czy też (c) pokojowej – mediacyjno-koncyliacyjnej, które byłyby dziełem takiego rozjemcy, który „gdy zastanie jakąś rodzinę poróżnioną, nie wygubi nikogo, lecz pojedna wszystkich ze sobą wzajemnie i nadając prawa, zdoła ich i na przyszłość utrzymać w przyjaźni” (Platon, 1960a, I 627 E – 628), mając na uwadze sposoby jego osiągnięcia i zabezpieczenia, warte są krytycznego namysłu także współcześnie w obliczu odradzających się, politycznie i militarnie rozumianych elitaryzmów. Jego ważność unaocznia też chociażby XX-wieczna, wersalska próba rozwiązania tej kwestii w odniesieniu do pokonanych w I wojnie światowej, pokazując jak bardzo można się mylić w tej materii i jak brzemienne w skutki może okazać się taka pomyłka.

III

Sądzę, że na równie ważny namysł, między innymi filozoficzny i etyczny, zasługuje pytanie, do którego sformułowania asumpt dały: starożytna zasada dotycząca dopuszczalności wojen, przytoczona w Cycerońskiej *De re publica*, w brzmieniu: *aut pro fide aut pro salute*, oraz jej krytyka ze strony Augustyna w *De civitate Dei* w związku z generowaną przez nią aporią, dotyczącą sytuacji, kiedy oba alternatywnie rozumiane powody występują równocześnie, a nie osobno, co – zważywszy na ich alternatywność (*aut aut*) – rodzi pytanie o kryterium wyboru jednego z nich (zob. Augustyn, 2010, XXII, s. 725). Chodzi mianowicie o pytanie: jak mają się do siebie powinności, które ta zasada *implicite* zakłada – powinność sojusznicza wynikająca z *pro fide* i powinność obywatelska właściwa dla *pro salute*. Czy są one równoważne, czy też którejś z nich przysługuje nadrzędność w sytuacji ich równoczesnego zaistnienia w sposób rozłączny? A gdyby przysługiwała, to której i na mocy jakiego kryterium? Pytanie to zdaje się zachowywać swoją ważność również współcześnie, biorąc pod uwagę chociażby zobowiązania sojusznicze Polski wynikające z art. 5 Paktu Północnoatlantyckiego, do którego aktualnie należy.

IV

Sokratesowa geneza wojny, upatrywana w braku rozumnego samoograniczenia się, oraz Cycerońska jej definicja, według której byłaby ona niczym innym jak rozstrzygnięciem sporu przy użyciu siły, zdają się stanowić kamienie graniczne antycznego, greckiego i rzymskiego namysłu nad nią. W wyznaczanej przez nie przestrzeni teorii i praktyki, zarówno wojny o zasoby, czy to w postaci terytoriów i ich bogactw, czy też niewolniczej siły roboczej, jak i wojny o mocarstwową dominację, zasługują na szczególną uwagę, zważywszy na ich silnie antropologiczne podłoże natury egzystencjalnej i ekonomicznej.

Podobnie nie mniejszej uwagi warte są Platońskie przemyślenia w tej materii. Przy czym nie tyle jego przemyślenia dotyczące źródeł i celów wojny, chociaż interesujące zważywszy na wyakcentowanie pokoju jako prymarnego celu jej prowadzenia, ile raczej te, które dotyczą różnych możliwości przywrócenia naruszonego przez wojnę domową ładu społecznego i zabezpieczenia jego trwałości. Wśród nich zaś to, które w miejsce powszechnie stosowanych zwyczajów wojennych destrukcji, propaguje kulturę przyjaznego współżycia, osiąganego na drodze mediacyjno-koncyliacyjnego porozumienia, będącego dziełem takiego rozjemcy, który

gdy zastanie jakąś rodzinę poróżnioną, nie wygubi nikogo, lecz pojedna wszystkich ze sobą wzajemnie i nadając prawa zdoła ich i na przyszłość utrzymać w przyjaźni (Platon, 1960a, 627 E – 628).

BIBLIOGRAFIA

- Arystoteles (2000). *Etyka nikomachejska*. W Arystoteles, *Dzieła wszystkie*. T. 5. D. Gromska (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Arystoteles (2006). *Polityka*. L. Piotrowicz (Tłum.). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- S. Aurelii Augustini Hipponensis Episcopi (1877). *De civitate Dei*. Libri XXII. T. II. Continet libb. XIV-XXII. Lipsiae sumtibus Ernesti Bredtii.
- Augustyn (2010). *Państwo Boże*. T. 2. W. Kubicki (Tłum.). Warszawa: Hachette Polska.

- Isidori Hispalensis Episcopi (1919). *Etymologiarum sive Originum*. Oxonii: apud Typographeum Clarendonianum.
- Cicero, M.T. (1910). *De officiis, Libri tres*. New York: Hinds, Noble & Eldredge,
- Cicero, M.T. (1960a). *O państwie*. W *Pisma filozoficzne*. T. 2: *O państwie. O prawach. O powinnościach. O cnotach* (s. 7–189). W. Kornatowski (Tłum.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Cicero, M.T. (1960b). *O prawach*. W *Pisma filozoficzne*. T. 2: *O państwie. O prawach. O powinnościach. O cnotach* (s. 191–316). W. Kornatowski (Tłum.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Cicero, M.T. (1960c). *O powinnościach*. W: *Pisma filozoficzne*. T. 2: *O państwie. O prawach. O powinnościach. O cnotach* (s. 317–539). Tłum. W. Kornatowski. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Cicero, M.T. (1979). *De re publica. Vom Gemeinwesen*. K. Büchner (Übs., Hg.). Stuttgart: Philipp Reclam Jun.
- Heraklit z Efezu (2005). *Zdania*. A. Czerniawski (Tłum.). Gdańsk: słowo/obraz terytoria.
- Koszałko, M. (2016). *Koncepcja woli według św. Augustyna – perspektywa antropologiczna*. *Roczniki Filozoficzne*, t. LXIV, nr 3 – 2016, 5–37.
- Platon (1960). *Prawa*. M. Maykowska (Tłum.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Platon (2003). *Państwo*. W. Witwicki (Tłum.). Kęty: Wydawnictwo ANTYK.
- Tulejski, T. (2014). *Starotestamentowe źródła augustyńskiej teorii wojny sprawiedliwej. Rozważania nad fragmentem „Contra Faustum”*. *Forum Teologiczne*, XV, 161–173.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

TERESA GRABIŃSKA

<http://orcid.org/0000-0002-9131-2637>
Akademia Wojsk Lądowych we Wrocławiu
grabinska-44@wp.pl
DOI: 10.35765/HP.2599

Analiza rozkazu za pomocą metody scholastycznej

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem jest ukazanie nośności scholastycznej metody analizy problemu na przykładzie odtworzenia argumentacji Tomasza z Akwinu w odkrywaniu genezy i istoty czynności rozkazywania.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Poddana analizie Tomaszowa metoda dyskusowania z różniącymi się od siebie twierdzeniami, które są odpowiedziami na to, co dziś nazywane jest pytaniem problemowym, wywodzi się z europejskiego antyku, z uprawiania sztuki dialektyki. Była stosowana w średniowieczu, gdy powstały trudne problemy konfrontacji prawd objawionych chrześcijaństwa, będących przedmiotem wiary (wiedzionej wola), z aparaturą pojęciową filozofii, która jest przedmiotem rozumu. W szerszym ujęciu splotu woli i rozumu w podejmowaniu czynności, przekraczającym problemy filozofii chrześcijańskiej, metoda analizy problemu i argumentacji Akwinaty warta jest przypomnienia, co pokazuje się na przykładzie zgłębiania genezy i istoty rozkazywania.

PROCES WYWODU: Ponieważ rozkaz jest nakazem, związanym z powinnością, a ta – z normą postępowania, to pierwsze dwie części rozważań poświęcone są personalistycznej koncepcji dobra i wartości jako celu i zasady ludzkiego działania. W części trzeciej przeprowadzono oryginalną analizę zagadnienia rozkazywania z *Sumy teologicznej* Tomasza z Akwinu. Opierając się na wynikach płynących z niniejszych rozważań, analizie poddano ostatni rozkaz generała Franciszka Kleeberga.

Sugerowane cytowanie: Grabińska, T. (2024). Analiza rozkazu za pomocą metody scholastycznej. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 265–282. DOI: 10.35765/HP.2599.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: Klasyfikacja normy dokonana przez Jacques'a Maritaina pozwoliła na odtworzenie w artykule oryginalnej specyfikacji rodzajów rozkazywania. W wyniku przeprowadzonych rozważań została odtworzona struktura argumentów prowadzących Tomasza z Akwinu do tezy o udziale woli i rozumu w czynności rozkazywania. Rozkaz gen. F. Kleeberga posłużył zilustrowaniu aplikacji analizy scholastycznej rozkazywania.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Sztuka argumentacji mistrzowsko stosowana przez Tomasza z Akwinu powinna być szerzej rozpo-
wszechniona jako analiza zagadnień z różnych dziedzin. Jej restauracja staje się
tym ważniejsza, że postępująca wojna informacyjna ma za przedmiot przekaz
językowy, który bez umiejętności jego analizowania staje się skutecznym orężem.

SŁOWA KLUCZOWE:

rozum, wola, powinność, norma, argumentacja

Abstract

ANALYSIS OF THE ORDER USING
THE SCHOLASTIC METHOD

RESEARCH OBJECTIVE: The validity of the scholastic method of problem analysis has been shown. The reproducing the Aquinas's arguments concerning genesis and essence of the act of commanding will be presented.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The Aquinas's method of discussing different answers to what is today called a problem question was used when difficult problems arose of confronting the revealed truths of Christianity, which are the subject of faith (guided by will), with the conceptual apparatus of philosophy, which is the subject of reason (*ratio*). It is worth recalling the intertwining of will and reason in undertaking actions as shown by the example of act of commanding.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: Since a command is an order related to duty, and this – to the norm of conduct, a part of considerations is devoted to the personalistic concept of good (value) as the goal and principle of human action. Next the issue of commanding act from the *Summa Theologica* and the last order of General Kleeberg will be analyzed.

RESEARCH RESULTS: The Maritain's classification of the norm delivers an original specification of command types. It helps to reconstruct the structure of arguments leading Aquinas to the thesis on the participation of will and reason in commanding act. The order of General Kleeberg serves to illustrate the application of the scholastic analysis of commanding.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The Aquinas's art of argumentation masterfully used by him should be more widespread in analyses of issues in various fields. Its restoration becomes all the more important because of focussing the information war on linguistic messages which, without the ability to analyze them, become an effective weapons.

KEYWORDS:

reason, will, duty, norm, argument

WSTĘP

Rozkaz w literaturze naukowej jest najczęściej przedmiotem ogólnych rozważań prawnych (np. Kural, 2017) lub uszczegółowionych w odniesieniu do praktyki wydawania i wykonywania rozkazu w służbach mundurowych (np. Voorden, 2014). Potocznie, jak i bardziej specjalistycznie (tj. w odniesieniu do przedmiotu rozkazu) definiuje się go jako polecenie wydane przez kogoś w celu wykonania czegoś przez kogoś innego. Rozkaz jest wezwaniem do wykonania określonej powinności.

Głębsze rozważania na temat istoty rozkazu skupiają się na rozumieniu, czym jest powinność. Najogólniej jest zastosowaniem się do pewnej normy, norma zaś wyznacza zasady postępowania wedle określonego systemu wartości (dóbr). Fundamentu rozkazywania należy zatem szukać w aksjologii. Aksjologia zaś jest pochodną rozstrzygnięć na poziomie filozofii człowieka. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie filozoficznej istoty rozkazu na podstawie analizy czynności rozkazywania w *Summie teologicznej* Tomasza z Akwinu (Tomasz z Akwinu, 1963, zag. 17 (ST, I-II, 17)).

Pierwszy problem związany z istotą rozkazu polega na ustaleniu porządku w relacji powinność – norma:

(P1) Co jest bardziej pierwotne – norma czy powinność?

Jeżeli się przyjmie pierwszeństwo normy w stosunku do powinności, to jest się bliskim etyki w rodzaju tej rozwiniętej przez Immanuela Kanta, którą Jacques Maritain nazywał dedukcyjno-normatywną (albo akosmiczno-idealistyczną). Jest to etyka tzw. imperatywu kategorycznego, w

której świat moralności i wolności [ludzkiego wyboru i decyzyjności – T.G.] jest całkowicie oddzielony od świata natury [szeroko pojętego środowiska ludzkiej egzystencji – T.G.], jako że treść prawa [moralnego] musi zostać wydedukowana z jego formy lub z uniwersalnie normatywnej istoty czystego rozumu praktycznego (Maritain, 2001, s. 15).

Natomiast złożoność relacji między powinnością i normą pozwala odtworzyć personalistyczna etyka Maritaina.

Etyka kantowska nie ma umocowania w systemie dóbr ani w religii (choć formalnie należy do dorobku kultury chrześcijańskiej), ani w doświadczeniu zewnętrznym świata. Pierwszeństwo po kantowsku rozumianej normy wobec powinności unieważnia związek między moralnością a wolnością (kierowaniem wola). Powinność czynienia dobra (postępowania moralnego) staje się automatycznie rozkazem wypełnienia (imperatywnej) normy (Kant, 1984, rozdz. II), dyktowanej kantowskim czystym rozumem praktycznym. W ten sposób powstaje problem drugi:

(P2) Czy wybór postępowania jest dyktatem rozumu (*ratio*), czy też ma w nim swój udział wola?

Etyka personalistyczna rozwijana na bazie filozofii klasycznej jest nazwana w klasyfikacji Maritaina kosmiczno-realistyczną (Maritain, 2001, s. 13–14). Oznacza to, że w sposób konieczny uwzględnia relację człowieka do świata naturalnego i nadnaturalnego, określaną na poziomie filozofii przyrody i metafizyki, odczytywaną wprawdzie rozumem, jednak nie pochodzącą od niego, lecz od Stwórcy i natury stworzenia (natury rzeczy i natury człowieka).

Odkrywane rozumem dobro rzeczy czyni go zarazem instancją kierującą czynem (jest więc realizowana instrumentalna kantowska funkcja rozumu), przy czym jednocześnie rozum jest kierowany owym dobrem, a więc istotnie jest uzupełniany wola urzeczywistniania dobra (czego już brak w etyce kantowskiej).

Część pierwsza niniejszej pracy będzie poświęcona porównaniu zakresu treści pojęć „dobro” i „wartość” w etyce Maritaina (Maritain, 2001, wykład 2). Rozważania te prowadzą do części drugiej, w której zostanie przedstawione Maritainowskie, personalistyczne rozumienie normy, powinności i rozkazu (Maritain, 2001, wykłady 6 i 7).

W części trzeciej zostanie przeprowadzona szczegółowa analiza czynności rozkazywania na podstawie rozwiązania Tomasza z Akwinu.

W części podsumowania wyników przeprowadzona rekonstrukcja analizy Tomasza posłuży do zbadania struktury ostatniego rozkazu gen. Franciszka Kleeberga z 5 października 1939 roku.

METODY I NARZĘDZIA BADAWCZE

W artykule zarysowano metodę analizy filozofii Tomasza z Akwinu i etyki personalistycznej Jacques'a Maritaina. Analiza prowadzona jest w celu odtworzenia struktury formalnej i materialnej rozkazu, jak i uwarunkowań racjonalno-wolitywnych jego powstawania.

Część zasadnicza

Dobro a wartość

Dobro i wartość moralna należą do pojęć wiążących etykę z metafizyką. Są często stosowane wymienne, ale Maritain słusznie podkreślił, że wartość moralna jest „pewnym pierwotnym aspektem pojęcia dobra”, ale w tym sensie, że „jest jakością, ze względu na którą działanie ludzkie jest wewnętrznie dobre, atrakcyjne dzięki swej własnej dobroci” (Maritain, 2001, s. 31). Dobro przedmiotu czynu implikuje dobroć czynu (np. Wojtyła, 2000, s. 183–184).

Dobro i wartość łączą się ze sobą nie w każdej filozofii. Oto w etyce kantowskiej to wartość staje się absolutna w podejmowaniu czynu (zarówno ze względu na jego cel, jak i ocenę) w stosunku do dobra przedmiotu czynu, gdyż ono nie może być określone w swej istocie. Wtedy czyn jest dobry albo zły tylko ze względu na kryterium zgodności lub niezgodności z prawem uniwersalnym, które decyduje o tym, czy rzecz wybierana lub urzeczywistniana czynem jest dobra albo zła (Maritain, 2001, s. 32).

Podczas gdy etyka Kanta jest etyką powinności (wobec prawa uniwersalnego), to etyka personalistyczna jest – jak ją nazwał Maritain – etyką dobra godziwego, tj. „wartości racjonalnie uzasadnionych i wewnętrznie dobrych”, skoncentrowaną „na Dobru transcendentnym, miłowanym w stopniu najwyższym” (Maritain, 2001, s. 33).

Dobro (moralne) i wartość to, obok celu i normy, fundamentalne pojęcia systematyczne, czyli pojęcia filozoficzne, które są zakorzenione w metafizyce; jakkolwiek dobro jest także odczuwalne w doświadczeniu (zmysłowym), ale następnie wyraża się w abstrakcyjnym (oderwanym od doświadczenia) pojęciu (idei) dobra. Ten jednak poziom rozumienia dobra nie jest finalny, gdyż – jak pisał Maritain:

nie tylko musi zostać oddzielona i zaktualizowana w idei potencjalna inteligibilność zwierzęcego lub czysto doświadczalnego pojęcia dobra, lecz także z idei dobra musi zostać wydobyta inteligibilność wewnętrznie niezależna od doświadczenia zmysłowego (...); to zaś dokonuje się na poziomie oglądu metafizycznego,

gdy „intelektualnie widzi się radykalną tożsamość dobra i bytu” (Maritain, 2001, s. 38).

Idea bytu wyraża zobiektywizowaną rzeczywistość, która przejawia się w innych ideach (oznaczanych pojęciami o tym samym zakresie znaczeniowym co pojęcie bytu), czyli w transcendentaliach, w tym – w transcendentale dobra. W definicji adekwacyjnej oznacza ono zgodność bytu z dążeniem (chczeniem), pragnieniem tego, co jest przedmiotem miłości (Maritain, 2001, s. 40–41). Owo dobro transcendentalne to dobro metafizyczne (ontologiczne).

Człowiek koniecznie i ostatecznie w perspektywie dobra ontologicznego jest zdolny dążyć do posiadania czegoś lub do miłowania kogoś. Nawet wtedy, gdy dokonuje błędnego wyboru, czyli zła, to i w tym wyborze kieruje się jakimś dobrem: „[z]ło działa mocą dobra, któremu czegoś brak. Jeśliby bowiem jakaś rzecz nie miała w sobie w ogóle dobra, nie mogłaby ani być, ani działać” (Tomasz z Akwinu, 1963, zag. 18, a. 1 (ST, I-II, 18, 1, ad 1)). Rzecz, choć zawsze ontologicznie dobra, nie musi być moralnie dobra. Dobro moralne bowiem urzeczywistnia się „w porządku spełniania bytu ludzkiego, aktualizacji jego wolności i osiągnięcia jego celu. (...) jest uszczegółowionym dobrem ontologicznym” (Maritain, 2001, s. 42).

Ludzki byt spełnia się w czynie, a ten realizuje się dobrem albo złem. Rzecz zaś, która jest celem działania, ma swą gatunkową dobroć. Dobro (moralne) czynu jest proporcjonalne do stopnia jego zgodności z dobrem (rodzajowym) jego przedmiotu (Tomasz z Akwinu, 1963, zag. 18, a. 2 (ST, I-II, 18, 2)). Czyn określany jest – po pierwsze – ze względu na wartość, tj. „wewnętrzną jakość aktu ludzkiego”

czyli dobro moralne „w perspektywie przyczynowości formalnej” (Maritain, 2001, s. 43), jak i – po drugie – ze względu na cel, czyli dobro moralne w perspektywie przyczynowości celowej, na którego realizację nastawiony jest czyn, podjęty i wykonany w sposób wolny. Dobro moralne i wartość można więc utożsamiać, ale ze świadomością dwóch różnych porządków – specyfikacji i wykonania (Maritain, 2001, s. 44).

Obowiązek, powinność, norma, rozkaz

Jacques Maritain wskazał na odniesienie powinności do prawa, które wymaga powinności, podczas gdy powinność niekoniecznie wyznacza zobowiązanie prawem. Odróżnił dwa pojęcia – obowiązek i powinność moralną (Maritain, 2001, s. 153–172). Powinność moralną zdefiniował jako zobowiązanie „do uczynienia tego, co nakazuje sumienie” (Maritain, 2001, s. 103), które jednak może zostać w sposób wolny uchylone. Sumienie traktował jak

akt rozumu praktycznego, spontaniczny i bezpośredni, o charakterze normatywnym (...), w którym wola decyduje o dokonaniu jakiegoś czynu (Podsiad & Więckowski, 1963, s. 374).

Następnie Maritain odróżnił obowiązek „wobec” i obowiązek „dotyczący” kogoś lub czegoś. Przytoczył przykład relacji powinności „wobec” między ludźmi. Ludzie wobec siebie są zobowiązani fundamentalną powinnością miłości (*caritas*). Można natomiast odmówić człowiekowi określonego prawa kodyfikowanego w stanowionym porządku, podczas gdy „powinność miłości” przekracza ów porządek w kierunku prawa transcendentalnego. Powinność wobec dobra skupia się w osobowym „Dobru samoistnym” i ma źródło w wierze chrześcijan (Maritain, 2001, s. 163; Grabińska, 2023).

Norma jest pewną wyartykułowaną zasadą wskazującą na prawidłowy wybór działania i jego wykonanie. Może być traktowana jako absolutne zobowiązanie i wtedy jej przekroczenie jest obłożone sankcją, łącznie z najsurowszą. Może być jednak po prostu wskazaniem na to, co i jak należy czynić, aby osiągnąć wytyczony cel. Maritain traktował normę po pierwsze jako regułę postępowania (nazwaną

„nomą formującą” lub „normą-pilotem” (a także „formą-matrycą”), po drugie – jako nakaz (prawo, przykazanie) (Maritain, 2001, s. 138–139).

Norma-pilot jest warunkiem urzeczywistnienia dobra moralnego (wartości). Ludzki czyn bowiem „dąży spontanicznie do swej własnej reguły, do własnej formy-matrycy, ponieważ bez niej nie może się uformować [moralnie – T.G.]” (Maritain, 2001, s. 144). Ponieważ zaś „obowiązek jest skutkiem, konsekwencją wartości aktu”, to norma-nakaz (polecenie, obowiązek, przykazanie, prawo, imperatyw) wywodzi się z normy-pilota. (Maritain, 2001, s. 144–149). Norma-nakaz, gdy wprost wypływa z normy-pilota lub gdy w słabszej postaci pełni funkcję rady, nie musi być dla sprawcy czynu czymś dolegliwym i ograniczać jego woli. Dopiero działanie kierowane normą-przymusem tak jest odczuwane. Norma-przymus ma na celu bezwzględne wyegzekwowanie konkretnego skutku czynu. Stosuje się ją w celu ochrony tak jednostki, jak i grupy przed zagrożeniem zarówno upadkiem moralnym, jak i utratą czegoś egzystencjalnie ważnego. Wtedy norma-nakaz staje się twardym prawem (nakazu albo zakazu) (Maritain, 2001, s. 150). Rozkaz zastosowania się do tego prawa jest zaś wprost normą-przymusem.

Można już zatem odpowiedzieć na pytanie (P1) postawione we wstępie niniejszej pracy. Oto w świetle personalistycznych rozważań Maritaina powinność moralna jest czymś pierwotnym w stosunku do normy-pilota, natomiast powinność odniesiona do obowiązku stosowania się do pewnych reguł lub prawa może być konsekwencją normy-nakazu, a na pewno jest następstwem normy-przymusu.

Analiza metody odkrywania rozumowej versus wolitywnej genezy rozkazywania

Rozkaz dla jego wykonawcy jest najczęściej normą-przymusem. Natomiast dla wydającego rozkaz jest często rutynową i automatyczną reakcją na zdarzenie, w którym wykonawcy muszą się zachować w oczekiwany sposób, wcześniej na ogół wyszkolony. Rozkaz jednak jest wydawany także w innych okolicznościach, które wymagają podjęcia decyzji, wyrażonej następnie w postaci normy-nakazu, z przesłaniem zastosowania się do niego. Wtedy rozkaz powinien zawierać oprócz wskazania na czynność, którą podwładny ma wykonać, także

pewne wyjaśnienie, dlaczego ma to uczynić. Rozkaz więc staje się wynikiem namysłu u tego, kto go wydaje.

Tomasza z Akwinu w traktacie *O uczynkach ludzkich z Sumy teologicznej* zanalizował genezę rozkazu, który jest konsekwencją namysłu (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 268–288 (ST, I-II, 17)). W artykule 1. zagadnienia 17. „O czynnościach nakazanych przez wolę” dyskutowana jest odpowiedź na pytanie (problemowe):

„Czy rozkazywanie jest czynnością umysłu czy woli?” (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 268–270, (ST, I-II, 17,1)).

Pierwsza część dyskusji – postawienie problemu

W pierwszej części omawianego Tomaszowego artykułu przedstawione są najczęstsze odpowiedzi, udzielane na zadane pytanie (tzw. problemowe):

„Czy rozkazywanie jest czynnością umysłu czy woli?”.

(Przy czym przedstawienie jest rekonstrukcją w języku teorii argumentacji). Trzy odpowiedzi są poprzedzone sugestią, zadaną sformułowaniem zaczynającym się od „Wydaje się, że...”. A zatem w dalszym ciągu tej sugestii zawarta jest hipoteza (badawcza) H1:

„Wydaje się, że

[H1]: Rozkazywanie nie jest czynnością rozumu, ale woli”.

Po czym w kolejnych punktach przedstawione są potwierdzające hipotezę uzasadnienia, przeprowadzone za pomocą wniosku dedukcyjnego, w postaci argumentów.

Pierwsze uzasadnienie hipotezy

Jeśli za podstawowy cel rozkazywania przyjąć aktywizowanie kogoś do wykonania czegoś (ogólniej – wprawianie w ruch) to, według Awicenny (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 269 (ST, I-II, 17,1), bodziec i jednocześnie cel wprawiania w ruch (aktywizowania) może być czterech rodzajów: doskonalenie czegoś, przysposabianie do czegoś, rozkazywanie i doradzanie.

Ponieważ wola jest czynnikiem aktywizującym każdą siłę psychiczną, której skutkiem działania jest wybór, to rozkazywanie byłoby czynnością woli (potwierdzenie H1).

Rekonstrukcja argumentu (w zapisie wypowiedzi inferencyjnej, przyjętym w teorii argumentacji) zastosowanego w uzasadnieniu pierwszym jest następująca:

Jednym z rodzajów bodźca i jednocześnie celu wprawiania w ruch (aktywizowania) jest rozkazywanie.

Wola jest czynnikiem aktywizującym każdą siłę psychiczną.

Rozkazywanie jest czynnością woli.

Drugie uzasadnienie hipotezy

Rozkaz jest wydawany podwładnemu do wykonania. Przełożony zatem dysponuje dużo większą wolnością, skoro podporządkowuje sobie podwładnego. A ponieważ wola jest podstawą wolności, to: „[R]ozkazywanie jest czynnością woli” (potwierdzenie H1).

Rekonstrukcja argumentów zastosowanych w uzasadnieniu drugim jest następująca:

Rozkaz wydaje przełożony do wykonania podwładnemu.

Przełożony dysponuje dużo większą wolnością, podporządkowując sobie rozkazem podwładnego.

i

Przełożony dysponuje dużo większą wolnością, podporządkowując sobie rozkazem podwładnego.

Wola jest podstawą wolności.

Rozkazywanie jest czynnością woli.

Trzecie uzasadnienie hipotezy

Wykonanie czynności, która jest przedmiotem rozkazu występuje „natychmiast po rozkazie”, nie zaś wtedy, gdy w umyśle powstanie sąd o słuszności rozkazywania wykonania tej czynności, i sam ten sąd jeszcze nie wywołuje rozkazu. Dlatego:

„[R]ozkazywanie nie jest czynnością rozumu, ale woli” (potwierdzenie H1).

Rekonstrukcja argumentu zastosowanego w uzasadnieniu trzecim jest następująca:

Rozkaz jest czynnością rozumu (umysłu) albo woli.

Wykonanie danej czynności, która jest przedmiotem rozkazu, występuje „natychmiast po rozkazie”.

Wykonanie czynności, która jest przedmiotem rozkazu, nie występuje wtedy, gdy w umyśle rozkazującego powstanie sąd o słuszności rozkazu wykonania danej czynności.

Sam sąd o słuszności rozkazu wykonania danej czynności nie wywołuje rozkazu.

„Rozkazywanie nie jest czynnością rozumu, ale woli”.

Następnym krokiem w dyskusji hipotezy H1 jest wskazanie na stanowisko, które weryfikuje negatywnie treść hipotezy H1:

H2: Nieprawda, że (H1) „[r]ozkazywanie [...] z swej istoty jest czynnością rozumu”.

W rozważanym problemie pochodzi ono od Arystotelesa i od Grzegorza z Nyssy (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 269 (ST, I-II, 17, 1)):

„[P]ożądanie [chcenie, dokonywanie wyboru – T.G] jest posłuszne rozumowi. A więc rozum rozkazuje”.

Rekonstrukcja argumentu negatywnie weryfikującego hipotezę H1 do H2 jest następująca:

Rozkazywanie jest rodzajem chcenia (wyrażeniem woli).

Chcenie (dokonywanie wyboru wyrażone wolą) jest posłuszne rozumowi.

Rozum (a nie wola) rozkazuje.

Druga część dyskusji – odpowiedź

Odpowiedź na pytanie (problemowe):

„Czy rozkazywanie jest czynnością umysłu czy woli?”

ma być rozstrzygnięciem między hipotezami H1 a H2. Jest to odpowiedź dyskutującego, czyli Tomasza, który przedstawił własną argumentację na rzecz hipotezy H3, mającej postać:

H3: „Rozkazywanie jest czynnością rozumu, opartą jednak na czynności woli” (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 269 (ST, I-II, 17, 1)).

Argument 1.

„[C]zynność woli może być przedmiotem czynności rozumu i odwrotnie, gdyż rozum może rozumować nad chceniem, a wola może chcieć rozumowania”.

Dlatego czasem czynność woli wyprzedza czynność rozumu i odwrotnie. Tę drugą okoliczność wpływu rozumu na wolę poparł Tomasz dowodem z jego uprzednich rozważań na temat funkcji woli (Tomasz z Akwinu, 1963, zag. 9 art. 1 (ST, I-II, 9,1); Tomasz z Akwinu, 1980, zag. 82 art. 1 (ST, I, 82, 1)). Zgodnie z tym:

„[W] czynności woli zawiera się coś z poprzedniej czynności rozumu” (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 269 (ST, I-II, 17,1)).

Zatem w czynności rozumu ma wola swój wcześniejszy udział, jak i w czynności woli ma swój wcześniejszy udział rozum. Argument 1. ma więc postać:

„Rozum może rozumować nad chceniem, a wola może chcieć rozumowania”.

„Czynność woli może być przedmiotem czynności rozumu i odwrotnie.”

i

„Czynność woli może być przedmiotem czynności rozumu i odwrotnie”.

Czasem czynność rozumu wyprzedza czynność woli i odwrotnie.

i

Czasem czynność woli wyprzedza czynność rozumu i odwrotnie.

„Wpływ wcześniejszego działania pozostaje w czynności następnej”.

W czynności rozumu ma wola swój wcześniejszy udział, jak i w czynności woli ma swój wcześniejszy udział rozum.

Argument 2.

W argumentie 2. Tomasz wziął pod uwagę relację między rozkazującym a wykonawcą rozkazu. Przedstawił ją następująco: „Rozkazywanie jednak z istoty swej jest czynnością rozumu, gdyż ten, kto rozkazuje, ustanawia pewien porządek: zwracając się do tego, komu rozkazuje, ku temu co ma zrobić, powiadamiając o tym i ogłaszając

mu to” (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 269–270 (ST, I-II, 17, 1). Powiadomienie wszak jest czynnością rozumu, przy czym może ona przebiegać w dwojaki sposób:

w oznajmieniu (powiadomieniu o) powinności – *Należy wykonać to oto* (zastosowanie się do normy-nakazu),

albo

w pobudzeniu do działania użyciem trybu rozkazującego – *Wykonaj to oto!* (zastosowanie się do normy-przymusu).

Ponieważ pierwotnym bodźcem funkcji psychicznych – na podstawie wcześniejszych rozważań Tomasza o woli (Tomasz z Akwinu, 1963, zag. 9 art. 1 (ST, I-II, 9, 1); Tomasz z Akwinu, 1980, zag. 82. art. 4 (ST, I, 82, 4)) – jest wola, to wpływ woli decyduje o pobudzeniu rozumu do rozkazania zrobienia czegoś, a ten w tym celu pobudza inne władze psychiczne do czynienia tego. A zatem: „fakt, że rozum przez swój rozkaz pobudza do działania, pochodzi z wpływu woli, mocą którego rozum swym rozkazem porusza inne władze do wykonania uczynku” (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 270 (ST, I-II, 17, 1).

Argument 2. ma więc postać:

Ten, kto rozkazuje wykonanie czynności, powiadamia o tym i ogłasza to.

Powiadamanie o czymś i ogłaszanie czegoś jest czynnością rozumu.

Powiadomienie i ogłoszenie rozkazu jest pobudzeniem do wykonania czynności.

Rozkazywanie (tj. powiadomienie i ogłoszenie rozkazu) jest czynnością rozumu.

i

Rozkazywanie (tj. powiadomienie i ogłoszenie rozkazu) jest czynnością rozumu.

Pierwszym czynnikiem spośród sił psychicznych (w tym rozumu), pobudzającym do działania jest wola.

Wtórne czynniki poruszające (jak rozum) pobudzają do działania jedynie mocą wpływu pierwszego czynnika.

Rozkaz jest wydany w formie pobudzenia do działania.

Pobudzenie do działania przez rozkaz pochodzi od woli.

Trzecia część dyskusji – rozwiązanie trudności

W części trzeciej Akwinata podsumował przedstawioną argumentację i wyprowadził trzy wnioski.

Wniosek 1.

Rozkazywanie jest czynnością rozumu, gdyż jest aktywizowaniem, którego specyfiką jest oznajmienie komuś czegoś.

Wniosek 2.

Jeśli za Boecjuszem przyjąć (Tomasz z Akwinu, 1963, s. 270 (ST, I–II, 17, 1, ad 2)), że wolnością woli jest swobodny sąd rozumu, to wtedy rozum jest przyczyną wolności. To rozum bowiem w różny sposób rozpoznaje dobro, ku któremu naturalnie zwraca się wola. Podczas zatem, gdy rozum jest przyczyną wolności, to wola jest jej podmiotem.

Wniosek 3.

Ostatecznie wyprowadzony wniosek w przeprowadzonej dyskusji jest pozytywną weryfikacją hipotezy H3, wyrażoną w postaci tezy:

„Rozkaz nie jest czynnością rozumu w sposób bezwzględny, ale [...] jest przesiąknięty wpływem woli”.

Komentarz o komplementarności woli i rozumu

Wybitny znawca tomizmu Étienne Gilson w precyzyjny sposób wyraził komplementarną relację rozumu (w tłumaczeniu z Gilsona – intelektu) i woli w wyborze i sposobie inicjowania czynu (w tym rozkazywania).

[I]ntelekt i wola wzajemnie się obejmują, a co za tym idzie wzajemnie wprawiają się w ruch. Jakaś rzecz może poruszać drugą dzięki temu, że stanowi jej cel. W tym znaczeniu cel porusza tego, kto do niego dąży, gdyż będzie on tak postępował, aby cel ów osiągnąć. Intelekt porusza zatem wolę, gdyż dobro, które poznaje intelekt, jest przedmiotem woli i wprawia ją w ruch jako cel (Gilson, 1998, s. 284).

Jednak

jeden byt porusza drugi wówczas, gdy oddziałuje na niego i powoduje przemianę jego stanu; a zatem to, co powoduje przemianę, porusza to, co ulega przemianie, czynnik poruszający wprowadza w ruch rzecz poruszaną i w tym znaczeniu wola porusza intelekt (Gilson, 1998, s. 284).

Tłumacz omawianego Tomaszowego traktatu *Cel ostateczny, czyli szczęście oraz uczynki ludzkie* Feliks W. Bednarski tak oto podsumował przedstawioną dyskusję o rozkazywaniu: „Rozkaz (...) to pewne uporządkowanie i skierowanie kogoś do jakiegoś celu. Porządkowanie zaś i kierowanie to zadanie rozumu, pozostające jednak pod ożywym wpływem woli”. W rozkazie bowiem

[t]o, co raz zostało zamierzone, rozważone i wybrane, teraz należy sprawnie, bez wahań, szybko i z rozmachem wykonać, wpuszczając mocniejszy prąd woli, który by raźnie i wytrwale wprowadził w czyn to, co potrzebne do osiągnięcia celu (Bednarski, 1963, s. 402).

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ I WNIOSKI

Na koniec podjętych rozważań zostanie przeprowadzona analiza rozkazu, zgodnie z zacytowanym syntetycznym przekazem F. Bednarskiego, podsumowującym rozważania Tomasza o czynności rozkazywania, zrekonstruowane w poprzedniej części niniejszego tekstu. Metoda scholastyczna zastosowana przez Tomasza do czynności rozkazywania pozwala całościowo i dokładnie wyróżnić elementy wyniku wykonania tej czynności, czyli konkretnego rozkazu. Wybrany rozkazem będzie ten ostatni, tj. z 5.10.1939 roku, wydany przez generała Franciszka Kleeberga – dowódcę Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie”, z którą stoczył, jak się przyjmuje, ostatni bój kampanii wrzesniowej w bitwie po Kockiem. Pierwszym bodźcem w czynności rozkazywania jest tu niewątpliwie racjonalna negatywna ocena sytuacji na polu walki, która wprawia w ruch wolę rozkazania jej zaprzestania.

Oto treść rozkazu.

Sam. Grupa Op. Polesie.

L. dz. 1/5/Op.

M.p. dnia 5.X.1939 r. godz. 16,30.

Żołnierze.

Z dalekiego Polesia, znad Narwi, z jednostek, które się oparły w Kowlu demoralizacji – zebrałem Was pod swoją komendę, by walczyć do końca.

Chciałem iść wpierw na południe – gdy to się stało niemożliwe – nieść pomoc Warszawie.

Warszawa padła, nim doszliśmy.
Mimo to nie straciliście nadziei i walczyliście dalej.
Najpierw z bolszewikami – ostatnio w trzydniowej bitwie pod Serokomlą z Niemcami [pisownia oryginalna – T.G.].
Wykazaliście hart i odwagę w masie zwątpień i dochowaliście wierność Ojczyźnie do końca.
Dziś jesteśmy otoczeni, a amunicja i żywność jest na wyczerpaniu.
Dalsza walka nie rokuje nadziei, a tylko rozleje krew żołnierską, która jeszcze przydać się może.
Przywilejem dowódcy jest brać odpowiedzialność na siebie.
Dziś biorę ją w tej najcięższej chwili – każąc zaprzestać dalszej bezcelowej walki, by nie przelewać krwi żołnierskiej nadaremnie.
Dziękuję Wam za Wasze męstwo i Waszą karność – wiem, że staniecie, gdy będzie trzeba.
Jeszcze Polska nie zginęła. I nie zginie.
Powyższy rozkaz przeczytać przed frontem wszystkich oddziałów.
Rozdzielnik operacyjny.
Dowódca S.G.O. Polesie

KLEEBERG

Gen. bryg. (*Bitwa pod Kockiem*).

Analizie zostanie poddana treść rozkazu, czyli wynik czynności rozkazywania, nie zaś sama czynność, która jest przedmiotem wcześniej zrekonstruowanej analizy Tomasza. Niemniej jej wynik, czyli rozkaz w danym sformułowaniu językowym, jest ilustracją złożonego splotu aktów woli i rozumu (rozumianego jak „wzajemne wprawianie się w ruch” rozumu i woli, z cytowania Gilsona), o czym świadczy sześć jego cech, wyprowadzonych z samego sformułowania, związanego oczywiście z jego genezą, ale nie ona jest w tym punkcie przedmiotem rozważań.

Po pierwsze, wydanie rozkazu bezpośrednio zostało spowodowane wolą oznajmienia żołnierzom zaprzestania działań zbrojnych.

Po drugie (co nie znaczy, że drugorzędnie w stosunku do czynnika wolitywnego), rozkaz był wiedziony rozumem w skierowaniu go do podwładnych, z wymienieniem regionów, z których pochodzą. Ma zatem formę *quasi*-spersonalizowaną. Podkreśla więc generała z żołnierzami, co jest przedmiotem woli.

Po trzecie, w rozkazie występuje uporządkowane sformułowanie jego treści, prowadzone rozumem.

Po czwarte, rozkaz ma formę słowną w postaci bardziej perswazyjnej odezwy wzbudzającej aktywność (na pograniczu normy-pilota

i normy-nakazu) niż rozkazu spełniającego normę-przymusu, tym bardziej że nie precyzuje sposobu opuszczenia pola bitwy. Występuje w nim racjonalne uzasadnienie konieczności zaprzestania walki z powodu braku środków i okrążenia przez przeciwnika. Przyjęta słabsza forma rozkazu, czyli normy-nakazu, graniczącej z normą-radą (w kierowanym wola i rozumem odwołaniu się do zachowania sił do dalszej walki), spowodowała, że tylko część żołnierzy wraz z dowódcą udała się do niewoli niemieckiej, a część – do miejsc zamieszkania.

Po piąte, rozkaz wydawany w obliczu klęski wyraża silne emocje powodowane wola (co nie znaczy, że dominujące nad rozumową oceną sytuacji), lecz ich słowne wyrażenie jest zracjonalizowane.

Po szóste, w ostatnim rozkazie gen. Kleeberga oprócz celu, tj. skierowania do podwładnych słownego sformułowania uporządkowanej rozumowo treści, przekazane są (kierowane wola): podziękowanie za wytrwały bój i nadzieja na przyszłą jego kontynuację do osiągnięcia celu – wyzwolenia ojczyzny.

BIBLIOGRAFIA

- Bednarski, F.W. (1963). *Objaśnienia tekstu*. W Tomasz z Akwinu, *Suma teologiczna*. T. 9: *Cel ostateczny czyli szczęście oraz Uczynki ludzkie (I–II, 1–21)*. F.W. Bednarski (Tłum.) (s. 375–422). London: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.
- Gilson, É. (1998). *Tomizm. Wprowadzenie do filozofii św. Tomasza z Akwinu*. J. Rybałt (Tłum.). Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Grabińska, T. (2023). An outline of the concept of duty in the ethics of Karol Wojtyła and Max Scheler. *Logos i Ethos*, 1(61), 99–120.
- Kant, I. (1984). *Uzasadnienie metafizyki moralności*. M. Wartenberg (Tłum.). Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kural, M. (2017). Pojęcie rozkazu. Analiza teoretyczno-prawna. *Studia Prawnicze. Raporty i Materiały*, 1(20), 119–131.
- Maritain, J. (2001). *Dziewięć wykładów o podstawowych pojęciach filozofii normatywnej*. J. Merecki (Tłum.). Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Podsiad, A., & Więckowski, Z. (Oprac.) (1983). *Mały słownik terminów i pojęć filozoficznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy PAX.
- Tomasz z Akwinu (1963). *Suma teologiczna*. T. 9: *Cel ostateczny czyli szczęście oraz Uczynki ludzkie (I–II, 1–21)*. F.W. Bednarski (Tłum.). London: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.

- Tomasz z Akwinu (1980). *Suma teologiczna*. T. 6: Człowiek. Cz. I (I, 76–102). P. Bełch (Tłum.). London: Katolicki Ośrodek Wydawniczy „Veritas”.
- Voorden, M. van (2014). Rozkaz wojskowy jako instytucja prawa karnego. Podstawowe zagadnienia. *Studia Prawnoustrojowe*, 23, 63–73.
- Wojtyła, K. (2000). „Osoba i czyn” oraz inne studia antropologiczne. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License
<http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

MATEUSZ PIETRYKA

<http://orcid.org/0000-0003-3124-1053>

University of Warsaw

p.mateusz1990@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2566

War mediated by satellites. US drone warfare and its socio-political consequences

Abstract

RESEARCH OBJECTIVE: Analysis of the mediation phenomenon in US drone warfare and its consequences for drone operators and for global politics.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The primary issue is how the physical separation from the battlefield affects soldiers controlling unmanned vehicles and how technological dominance associated with drones impacts international law and perception of the enemy. The paper analyzes a broad range of sources, including academic literature, NGO reports, journalistic investigations, military textbooks, and personal accounts from drone operators. The theoretical framework draws from Carl Schmitt's books, "Nomos of the Earth" and "Theory of the Partisan".

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: In the first part, the study examines the mechanics of drone warfare and analyzes the personal experiences of drone operators. In the second part, the focus shifts to the realm of geopolitics, exploring the transformations it undergoes due to the impact of remote warfare.

RESEARCH RESULTS: Workers in the unmanned warfare program exhibit symptoms similar to those experienced by soldiers on the battlefield. The precise and "humanitarian" elimination of enemies can be counterproductive, potentially leading to the dehumanization of the enemy and radicalization on both sides of the conflict.

Suggested citation: Pietryka, M. (2024). War mediated by satellites. US drone warfare and its socio-political consequences. *Horizons of Politics*, 15(52), 283–300. DOI: 10.35765/HP.2566.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS:

The fact of separation from the battlefield does not necessarily guarantee safety, precision, or humanitarian outcomes. On the contrary, in some instances, it can lead to soldiers' suffering, civilian casualties, and escalation of conflict intensity.

KEYWORDS:

drone, drone warfare ethics, remote warfare, Unmanned Aerial Vehicle, War on Terror

INTRODUCTION

The roots of military drones trace back to World War I (Kreps, 2016, p. 10), but their actual origin is widely attributed to an American military program known as Hunter-Killer. The initiative launched in 2004 aimed to develop an efficient, effective, and affordable aerial combat tool prioritizing soldier safety (Fulghum, 2004). The result was MQ-1 Predator drone, succeeded by the improved MQ-9 Reaper, both of which quickly became indispensable assets in the U.S. military's arsenal (Moseley, as cited in Af.mil, 2006).

In 2007, the U.S. Department of Defense received directives from Congress to make drone technology a primary goal over manned aviation development (Kindervater, 2016, p. 9). Today, 90 military units in the U.S. utilize combat drones (Gettinger, 2020, p. 2017), and the infrastructure supporting their operation spans approximately 60 locations, including countries like Greece, Japan, Jordan, Niger, Italy, and Poland, where two Reaper models are stationed at the base in Miroslawiec (Maziarz, 2018). As of 2020, the U.S. military maintained 70 drone patrols (National Guard, 2020).

In one of the most significant monographs dedicated to military drones, Grégoire Chamayou (2015, p. 11) notes that the history of drones is a "history of the eye turned into a weapon". Thanks to the infrastructure of mediation technologies, precise attacks can be executed on targets located thousands of kilometers away, effectively overcoming the traditional space-time barriers of armed conflict. The flying machines themselves are merely the final element of an

extensive communication, navigation, and observation framework, which includes satellites placed into orbit, fiber optic internet technology, a global tracking infrastructure, and a complex set of hardware and software enabling drone control and target tracking.

This article specifically focuses on the United States and is divided into two parts, analyzing the ramifications of the drone warfare phenomenon on the micro-level, concerning the effects on drone operators, and the macro-level, concerning the socio-political effects. In the first part, I introduce the technical aspects of drone technology and characterize the work of their operators. Then I discuss the results of available studies regarding their emotional experiences, as well as operator testimonies available in the literature and the media. In the second part, I refer to the works of Carl Schmitt to demonstrate the meta-political threats arising from the verticalization and automation of military actions.

The US-centric focus of this article warrants particular emphasis, as the ways in which drones have been employed in recent years differ significantly from their use under the War on Terror doctrine I am highlighting. The key characteristics of drone usage by the U.S. military are, first, the physical separation of soldiers from the battlefield, and second, the conduct of military operations targeting specific individuals or groups rather than states, making it challenging to categorize these activities under international humanitarian law. In the case of conflicts such as the Russian invasion of Ukraine, the conditions of drone warfare are markedly different, as drone operators on both sides are directly exposed to danger, and the conflict itself is an interstate war.

Given the many definitions of the word “drone”, I will refer this term to flying machines that are unmanned, can operate out of the operator’s line of sight, and are intended for multiple uses (which disqualifies missiles). I will also use the term Unmanned Aerial Vehicle (UAV) interchangeably. By mediation technologies, I understand the infrastructure enabling the precise conduct of military operations from a distance that ensures the safety of the soldiers executing these actions.

INDIVIDUAL LEVEL

While a single military drone mission may involve up to 200 people, the ultimate decision to fire a missile and neutralize the target rests with the machine's operators, the pilot and the navigator (Deptula, 2015, p. 66), who are stationed at military bases in the United States, with one of the largest and most famous being Creech Air Force Base. The facility employs approximately 3,000 people, including not only military personnel but also service workers. It incorporates extensive social infrastructure, including shops, restaurants, fitness and recreation centers, a gas station, and medical and beauty services (Creech.af.mil, 2023). Soldiers stationed at the base often commute from the suburbs of Las Vegas, and their lifestyles are not markedly different from those of average citizens. They spend their free time at home with their families, and during work hours, they put on their uniforms, virtually relocating to battlefields in Africa or the Middle East.

From the moment of taking the drone operator's seat, which simulates a seat from traditional jet aircraft, mediation procedures commence. In front of the soldier is a set of monitors displaying views from drone cameras: standard video, infrared video, or thermal mode video, enabling observation around the clock, even when weather conditions are less than optimal. The operator also has access to a wide range of other tools that enable precise, remote military operations. These include laser rangefinders, GPS localization tools, and advanced software that allows automated tracking of targets (Crouse, 2007, p. 2; Chatterjee, & Stork, 2017), intercepting phone conversations, and algorithmically calculating the probability of civilian casualties in urban area (Mayer, 2009).

Fiber-satellite technology enables military operations to be conducted from a distance of 11,000 kilometers (Gettinger et al., 2014, p. 3). The drone sends data from its devices, including cameras, to satellites in orbit, which then communicate with the nearest military bases. The data are then transmitted via fiber-optic connections to the United States, allowing operators to observe the drone's view and manoeuvre it (Scahill, 2016b, p. 73). The control tools closely resemble gaming peripherals, like PlayStation or Xbox joysticks (Phelps, 2021). The view on the screens is also similar to that of a video game. As Matt Martin, an experienced Predator pilot, describes:

Near my RPA [Remotely Piloted Aircraft] icon on the map screen appeared another icon representing the AC-130. On the HUD, my infrared picked up the flicker of machine-gun fire erupting from several windows (...) The suddenness of action played out long distance on computer screens left me feeling a bit stunned. A surreal experience. Almost like playing the computer game *Civilization*, in which you direct units and armies in battle. Except with real consequences (Martin, 2010, p. 31).

The army is aware of the similarities of drone technologies to video games, hence it conducts recruitment programs for unmanned warfare among computer gamers, and one of the free online games (*Airforce.com*) released by the military allows players to take on the role of a drone pilot. For these reasons, mediated war is considered by some military circles to be less honorable and heroic than direct combat with the enemy. Drone operators are referred to by other soldiers with terms such as “Playstation Warriors”, “Nintendo Warriors”, and “Chair Force” – a play on Air Force (Phelps, 2021).

However, available psychological studies and personal accounts suggest that physical separation from the battlefield does not mean a qualitative difference in psychological experiences. The attack on a person suspected of terrorism is often preceded by weeks of tracking him using drones, which observe the individual’s life, daily habits, family relationships, and trips to work for several hours a day. As one pilot put it, “Targeting with RPAs is more intimate. It is war at a very intimate level” (Rothenberg, 2015, p. 113). Soldiers involuntarily experience immersion in the private world of the observed target (Power, 2013).

We watch people for months. We see them playing with their dogs or doing their laundry. We know their patterns like we know our neighbors’ patterns. We even go to their funerals (Abé, 2012).

All this means that the moment of killing can be associated with a certain level of empathy (Phelps, 2015). The process of assessing political involvement in terrorism takes place at an investigative level, facilitated by the combined efforts of algorithms and intelligence personnel. However, the drone operators are detached from this process. They only have access to the daily, private life of the target, which often seems routine and “normal” – so the person to be killed do not necessary appear as “evil”.

The attack itself is a highly stressful situation, as pilots feel the pressure to accomplish their task while concurrently dealing with the uncertainty associated with the presence of civilians. Insight into the attack process is provided by the media-revealed record of a conversation in a drone control center during one of the drones strikes in Afghanistan, where a series of misinterpretations resulted in the killing of 23 civilians (Zulaika, 2020, p. 9–11). The operator team encountered significant difficulty in determining whether the individuals seen on the screen were adults or 12-13-year-old children, and whether the object they held was a weapon. The conversation demonstrates that mediation technologies do not always provide comfortable conditions for situation analysis. Continuous observation of enemy territories may induce pilots to seek threats even when none exist (Lewis, & Vavrichek, 2016, p. 142; Khan, 2021).

Mediated war is closely related to the situation discussed in psychology and economics as “moral hazard”. Such behavior is referred to when the application of factors that reduce the risk associated with a given action paradoxically leads to riskier behavior, precisely because of the sense of security. An example is the persistently high number of skiing accidents that occur despite the use of increasingly safe equipment – one explanation for this situation is that the awareness of being protected by a high-class helmet leads to more risky activities (Kreps, 2023, p. 381). Similarly, the isolation from the battlefield and the conduct of warfare from a base near one’s family home creates a literal and psychological protective layer, both for the operators themselves and their superiors, creating the illusion of full control (Gates, 2014). A 2004 Red Cross report warned that

people find it difficult to kill their fellow human beings at close range (...) Conflicts in which recourse is had to advanced technologies which permit killing at a distance or on the computer screen prevent the activation of neuro-psychological mechanisms which render the act of killing difficult (Muñoz-Rojas, & Frésard, 2004, p. 10).

A 2019 study (Chappelle et al., 2019, p. 89) involving 715 drone operators found that about 6% of respondents showed symptoms of post-traumatic stress disorder (PTSD), a similar percentage as in the case of soldiers fighting on the battlefield. These include experiences such as sleep disorders, concentration problems or outbreaks of aggression.

Negative psychological and physical phenomena were markedly intensified in people who participated in actions in which civilians died, regardless of whether the deaths were completely accidental or whether collateral damage was expected earlier (Chappelle et al., 2019, p. 90). The occurrence of PTSD was also facilitated by issues related to the quality of work. Since the working day of a drone operator often lasts 12 hours, this is associated with the risk of exhaustion – drone program employees working upwards of 51 hours a week met the criteria for PTSD 2.34 times more often than those with a number of working hours closer to the national average (Chappelle et al., 2019, p. 90). The working conditions as a factor affecting the psychophysical state of drone operators were also confirmed by a study published in 2021, conducted on a sample of 571 operators. Drone program employees declared that their well-being is influenced by staff shortages, communication problems and long working hours. From 25 to 37% of respondents (depending on the position held) showed signs of high exhaustion, 18% showed high level of cynicism, and 15% showed psychological distress (Bryant-Lees, 2021, pp. 788–792).

Another study that provides insight into the psychophysical condition of drone operators was conducted Wayne Phelps, a retired lieutenant colonel who had previously been employed in the drone program. Among the 254 operators surveyed, 26% experienced flashbacks of the moment of killing (no distinction was made between the killing of civilians and militants), 17% had recurrent waking memories of event of killing, 16% reported feeling detached or numb, and 15% had sleep problems (Phelps, 2015). At the same time, a significant portion, as much as 75% of operators, identified the killing of an enemy with a sense of fulfilled mission, 51% with a sense of satisfaction, and 44% with a sense of pride – these feelings occurred regardless of later psychological consequences. From 5 to 7% of respondents felt negative effects during the mission itself, such as shame and terror.

Insights into the experiences of the drone program staff are also offered by the subject literature and journalistic investigations. I will particularly focus on the recurring theme of a pivotal event in military service, which led to a psychological breakdown, often resulting in resignation from further career.

Brandon Bryant was an experienced drone operator, participating in 6000 hours of flights (Abé, 2012). His career ended with the

accidental killing of a civilian. The time between the release of a missile and its impact on the ground is a few to several seconds. Bryant authorized the attack, but before the missile reached its target, a child entered the scene. After the accident the operator began to suffer from serious sleep disorder, and when he did fall asleep, he dreamed his dreams in an infrared-like view, reminiscent of the view on the monitor in the drone cockpit. As a result of mental problems, his relationship fell apart. Doctors diagnosed him with PTSD. Bryant recalls walking into the cockpit one day asking his colleagues, "Which son of a bitch is going to die today?" (Zulaika, 2020, p. 118). Reflecting on these words, he eventually became an anti-war activist, and today he calls himself a "war criminal" (Zulaika, 2020, pp. 148–149).

Pilot Matt Martin (2010, p. 3) recalls that during attacks he "felt like God hurling thunderbolts from afar". Similar to Bryant, he experienced the unintentional killing of two children who reminded him of his own sister (Martin, 2010, pp. 212–213). He recounts a traumatic event when, after the dust had settled, he saw the sight of a completely destroyed truck, the distorted bodies of the children, and an overturned bicycle they had been riding, its wheel still spinning. Martin viewed civilian casualties as an unfortunate necessity that sometimes could not be avoided. He concluded in his memoirs that "what happened would never vanish from my soul" (Martin, 2010, p. 213).

Carla (fictional name), a drone pilot, initially had a neutral attitude towards the selective elimination program (Zulaika, 2020, p. 122). Her stance changed under the influence of an incident that made her aware of the banality of the act of killing. This occurred when one of the teams at her base carried out an assassination of a group of terrorists. Several hundred people gathered at the base to celebrate the successful mission. Carla recalls that the live image from the battlefield was treated like a sporting event, with soldiers resembling fans celebrating the victories of their team. This association elicited a deep aversion to drone warfare and resulted in her quitting her job.

Christopher Aaron was not a soldier, he worked in the drone program as a CIA analyst, conducting reconnaissance (Press, 2018). He recalls that participating in the attacks led to a strong sense of excitement, and upon hitting the target, people in the cockpit would give each other high-fives. Part of an analyst's job is to observe the

events following an attack to gather further information, so Aaron watched funerals of the victims of the attack recorded by drones. It was only this situation led him to reflect and question the justification of drone warfare. Over time, he began to suffer from a sense of fatigue and numbness of the body: “headaches, night chills, joint pain. Soon, more debilitating symptoms emerged – waves of nausea, eruptions of skin welts, chronic digestive problems” (Press, 2018). As with other drone warfare workers, he started having nightmares referring to brutal war situations. In 2021, Aaron publicly apologized to the citizens of Afghanistan for his participation in the drone program (DemocracyNow!, 2021).

(GEO)POLITICAL LEVEL

No exposure of pilots and little exposure of equipment eliminates the psychological and political barriers to engaging in military action. Therefore the government does not have to consider public opinion as heavily as they would in the case of traditional warfare. For this reason, military commanders may tend to carry out strikes under circumstances where they would not decide to attack without drones. Furthermore, in the case of operations in urban areas, it is much easier to decide on a precise drone strike than a destructive artillery attack. In other words, the undeniable advantage of drones, namely the ability to limit ground warfare, is narrowed by the frequency of their use. When drone patrols run out of fuel, they are immediately replaced by other ones, which enables uninterrupted image transmission to the monitors in military bases (Gregory, 2011, p. 193).

Warfare becomes possible in the territories of countries with which the United States is not at war. The legal infrastructure for conducting rapid, pinpoint attacks is provided by the concept of the “kill box”. The military manual defines this term as “a three-dimensional permissive fire support coordination measure with an associated airspace coordinating measure used to facilitate the integration of fires” (Department of Defense, p. 125). The kill box allows the creation of a small space in any place, within which constraints imposed on military actions are lifted or limited (Chamayou, 2015, p. 54–55). The advantage of this solution is the ability to eliminate terrorists

anywhere, regardless of restrictions such as international law. As stated by General Richard P. Formica (2004, as cited in MacGregor, 2004, pp. 43–44),

Kill boxes enable us to do what we have wanted to do for years (...) Now with automation technology and USAF employment of kill boxes, you really have a very flexible way of delineating battlespace both in time and on the ground.

What is pragmatic at the military tactical level becomes problematic from a geopolitical perspective. The technological capability to carry out armed intervention anywhere risks disrupting one of the fundamental principles of international humanitarian law – the separation of war zones from peace zones (Gunneflo, 2016, p. 107). The battlefield is replaced by transient interventions that resemble police pacification actions more than warfare. From the perspective of local populations, this may be beneficial, as temporary air strikes of relatively low destructive power seem less burdensome than the permanent presence of foreign military forces, military camps, and heavy equipment. However, despite the declared precision of drones, their liberal use leads to relatively high number of civilian casualties. As a result of unmanned airstrikes, between 300 and 909 civilians were killed in Afghanistan between 2015 and 2020, between 174 and 225 in Yemen between 2002 and 2019, and between 424 and 969 in Pakistan between 2004 and 2018 (The Bureau of Investigative Journalism, 2020). Field studies in areas of particularly intense attacks have also shown very negative effects on the lives of local populations, leading to the disintegration of local tribes and social decay (Cavallaro et al., 2012).

Under international humanitarian law, the type of conflict most closely aligned with the nature of drone warfare is described in Article 3 of the Geneva Convention I (1949, p. 36–37), concerning “armed conflict not of an international character”. The quoted passage states that individuals not actively engaged in combat, including former or current soldiers who are not under arms, should be treated humanely, “without any adverse distinction”. No conviction or punishment should be imposed against such individuals, even if found guilty, unless their case is first heard by an impartial and independent court. In addition, Article 6 mandates that the accused

be informed of the charges against them and provided with the right to trial. The unique of drone warfare, however, do not make it clear whether drone-fought terror suspects (without definitive proof of their involvement and without trial) are subject to Article 3. Their status could potentially be governed by Additional Protocol II (1977, p. 314), which applies “to all armed conflicts which are not covered by Article 1 of the Protocol Additional to the Geneva Conventions of August 12 1949”. However, a legal loophole allows the avoidance of this protocol’s application by citing its exemption for “isolated and sporadic acts of violence (...) not being armed conflicts”.

The issue of modern war technologies and the consequences of their application was addressed by the German jurist and political scientist Carl Schmitt in his post-war work. The author of “Nomos of the Earth” warned as early as 1950 that the means of verticalization of warfare transform war “into a police action against troublemakers, criminals, and pests, justification of the methods of this ‘police bombing’ must be intensified” (Schmitt, 2006, p. 321). Airstrikes allow for a spatio-temporal compression, manifested in the separation of those waging the war from the territory in which it is being waged. This breaks the relationship with the enemy and questions the principles of *Ius ad bellum* and *Ius in bello*. The law of war, despite many ambivalences, creates a kind of partnership between the two sides of the conflict, granting them equal statuses, rights, and obligations. A situation where an attack can occur unexpectedly anywhere on earth, in areas not formally at war, radically transforms this approach. Mediated means of warfare limit the interaction with enemy to two choices, killing or not killing (Johnson, pp. 44, 51).

According to Schmitt (2006, pp. 265–266), criminalization of the enemy is further reinforced by the drastic inequality between the forces of conflict caused by the technological domination. Mutual recognition of legality involves relative comparability of forces – “Once that ceases to be the case, the opponent becomes nothing more than an object of violent measures” (Schmitt, 2006, p. 320). The weaker party then resorts to brutal, symbolic acts of revenge like terrorist attacks, while the stronger party strengthens its cause thanks to the dominance provided by technology (Schmitt, 2006, pp. 322–323). The German jurist’s argument is not about recognizing terrorist organizations as legitimate adversaries, but about exposing the problem

that absolute criminalization leads to a mutual increase in hatred that distances rather than brings the solution closer, as it, “opens the abyss of an equally destructive legal and moral discrimination” (Schmitt, 2006, p. 321). The dominant side begins to adopt methods more characteristic of guerrilla warfare than regular warfare. Therefore, drone attacks are unpredictable, irregular, and targeted. The adversary becomes an absolute and timeless evil, and actions against him are carried out within a defensive narrative of defending one’s own values against the threat (Arrigo, 2017, p. 9).

A decade after “*Nomos of the Earth*”, the German jurist publishes “*Theory of the Partisan*”. This is a period when a wave of anti-colonial guerrilla wars spreads around the world – probably for the first time in history, Western national armies clashed on a large scale with irregular rebel units. The figure of the partisan was known to Western tradition at least since the 19th century, and its features consisted of irregular combat, political engagement, mobility, and telluric character, i.e., attachment to the land (Schmitt, 2007b, pp. 14–22). This last element causes the enemy not to have an absolute character (like the partisan-terrorist of the 20th century) – the land limits the scope of demands to a specific territory, therefore, there is no absolutization of the enemy (Mikusek, 2020, pp. 62–63). Destruction of the enemy should take place not because he is completely deprecated, but rather contrary –

The enemy is on the same level as am I. For this reason, I must fight him to the same extent and within the same bounds as he fights me, in order to be consistent with the definition of the real enemy by which he defines me (Schmitt, pp. 322–323).

The fact that guerrilla rebellion is tied to the land leads to its deradicalization.

This “conciliatory” limitation does not apply to the case of trans-border nature of ideological jihad. The potential for terrorist attack to occur anywhere fuels development of warfare technologies of mediation that allow to intervene against their opponent on any territory. From the perspective of remote drone warfare, the enemy is deprived of identity and reduced to his activities, registered by computerized tracking systems (Shoker, 2021, p. 137). What the drone eyes track is not even a specific person, but rather his digital footprint, like a signal

from a cell phone or GPS device – as noted by Gen. Michael Hayden, former head of the National Security Agency, “We kill people based on metadata” (John Hopkins University, 2014). The groundbreaking nature of this change lies in the fact that the enemy is “recognized” in detachment from his individual or socio-historical identity, he becomes ephemeral and disconnected from the land, what evades the traditional division into militants and civilians.

This detachment combined with vertical dominance on the battlefield according to Schmitt (2007b, p. 13) results in the emergence of an auto-referential cycle of violence – “In the vicious circle of terror and counter-terror, combat against partisans is often only a mirror image of partisan warfare”. The method of selecting targets in drone warfare is described by the army and intelligence services with a Find-Fix-Finish-Exploit/Analyze scheme (Scahill, 2016a, p. 52). The Find phase means identifying the target, Fix is finding it, Finish is neutralizing it through an attack, and Exploit/Analyze means using the acquired information to start the process again. As a result, the more the fight against terrorism intensifies, the longer the lists of individuals suspected of terrorism gets (Weber, 2015). This brings to mind the statement by Bruce Riedel (2012, as cited in Miller, 2012), former Obama administration anti-terrorism advisor, who said, “The problem with the drone is it’s like your lawn mower (...) The minute you stop mowing, the grass is going to grow back”. The perpetrators of most notorious terrorist attacks in Western countries and would-be terrorists plotting attacks openly claimed that their actions were retaliation for the deaths of civilians caused by drones (Calhoun, 2015, p. 228).

CONCLUSIONS

In the late 1980s, Paul Virilio (1989, p. 4) stated that

alongside the ‘war machine’, there has always existed an ocular (...) ‘watching machine’. From the original watch-tower through the anchored balloon to the reconnaissance aircraft and remote-sensing satellites, one and the same function has been indefinitely repeated, the eye’s function being the function of a weapon.

Through militarized Unmanned Aerial Vehicles, the “eye” function merges fully with the “weapon” function and becomes indistinguishable. A sufficiently dense network of drone patrols enables to effectively observe entire metropolises or geographic areas for months, making it possible to spot not only the enemy’s movements, but also, with the help of algorithmic systems, to digitally replicate his daily life (Shaw, 2013, pp. 540–543). The observer becomes simultaneously an attacker, and the observation tool is equipped with systems for destroying the enemy.

Although soldiers remain perfectly safe during unmanned missions, many suffer long-term effects from their work. Group studies and personal accounts of drone warfare workers show that some of them experience problems such as remorse, sleep disturbances or anxiety, hence symptoms characteristic of those participating directly in warfare actions, including those suffering from PTSD.

The illusion of complete security has led to increased drone usage, creating two major risks: undermining international law through micro-interventions and dehumanizing the enemy, potentially escalating conflicts. As Carl Schmitt warned, physical separation of both sides of a conflict, combined with absolute technological dominance of one side, may yield outcomes contrary to expectations. Addressing this problem calls for the development of clearer legal frameworks governing the use of drone warfare, particularly in counter-terrorism operations, both on national and international levels. The complex nature of terrorism requires broader diplomatic and political strategies rather than relying on selective elimination program that is ethically and legally problematic for both drone operators and their victims.

REFERENCES

- I Geneva Convention for the Amelioration of the Condition of the Wounded and Sick in Armed Forces in the Field, August 12, 1949, 75 U.N.T.S. 31. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/365-GC-I-EN.pdf> (accessed on: 23th December 2023).
- Abé, N. (2012, 14th December). *Pain continues after war for American drone pilot*. DER SPIEGEL. Retrieved from: <https://www.spiegel.de/international/world/pain-continues-after-war-for-american-drone-pilot-a-872726-2.html> (accessed on: 23th December 2023).

- Arrigo, G.M. (2017). Islamist Terrorism in Carl Schmitt's Reading. *In Circolo – Rivista di Filosofia E Culture*, 4, 1–12.
- Bryant-Lees, K.B., Prince, L., Goodman, T., Chappelle, W., & Thompson, B. (2020). Sources of Stress and Psychological Health Outcomes for Remotely Piloted Aircraft Operators: A Comparison Across Career Fields and Major Commands. *Military Medicine*, 186(7–8), 784–795. DOI: 10.1093/milmed/usaa257.
- Calhoun, L. (2015). *We kill because we can: From Soldiering to Assassination in the Drone Age*. London: Zed Books.
- Cavallaro, J., Sonnenberg, S., & Knuckey, S. (2012). *Living Under Drones: Death, Injury and Trauma to Civilians from US Drone Practices in Pakistan*. Stanford: International Human Rights and Conflict Resolution Clinic.
- Chamayou, G. (2015). *A theory of the drone*. New York: The New Press.
- Chappelle, W., Goodman, T., Reardon, L., & Prince, L. (2019). Combat and operational risk factors for post-traumatic stress disorder symptom criteria among United States air force remotely piloted aircraft “Drone” warfighters. *Journal of Anxiety Disorders*, 62, 86–93. DOI: 10.1016/j.janxdis.2019.01.003.
- Chatterjee, P., & Stork, C. (2017). *Drone, INC.: Marketing the Illusion of Precision Killing*. CorpWatch. Retrieved from: <http://www.killchain.org/uploads/1/1/3/3/113345549/droneinc.pdf> (accessed on: 23th December 2023).
- Creech Air Force Base (n.d.). Retrieved from: www.creech.af.mil (accessed on: 23th December 2023).
- Crouse, J.D. (2007). *Development of Cursor-on-Target Control for Semi-Autonomous Unmanned Aircraft Systems*. Air University. Retrieved from: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA469942.pdf> (accessed on: 23th December 2023).
- DemocracyNow! (2021, 3rd September). *A CIA Drone Analyst Apologizes to the People of Afghanistan* [Video]. YouTube. Retrieved from: <https://youtu.be/PkO1FO0OEw8> (accessed on: 23th December 2023).
- Department of Defense (2021). *Dictionary of Military and Associated Terms*. Retrieved from: <https://irp.fas.org/doddir/dod/dictionary.pdf> (accessed on: 23th December 2023).
- Drone Warfare (n.d.). The Bureau of Investigative Journalism. Retrieved from: <http://www.thebureauinvestigates.com/projects/drone-war> (accessed on: 23th December 2023).
- Fulghum, D.A. (2004, 20th September). New Concepts have emerged for USAF unmanned Hunter-Killer aircraft. *Aviation Week Network*. Retrieved from: <http://aviationweek.com/awin/new-concepts-have-emerged-usaf-unmanned-hunter-killer-aircraft> (accessed on: 23th December 2023).

- Gates, R. M. (2014, 7th January). Bush and Obama's secretary of defense had to wage war in Iraq, Afghanistan — and today's Washington. *The Wall Street Journal*. Retrieved from: <https://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304617404579306851526222552> (accessed on: 23th December 2023).
- Gettinger, D. (2020). *Drone Databook Update March 2020*. The Center for the Study of the Drone at Bard College. Retrieved from: <https://dronecenter.bard.edu/files/2020/03/CSD-Databook-Update-March-2020.pdf> (accessed on: 23th December 2023).
- Gettinter, D., Michell, A.H., Pasternack, A., Koebler, J., Musgrave, & S., Ranking, J. (2014). *The Drone Primer. A Compendium of Key Issues*. New York, *Center for Study of the Drone*. New York: Bard College.
- Gregory, D. (2011). From a view to a kill. *Theory, Culture & Society*, 28(7–8), 188–215. DOI: 10.1177/0263276411423027.
- Gunneflo, M. (2016). *Targeted Killing: A Legal and Political History*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Johns Hopkins University (2014, 7th April). *The Johns Hopkins Foreign Affairs Symposium Presents: The Price of Privacy: Re-Evaluating the NSA* [Video]. YouTube. Retrieved from: <https://youtu.be/kV2HDM86XgI> (accessed on: 23th December 2023).
- Johnson, B.T. (2018). Coded Conflict: Algorithmic and Drone Warfare in US Security Strategy. *Journal of Military and Strategic Studies*, 18(4), 36–71.
- Khan, A. (2021, 19th December). *The Human Toll of America's Air Wars*. The New York Times. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2021/12/19/magazine/victims-airstrikes-middle-east-civilians.html> (accessed on: 23th December 2023).
- Kindervater, K.H. (2016). The emergence of lethal surveillance: Watching and killing in the history of drone technology. *Security Dialogue*, 47(3), 223–238.
- Kreps, S.E. (2016). *Drones. What everyone needs to know*. Oxford: Oxford University Press.
- Lewis, L., & Vavrichek, D.M. (2016). *Rethinking the Drone War: National Security, Legitimacy and Civilian Casualties in U.S. Counterterrorism Operations*. Marine Corps University. DOI: 10.56686/9780997317435.
- MacGregor, J.W. (2004). *Bringing the Box into Doctrine: Joint Doctrine and the Kill Box*. Fort Leavenworth: School of Advanced Military Studies, United States Army Command and General Staff College.
- Martin, M.J., & Sasser, C.W. (2010). *Predator: the remote-control air war over Iraq and Afghanistan: a pilot's story*. St. Paul: Zenith Press.
- Mayer, J. (2009, 26th October). *The Predator War. What are the risks of the C.I.A.'s covert drone program?* The New Yorker. Retrieved from:

- <https://www.newyorker.com/magazine/2009/10/26/the-predator-war#ixzz0bW1COjbm> (accessed on: 23th December 2023).
- Maziarz, M. (2018, 15th August). *Żniwiarz na niebie*. *Magazyn67*. Retrieved from: <http://www.magazyn67.pl/zniwiarz-na-niebie/> (accessed on: 23th December 2023).
- Miller, G. (2012, 23th October). *Plan for hunting terrorists signals US intends to keep adding names to kill lists*. *Washington Post*. Retrieved from: https://www.washingtonpost.com/world/national-security/plan-for-hunting-terrorists-signals-us-intends-to-keep-adding-names-to-kill-lists/2012/10/23/4789b2ae-18b3-11e2-a55c-39408fbc6a4b_story.html (accessed on: 23th December 2023).
- Moseley, M. (2006, 14th September). *Reaper' moniker given to MQ-9 unmanned aerial vehicle*. *Air Force*. Retrieved from: <https://www.af.mil/News/Article-Display/Article/129780/reaper-moniker-given-to-mq-9-unmanned-aerial-vehicle/> (accessed on: 23th December 2023).
- Muñoz-Rojas, D., & Frésard, J.-J. (2004). The roots of behaviour in war: Understanding and preventing IHL violations. *Revue Internationale de la Croix-Rouge/International Review of the Red Cross*, 86(853), 189–206.
- Phelps, W. (2021). *On Killing Remotely: The Psychology of Killing with Drones*. New York: Little, Brown and Company.
- Power, M. (2013, 22th October). *Confessions of a Drone Warrior*. *GQ*. Retrieved from: <https://www.gq.com/story/drone-uav-pilot-assassination> (accessed on: 23th December 2023).
- Press, E. (2018, 13th June). *The Wounds of the Drone Warrior*. *The New York Times*. Retrieved from: <https://www.nytimes.com/2018/06/13/magazine/veterans-ptsd-drone-warrior-wounds.html> (accessed on: 23th December 2023).
- Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of Non-International Armed Conflicts (Protocol II), 8 June 1977, 1125 U.N.T.S. 609. Retrieved from: <https://ihl-databases.icrc.org/assets/treaties/475-AP-II-EN.pdf> (accessed on: 23th December 2023).
- Rothenberg, D. (2015). It Is War at a Very Intimate Level. In P.W. Singer & A. Coleman (Eds.), *Drone Wars: Transforming Conflict, Law, and Policy* (pp. 113–117). Cambridge: Cambridge University Press.
- Scahill, J. (2016a). Find Fix Finish. In J. Scahill (Ed.), *The Assassination Complex: Inside the Government's Secret Drone Warfare Program* (pp. 40–53). New York: Simon & Schuster.
- Scahill, J. (2016b). The Heart of the Drone Maze. In J. Scahill (Ed.), *The Assassination Complex: Inside the Government's Secret Drone Warfare Program* (pp. 68–83). New York: Simon & Schuster.

- Schmitt, C. (2006). *The nomos of the earth in the international law of the jus Publicum Europaeum*. New York: Telos Press Publishing.
- Schmitt, C. (2007a). *The Concept of the Political*. Chicago: University of Chicago Press.
- Schmitt, C. (2007b). *Theory of the partisan: Intermediate commentary on the concept of the political*. New York: Telos Press Publishing.
- Shaw, I.G.R. (2013). Predator Empire: The Geopolitics of U.S. Drone Warfare. *Geopolitics*, 18(3), 536–559. DOI: 10.1080/14650045.2012.749241.
- Shoker, S. (2021). *Military-Age Males in Counterinsurgency and Drone Warfare*. London: Palgrave Macmillan.
- Syracuse-based Airmen hit 60,000 hours of MQ-9 flight time. (2020, December 29). National Guard. Retrieved from: <https://www.nationalguard.mil/News/Article/2458584/syracuse-based-airmen-hit-60000-hours-of-mq-9-flight-time/> (accessed on: 23th December 2023).
- Vilirio, P. (1989). *War and cinema: The logistics of perception*. New York: Verso.
- Weber, J. (2016). Keep adding. On kill lists, drone warfare and the politics of databases. *Environment and Planning D: Society and Space*, 34(1), 107–125. DOI: 10.1177/0263775815623537.
- Williams, B.G., & Deptula, D. (2015). The Drone Campaign against Al Qaeda and ISIS: Interview with Lt. General David Deptula USAF (Ret.). *Perspectives on Terrorism*, 9(3), 65–70. Retrieved from: <http://www.jstor.org/stable/26297382> (accessed on: 23th December 2023).
- Zulaika, J. (2020). *Hellfire from Paradise Ranch: On the Front Lines of Drone Warfare*. Oakland: University of California Press.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

Horyzonty Polityki
2024, Vol. 15, N° 52

MICHAŁ THLON

<http://orcid.org/0000-0001-9627-7773>
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie
thlonm@uek.krakow.pl

ANDRZEJ BROŻEK

<http://orcid.org/0000-0002-4950-2816>
brozekandrzej1@gmail.com

JAN THLON

<http://orcid.org/0000-0002-4571-8679>
Krakowska Akademia im. A. Frycza-Modrzewskiego
janthlon@gmail.com

DOI: 10.35765/HP.2582

Rynek energii elektrycznej w Polsce: perspektywa ryzyka i niepewności

Streszczenie

CEL NAUKOWY: Celem artykułu jest przeniesienie koncepcji teoretycznych dotyczących ryzyka i niepewności w gospodarce na praktyczny wymiar związany z rynkiem energii elektrycznej w Polsce. Przeanalizowano możliwość przypisania zjawiskom rynkowym właściwości ryzyka lub niepewności w celu oceny możliwości prognozowania zmian na rynku energii. Autorzy starają się odpowiedzieć na pytanie, czy na polskim rynku energii doszło do nadzwyczajnej zmiany warunków rynkowych dopuszczającej prawną możliwość zmiany relacji umownej pomiędzy sprzedawcą a nabywcą energii.

PROBLEM I METODY BADAWCZE: Problemem badawczym jest zmienność cen energii elektrycznej w Polsce determinowana w kontekście możliwości jej prognozowania. Metody badawcze obejmują analizę ekonomiczno-prawną oraz analizę danych empirycznych dotyczących istotnych szoków cenowych na polskim rynku energii.

PROCES WYWODU: Proces wywodu obejmuje analizę czynników ekonomiczno-prawnych będących przyczyną gwałtownych zmian na polskim rynku energii elektrycznej. Analiza została przeprowadzona na podstawie danych rynkowych dotyczących pierwszego z serii istotnych szoków cenowych odnotowanych na polskim rynku energii w 2018 r.

Sugerowane cytowanie: Thlon, M., Brożek, A., i Thlon, J. (2024). Rynek energii elektrycznej w Polsce: perspektywa ryzyka i niepewności. *Horyzonty Polityki*, 15(52), 301–322. DOI: 10.35765/HP.2582.

WYNIKI ANALIZY NAUKOWEJ: W wyniku przeprowadzonych analiz wskazano czynniki, które miały najbardziej istotny wpływ na wzrost cen energii elektrycznej na polskim rynku w 2018 r. Stwierdzono, iż ówczesna zmienność rynkowa miała charakter nadzwyczajny – pozwalający przyjąć, iż nie było możliwości przewidzenia *ex ante* skali zmian cen energii elektrycznej.

WNIOSKI, INNOWACJE, REKOMENDACJE: Na podstawie przeprowadzonej analizy sformułowano wnioski dotyczące konieczności opracowania strategii zarządzania ryzykiem cenowym na rynku energii elektrycznej w Polsce. Wyniki mają istotne znaczenie praktyczne dla stabilizacji procesów gospodarczych i zarządzania ryzykiem cenowym na rynku energii. Inspiracją do wyboru okresu analizy były liczne procesy sądowe odnoszące się do zmian rynkowych w 2018 r., toczone pomiędzy firmami energetycznymi a odbiorcami korporacyjnymi z żądaniem „dostosowania” wynagrodzenia kontraktowego z uwagi na zaistnienie nieprzewidywalnego wzrostu cen rynkowych cen energii na podstawie klauzuli *rebus sic stantibus*, uregulowanej w art. 357¹ oraz 632 § 2 Kodeksu cywilnego.

SŁOWA KLUCZOWE:

ryzyko, niepewność, rynek energii, zmienność cen energii, polityka państwa

Abstract

THE ELECTRICITY MARKET IN POLAND:
A PERSPECTIVE ON RISK AND UNCERTAINTY

RESEARCH OBJECTIVE: The aim of the article is to translate theoretical concepts of risk and uncertainty in the economy into a practical dimension related to the electricity market in Poland. It examines attributing market phenomena with properties of risk or uncertainty to assess the feasibility of forecasting energy market changes. The authors seek to determine whether the Polish energy market experienced extraordinary changes that would legally allow altering the contractual relationship between the energy seller and buyer.

THE RESEARCH PROBLEM AND METHODS: The research problem is the volatility of electricity prices in Poland and their predictability. The study employs economic-legal analysis and empirical data analysis of significant price shocks in the Polish energy market.

THE PROCESS OF ARGUMENTATION: The argumentation involves analyzing economic and legal factors causing sudden changes in the Polish electricity market. The analysis is based on market data from the first significant price shock in the Polish energy market in 2018.

RESEARCH RESULTS: The analysis identifies factors that significantly impacted the increase in electricity prices in Poland in 2018. The market volatility was extraordinary, suggesting that the scale of electricity price changes could not have been predicted *ex ante*.

CONCLUSIONS, INNOVATIONS, AND RECOMMENDATIONS: The analysis concludes that developing a price risk management strategy for the Polish electricity market is necessary. The results have significant practical implications for stabilizing economic processes and managing price risk in the energy market. The analysis period was inspired by numerous 2018 court cases between energy companies and corporate consumers, demanding the “adjustment” of contractual remuneration due to an unpredictable increase in market energy prices, based on the *rebus sic stantibus* clause regulated in Articles 357¹ and 632 § 2 of the Civil Code.

KEYWORDS:

risk, uncertainty, energy market, energy price volatility, state’s policy

WPROWADZENIE

Pojęcie ryzyka odgrywa kluczową rolę w naukach ekonomicznych, zwłaszcza w kontekście podejmowania decyzji w warunkach zmienności rynkowej. W każdym systemie gospodarczym ryzyko i niepewność stanowią nieodłączne elementy zarządzania, szczególnie w sektorach, gdzie warunki są dynamiczne i trudne do przewidzenia (Michalski, 2000, s. 16).

Celem niniejszego artykułu jest zastosowanie teoretycznych koncepcji ryzyka i niepewności do analizy polskiego rynku energii elektrycznej. Autorzy podejmują próbę przypisania specyficznym zjawiskom rynkowym właściwości ryzyka lub niepewności, aby ocenić możliwości prognozowania zmian cen energii. Postawiono nacisk na praktyczny wydźwięk przeprowadzonych analiz i w związku z powyższym sformułowano dwa pytania badawcze:

- Jakie czynniki w sposób najbardziej istotny wpływają na ryzyko zmian cen energii elektrycznej w Polsce?
- Czy zmiany na polskim rynku energii w 2018 r. w istocie miały charakter nadzwyczajny?

Pojęcie ryzyka z natury rzeczy jest złożone, co sprawia, że istnieją obiektywne trudności w sformułowaniu precyzyjnej definicji. Termin „ryzyko” pochodzi od włoskiego słowa *risico*, które oznacza niepewność wyniku lub potencjalne niebezpieczeństwo. Zgodnie z koncepcją P.L. Bernsteina ryzyko można raczej postrzegać jako wybór niż nieuchronne przeznaczenie (Bernstein, 2020, s. 27).

Zgodnie z teorią zarządzania ryzyko występuje wtedy, gdy znamy prawdopodobieństwo wystąpienia pewnych zdarzeń, opierając się na historycznych danych, które mogą być wykorzystane do prognozowania przyszłości. Takie podejście jest szczególnie istotne w kontekście rynków finansowych i towarowych, gdzie możliwe jest zastosowanie metod matematycznych do oceny ryzyka (Thlon, 2013, s. 17).

Jednakże, w kontekście teorii Knighta (1971), różnica między ryzykiem a niepewnością staje się bardziej wyraźna. Ryzyko odnosi się do zdarzeń, których prawdopodobieństwo można oszacować, natomiast niepewność pojawia się, gdy brak danych uniemożliwia takie oszacowanie. W związku z tym dla wielu zjawisk na rynku energii elektrycznej, które charakteryzują się wysoką zmiennością i często unikalnymi okolicznościami, zastosowanie klasycznych narzędzi oceny ryzyka może być niewystarczające.

Bardziej współczesna koncepcja ryzyka, która uwzględni różnicę między ryzykiem a niepewnością, została zaproponowana przez I. Pfeffera (1956, s. 56). Zgodnie z jego podejściem ryzyko jest hazardem i jest mierzone za pomocą prawdopodobieństwa, podczas gdy niepewność odnosi się do stanu umysłu – subiektywnej percepcji braku pewności co do przyszłych wydarzeń. To rozróżnienie ma kluczowe znaczenie dla zrozumienia dynamiki rynku energii elektrycznej, gdzie zmienność cen wynika z wielu niezależnych czynników, takich jak polityka energetyczna, technologia czy czynniki środowiskowe.

Ryzyko na rynku energii elektrycznej może być analizowane nie tylko w kontekście zmian wynikających z możliwych do prognozowania czynników, takich jak popyt i podaż, ale także w odniesieniu do nieprzewidywalnych okoliczności rynkowych. W kontekście rynku energii brak możliwości wiarygodnego prognozowania zmian cen z wykorzystaniem standardowych modeli wskazuje na konieczność rozróżnienia między ryzykiem a niepewnością. Problem ten ma poważne implikacje praktyczne w świetle jasno zarysowanego

w literaturze przedmiotu poglądu, iż w gospodarce występuje wyraźna współzależność pomiędzy zmiennością cen energii a dynamiką wzrostu gospodarczego (Brożek, 2020).

Liczne badania wskazują na dwukierunkową zależność między konsumpcją energii, wzrostem gospodarczym a cenami energii, jednocześnie wskazując na potrzebę dalszych badań nad związkiem między niepewnością a kosztami energii (Dokas i in., 2023).

W związku z powyższym poczynienie ustaleń w zakresie możliwości przypisania konkretnym zjawiskom rynkowym (szokom) właściwości wymiernego ryzyka i niewymiernej niepewności pozwala stwierdzić, czy analizowany obszar daje możliwość wiarygodnego prognozowania zmian, czy też wymaga restrykcyjnej polityki zarządzania ryzykiem cenowym w celu stabilizowania procesów gospodarczych.

Dotychczasowe badania dotyczące szoków cenowych na rynku energii zostały skoncentrowane na analizie przyczyn szoków cenowych, elastyczności popytu na energię w odpowiedzi na zmiany cen oraz ewolucji wzorców reakcji konsumentów na szok (Maciejowska, 2014; Kilian, 2008; van de Ven & Fouquet, 2017). Innym nurtem badawczym w tym obszarze jest statystyczno-ekonometryczna analiza cenowych szeregów czasowych ukierunkowana na identyfikowanie skoków cen energii. Jedną z dobrze udokumentowanych w literaturze cech rynku energii elektrycznej (w porównaniu do rynków finansowych czy towarowych) jest bardzo wysoka zmienność (Hellström, Lundgren, & Yu, 2012; Naeem & Arfaoui, 2023).

Niniejszy artykuł zawiera odmienne podejście do przedmiotowego zagadnienia, jest pierwszym z serii publikacji poświęconych analizie przyczyn szoków cenowych na polskim rynku energii w kontekście możliwości prognozowania *ex ante* ich skutków. Innymi słowy – dokonania oceny, czy w przypadku rynku energii możemy mówić raczej o ryzyku, czy też niepewności. Analizie poddano szok cenowy na rynku energii elektrycznej zaobserwowany w 2018 r. Inspiracją do wyboru okresu analizy były liczne procesy sądowe odnoszące się do rynkowych zmian cen w roku 2018, toczone pomiędzy firmami energetycznymi a odbiorcami korporacyjnymi z żądaniem „dostosowania” wynagrodzenia kontraktowego z uwagi na zaistnienie w trakcie realizacji umowy nieprzewidywalnego wzrostu rynkowych cen energii. Żądanie to oparte jest na twierdzeniu, że w wyniku nadzwyczajnej zmiany warunków rynkowych powstała

rażąca dysproporcja pomiędzy wartością świadczeń dostawcy a wartością świadczenia nabywcy. Tego typu zmianę umowy, realizowaną w drodze powództwa sądowego, umożliwia instytucja zwana tradycyjnie klauzulą *rebus sic stantibus*, uregulowana w art. 357¹ oraz w art. 632 § 2 Kodeksu cywilnego. Przesłanką jej zastosowania jest stwierdzenie, że zmiany cen oraz kosztów przybrały charakter nadzwyczajny, nieprzewidywalny i znacznie wykraczający poza granice przeciętnego ryzyka kontraktowego.

Z uwagi na zarysowany kontekst i cel badania sformułowano następującą hipotezę badawczą:

H1: Wahania cen energii elektrycznej na polskim rynku w 2018 r. były skutkiem nieprzewidywalnych zdarzeń o charakterze wyjątkowym, których nie uwzględniają standardowe modele ryzyka rynkowego.

W kontekście metodologii badawczej artykuł opiera się na analizie danych empirycznych dotyczących cen energii elektrycznej oraz jej kluczowych determinant. Wykorzystując dane giełdowe oraz informacje z branżowych źródeł, przeprowadzono analizę szeregów czasowych, co umożliwiło zidentyfikowanie trendów oraz punktów zwrotnych na polskim rynku energii elektrycznej. Dodatkowo analizie poddano regulacje formalnoprawne mające wpływ na kształtowanie się cen energii w Polsce w badanym okresie.

Artykuł podzielono na trzy części. W pierwszej kolejności zaprezentowano podstawową charakterystykę polskiego rynku energii elektrycznej w badanym okresie. Drugą część poświęcono analizie czynników ekonomiczno-prawnych będących przyczyną gwałtownych zmian na rynku energii pod kątem możliwości prognozowania ich skutków w wymiarze *ex ante*. W trzeciej części przeanalizowano przebieg i charakter szoku cenowego, który miał miejsce na polskim rynku energii w 2018 r.

PODSTAWOWA CHARAKTERYSTYKA POLSKIEGO RYNKU ENERGII

Polski rynek energii elektrycznej jest jednym z największych w Europie Środkowo-Wschodniej. Cechą charakterystyczną krajowego rynku jest znaczny udział konwencjonalnych źródeł energii, takich jak węgiel

kamienny i brunatny. Zgodnie z danymi Polskich Sieci Energetycznych w 2018 r. to węgiel kamienny, z udziałem na poziomie 49,86%, był głównym paliwem służącym do produkcji energii elektrycznej. W tym czasie udział węgla brunatnego wyniósł 29,70% przy nieco ponad 7-procentowym udziale produkcji ze źródeł odnawialnych. W tym okresie wolumen krajowej produkcji energii elektrycznej brutto wyniósł 165 214 GWh, podczas gdy krajowe zużycie energii elektrycznej osiągnęło 170 932 GWh. Konieczność importu różnicy spowodowała, iż Polska stała się importerem energii netto (PSE, 2022).

Od lat 90. XX wieku rynek energii elektrycznej w Polsce podlega procesom liberalizacji, których zakładanym celem miało być zwiększenie konkurencji na rynku oraz stworzenie lepszych warunków dla konsumentów końcowych. Wprowadzane zmiany generowały powstanie różnych modeli rynku, m.in. model sprzedaży energii detalicznej, model aukcyjny oraz model giełdowy. Założenia proekologiczne powodują zwiększenie produkcji pochodzącej z odnawialnych źródeł energii. Wprowadzone zostały programy wsparcia OZE, zmniejszenia emisji gazów cieplarnianych, modernizacji sieci elektroenergetycznych, czy rozwoju elektromobilności. Przed polskim rynkiem energii elektrycznej nadal stoi ogromna liczba wyzwań, konieczność modernizacji infrastruktury, zwiększenie efektywności energetycznej, rozwój magazynów energii czy integracja z europejskim rynkiem energii (Sekuła i in., 2023).

Polska elektroenergetyka oparta jest na źródłach wysokoemisyjnych, a elektrownie wykorzystujące głównie węgiel kamienny i węgiel brunatny są istotnie wyeksploatowane. Wyzwaniem dla sektora energetycznego jest zastąpienie dotychczasowych źródeł mocy, a jednocześnie zapewnienie ciągłości dostaw oraz minimalizowanie oddziaływania na środowisko. Kluczowa staje się kwestia pozyskania finansowania niezbędnych inwestycji. Z uwagi na znaczenie sektora energetycznego dla gospodarki, jak również fakt, iż tego typu procesy modernizacyjne realizowane są w ramach skomplikowanych, długoterminowych programów, niezbędne są systemowe rozwiązania realizowane przez organy państwowe, których funkcją celu jest dywersyfikacja źródeł energii i zapewnienie nieprzerwanych dostaw energii w przystępnych cenach.

W kontekście celu analizy należy nadmienić, że okresie poprzedzającym badany rok 2018 Ministerstwo Gospodarki, a następnie

Ministerstwo Energii pozostawało przez lata w zwłoce w realizacji obowiązku wynikającego z art. 15 ust. 2 ustawy Prawo energetyczne, stanowiącego o konieczności przedłożenia Radzie Ministrów projektu polityki energetycznej Polski. Prezentacja i przedłożenie do konsultacji stosownego projektu nastąpiło dopiero w listopadzie 2018 r., natomiast ogłoszenie Polityki Energetycznej Polski do 2040 r. (PEP2040) nastąpiło dopiero 2 marca 2021 r. (Obwieszczenie Ministra Klimatu i Środowiska z dnia 2 marca 2021 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2040 r., Monitor Polski 2021 poz. 264).

GŁÓWNE CZYNNIKI CENOTWÓRCZE W 2018 R.

Ze względu na złożoną strukturę polskiego miksu energetycznego kluczowymi determinantami kształtującymi ceny energii elektrycznej oprócz poziomu zapotrzebowania na energię i aktualnych możliwości wytwórczych są: ceny uprawnień do emisji CO₂, notowania gazu ziemnego oraz sytuacja sektora węglowego. Czynniki te są dynamiczne i wzajemnie powiązane, a ich wpływ na ostateczne ceny energii wynika z fluktuacji na rynkach międzynarodowych, zmian regulacyjnych i postępu technologicznego (Thlon i in., 2024).

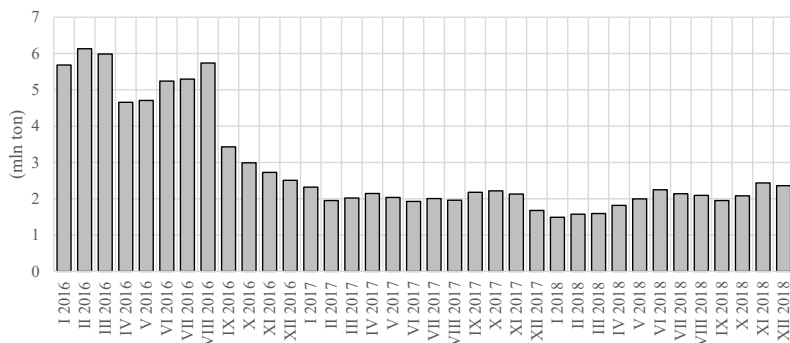
Z uwagi na cel badania bardziej szczegółowej analizie poddano trzy czynniki o najbardziej istotnym znaczeniu w okresie objętym analizą.

Podstawowymi elementami kształtującymi koszt wytworzenia energii elektrycznej w Polsce jest cena surowca (paliwa) oraz koszt uprawnień do emisji CO₂. Dodatkowo, uwzględniając sprawność jednostki wytwórczej oraz jej emisyjność, otrzymuje się fundamentalną zmienną, jaką jest jednostkowy koszt zmienny jednostek wytwórczych, który –co więcej– stanowi podstawę do budowy tzw. stosu kosztowo-mocowego (ang. *merit-order*). W związku z powyższym, bazując jednocześnie na danych dotyczących produkcji energii elektrycznej w Polsce, pojawia się wniosek, że ceny energii elektrycznej są w szczególności zależne od zmian cen węgla oraz uprawnień do emisji CO₂. Dlatego też, aby zrozumieć kształtowanie się cen energii na rynku w Polsce, należy uprzednio poznać czynniki wpływające na wspomniane wcześniej ceny węgla oraz uprawnień do emisji CO₂.

Węgiel kamienny

Górnictwo węgla kamiennego w Polsce jest zdominowane przez jeden podmiot gospodarczy, który stanowi podstawę systemu wydobywania surowca, a więc z uwagi na swoją pozycję dominującą sytuacja na „rynku” odzwierciedla w większości sytuację jednego przedsiębiorstwa. Sektor górnictwa węgla kamiennego od lat mierzy się z wielkimi problemami związanymi z niedostosowaniem efektywności wydobywania węgla do zapotrzebowania na surowiec, co jest spowodowane brakiem transparentnego rynku. Prowadzi to do zaburzenia przepływu informacji związanych z popytem i podażą surowca. Zaburzenie podstawowych sygnałów rynkowych prowadzi m.in. do sytuacji, w której nowe inwestycje, np. w nowe ściany wydobywcze, lub wzrost efektywności wydobywania pojawiają się z opóźnieniem czasowym, niejednokrotnie już po okresie, w którym rynek zgłasza największy popyt na surowiec. Jako przykład niedostosowania „rynku” do warunków popytowo-podażowych należy wskazać lata 2017–2018, kiedy zapotrzebowanie zgłaszane przez system elektroenergetyczny nie zostało pokryte przez wydobycie węgla w Polsce, przez co niedobór węgla na „rynku” w 2018 r. okazał się na tyle istotny, że konieczny był import surowca z zagranicy. Według danych Ministerstwa Energii Import węgla kamiennego do Polski w 2018 r. wyniósł 19,68 mln ton. Węgiel importowano głównie z Rosji (13,47 mln ton), Stanów Zjednoczonych (1,53 mln ton), Australii (1,47 mln ton), Kolumbii (1,46 mln ton), Mozambiku (0,55 mln ton), Kazachstanu (0,50 mln ton), Czech (0,36), a na pozostałe państwa przypadło ok. 0,3 mln ton (CIRE, 2019). Importowany węgiel z uwagi na inne parametry kaloryczności oraz zawartości siarki jest znacząco droższy (nie wliczając przy tym kosztów frachtu oraz transportu pod bramę elektrowni) od węgla w wydobywanego w Polsce, co więcej – nawiązuje do cen benchmarku rynkowego w portach ARA. Rys. 1 przedstawia sytuację zapasów węgla w Polsce zgromadzonych w latach 2016–2018.

Rysunek 1. Stan zapasów węgla kamiennego w Polsce w latach 2016–2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Agencji Rozwoju Przemysłu.

Naturalnie spadek podaży węgla kamiennego w Polsce nastąpił już w okresie 2016 r., jednakże w tym zakresie należy również wziąć pod uwagę specyfikę funkcjonowania „rynku węgla” kamiennego w Polsce, czyli uwzględnić takie czynniki jak:

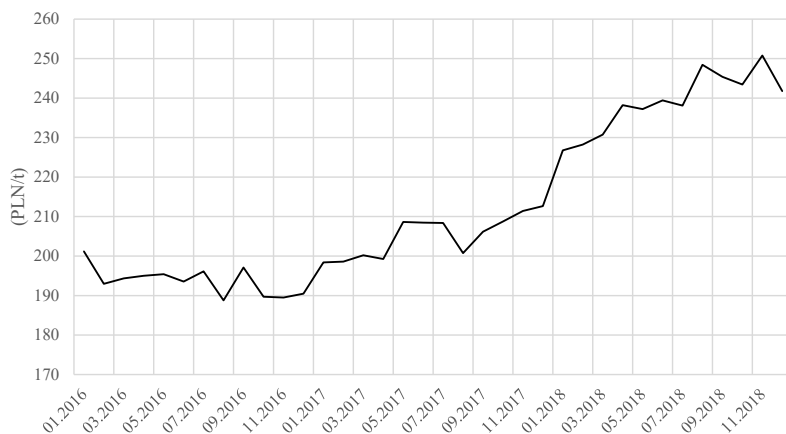
1. sposób kontraktacji węgla dla sektora elektroenergetycznego,
2. wydobywanie węgla w zestawieniu do zużycia węgla w systemie,
3. publikację danych sektorowych.

Głównym odbiorcą węgla w Polsce jest elektroenergetyka, a w szczególności Jednostki Wytwórcze Centralnie Dysponowane (JWCD), które stanowią o bezpieczeństwie Krajowego Systemu Elektroenergetycznego (KSE). Utrzymanie sprawności systemu wymaga stabilnych dostaw węgla kamiennego, ponieważ to węgiel kamienny posiada największy udział w wytwarzaniu energii elektrycznej w Polsce. W związku z powyższym dostawy węgla muszą być planowane w horyzoncie długoterminowym w ramach tzw. kontraktów terminowych na dostawy surowca. W tym miejscu należy zaznaczyć, że w praktyce oznacza to dostawę zakontraktowanego węgla w okresie do 2 lat po podpisaniu umowy – tym samym największy spadek podaży węgla kamiennego w 2016 r. miał rzeczywisty wpływ na rynek dopiero w 2018 r. Co więcej – braki węgla spowodowane wzrostem zapotrzebowania oraz spadkiem możliwości wydobywczych w Polsce pogłębiły się jeszcze bardziej w 2017 r., gdy zawierano kontrakty na dostawy również w 2018 r. Brak dostosowania podaży węgla kamiennego w Polsce jest odzwierciedlany przez

wzrost cen PSCMI 1. W celu doprecyzowania należy wspomnieć, że wzrost cen jest bezpośrednio powiązany z bilansem popytu i podaży waloru bazowego (w tym przypadku węgla), przez co cena rośnie najszybciej w momencie, gdy podaż jest mniejsza niż zgłaszany popyt.

Analiza rys. 1 jednoznacznie wskazuje na bardzo duży spadek zapasów, co argumentuje konieczność wzmożonego importu surowca po cenach wyższych niż ceny indeksu PSCMI 1. W tym miejscu warto nadmienić, że ceny PSCMI 1 z uwagi na wspomnianą pozycję dominującą jednego podmiotu gospodarczego są w głównej mierze kształtowane przez kontrakty długoterminowe, których immanentną cechą jest przenoszenie sygnałów cenowych z opóźnieniem czasowym. Rys. 2, który prezentuje notowania polskiego indeksu rynku węgla energetycznego (PSCMI 1), jednoznacznie ukazuje brak adekwatnego sygnału cenowego dla wyceny węgla energetycznego w okresie pierwszej połowy 2017 r., kiedy zapasy węgla spadły do poziomu 2 mln ton.

Rysunek 2. Notowania Polskiego Indeksu Rynku Węgla Energetycznego

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Agencji Rozwoju Przemysłu.

Dopiero tuż przed rozpoczęciem sezonu grzewczego notowania PSCMI 1 zaczęły wskazywać na dynamiczny przyrost wyceny indeksu. Tym samym już od września 2017 r. koszt związany z wytworzeniem energii elektrycznej na węglu kamiennym wzrósł z poziomu 206,17 PLN/t do 250,78 PLN/t w listopadzie 2018 r. W tym miejscu

należy wskazać, że w Polsce nie istnieje transparentny rynek węgla brunatnego, dlatego też w dalszych rozważaniach węgiel brunatny zostanie pominięty.

Uprawnienia do emisji CO₂

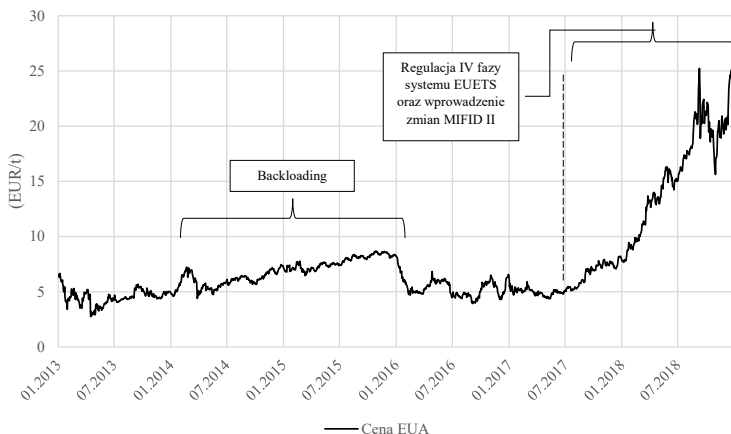
Trzeci okres rozliczeniowy europejskiego systemu handlu uprawnieniami do emisji CO₂ dotyczył lat 2013–2020. Ze względu na fakt, że unijny system handlu uprawnieniami do emisji (EU ETS) był skonstruowany w ten sposób, że w latach 2008–2012 została zbudowana duża nadwyżka uprawnień do emisji CO₂ (EUA), co również w adekwatny sposób przełożyło się na ceny EUA, które nie zachęcały do dekarbonizacji sektorów objętych systemem ETS. Komisja Europejska oraz Parlament Europejski w drodze negocjacji wprowadziły fundamentalne zmiany systemu w trzecim okresie rozliczeniowym. Do najważniejszych rozwiązań należy zaliczyć między innymi:

- wprowadzenie jednolitego limitu emisji dla wszystkich państw Unii Europejskiej – współczynnika redukcji liniowej LRF (ang. *Linear Reduction Factor*), który dodatkowo działa progresywnie, zmniejszając pulę uprawnień o 1,74% rok do roku;
- zmiana metody dystrybucji uprawnień do emisji CO₂, na system aukcji pierwotnych;
- zwiększono liczbę sektorów i ilość gazów cieplarnianych, które są objęte systemem.

Mimo wprowadzenia wspomnianych rozwiązań regulacyjnych system w początkowym okresie trzeciej fazy nadal charakteryzował się niską efektywnością, przejawiającą się niskimi cenami EUA. Skutkiem tego w 2014 r. wprowadzono narzędzie polegające na zawieszeniu części aukcji uprawnień do emisji CO₂, tzw. backloading, który co do zasady miał ograniczyć nadwyżkę uprawnień dostępnych na rynku. Backloading funkcjonował w latach 2014–2016 i w tym czasie ograniczył podaż EUA, odpowiednio przenosząc do rezerwy systemu ETS 400, 300 oraz 200 mln uprawnień do emisji. W analizowanym okresie, kiedy funkcjonował mechanizm backloadingu, ceny EUA wprawdzie utworzyły trend wzrostowy, ale zmiana cen była niewielka (niewystarczająca z punktu widzenia stworzenia odpowiedniej zachęty do zmiany miksu elektroenergetycznego), w efekcie czego

ceny EUA kształtowały się w zakresie od 3,93 EUR/t do 8,68 EUR/t, co stanowi przyrost jedynie o 4,75 EUR/t w ciągu 3 lat przy redukcji tzw. nadwyżki rynkowej uprawnień o 900 mln EUA. W tym miejscu warto nadmienić, że wraz z zakończeniem backloadingu notowania EUA spadły poniżej 5 EUR/t, co stało się katalizatorem dla rozpoczęcia negocjacji nad kształtem kolejnej (IV) fazy systemu EU ETS.

Wzrost cen EUA obserwowany od połowy 2017 r. w głównej mierze jest spowodowany spekulacją związaną z pracami legislacyjnymi IV fazy systemu EU ETS oraz zmianą wywołaną przez wprowadzenie przepisów MiFID II stanowiących w istocie Dyrektywę Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/65/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie rynku instrumentów finansowych oraz zmieniająca Dyrektywę 2002/92/WE i Dyrektywę 2011/61/UE. Pakiet wszedł życie 3 stycznia 2018 r., a jego zapisy usankcjonowały uprawnienia do emisji CO₂ jako instrument finansowy, w wyniku czego na rynku zwiększyła się liczba uczestników w postaci instytucji finansowych, co w efekcie zwiększyło poziom popytu przy niezmiennej podaży. Dodatkowo należy wskazać, że przez wspomnianą zmianę w ramach przepisów MiFID II systemy EU ETS stał się niesymetryczny względem ryzyka związanego z obowiązkami uczestników rynku. Część uczestników rynku handlu uprawnień do emisji CO₂ jest zobligowana do corocznego przedstawienia wielkości zakupionych uprawnień (EUA) pokrywających całkowitą emisję danego przedsiębiorstwa lub instalacji emitującej CO₂, co w praktyce określane jest jako termin umorzeń uprawnień, podczas gdy druga część rynku, część finansowa, nie ma takiego wymogu. Hipotetycznie część finansowa rynku, mając odpowiednie środki finansowe, może zakupić pewną ilość uprawnień na rynku i trzymać je na rachunku aż do okresu umorzeń dla instalacji w systemie EU ETS, przez co zmniejsza się podaż przy rosnącym popycie. Prowadzi to do sytuacji, w której ceny w związku ze wspomnianą asymetrią względem obowiązków uczestników rynku mogą wzrastać. Rys. 3 przedstawia notowania EUA w latach 2013–2018 wobec wprowadzanych zmian na rynku.

Rysunek 3. Notowania cen uprawnień do emisji CO₂ w latach 2013–2018 (III faza systemu)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Giełdy The ICE.

Głównym narzędziem omawianym w 2017 r., a następnie wprowadzonym w 2018 r. w ramach zmian regulacyjnych IV fazy systemu EU ETS, był tzw. mechanizm funkcjonowania Rezerwy Stabilności Rynkowej (MSR). Z założenia MSR rozpoczął funkcjonowanie już w 2019 r., czyli jeszcze przed uruchomieniem IV fazy systemu EU ETS, którą datuje się na początek 2021 r. Mechanizm MSR co do zasady miał absorbować 24% rynkowej nadwyżki EUA w latach 2019–2023, co oznacza, że aukcje pierwotne EUA (aukcje, na których sprzedawane są uprawnienia EUA) będą znacząco zredukowane pod względem wielkości wolumenu uprawnień EUA. Już w 2018 r. publikacja wartości rynkowej nadwyżki EUA pozwoliła na oszacowanie wielkości uprawnień, które zostaną zaabsorbowane przez mechanizm MSR w 2019 r. Oszacowana wielkość stanowiła blisko 400 mln EUA (co odpowiada 24% nadwyżki rynkowej), czyli była zrównana z wartością absorpcji mechanizmu backloading z 2014 r.

Kolejnym głównym narzędziem zmieniającym obraz rynku w IV fazie EU ETS, który był dyskutowany w 2017 r., a ustanowiony w 2018 r., był wspomniany już wcześniej LRF, którego efektywność została podniesiona do 2,2%.

Z punktu widzenia największego wpływu na rynek EU ETS fundamentalna zmiana dokonała się jednak poza bezpośrednią regulacją

systemu EU ETS. Komisja Europejska w ramach aktualizacji dyrektywy w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniająca dyrektywę 2002/92/WE i dyrektywę 2011/61/UE (MIFID II), która reguluje funkcjonowanie rynków finansowych, zmieniła rynek EU ETS z rynku towarowego na rynek finansowy przez uznanie uprawnień EUA za instrument finansowy. Wprowadzenie MIFID II umożliwiło otwarcie rynku EU ETS na inwestorów instytucjonalnych i finansowych, którzy nie są zobligowani do corocznego umarzania uprawnień EUA za wyemitowane CO₂ w przeciwieństwie do instalacji przemysłowych i energetycznych będących w systemie i zobligowanych do kupna i umarzania uprawnień. W związku z powyższym na rynku pojawiła się asymetria względem obowiązków uczestników rynku polegająca na tym, że część rynku musiała kupować uprawnienia w celu corocznego przedstawienia poświadczenia ilości wyemitowanego CO₂ w ramach swojej działalności, a druga część tego obowiązku nie miała i mogła spekulować, licząc na wzrost cen EUA. W tym miejscu warto nadmienić, że otworzenie rynku na instytucje finansowe nie było równoznaczne ze wzrostem uprawnień do emisji CO₂ na rynku, tym samym przy zwiększonym popycie na EUA nie zmieniono podaży uprawnień. Tab. 1 przedstawia średnie prognozowane ceny EUA publikowane przez niezależne jednostki analityczne zajmujące się prognozowaniem rynków, w tym m.in. rynku EU ETS.

Tabela 1. Średnie ceny EUA według niezależnych jednostek analitycznych

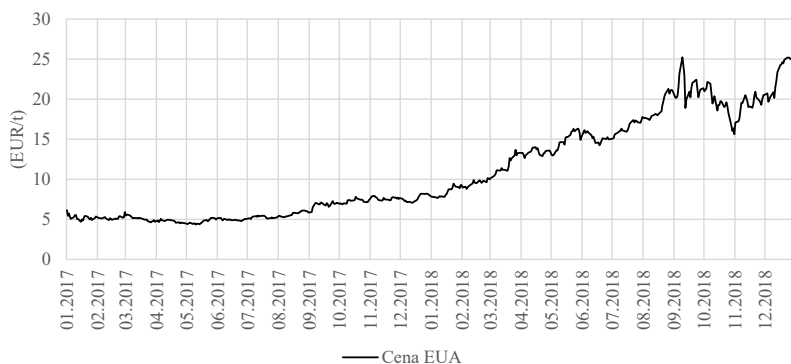
Pojawienie się danych	Okres prognozy					
lip.17	Q3 2017	2017	2018	2019	2020	
	5,52	5,77	7	9,55	12,54	Średnia cena
lip.18	Q3 2018	2018	2019	2020	2021	
	15,66	16,7	18,24	19,36	19	Średnia cena
gru.18	2018	H1 2019	2019	2020	2021	
	22,63	25,05	25,25	26,76	27,5	Średnia cena

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych publikowanych przez Carbon Pulse.

Z przedstawionych w formie tabelarycznej prognoz cen EUA jednoznacznie wynika, że w 2017 r. nie wskazywano na możliwość zaistnienia sytuacji w 2018 r., co więcej – również prognozy pojawiające się w 2018 r. nie wyceniały poprawnie rzeczywistego wzrostu

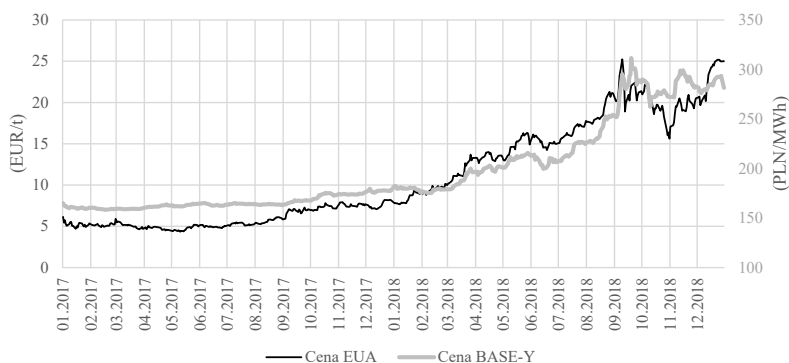
w kolejnych latach. Na rys. 4 przedstawiono notowania EUA w okresie od początku 2017 r. do końca 2018 r.

Rysunek 4. Notowania cen uprawnień do emisji CO₂ w latach 2017–2018 (III faza systemu)

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Giełdy The ICE.

Rysunek 5. Notowania cen uprawnień do emisji CO₂ w latach 2017–2018 (III faza systemu) oraz kontraktu rocznego energii elektrycznej dla pasma BASE

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Giełdy The ICE oraz TGE S.A.

Z uwagi na bardzo dużą emisyjność polskiego systemu elektroenergetycznego, wpływ cen EUA na rynek energii elektrycznej prowadzony przez TGE S.A. jest bardzo duży, o czym świadczy rys. 5 oraz oszacowany współczynnik korelacji Pearsona, która dla analizowanego okresu przyjmuje wartość 95,35%, co oznacza bardzo silną relację korelacji, którą można określić jako liniową. W konsekwencji

wzrost cen EUA przekładał się adekwatnie na notowania cen energii elektrycznej w Polsce.

Warunki atmosferyczne

Dodatkowym czynnikiem stymulującym wzrost cen kontraktów na energię elektryczną w Polsce, jak również na terenie Europy, były warunki atmosferyczne. W 2018 r. pojawiła się susza, która z jednej strony determinowała wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną, a z drugiej przyczyniała się do zwiększenia temperatury rzek oraz spadku lustra wody, co bezpośrednio wpływało na działalność elektrowni systemowych (tutaj warto dodać, że susza w Niemczech uniemożliwiała transport węgla do niemieckich elektrowni na barkach – jest to istotny czynnik, ponieważ Polska jest połączona z systemem niemieckim, przez co czynniki wpływające na wzrost cen w Niemczech pośrednio przekładają się na ceny w Polsce). W efekcie system elektroenergetyczny w Polsce dysponował mniejszą ilością jednostek wytwórczych, co zmusiło operatora systemu przesyłowego do importu energii elektrycznej, który w 2018 r. osiągnął rekordowe 5788 GWh. Ostatecznie spadek podaży dostępnej mocy przy wysokim zapotrzebowaniu doprowadził do zwiększenia wyceny kontraktów na energię elektryczną.

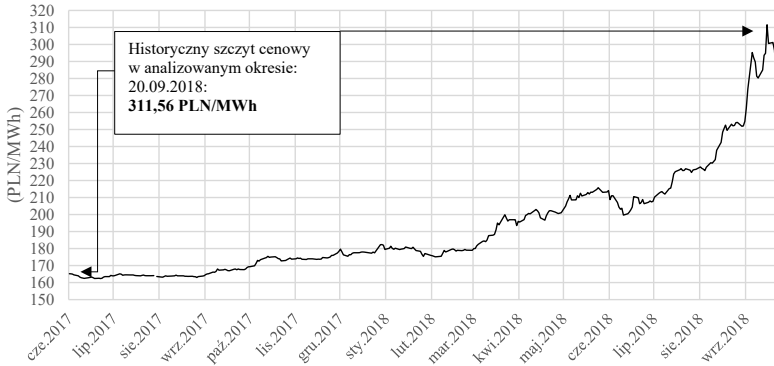
SYTUACJA NA RYNKU ENERGII ELEKTRYCZNEJ W POLSCE W 2018 R.

W ujęciu całościowym dla okresu od drugiej połowy 2017 r. do końca 2018 r. na rynku energii elektrycznej w Polsce można zaobserwować budowę jednoznacznego trendu wzrostowego, przez który notowania energii elektrycznej wzrosły do rekordowych poziomów cenowych, nieobserwowanych uprzednio na rynku w Polsce. W tym miejscu należy jednak zaznaczyć, że notowania z lat 2008 oraz 2009 nie mogą być brane pod uwagę, ponieważ w tym okresie rynek był „uruchamiany”, a płynność instrumentów rynkowych nie pozwalała na faktyczną wycenę popytu i podaży na energię elektryczną. Na rys. 6 zaznaczono notowania energii elektrycznej dla kontraktu

bazowego BASE_Y w analizowanym okresie. Przedmiotowy rysunek pozwala wskazać na pierwsze symptomy zmiany poziomów cenowych już od października 2017 r., jednakże wspomniane zmiany dla tego okresu są immanentną cechą rynku energii elektrycznej, który dyskontuje okres grzewczy i związany z tym wzrost zapotrzebowania na energię elektryczną w Krajowym Systemie Elektroenergetycznym (KSE), jak również jest wynikiem domykania pozycji przez klientów końcowych. Dla pełniejszego zrozumienia skali wzrostów cen z 2018 r., poniżej załączono rys. 7, który prezentuje ceny energii elektrycznej dla kontraktu BASE_Y (w ujęciu kontynuacyjnym) od 2010 r. do końca 2018 r. Rysunek jednoznacznie wskazuje, że do początku kwietnia 2018 r. ceny energii oscylowały w zakresie 205–150 PLN/MWh (w styczniu 2012 r. ceny energii podskoczyły powyżej wspomnianego przedziału z uwagi na zmiany regulacyjne wprowadzane przez polski rząd, a w szczególności Ustawę o odnawialnych źródłach energii, niemniej w ciągu 6 miesięcy wróciły do wyznaczonego kanału cenowego), jednakże już w kwietniu 2018 r. z dnia na dzień pojawiały się nowe historyczne szczyty cenowe na rynku terminowym prowadzonym przez TGE S.A., z maksymalnym zakresem sięgającym nawet 311 PLN/MWh. Ostatecznie należy stwierdzić, że przyrost notowań w okresie od września 2017 r. do października 2018 r. wyniósł blisko +120 PLN/MWh, co dotychczas nie miało miejsca na rynku energii elektrycznej w Polsce.

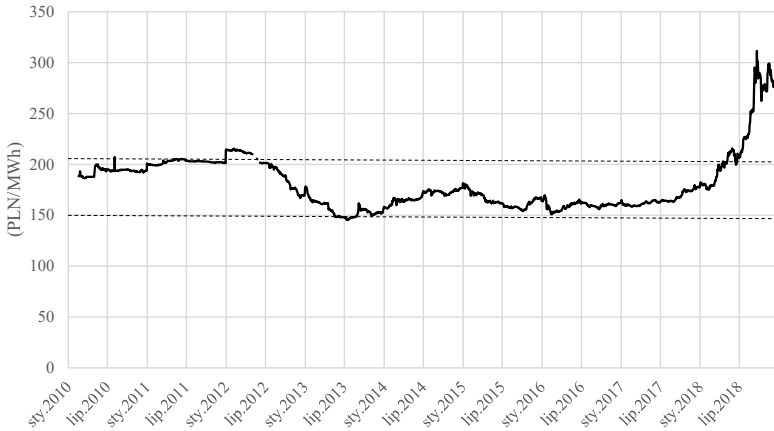
W tym miejscu należy również nadmienić, że polityka klimatyczno-energetyczna Unii Europejskiej jest ukierunkowana na dekarbonizację elektroenergetyki i przemysłu. Tym samym istnieje uzasadnione ryzyko dalszych wzrostów cen EUA. Konsekwencją wzrostu cen EUA będzie bezpośredni wpływ na dalszy wzrost cen energii elektrycznej w Polsce z uwagi na wysoki stopień produkcji energii z węgla (paliwa emisyjnego), co bezpośrednio przełoży się na spadek konkurencyjności energochłonnych sektorów gospodarki. Kosztowana transformacja energetyczna, którą obserwujemy w Polsce, przynajmniej częściowo będzie finansowana przez odbiorców energii. Tym samym w dającej się przewidzieć przyszłości ceny energii elektrycznej w Polsce z dużym prawdopodobieństwem będą utrzymywać trend wzrostowy.

Rysunek 6. Notowania cen energii elektrycznej dla kontraktu BASE_Y

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Giełdy TGE S.A.

Rysunek 7. Notowania cen energii elektrycznej dla kontraktu BASE_Y w okresie 2010–2018

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Giełdy TGE S.A.

WNIOSKI

Celem artykułu było zastosowanie koncepcji ryzyka i niepewności do analizy polskiego rynku energii elektrycznej oraz ocena, czy wahania cen w 2018 r. miały charakter nadzwyczajny. Na podstawie przeprowadzonych analiz autorki stwierdzają, że zmiany cen

energii elektrycznej w 2018 r. znacząco wykraczały poza standardowy poziom ryzyka rynkowego, co pozwala przyjąć, iż zaistniały obiektywne okoliczności uzasadniające zastosowanie klauzuli *rebus sic stantibus*. Potwierdza to między innymi Wyrok Sądu Rejonowego w Kielcach z dnia 12 maja 2023 r. (sygn. V GC 307/21), gdzie wskazano, iż zmiana stosunków zewnętrznych, która w nadzwyczajny sposób wpływa na możliwość lub sposób wykonania zobowiązania, jest istotą nadzwyczajnej zmiany stosunków.

W okresie od stycznia do października 2018 r. wystąpiły szczególne okoliczności, które istotnie wykraczały poza standardowe zjawiska rynkowe. Dynamika zmian cen energii elektrycznej notowana na Towarowej Giełdzie Energii w porównaniu do 2017 r. miała charakter istotny i była efektem zbiegu wielu trudnych do przewidzenia czynników. Skala wzrostów cen oraz niemożność ich przewidzenia *ex ante* wskazują, że standardowe modele ryzyka rynkowego nie były w stanie uwzględnić tych zjawisk. Ponadto sytuacja z 2018 r. brutalnie zweryfikowała niski poziom dywersyfikacji polskiego sektora elektroenergetycznego i zależność od węgla, który jest marginalizowany w polityce Unii Europejskiej.

W kontekście hipotezy badawczej (H1) można jednoznacznie stwierdzić, że wahania cen energii elektrycznej w 2018 r. były wynikiem nieprzewidywalnych i wyjątkowych zdarzeń. Tym samym potwierdzono, że polski rynek energii charakteryzuje się znacznie wyższym poziomem niepewności niż ryzyka, co utrudnia skuteczne prognozowanie gwałtownych zmian cen. Wymaga to od przedsiębiorstw energetycznych wdrożenia zaawansowanych programów zarządzania ryzykiem cenowym i ograniczenia poziomu niezabezpieczonych ekspozycji.

BIBLIOGRAFIA

- Bernstein, P. (2020). *Przeciw bogom. Niezwykłe dzieje ryzyka*. Warszawa: PWN.
- Brożek, A. (2020). *Ceny energii a wzrost gospodarczy w Polsce*. Warszawa: Difin.
- CIRE (2019, 1 marca). *Tobiszowski: w 2018 roku import węgla kamiennego wyniósł prawie 20 mln ton*. Pozyskano z: <https://www.cire.pl/artykuly/serwis-informacyjny-cire-24/144429-tobiszowski-w-2018-ro>

- ku-import-węgla-kamiennego-wyniosł-prawie-20-mln-ton (dostęp: 10.12.2023).
- Dokas, I., Oikonomou, G., Panagiotidis, M., & Spyromitros, E. (2023). Macroeconomic and uncertainty shocks' effects on energy prices: a comprehensive literature review. *Energies*, 16(3), 1491.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2014/65/UE z dnia 15 maja 2014 r. w sprawie rynków instrumentów finansowych oraz zmieniająca dyrektywę 2002/92/WE i dyrektywę 2011/61/UE (MiFID II). Pozyskano z: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A32014L0065> (dostęp: 10.04.2024).
- Gupta, S., & Bhat, M.Y. (2023). Electricity Price spirals now or later: An emerging market experience. *The Electricity Journal*, 36(5), 107272.
- Hellström, J., Lundgren, J., & Yu, H. (2012). Why do electricity prices jump? Empirical evidence from the Nordic electricity market. *Energy Economics*, 34(6), 1774–1781.
- Holton, G. (2004). Defining risk. *CFA Institute Financial Analysts Journal*, 60(6), 19–25.
- Huisman, R., & Mahieu, R. (2003). Regime jumps in electricity prices. *Energy Economics*, 25(5), 425–434.
- Keynes, J.M. (1937). The General Theory of Employment. *Quarterly Journal of Economics*, 51(2), 209–223.
- Kilian, L. (2008). The economic effects of energy price shocks. *Journal of Economic Literature*, 46(4), 871–909.
- Knight, F. (1971). *Risk, Uncertainty and Profit*. Chicago: Chicago University Press.
- Maciejowska, K. (2014). Fundamental and speculative shocks, what drives electricity prices? W *11th International Conference on the European Energy Market (EEM14)* (s. 1–5). Kraków: IEEE.
- Michalski, T. (2000). *Ryzyko w działalności człowieka. T. I: Podstawy ubezpieczeń – mechanizmy i funkcje*. Warszawa: Poltext.
- Naeem, M.A., & Arfaoui, N. (2023). Exploring downside risk dependence across energy markets: Electricity, conventional energy, carbon, and clean energy during episodes of market crises. *Energy Economics*, 127, 107082.
- Obwieszczenie Ministra Klimatu i Środowiska z dnia 2 marca 2021 r. w sprawie polityki energetycznej państwa do 2040 r. Monitor Polski 2021 poz. 264. Pozyskano z: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20210000264> (dostęp: 10.12.2023).
- Pfeffer, J. (1956). *Insurance and economic theory*. Illinois: Irvin Inc. HomeWood.
- PSE (2022). Tabela 7.1. Wymiana energii elektrycznej z zagranicą w 2022 roku – przepływy fizyczne [MWh]. W *Zestawienie danych ilościowych*

dotyczących funkcjonowania KSE w 2022 roku. Pozyskano z: https://www.pse.pl/dane-systemowe/funkcjonowanie-kse/raporty-roczne-z-funkcjonowania-kse-za-rok/raporty-za-rok-2022#t7_1 (dostęp: 10.05.2023).

Sekuła, A., Miszczuk, A., Wojciechowska-Solis, J., & Nucińska, J. (2023). *Zrównoważony rozwój lokalny. Podstawy teoretyczne i działania praktyczne*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu.

Thlon, M. (2013). Charakterystyka i klasyfikacja ryzyka w działalności gospodarczej. *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie*, 902(02), 17–36.

Thlon, M., Brożek, A., Thlon, J. (2024), Wahania cen energii w Polsce w obliczu inwazji Rosji na Ukrainę. Czy wojna to faktycznie dominujący powód wzrostu cen energii w Polsce? W E. Mączyńska, P. Pysz, M. Urbaniec (Red.), *Spółeczna gospodarka rynkowa w dobie transformacji energetycznej w Unii Europejskiej i Ukrainie*. Warszawa: Polskie Towarzystwo Ekonomiczne – Fundacja Konrada Adenauera w Polsce, 147–168

van de Ven, D.J., & Fouquet, R. (2017). Historical energy price shocks and their changing effects on the economy. *Energy Economics*, 62, 204–216.

Willett, A.H. (1901). The economic theory of risk and insurance. *Studies in History, Economics and Public Law*, 14(2). New York: The Columbia University Press.

Wyrok Sądu Rejonowego w Kielcach z dnia 12 maja 2023 r. V GC 307/21, Legalis nr 2950975.

Copyright and License

This article is published under the terms of the Creative Commons Attribution – NoDerivs (CC BY- ND 4.0) License <http://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>

RECENZJE

REVIEWS

Janicki, J. (2023). *Estetyka jako źródło refleksji nad prawem*. Kraków: UNIVERSITAS [recenzja]

Cyprian Kamil Norwid w jednym z tekstów zapisał słowa wskazujące na rozszerzającą rolę piękna w życiu człowieka: „Bo piękno na to jest, by zachwycało. Do pracy – praca, by się zmartwychwstało”. Wszystko, co związane jest z pięknem, zazwyczaj kojarzy się z kontrastem między tym, co obiektywne, a tym, co subiektywne. Kanony piękna podlegają dyskusjom, bo i same kanony ulegają zmianom. Estetyka jednak jako dyscyplina nauki, a w tym przypadku filozofii, wskazuje na pewne standardy w myśleniu o tym, jak rozumieć piękno i jak piękno wykorzystywać, aby przynosiło dobro dla jednostki i społeczeństwa.

Wydaje się bowiem, że właśnie o estetyce rozumianej w perspektywie pragmatyczno-aksjologicznej chciał wypowiedzieć się autor ważnej monografii pt. *Estetyka jako źródło refleksji nad prawem* – doktor Jędrzej Janicki. Brakowało na rynku wydawniczym publikacji łączącej w sposób wnikliwy zakres treściowy prawa z zakresem treściowym filozofii, a w tym przypadku – trudnej, jak się wydaje, z perspektywy podjętej refleksji – estetyki. Sam pomysł zasługuje na uznanie i wydaje się, że owoc tego pomysłu jest jak najbardziej dojrzały. Niniejsza recenzja będzie podzielona na dwie części: formalną i merytoryczną, a ma być zachętą do samodzielnej lektury tekstu.

Autor podzielił publikację na cztery zasadnicze rozdziały. W pierwszym z nich (s. 5–92) wprowadza czytelnika w zagadnienia teoretyczne – głównie skupia się na rozróżnieniu i doprecyzowaniu pojęć ważnych dla filozofii i prawa. Wskazuje także na zasadniczy obszar, cel oraz metody badawcze. Drugi rozdział (s. 93–208) jest najbardziej merytoryczny, tzn. autor wykorzystuje trzy ciekawe teksty literackie (powieść Fiodora Dostojewskiego *Bracia Karamazow*, powieść Alberta Camusa *Upadek* oraz opowiadanie Franza Kafki *Przed prawem*), aby pokazać możliwe modele interpretacji dzieł sztuki w relacji do przedmiotu badań, tzn. relacji między estetyką a prawem. Trzeci rozdział (s. 209–278) można określić mianem „praktycznego”. Jędrzej Janicki, przywołując znane wydarzenia w świecie artystycznym, pokazuje wieloaspektowość prawa w zakresie jego wykorzystywania w stosunku do świata sztuki oraz kultury. Ostatni rozdział

(s. 279–290) jest podsumowaniem zbierającym w sposób syntetyczny całość publikacji oraz przedstawieniem wniosków końcowych.

W pierwszej kolejności należy podkreślić, iż praca została przygotowana z dużym szacunkiem dla czytelnika. Autor w większości przypadków wszystkie swoje twierdzenia argumentuje w sposób racjonalny, bardzo mało jest miejsc, w których pozostawia czytającego z niedomówieniem. Tekst jest napisany bardzo poprawnie pod względem językowym. Jędrzej Janicki daje się poznać czytelnikowi jako profesjonalista, znawca zarówno świata prawniczego, jak i filozoficznego, a szerzej: świata humanistycznego. Należy tu poczynić jedną uwagę o charakterze negatywnym. Autor zbyt często unika rozstrzygnięć o charakterze naukowym. W dyskursie o charakterze polemicznym można zauważyć, iż Jędrzej Janicki nie chce narzucać własnego zdania. Widać to szczególnie w pierwszym i trzecim rozdziale książki. Oczywiście ostrożna sugestywność w tego typu publikacjach jest mile widziana oraz nad wyraz ceniona, jednak w niektórych miejscach można by oczekiwać ostrzejszych i bardziej kategorycznych wypowiedzi, co podkreśliłoby jeszcze bardziej znajomość omawianego przez autora tematu. Uwaga ta – o charakterze formalnym – w żaden sposób nie może osłabić pozytywnej opinii o recenzowanej publikacji. Jest jednak pewnym wskazaniem na przyszłość.

W warstwie merytorycznej warto się skupić na kilku elementach występujących w poszczególnych partiach tekstu. Rozdział pierwszy jest napisany w sposób wyjątkowo oryginalny. Z jednej strony stanowi jakby klasyczny wstęp, lecz byłoby to zbyt duże uproszczenie, aby tak nazwać „początek” tej publikacji. Autor fachowo wprowadza czytelnika w meandry świata prawa, uznając – zresztą słusznie – iż dziedzina ta jest częścią kultury i oddziałuje na inne jej części, również przyjmując ich wpływy. Ważne jest także wyjaśnienie perspektywy sposobu rozumienia pojęcia sztuki oraz dzieła sztuki przez autora. Jędrzej Janicki korzysta bowiem zarówno z estetyki, jak i ontologii, próbując łączyć jeden obszar z drugim. W sensie merytorycznym chciałbym zwrócić uwagę tylko na jeden aspekt. Twórca monografii, powołując się na znanych myślicieli, często cytuje ich z tzw. drugiej ręki. Wydaje się jednak, że w dobie szerokiego dostępu do tekstów źródłowych należałoby sięgać po oryginalne wypowiedzi. Warto jednak zaznaczyć, iż w kolejnych rozdziałach tego błędu już nie ma.

Drugi rozdział można podzielić na dwie zasadnicze części: teoretyczną i praktyczną. W części teoretycznej autor wyjaśnia podobieństwa oraz różnice między interpretacją tekstu prawnego a interpretacją dzieła sztuki. Wykorzystując terminy typowo prawnicze („błąd”, „normatywność”), ukazuje pewną problematyczność interpretacyjną. Trudno nie dostrzec, iż autor płynnie i na sposób właściwy rozumie oraz zna wartość właściwej interpretacji zarówno w naukach humanistycznych, jak i społecznych. W tej części jednak zabrakło odniesienia do klasycznych reprezentantów znanego przecież nurtu filozoficznego związanego z interpretacją tekstów – hermeneutyki. O ile oczywiście autor ma prawo do subiektywnego wyboru przedstawianych treści, o tyle wydaje się, że powołanie się m.in. na Gadamera mogłoby wzmocnić przekaz autora o konieczności ukazywania relacji między prawem a sztuką w perspektywie interpretacji. Druga część tego rozdziału skupia się na praktycznym zastosowaniu elementów prawa w tekstach kultury. Wybór dzieł literackich w kontekście zaproponowanego tematu jest jak najbardziej trafny. Autor mógłby sięgnąć oczywiście do klasycznych przykładów, gdzie aspekty prawa są wykorzystywane przez twórców: *Zbrodni i kary*, *Procesu*, *Roku 1984*. Jednak ukazanie tej problematyki na innych przykładach czyni tę pracę jeszcze ciekawszą i bardziej inspirującą. Na podkreślenie zasługuje nietypowe wykorzystanie tych utworów do ukazania problemów zarówno filozoficznych, jak i prawnych (podmiotowość i odpowiedzialność w przypadku powieści *Bracia Karamazow*, etyczność postępowania i profesjonalizm w przypadku powieści *Upadek*, moralność Kanta w przypadku opowiadania *Przed prawem*). Rozdział drugi jest naprawdę dobrze przygotowany i może być przedmiotem dalszych badań zarówno dla humanistów, jak i dla osób zajmujących się naukami społecznymi, a zwłaszcza prawem.

Poprzez rozdział trzeci autor chciał pokazać relacje istniejące między dziełem sztuki a prawem, a szczególnie zastosowaniem prawa, zwłaszcza wobec twórców dzieł sztuki. Tutaj warto odnieść się do dwóch kwestii: możliwości wyłączenia odpowiedzialności karnej twórców dzieł kultury i potrzeby redefinicji pojęcia wolności twórczości artystycznej. W kwestii pierwszej autor nie rozstrzyga, czy wyłączenie odpowiedzialności karnej należy rozszerzać, czy niwelować. Na sposób sugestywny – powołując się m.in. na pojęcie dzieła sztuki Władysława Tatarkiewicza oraz interpretacje relacji między

kontratypem sztuki a prawem Teresy Gardockiej – ukazuje zarówno możliwości, jak i trudności w relacjach między twórcą sztuki a prawem. Słuszna – jak się wydaje – jest uwaga autora w kontekście celu artystycznego, iż

pierwszą przesłanką [wywołanie efektu artystycznego – M.S.], która musiałaby zostać ujęta w normie prawnej dotyczącej kontratypu sztuki, byłaby niemożność zrealizowania celu artystycznego w sposób zgodny z przepisami prawa – niezależnie od tego, co owym celem miałyby być (s. 229).

Mówiąc zaś o potrzebie redefinicji pojęcia wolności twórczości artystycznej, autor niemalże relacjonuje istniejący porządek prawny w tym zakresie, wskazuje istniejące i możliwe napięcia w relacji twórca – prawo i jednocześnie – choć nadal sugestywnie – przedstawia potrzebę dalszej dyskusji w tym obszarze na kanwie projektów ustaw, które ostatecznie nie znalazły poparcia w sferze legislacyjnej. Rozdział trzeci jest ciekawy, zwłaszcza w aspekcie pragmatycznym. Pokazuje zarówno zagrożenia związane z możliwością wykorzystywania prawa w świecie sztuki, jak i pewne potrzeby interakcji tych dwóch światów.

Rozdział czwarty będący podsumowaniem publikacji został zbudowany przez autora na zasadzie przedstawienia dwudziestu sześciu tez wraz z dowodami. Wydaje się, że najbardziej trafnym stwierdzeniem, które zresztą zostało w sposób dosadny udowodnione w tej publikacji, jest zdanie ujęte w tezie ostatniej: „relacja pomiędzy sztuką a prawem ma charakter dwustronny”.

Recenzowana publikacja – pomimo pewnych, ale nielicznych mankamentów – jest cenna i ważna zarówno dla świata humanistów, jak i świata prawników. Autor stanął przed bardzo trudnym wyzwaniem przełożenia języka prawniczego na język filozofii, w tym estetyki, oraz odwrotnie. Poprzez analizy poszczególnych myślicieli i autorów dr Jędrzej Janicki udowodnił, iż pomimo trudności formalnych, językowych, ale także merytorycznych kultura potrzebuje prawa, jak również prawo potrzebuje kultury. Dlaczego? Mam nadzieję, że nie będzie to nadinterpretacją intencji Jędrzeja Janickiego, ale myślę, że odpowiedź jest dosyć oczywista: człowiek jest podmiotem korzystającym zarówno z kultury, jak i prawa, a zatem tylko

właściwe owoce kultury i prawa mogą człowieka rozwijać. Lektura tej publikacji niewątpliwie się do tego rozwoju przyczyni.

Michał Stachurski

<http://orcid.org/0000-0002-2877-3895>

Dialogiczne Towarzystwo Naukowe – Społeczeństwo i Polityka

michal.stachurski@poczta.onet.pl

DOI: 10.35765/HP.2669

Grabowski, T. (2023). *Bezpieczeństwo publiczne*. Seria „Słowniki Społeczne”. W. Pasierbek, & B. Szlachta (Red.). Kraków: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie [recenzja]

Recenzowany tom jest kolejnym przygotowanym w serii „Słowniki Społeczne” wydawanej w Wydawnictwie Naukowym Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie pod redakcją dra Wita Pasierbka i prof. Bogdana Szlachty. Jego redaktorem jest zajmujący się zagadnieniami cyberbezpieczeństwa dr Tomasz Grabowski.

Publikacja dotyczy ważnego zagadnienia bezpieczeństwa publicznego, które ma szczególne znaczenie w Polsce nie tylko ze względów historycznych, ale także z powodu aktualnej sytuacji politycznej – agresji rosyjskiej przeciwko Ukrainie i niebezpieczeństwa jej poszerzenia na dalsze kraje regionu. Banałem są obecnie stwierdzenia, że układ międzynarodowy stał się w XXI w. niestabilny, multipolarny i kształtuje się na nowo. Roman Kuźniar zatytułował swoją niedawno wydaną książkę *Zmierzch liberalnego porządku międzynarodowego 2011–2021* (Kuźniar, 2023). Wprawdzie uważa on, że zmierzch ten ma przede wszystkim uwarunkowania wewnętrzne, ale nie pomniejsza to znaczenia jego pytania, ku czemu zmierza porządek międzynarodowy. Nie deprecjonuje także znaczenia powstających w tym procesie zagrożeń zewnętrznych, określonych jako przymierze Pekinu i Moskwy, odzyskiwanie podmiotowości przez resztę świata (poza światem zachodnim) czy rywalizacja Chin z USA. Recenzowana książka ma także zachować narodową perspektywę, czyli włączyć do międzynarodowej dyskusji polskie doświadczenia w dziedzinie bezpieczeństwa.

Stąd można prowadzić nadal akademicki spór, czy wydzielenie w Polsce nauki o bezpieczeństwie jako samodzielnej dyscypliny naukowej było celowe (recenzent uważa je za błędne). Można zastanawiać się nad relacjami między naukami o bezpieczeństwie i naukami o obronności. Nie zmienia to jednak konieczności pogłębionej krytycznej debaty i refleksji nad bezpieczeństwem publicznym, nad przygotowaniem państwa polskiego na potencjalne zagrożenia.

Autorzy publikacji konfrontowani byli z problemem, że od wielu już lat formułowane są definicje bezpieczeństwa publicznego, ale

mimo to do dnia dzisiejszego zakres tego pojęcia nie został jednoznacznie określony i powszechnie uznany. Jak widać z wymienionych poniżej zagadnień, przy przygotowaniu publikacji odwołano się do szerokiego określenia wszelkich zjawisk, które mogą mieć wpływ na bezpieczeństwo. Przy tym punkt odniesienia stanowi bezpieczeństwo nie tylko państwa, ale także jednostki i społeczności międzynarodowej (s. 9) oraz określenie bezpieczeństwa jako:

stan braku zagrożenia gwarantujący pewność istnienia i zachowania własnych wartości oraz możliwość realizacji własnych celów. Stan ten osiągnąć jest dzięki kreatywnej działalności podmiotu, który dąży do eliminacji zagrożeń oraz doskonalenia mechanizmów zapewniających mu poczucie bezpieczeństwa (s. 13).

Zebranie szerokiego grona autorów umożliwiło przygotowanie wydawnictwa, które obejmuje tak ważne obszary jak bezpieczeństwo, bezpieczeństwo demograficzne, ekologiczne, ekonomiczne, społeczne, cyberbezpieczeństwo, ochrona granic państwa, policja, ochrona ludności, bezpieczeństwo przestrzeni publicznej, koncepcja społeczeństwa nadzorowanego, przestępczość, radykalizm, terroryzm, siły zbrojne, konflikty zbrojne, zagrożenia hybrydowe, wywiad, kontrwywiad, oraz katolicka nauka społeczna wobec zagadnień bezpieczeństwa. Każdemu z tych zagadnień poświęcony jest esej o objętości ok. 1 arkusza wydawniczego.

Ten szeroki zakres tematyczny zawartych w publikacji tekstów pokazuje, z jak wieloma dyscyplinami naukowymi, ale i obszarami polityki związane jest zagadnienie bezpieczeństwa. Jest także zgodny z najnowszymi trendami, gdyż w polityce międzynarodowej widać rosnącą tendencję do ścisłego łączenia różnych płaszczyzn działania.

Przykładowo 14 czerwca 2023 r. przyjęto w Niemczech Strategię Bezpieczeństwa Narodowego. Jak stwierdzano w dokumencie:

Zasadą przewodnią Strategii Bezpieczeństwa Narodowego jest zintegrowane bezpieczeństwo. Oznacza to, że obrona Niemiec jest czymś więcej niż tylko zadaniem wojskowym. W związku z tym rząd federalny przy opracowywaniu nowej strategii kierował się kompleksowym podejściem: została ona opracowana w różnych departamentach i na różnych poziomach. Chodzi o interakcję wszystkich istotnych podmiotów, środków i instrumentów. (...) Rząd niemiecki stawia na intensywną wymianę z parlamentem, krajami związkowymi,

środowiskiem akademickim, ośrodkami analitycznymi, stowarzyszeniami, społeczeństwem obywatelskim i organizacjami pozarządowymi. Ponadto ściśle zaangażowani byli sojusznicy i partnerzy z UE i NATO (Bundesministerium der Verteidigung, 2023).

We wspomnianej „zintegrowanej strategii” równie istotne jak wojsko i jego zdolność do działań militarnych są cyberbezpieczeństwo, klimat, przygotowanie do reagowania na zagrożenia związane z pandemią czy zapewnienie wyżywienia. Czyni to planowanie trudniejszym, gdyż określić trzeba współzależność, ale i priorytety w wielu obszarach działania (w niemieckiej strategii obszarów tych naliczono 129). W późniejszych dyskusjach zarzucano nawet, że strategia ta obejmuje zbyt wiele zagadnień, wiele z nich traktowanych jedynie bardzo ogólnie, ale jej przykład pokazuje, że zagadnienie bezpieczeństwa publicznego staje się we współczesnym świecie coraz bardziej skomplikowane, co tworzy trudności już na etapie planowania, gdy zintegrować trzeba różne obszary działania i określić ich priorytety.

Za wymienionymi wcześniej tytułami poszczególnych rozdziałów kryje się często jeszcze bardziej zróżnicowana, niż mogłoby to wynikać z samego tytułu, mapa problemów i potencjalnych zagrożeń. Przykładowo w części poświęconej bezpieczeństwu demograficznemu Krystyna Iglicka wskazuje zarówno na dobrze znaną depopulację i starzenie się społeczeństwa, jak i trudne do prognozowania procesy związane z napływem uchodźców z Ukrainy oraz przekształcaniem się ich migracji tymczasowej w stałą, co może prowadzić do zmiany charakteru Polski na kraj dwunarodowy (s. 53).

Warto także zwrócić uwagę na te obszary, które wyłamują się ze schematu postrzegania bezpieczeństwa z perspektywy teorii realizmu, jak bezpieczeństwo ekologiczne, odnośnie do którego Helena Wyligąła zauważa, że

zapewnianie bezpieczeństwa ekologicznego i rozwiązywanie jego problemów w większym stopniu niż w tradycyjnym schemacie akcentuje współzależność podmiotów i konieczność kooperacji w celu wspólnego przewyciężenia zagrożeń natury środowiskowej (s. 71).

Mirosław Banasiak poświęcił swoje rozważania zagrożeniom hybrydowym. Jest to niewątpliwie termin, który w ostatnich latach robi

kariere w przestrzeni publicznej, rzecz jasna w ścisłym powiązaniu z agresywną polityką rosyjską, ale który tym bardziej wymaga spokojnej refleksji, gdyż bardzo różne mogą być podmioty tworzące zagrożenia. Autor przypomina, że

W NATO uważa się, że zagrożenia hybrydowe łączą środki militarne i niemilitarne, a także ukryte i jawne oddziaływanie, w tym dezinformację, cyberataki, presję ekonomiczną, rozmieszczanie nieregularnych grup zbrojnych i użycie sił regularnych. W Unii Europejskiej do zagrożeń hybrydowych włącza się również ataki terrorystyczne, chemiczne, biologiczne, radiologiczne, nuklearne, cybernetyczne i kampanie dezinformacyjne (EEAS, 2018) (s. 322).

Brakuje recenzentowi odniesienia do dyskusji o presji migracyjnej jako jednym z narzędzi wojny hybrydowej, niezależnie od tego, czy autor uważa je za zagrożenie hybrydowe, czy też ocenia inaczej. Jest to jednak na tyle istotny przedmiot rozważań o polityce rosyjskiej i białoruskiej, że należałoby się do niego ustosunkować.

Bezpieczeństwo ekonomiczne oznacza odporność gospodarki na zewnętrzne naciski, tak by nie można było nimi wymusić na państwie polskim celów politycznych bez użycia siły militarnej. Obszar ten jest szczególnie trudny, ze względu na uwikłanie państw narodowych w procesy ekonomicznej globalizacji. Równie ciekawy jest mające bardziej miękkie charakter bezpieczeństwo społeczne, czyli zapewnienie bezpieczeństwa socjalnego i możliwości rozwoju jednostkom, ale równocześnie – na co wskazuje Paweł Grzywina – wyważenie proporcji między wolnością a bezpieczeństwem (s. 102).

Zasygnalizowane tu zostały jedynie niektóre zagadnienia poruszone w recenzowanej książce. Na koniec warto wskazać na ciekawy dylemat, na który wskazują zresztą wydawcy książki. Rozpoczyna ją tekst, którego autor silnie odwołuje się do realizmu politycznego, aczkolwiek zastrzega się, że

Ponieważ na poziomie międzynarodowym prawdopodobnie na długo aktualne pozostaną mechanizmy opisane przez realistów, należy próbować maksymalnie ograniczać zasięg i konsekwencje wpisanej w system międzynarodowy rywalizacji i konfrontacji państw (s. 33–34).

Kościół katolicki odpowiada na to wezwaniem do dialogu.

Kościół nie aspiruje do promowania konkretnych i szczegółowych rozwiązań kwestii bezpieczeństwa, lecz zachęca i wzywa – odwołując się do wartości moralnych i duchowych – do wypracowania takich rozwiązań w gronie międzynarodowym na drodze dialogu (Franciszek, 2015, p. 61, 164). Dotyczy to wszystkich omawianych powyżej kwestii bezpieczeństwa – wojny, pokoju, migracji, ubóstwa, zagrożenia terrorystycznego i ekologicznego (s. 389).

Odpowiednio do tego wyjaśniany jest stosunek papieża Franciszka do rosyjskiej agresji przeciwko Ukrainie, jednakże brak praktycznych skutków jego wezwań do dialogu wskazuje na ograniczony wpływ, w każdym razie jak dotąd, tej metody wpływania na rozwiązywanie konfliktów międzynarodowych.

BIBLIOGRAFIA

- Bundesministerium der Verteidigung (2023). *Bundeswehr ist Kernelement der ersten Nationalen Sicherheitsstrategie*. <https://www.bmvg.de/de/aktuelles/bundesregierung-beschliesst-erste-nationale-sicherheitsstrategie-5636234> (dostęp: 12.03.2023).
- Kuźniar, R. (2022). *Zmierzch liberalnego porządku międzynarodowego 2011–2021*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.

Piotr Madajczyk

<http://orcid.org/0000-0002-2788-8404>

Instytut Studiów Politycznych PAN, Warszawa

DOI: 10.35765/HP.2684

DYSKURS POLITOLOGICZNY

Seria wydawnicza Instytutu Nauk o Polityce i Administracji Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie pod redakcją Włodzimierza Bernackiego, Wita Pasierbka, Bogdana Szlachty

Dotychczas w części „monografie” ukazały się publikacje:

- Anna Krzynówek, *Rozum a porządek polityczny. Wokół sporu o demokrację deliberatywną*, Kraków 2010, ss. 416.
- Paweł Kaźmierczak, *Dietrich von Hildebrand wobec narodowego socjalizmu*, Kraków 2011, ss. 324.
- Radosław Rybkowski, *Upadek stopni – stopnie upadku. Problemy amerykańskiego szkolnictwa wyższego*, Kraków 2011, ss. 224.
- Konrad Oświecimski, *Grupy interesu i lobbng w amerykańskim systemie politycznym*, Kraków 2012, ss. 652.
- Mirosław Lakomy, *Rynek radiowy w Polsce*, Kraków 2012, ss. 144.
- Paweł Armada, *Szkoła myślenia politycznego Leo Straussa*, Kraków 2012, ss. 612.
- *The Problem of Political Theology*, ed. by Paweł Armada, Arkadiusz Górniewicz, Krzysztof C. Matuszek, Kraków 2012, ss. 228.
- Agnieszka Puszkow-Bańka, *Polska i Polacy w myśli narodowej demokracji na przełomie XIX i XX wieku (Jan Ludwik Poptawski, Zygmunt Balicki, Roman Dmowski)*, Kraków 2013, ss. 314.
- Mirosław Lakomy, *Demokracja 2.0. Interakcja polityczna w nowych mediach*, Kraków 2013, ss. 404.
- Rafał Lis, *Ku społeczeństwu cywilnemu i bogactwu narodów. Główne koncepcje polityczne i prawne szkockiego Oświecenia*, Kraków 2014, ss. 399.
- Konrad Oświecimski, *Lobby etniczne a polityka zagraniczna USA – wybrane przykłady*, Kraków 2014, ss. 311.
- *Problemy demokracji*, redakcja naukowa Mirosław Lakomy i Maria Nowina Konopka, Kraków 2014, ss. 221.
- Mirosław Lakomy, Leszek Porębski, Natalia Szybut, *Polityka 2.0. Aktorzy polityczni w świecie nowych technologii*, Kraków 2014, ss. 254.

- Aleksandra Pohl, *Autorytaryzm. Studium psychologiczne*, Kraków 2015, ss. 286.
- *NetoDEMOKracja: Web 2.0 w sferze publicznej*, redakcja Konrad Oświecimski, Aleksandra Pohl, Mirosław Lakomy, Kraków 2016, ss. 268.
- *Zarządzanie i nowe technologie ICT w sferze publicznej*, redakcja Mirosław Lakomy, Konrad Oświecimski, Kraków 2017, ss. 178.
- Konrad Oświecimski, Mirosław Lakomy, *E-kampanie prezydenckie w USA i w Polsce*, Kraków 2017, ss. 286.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Radosław Zyzik, *Aktualna debata wokół zasad ustrojowych w Polsce*, Kraków 2019, ss. 168.
- Mateusz Filary-Szczepanik, *Anarchia i dyscyplina. Rzecz o realistycznych teoriach stosunków międzynarodowych Hansa Morgenthaua i Kennetha Waltza*, Kraków 2019, ss. 460.
- Wojciech Michnik, *Wojny hegemonu? Interwencje zbrojne USA w latach 1990–2003*, Kraków 2020, ss. 392.
- Mateusz Nieć, Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, *Populizm – modele i praktyka. Polskie odniesienia*, Kraków 2021, ss. 182.
- Tomasz Litwin, Krzysztof Łabędź, Mateusz Nieć, *Czwarta władza. Ujęcie wieloaspektowe*, Kraków 2023, ss. 162.

Dotąd ukazały się następujące zeszyty tematyczne
„Horyzontów Polityki”

2010, Vol. 1, N° 1	– Polityczna natura człowieka /
Political Nature of Man
2011, Vol. 2, N° 2	– Polityczny potencjał człowieka /
Political Potential of Man
2011, Vol. 2, N° 3	– Edukacja polityczna / Political Education
2011, Vol. 3, N° 4	– Nie-ludzki wymiar polityki /
Non-Human Dimension of Politics
2012, Vol. 3, N° 5	– Religijne wizje polityki /
Religious Visions of Politics
2013, Vol. 4, N° 6	– Patriotyzm i tożsamość / Patriotism and Identity
2013, Vol. 4, N° 7	– Rzeczpospolita i republikanizm /
Polish Commonwealth and Republicanism
2013, Vol. 4, N° 8	– Europeizacja Europy /
Europeanization of Europe
2013, Vol. 4, N° 9	– Poza horyzont / Beyond the Horizon
2014, Vol. 5, N° 10	– Procesy europeizacji / Europeanisation
Processes
2014, Vol. 5, N° 11	– Ćwierć wieku wolności: Polska 1989-2014 /
25 Years of Freedom: Poland 1989-2014
2014, Vol. 5, No 12	– System polityczny: autonomia, autoreprodukcja
i dehumanizacja? / The Political System:
Autonomous, Self-Reproducing
and Non-Human?
2014, Vol. 5, N° 13	– Różne oblicza polityki / Politics, Policy
and Polity
2015, Vol. 6, N° 14	– Suwerenność / Sovereignty
2015, Vol. 6, N° 15	– Dehumanizacja adwersarza politycznego /
The Dehumanization of the Political Adversary
2015, Vol. 6, N° 16	– Polityka publiczna / Public Policy
2015, Vol. 6, N° 17	– European Economy and Geopolitics /
Gospodarka europejska a geopolityka
2016, Vol. 7, N° 18	– Wokół sporów o suwerenność / Around
the Disputes over Sovereignty
2016, Vol. 7, N° 19	– Osoba, wspólnota, polityka / Person,
Community, Politics
2016, Vol. 7, N° 20	– Konflikt na Ukrainie – reaktywacja
geopolityki? / The Conflict in Ukraine –
the Reactivation of Geopolitics?

- 2016, Vol. 7, N° 21 – Secularization of Political Thought in Russia: From the “Right of Existence” to the Empire and Geopolitics
- 2017, Vol. 8, N° 22 – Handel międzynarodowy / International Trade
- 2017, Vol. 8, N° 23 – Międzynarodowe stosunki gospodarcze / International Economics
- 2017, Vol. 8, N° 24 – Globalne dobra publiczne / Global Public Goods
- 2017, Vol. 8, N° 25 – The Scottish Enlightenment and the Challenges of Commercial Society
- 2018, Vol. 9, N° 26 – Analiza zapisów Konstytucji z 1997 r. / Analysis of the Provisions of the Constitution from 1997
- 2018, Vol. 9, N° 27 – Procesy sekularyzacyjne w Kościele katolickim / Secularization in the Catholic Church
- 2018, Vol. 9, N° 28 – Namysł politologiczny nad Konstytucją RP z 1997 roku / The Reflection on the Constitution of the Republic of Poland 1997 from the Political Science Perspective
- 2018, Vol. 9, N° 29 – Local Public Policies
- 2019, Vol. 10, N° 30 – Namysł nad władzą polityczną / The Reflections on the Power
- 2019, Vol. 10, N° 31 – Władza polityczna w tradycji judeo-chrześcijańskiej / Political Power in Judeo-Christian Tradition
- 2019, Vol. 10, N° 32 – Władza polityczna i natura ludzka w refleksji starożytnej / Political Power and Human Nature in Ancient Thought
- 2019, Vol. 10, N° 33 – Koncepcja władzy politycznej w refleksji średniowiecznej i renesansowej / The Notion of Political Power in Medieval and Renaissance Thought
- 2020, Vol. 11, N° 34 – Władza i rozum – władza polityczna w świetle idei oświeceniowej i Rewolucji Francuskiej / Reason and Political Power: Political Power in light of the Enlightenment and French Revolution
- 2020, Vol. 11, N° 35 – W okresie światowych konfliktów – problematyka władzy politycznej w pierwszej połowie XX stulecia / In an Age of Global Conflicts – the Problem of Political Power in the First Half of the 20th Century
- 2020, Vol. 11, N° 36 – Społeczeństwa postpandemiczne / Post-pandemic Societies
- 2020, Vol. 11, N° 37 – Internacjonalizacja szkolnictwa wyższego i biznesu dla przedsiębiorczości / Internationalization of Higher Education and Business for Entrepreneurship

- 2021, Vol. 12, N° 38 – „Zimna wojna”. Refleksja polityczna w okresie 1945-1990 / “Cold War”: Political Reflection in the Period between 1945 and 1990
- 2021, Vol. 12, N° 39 – Globalizacja – problematyka władzy politycznej w świecie współczesnym / Globalisation – the Issue of Political Power in the Contemporary World
- 2021, Vol. 12, N° 40 – Wyzwania gospodarki polskiej i unijnej w kontekście pandemii COVID-19 / COVID-19 pandemic: challenges for the Polish and European economy
- 2021, Vol. 12, N° 41 – Systemy stanowienia prawa – aspekty teoretyczne i praktyczne / Law-Making Systems – Selected Theoretical and Practical Aspects
- 2022, Vol. 13, N° 42 – Instrumenty regulacyjne a skuteczność polityk publicznych / Regulatory Instruments and the Effectiveness of Public Policies
- 2022, Vol. 13, N° 43 – Prawo a społeczeństwo – aktualne problemy legislacji i polityk publicznych / Law and Society – Current Issues in Legislation and Public Policies
- 2022, Vol. 13, N° 44 – Legitymizacja władzy i demokracja współczesna / The legitimation of power and contemporary democracy
- 2022, Vol. 13, N° 45 – Autorytet władzy politycznej / The Authority of Political Power
- 2023, Vol. 14, N° 46 – Czwarta władza – aspekty teoretyczne i praktyczne / The fourth estate – theoretical and practical aspect
- 2023, Vol. 14, N° 47 – Granice władzy w demokracji konstytucyjnej / The limits of power in constitutional democracy
- 2023, Vol. 14, N° 48 – Władza stanowienia i interpretowania prawa / The power to make and interpret law
- 2023, Vol. 14, N° 49 – A multidisciplinary perspective on the knowledge economy
- 2024, Vol. 15, N° 50 – Homo politicus et res publica
- 2024, Vol. 15, N° 51 – Mediation and mediatisation of the contemporary warfare